

DOKTORI (PhD) DISSZERTÁCIÓ

**ISKOLA A POLITIKA ÁRNYÉKÁBAN
A TATABÁNYAI ÁLLAMI GIMNÁZIUM ELSŐ TÍZ ÉVE
(1946-1956)**

ZOMBAI TAMÁS

2026

Wesley János Lelkészkepző

Doktori (PhD) disszertáció

Zombai Tamás

Iskola a politika árnyékában

A Tatabányai Állami Gimnázium első tíz éve
(1946-1956)

Wesley Theológiai és Valláspedagógiai Doktori Iskola

Témavezető: Prof. Dr. Bukovics István

Budapest, 2026

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	5
1.1. A téma aktualitása.....	5
1.2. Célkitűzések	6
1.3. Hipotézisek.....	7
1.4. Kutatási módszer és szemlélet.....	7
1.5. A kutatás forrásai, lelőhelyjegyzék.....	12
1.6. A mű felépítése	15
2. Tatabánya.....	17
2.1. Tatabánya város rövid története	17
2.2. A helyi társadalom szerkezete	20
2.3. Város születik	24
2.4. „Vörös” Tatabánya	26
2.5. A közoktatás helyzete Tatabányán 1945 előtt.....	31
3. Piaristák küzdelme a gimnáziumért.....	41
3.1. A 2. világháború utáni újrakezdés időszaka, társadalmi szervezetek	41
3.2. „Októberi” iskola.....	47
3.2.1. A gimnáziumi oktatás megszervezésének alternatívái Tatabányán	50
4. Az iskola történetének első szakasza (1946-1949).....	62
4.1 Állami gimnázium létesítése, az iskola épülete és felszereltsége	62
4.2 Az iskola tanári kara, anyagi viszonyaik, megbecsültségük.	70
4.3. A gimnázium tanulóinak rekrutációja, szociális összetétel, tanulmányi eredmények.....	81
4.4. A tanulók felekezeti szerinti megoszlása, vallásoktatás	90
4.5. Önképzőkör, kulturális élet, ifjúsági szervezetek, sportélet	93
4.6. Az iskola új neve: Rákosi Mátyás Gimnázium	99
5.A „fordulat éve” a gimnáziumban avagy egy fegyelmi ügy 1949-ből.....	102
5.1. A „fordulat éve”	102
5.2. A vádak	103
5.3. A vizsgálat kezdete	106
5.3.3 Javaslat a büntetésekre	123
5.4. Az ítélet	124
6. A Rákosi-korszak a tatabányai gimnáziumban	127
6.1 Az „ötvenes évek” hazai oktatáspolitikája	127
6.2 Ideológiai nevelés a Rákosi Gimnáziumban	132
6.3. Versenymozgalmak az oktatásban.....	141
6.3.3. Klerikalizmus elleni küzdelem.....	148
6.4. Az iskola tanári kara	152

6.4.1. Alapszervezeti munka	162
6.4.3. A pedagógusok megbecsüléséről	167
6.5. A tanulók létszáma és származás szerinti összetétele.....	174
6.5.1. Továbbtanulás, ösztöndíjasok.....	181
6.5.2. Szakköri élet, iskolai magatartás, nyári munkák.....	183
7. Dolgozók Gimnáziuma	187
7.1. Révai-osztályok.....	191
7.2. A Dolgozók Gimnáziuma az ötvenes években.....	193
7.3. Technikumi képzés a gimnáziumban	195
8. Összefoglalás	200
8.1. Összegzés	200
8.2. Célkitűzések teljesítése	201
8.3. Hipotézisek igazolása	202
Rövidítések jegyzéke	209
Bibliográfia	212

1. Bevezetés

1.1. A téma aktualitása

E sorok írásakor a világban hatalmas átrendeződési folyamat zajlik. A régi megoldások mára gyakran elavultak, az új megoldások kimenetele kétséges. A mesterséges intelligencia térnyerésével rohamosan alakul át életünk, változnak társadalmi kapcsolataink, értékrendszerünk. Ez a folyamat nem most kezdődött: XX. századi történelmünk rendszerváltozások sorozata, melyben az oktatás - társadalmi értékrend formáló szerepe miatt- mindig a politikum célkeresztségében volt található. Napjaink közéleti vitáiban is talán a leghevesebbek a világnézeti semlegességről, az iskolai hitoktatásról, egyházi fenntartású intézmények finanszírozásáról szóló disputák. Éppen ezek miatt szükséges történelmi perspektívából vizsgálnunk ezeket a kérdéseket. Feltáró munkám két korszakot -Horthy és Rákosi- valamint a kettő közötti átmenet éveit veszi valláspedagógiai és oktatástörténeti szempontok alapján górcső alá egy bányavidéki gimnázium történetének bemutatásán keresztül.

A 80-as években Tatabányán az Árpád Gimnázium diákja voltam. Nem helyi lakos lévén meglepődtem, mikor az iskola könyvtárában felfedeztem egy könyvet, amelybe a Rákosi Mátyás Gimnázium pecsétje volt beleütve. Akkor érdeklődésemre csak nagyon szűkszavú és általános jellegű válaszokat kaptam. Utána néhány évvel kezembe került T. Sáray Éva tanulmánya a gimnázium első két évéről, s magam is nyomozásba fogtam. Szerencsémre az Országos Levéltárban – teljesen más irányban kutatva – felfigyeltem egy iratanyagra, mely tatabányai tanárok fegyelmi ügyeivel foglalkozott. A fellelt jegyzőkönyvekből egy krimiszerűen izgalmas történet szálai kezdtek kibontakozni. Ráadásul az iratok tartalma és stílusa jól illusztrálja a fordulat éve utáni időszakot, s szomorú lenyomata az értelmiség megosztottságának. Disszertációm egyik alfejezetét éppen ezért ennek az esetnek a bemutatására szántam.

Bár egyre több részletfeltáró írás születik,¹ a valláspedagógiai megközelítés a két korszakban – különösen összehasonlító jelleggel – még mindig nem teljesen feltárt terület. A kutatás nemcsak a múlt megértése szempontjából releváns, hanem a mai oktatáspolitikai és valláspedagógiai diskurzusokban is tanulságos lehet – különösen az egyházi nevelés legitimitásának, szerepének

¹ Lásd: Dévényi 2011., Kovács 2006., Balogh 1998., 2005. Szász Andrea 2008., Farkas 2015., Sz.Nagy 2023.

kérdéseiben. A disszertáció aktuális oktatási dilemmáink történeti kontextusba helyezésével forrásul szolgálhat más szakemberek valláspedagógiai, oktatásszociológiai, neveléstörténeti elemzéseikhez.

1.2.Célkitűzések

A jó középiskola szervezésénél két dolog fontos: a rendszer és a tanár – idézi Eötvös Lorándnak az egységes középiskoláról szóló 1892-es felszólalását Ladányi Andor (LADÁNYI 2008:7.). Valóban, egy intézmény története mindig túlmutat önmagán. Durkheim szerint az oktatás az embereket nem olyanná formálja, amilyenek természetüknél fogva lehetnének, vagy amilyenek szeretnének lenni, hanem olyanra, amilyenre a társadalomnak szüksége van. (DURKHEIM 1980)

Az iskola történetének megértéséhez tehát elengedhetetlenül szükséges a korszak politikai viszonyainak és oktatásirányítási mechanizmusainak ismerete. A kutatás célja annak feltárása, hogy a társadalmi és politikai változások milyen hatást gyakoroltak a bányatelepülés oktatási rendszerére, miként változott az iskola szerepe a társadalmi normák és értékek közvetítésében. Tatabánya sajátos társadalmi összetétele – különösen ipari jellege – miként járult hozzá ahhoz, hogy a második világháborút követő, vallási nevelést háttérbe szorító oktatási reformok viszonylag csekély helyi ellenállás mentén valósuljanak meg.

A kutatás kiemelt célja az is, hogy a bányavidék példáján keresztül rávilágítson a vidéki egyházi oktatás sajátos kihívásaira, túlélési stratégiáira.

Ennek megértése érdekében vizsgáltam:

- a különböző korszakok ideológiai és valláspedagógiai alapelveit
- a politika és az oktatás összefonódását
- az oktatásügy és a politika fontosabb eseményeit
- a gimnázium létrejöttének körülményeit
- a vallásos nevelés szerepének változását
- a szekularizációs törekvéseket
- a pedagógusok presztízsének és autonómiájának változásait
- a gimnázium alkalmazkodási vagy ellenállási stratégiáit

- a helyi társadalom és a diákság szociális összetételét
- a település történetét
- a műben felbukkanó szereplők életrajzi adatait. (akikről találtam adatot.)

1.3.Hipotézisek

1. Tatabánya elődtelepüléseinek területén már a két világháború közötti időszakban is városnyi népesség koncentrálódott. Tatabánya múltjával foglalkozó helytörténészek véleményével összecsengő módon feltételeztem, hogy a helyzetet jobban felismerő, körülményekhez jobban alkalmazkodó politizálással már ebben az időszakban is sor kerülhetett volna gimnázium létesítésére.
2. Hipotézisem szerint 1945 kedvező időszak volt középiskolák nyitására, így a koalíciós időszak elején – rövid ideig - de volt realitása piarista gimnázium létesítésének Tatabányán
3. Hipotézisem szerint Tatabánya sajátos társadalmi összetétele jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a második világháborút követő, vallási nevelést háttérbe szorító oktatási reformok helyben viszonylag csekély helyi ellenállás mentén valósuljanak meg.
4. Hipotézisem szerint a tantestületet megrázó fegyelmi ügy csak azért nem járt a pedagógusok számára súlyosabb következménnyel, mert a munkás város gimnáziumának presztízsét védeni kellett.

1.4.Kutatási módszer és szemlélet

A történelem kutatása nem szimplán az információk összegyűjtését jelenti, hanem egyben azok használatát is. Hasznossága akkor válik nyilvánvalóvá számunkra, ha az „összefüggéstelen, mintegy korlátlan egyszerű felsorolás helyett a dolgok racionális osztályozását és megértését ígéri nekünk.” (Szebenyi- Vas, 2002. 135) A történelem nem csupán időrendben felsorolt események halmaza, hanem egy logikai következtetések sorába beágyazott kognitív tevékenység. (COLLINGWOOD 1946) Komplex történeti magyarázatokat csak a különböző faktorok együttes elemzésével tehetünk. A modern történelemtudományban éppen ezért fontos különböző diszciplínák eredményeinek és módszereinek használata.

Az ok-okozati tényezők, a problémamegoldó és logikai gondolkodást vizsgáló empirikus kutatási vizsgálati eredmények bizonyították, hogy a különböző korú és felkészültségű csoportok eltérő típusú történelmi értelmezést adnak. Így a komplex folyamatok vizsgálata elválaszthatatlan a személyes tényezőktől és az ideológiai-filozófiai attitűdöktől egyaránt. Fustel de Coulanges megközelítésében a történetírás nem művészet. Nem az a dolga, hogy elbűvölő történetekkel gyönyörködtessen. A történész rendelkezzen képzelőerővel, hiszen pontos és teljes képet kell alkotnia magában a hajdanvolt társadalmakról: a történelem azonban nem a képzelet műve. Sőt, „épp ennyire nem is az erkölcs tan függeléke; célja nem az, hogy ítélkezzék a dolgok és az emberek felett.” (FUSTEL DE COULANGES 2007:288.) Dolgozatomban én sem kívánok ítésként szerepben tetszelegni. Fontosnak tartom az objektivitást, képességem és lehetőségem szerint törekedtem „*sine ira et studio*” írni.

A történetírás tudományosságának alapja abban rejlik, hogy: 1. A historikus rendelkezik a temporalitás fogalmával, vagyis az időbeli változás megragadásának képességével, mely időbeliség maga a történelem. 2. A történetírás kidolgozza a múlt ténybeli megtapasztalásának azon empirikus módszereit, melyek egyszersmind racionálisak is. (GYÁNI 2000:12.) A nagyobb kihívást a második pont teljesítése támasztja a kutató elé. A történetírás tematikai diverzifikálódása és ezáltal a történelmi tudat többsíkúvá és komplexebbé válása valamint a források sokszínűsége tág teret enged a történésznek, de egyben meg is nehezíti a dolgát. „Emlékezet, történelem: távolról sem szinonimák, s rá kell ébrednünk, hogy szembeállítja őket minden.” A történelem mindig problematikus és tökéletlen rekonstrukciója annak, ami nincs. Az emlékezet mindig időszerű jelenség, megélt kötődés az örök jelenhez; a történelem a múlt megjelenítése, s mivel intellektuális és világi tevékenység, elemző és kritikus diskurzust kíván.” (NORA 1999:143.)

Az angol terminológiában ezért tudatosan kerülnek a történelemtudomány kifejezést, helyette inkább történelemkutatásról beszélnek. Iggers például azt a nézetet vallja, hogy a történetírásnak túl sok változata van ahhoz, hogy paradigmáról lehessen beszélni. Ennek ellenére mégis van olyan magva, ami széles körben elfogadott a történészek körében. Ezek alapján Iggers három ilyen gondolkodásmódot jelöl meg a XIX. században. Az első korszak a XIX. századtól a XX. század közepéig tartott, a történeti módszer lényegét a források kritikai vizsgálata jellemezte. A metodológia miatt Iggers szerint ez a felfogás állt a legközelebb ahhoz, hogy paradigma jelleget öltön. Legfőbb jellemzője az írott források előnyben részesítése volt. Disszertációm szemlélete ehhez a megközelítési móddal rokonítható leginkább. Iggers a 20. század utolsó harmadában az

által a társadalomtudományinak és kulturalistának elnevezett modellek előretöréséről beszél. (IGGERS 2005:55–58.) A társadalomtudományos történetírásra nagy hatást gyakorolt az ún. modernizációs elmélet,² melynek gyökerei a francia és a skót felvilágosodásra vezethetőek vissza. Az irányzat legradikálisabb képviselői a kvantifikálás hangsúlyozásával törekedtek egzakt eredményekhez jutni. A kulturalizmus különböző formái részint válaszok is egyben a társadalomtudományi modellek világszemléletére. Hatottak rá a 60-as évek nyugati világában egyre erőteljesebb hatást gyakorló emancipációs, polgárjogi, környezetvédelmi, antikolonizációs stb. mozgalmak. Érdeklődésük a centrumoktól a perifériák felé fordult, a struktúráktól az interperszonális viszonyok megjelenítéséig. Iggers ehhez az irányzathoz sorolja a kilencvenes évek két nagyhatású szerzője – Fukuyama és Huntington – rendkívül invenciózus, ám kritikára joggal számon tartott műveit.³

Izgalmas viták táptalaját képezi az – ismeretelméleti szempontból – „optimisták” és „realisták” között dúló küzdelem. Az optimisták szerint a múlt megismerhető és rekonstruálható. A szkeptikus „realisták” szerint a múltnak mindig többféle olvasata van. Így a strukturális megközelítés esetében a személyes tényezők nem játszanak fontos szerepet, mert elsősorban a politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális faktorok a meghatározóak. A paradigmatis megközelítés esetében a történelem egy elbeszélő vállalkozásnak tűnik, amely a befogadói gondolkodás különböző szintjeit feltételezi.

Napjaink történetírása többfajta interpretációs sémában gondolkodik. Más felosztásban strukturalista, pozitivista és posztmodern megközelítésről beszélhetünk. A *strukturalisták* a vizsgált jelenséget olyan komplex egészként kezelik, ami valamiféle struktúrába rendezhető. Nem véletlen, hogy a gazdaság- és társadalomtörténészek számára sokkal inkább használható ez a módszer, mint az életrajzírók számára. A *pozitivist* megközelítés igyekszik mindent a maga konkrétságában szemlélni. Forrásfeltárásban és forráskezelésben erős, értelmezésben viszonylag gyenge. A történész feladata tények feltárása és bemutatása.

Az *eszmétörténet* az állami politika és az emberi cselekvés mozgatórugóiként felfogott legkülönbözőbb gondolatok, ideológiák, világnézetek iránt érdeklődik. Az irányzat egyik legjelentősebb képviselője – Johan Huizinga *A középkor alkonya* című – nagyszabású munkájával

² Legismertebb képviselője Max Weber volt.

³ Francis Fukuyama: *A történelem vége* és Samuel Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* című művei.

egyetemi tanulmányaim alatt ismerkedtem meg, és máig tartó hatást gyakorol szemléletemre.

Crocénál a múlt a jelen valóságában létezik tovább. A történész feladata nem korlátozódik a források összegyűjtésére és kritikai vizsgálatára; az élő múltat kell a jelen keretébe foglalni. Olyan narratív művek születhetnek így, melyek visszaadják az adott történelmi kontextusok egyediségét és nem jó és gonosz szempontjából törnek pálcát a múlt felett. A források, feljegyzések, események önmagukban értelmetlenek, az élet és a történelem elválaszthatatlanok egymástól. (CROCE 1955:) Ez a számomra rokonszenves szemléletmód – reményeim szerint – az olvasó szimpátiáját is elnyeri. *A szellem filozófiája* című magyarul is megjelent írásának lényege, hogy a történelmi tény, nem tőlünk független objektív valóság, hanem a történész mesterséges konstrukciója, aki viszont elkerülhetetlenül saját korának szempontjai szerint, mint individuum végzi ezt a rekonstrukciós munkát. Vagyis amit történelemnek mondunk, nem önmagában való, hanem mindig a jelen szemüvegén át, a jelen problémáinak tükrében láttatott múlt. A történész individuumának kikapcsolása – melyet Ranke elengedhetetlennek tartott –, tehát lehetetlen, a történetírás nem más, mint értelmezés, vagyis interpretáció, s ezért a tények gyűjtögetése és belegyömöszölésük előre konstruált sablonokba teljesen felesleges.⁴

A gazdasági és társadalmi folyamatok egyre bonyolultabbá válása megköveteli a modern kor történészeitől a komplex szemléletet. A történelemtudomány specializálódásával előtérbe kerül az emberi társadalom jelenével foglalkozó új tudományágak – elsősorban a közgazdaságtan, a szociológia és a pszichológia – eredményeinek alkalmazása is. Disszertációmban a történelemtudomány segédtudományai – így a helytörténet, eszme- és politikatörténet – módszereinek felhasználása mellett, igyekeztem a település- és városszociológiai, valamint a szociálpolitikai kutatások releváns elemeit – oktatástörténeti megközelítés alapján – egységbe foglalni. Az iskola és környezet kölcsönhatása, mint téma régóta foglalkoztatott. A kérdés praktikusán úgy vetődik fel, hogy ki szólhat bele az iskola életébe és milyen módon. Pataki Ferenc szerint az ún. szocialista korszak egyik legnagyobb hibája, hogy az iskola ebben az értelemben

⁴ A jeles német szerző Leopold von Ranke – sokak szerint az első „par excellence történész” – nem kevesebbet állított, mint, hogy a tények pártatlan tanulmányozása elvezethet a múlt valós megismeréséhez, „ahogyan az volt”. Ezt úgy vélte megvalósíthatónak, ha a szerző kiiktatja saját individualitását. Ranke ennek érdekében továbbfejlesztette a forráskritikai eljárásokat. *Ars poeticája*: a *wie es eigentlich gewesen ist* vagyis az „ahogyan az valójában volt” típusú történetírást sokak szemében a mai napig érvényes normává emelte. A historizmus alatt fejlődik ki igazán a forráskritika, Ranke a historizmus legértékesebb elemeit érvényesíti munkáiban, pl. *A pápaság XVI-XVII. századi története* című könyve rendkívül gazdag forrásbázisra támaszkodik.

túlságosan nyitott volt. (PATAKI 2003:285.)

A hangsúlyozottan tudományos igényű és többé-kevésbé pozitívista ihletettségű „új és szintetizáló” történetírás fellépése ellenére a 20. század történetírásának másik fő jellegzetessége a múlt megismerhetőségébe és elbeszélhetőségébe vetett bizalom megrendülése. (ROMSICS 2003/b:41.) Ennek háttérében nem kis részben a klasszikus fizika alaptörvényeit kikezdő relativitáselmélet áll. Einstein elmélete szerint tér, idő és távolság egyaránt az észlelőpont függvényei. Vagyis semmi sem abszolút.

Ennek jelentőségét a gondolkodásra Németh László így foglalta össze: „A vidékit, akiből a sorsa világjárót csinál, új tájak új szokások tiszteletére tanítják. Amikor először kerül idegen törvények elé, megütközik rajtuk; de ahogy a viszonyok rávezetik a törvények helyi értelmére, óvatosabbá válik, előítéletei elhalványodnak, az újat nem önmagával méri többé, hanem helyi indokaival, a világnézeti hajlékonyság érezhető lesz szempontjain, abban, amit kijelent, arra készül, mit esetleg még nem tud; igazságait a várakozás ködköre veszi körül.”(NÉMETH 2001: 600.)

A történetírás *posztmodern* diskurzusa során Lyotard, szakítva a történetírás modernista, lényegében historicista diskurzusával, a posztstrukturalizmus és a hermeneutika jegyében lemondott a történelem fogalmáról, hogy helyébe történeteket állítson. (LYOTARD 1993:20–87.)

A posztmodern állapot tudatosításával az 1980-as években bekövetkezett historiográfiai fordulat nyomán nem minden történész törekszik továbbra is arra, hogy az igazságot tárja fel. Azért nem, mert elismeri, hogy amit állít, szintúgy igazolásra szorul. (GYÁNI 2000:.)

Az *orális történetírás* közvetlenül az egyediről, a megismételhetetlenről, az esetlegességről szól. Ennek a folyamatnak a kritikájaként Charles Tilly annak az aggodalmának ad hangot: ha az egyedi sorozatos megfigyeléséből következtetünk a teljes struktúrára, akkor rendkívül problematikus az elszigetelt egyedi fogalmi kiterjesztése. (TILLY 1984:25–26.)

Akár kvalitatív, akár kvantitatív kutatásról legyen szó, az értékelés objektivitásának kulcsszerepe van. Maxwell feltételezése szerint az értékelő érvényesség nem központi kérdése a kvalitatív kutatásnak, mivel számos kutató nem tesz értékelő kijelentést. Eisenhart ezt vitatja. Szerinte az oktatásban a kvalitatív kutatók szinte mindig tesznek értékelő kijelentéseket, a tanulmányozott diákokkal, tanárokkal, szülőkkel, iskolákkal vagy a képzési rendszerrel kapcsolatban. Az értékelési tendencia jóval hangsúlyosabbá vált a kvalitatív kutatás kritikai és posztmodern megközelítése iránti növekvő érdeklődés során. Az elemző kutatói munkát végzők számára az intézményi csakúgy, mint a személyes célok

határozzák meg a kutatás tárgyát, valamint a cselekedeteik, melyek az elnyomó körülmények javítását célozzák, a felismeréseiken keresztül jutnak érvényre. (EISENHART 2009:55.)

A posztmodern kutató számára morális kérdések is megkerülhetetlenek. Emiatt – mint szerző – fontosnak tartom leszögezni:

- Művem nem az iskolában tanító pedagógusokról és nem az iskolában tanuló diákokról szól.
- Nem leleplező szándékkal íródott.
- Nem akar igazságot szolgáltatni.

Amit az olvasó a kezében tart, sokkal inkább jellemzi a korszakot, mint annak szereplőit. Ezért nincsenek hősei, sem antihősei. Még a kérelmek, jegyzőkönyvek, feljegyzések sem képesek pontosan rekonstruálni az érintettek érzésvilágát, motivációit, vágyait-félelmeit. Ennek megértése, sok szempontú feldolgozása a befogadó intellektuális feladata és felelőssége.

A téma feldolgozása interdiszciplináris megközelítést igényelt, amelyben a neveléstörténet, valláspedagógia, vallásszociológia és politikatörténet egyaránt szerepet kapott. Mivel művem valláspedagógiai megközelítésű, ezért hangsúlyosan foglalkozom olyan kérdésekkel, mint:

- kötelező és fakultatív hitoktatás,
- állam és egyház viszonya
- vallásos pedagógusok, diákok helyzete
- szekularizációs törekvések bemutatása

1.5.A kutatás forrásai, lelőhelyjegyzék

Elsődleges forrásokért igyekeztem azokat a helyeket felkeresni, ahol reméltem, hogy rábukkanok majd a tatabányai gimnáziumra vonatkozó iratokra.

Kutatásaim során a következő levéltárak iratanyagába tekintettem bele:

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Budapest
Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára – Esztergom
Magyar Országos Levéltár – Budapest
Nógrád Megyei Levéltár – Salgótarján

Pest Megyei Levéltár – Budapest

Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára – Tatabánya

Levéltári kutatásaim része volt a Tatabányai Városi Tanács és VB.⁵ ülések napirendjeinek, határozatainak áttekintése, valamint a Művelődési Osztály anyagainak feldolgozása. A megyei levéltárakban párt és szakszervezeti iratok között gyűjtöttem tatabányai vonatkozású anyagokat, az országosban a Középiskolai Ügyosztályi, valamint TÜK-iratokat,⁶ míg a Pest megyeiben a Budapest-vidéki Tankerületi Igazgatóság dokumentumait néztem át.

A Komárom-Esztergom megyei *Dolgozók Lapjának* és a *Köznevelés* című folyóiratnak ebben az időben megjelent számai és a – részben a gimnázium jubileumára, részben pedig Tatabánya várossá nyilvánításának 25 éves évfordulójára megjelent – két kötetes monográfia (GOMBKÖTŐ és mtsai szerk. 1972) tanulmányai és a korabeli gimnáziumi évkönyvek – mutatis mutandis – rengeteg értékes információval szolgáltak a város múltjáról.

A *Dolgozók Lapja* többnyire megyei eseményekről számolt be, bár országos hírek is helyet kaptak az újságban. A főoldalán a legfontosabb megyei illetve országos hírekről értesülhetett az olvasó. 1946–1951 között hetente jelent meg, majd 1952 januárjától hetente kétszer. Fejléce a vizsgált időszakban így változott:

1946. szeptember 28-tól: *Komárom-Esztergom Vármegyei Dolgozók Lapja* (alcíme: *Demokratikus Hetilap*).

1948. november 7-től: *Komárom-Esztergom Megyei Dolgozók Lapja* (alcíme: *Magyar Dolgozók Pártja Komárom-Esztergom Megyei Bizottságának Hetilapja*).

1950. január 29-től: *Komárom megyei Dolgozók Lapja* (alcíme november 25-től: *Komárom megyei Pártbizottság hetilapja*).

1955. január 22-től: *Komárom megyei Dolgozók Lapja* (alcíme: *Az MDP Komárom megyei Végrehajtó Bizottságának lapja*).

Dolgozatomban DL rövidítéssel hivatkozom az újságra.

Nagy haszonnal forgattam a gimnázium 1946/47-es és az 1947/48-as tanévről megjelentetett évkönyvét. Az iskolai évkönyvek kiadását az 1850–51. tanévtől még az Entwurf tette kötelezővé,

⁵ Végrehajtó Bizottság

⁶ Titkos ügyiratok

meghatározva szerkezetüket is, amely az évek során az alapvető szempontok meghagyásával fokozatosan bővült. (HORÁNSZKY 1990:89–80.) Az 1876. évi iskolai Rendtartás határozta meg az évkönyvek fő fejezeteit.⁷

Sajnos később az iskola ezt a szép hagyományt nem folytatta, csak az 50. évfordulóra jelentettek meg újabbat.⁸ Az iskola első évkönyvének hiányosságaira T. Sáray Éva⁹ tanulmányában és személyesen is felhívta a figyelmem. A problémát nem a közölt statisztikák, hanem a közzétett igazgatói beszédek okozzák. Tóth József igazgató művét állítólag a tanári kar olyan felháborodással fogadta, hogy be kellett zúzni, így nem jutott el sem a diákokhoz, sem a szülőkhöz. Valójában az *Évkönyv* ürügyén Tóth nagyrészt ünnepi beszédeit rendezte sajtó alá. „Egyetlen példányát Greguss Pál tanár őrizte meg, s nem sokkal halála előtt megengedte egy volt tanítványának, hogy másolatot készítsen róla. Így jutott el a szerzőhöz. A hivatalos évkönyvet már az új igazgató szerkesztette, figyelembe véve az évkönyvek kialakult sajátosságait.” (HARASZTI 2009:62.)

A Nógrád Megyei Levéltárban a Chorin Ferenc Gimnázium értesítőinek olvasásakor értettem meg, miért is ajánlotta konzulensem figyelmembe a salgótarjáni középiskolák történetének tanulmányozását. A nógrádi megyeszékhely fejlődése Tatabányaéval állítható párhuzamba, ezért több helyen kitértem a közöttük lévő hasonlóságokra, illetve különbségekre. A helytörténeti munkák közül kiemelném a már említett T. Sáray Éva írásait – kinek személyes tanácsait, segítségét ezúton is köszönöm –, valamint Simonik Péterét¹⁰, aki – bár nkérdéseket is. Gyüszí László¹¹

⁷ Ezek a következők voltak: I. Az intézmény története, a tanári kar nyilvánosságot is érintő tevékenysége, a hatóságok rendeletei. II. Az elvégzett tananyag osztályonként, tanár, tankönyv, heti óraszám jelölésével. III. A tanulók névjegyzéke osztályonként, érdemjegyekkel. IV. Statisztikai táblázat (a tanulók általános áttekintése: osztálylétszám, vallás, nyelvi viszonyok, a szülők polgári állapota, tanulmányi eredmény osztályonként.) V. A jövő tanév megkezdésére vonatkozó értesítés.

⁸ A vallás- és közoktatásügyi miniszternek az előbbi tanév végén, 1948. jan. 7-én kelt 42.418/1948. sz. rendelete (Köznevelés, 1948. jún. 15.) szerint az addig nyomtatásban megjelent évkönyvek helyett az iskola által vezetett pontos krónikaszerű feljegyzéseket kell készíteni.

⁹ Tapolcainé dr. Sáray Éva (1938-) Az ELTE magyar-könyvtár szakán végzett. Kezdeményezője és szerkesztője volt a Tatabányai Levéltári Füzetek című sorozatának, melyben számos sajtó-, nyomdászati- és oktatástörténeti írása jelent meg. Szerteágazó kutatásai közül néhány fontosabb: Tatabányai kislexikon (1985), Komárom megye földrajzi nevei (1985), Tatabányai közigazgatási repertórium (1997–2002), valamint Tatabánya lakótelepei és utcanevei (2010) című kötetek, valamint a Komárom megye nyomdászati- és sajtótörténete 1705–1849 (1982) című bölcsészdoktori értekezése.

¹⁰ dr. Simonik Péter (1972-) Doktori disszertációját a MÁK Rt. vállalati jóléti politikájáról írta. A kiváló szakember fő kutatási területe a magyarországi szociálpolitikai története és Tatabánya története. 2005-és 2008 között oktatói munkája mellett Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltárának igazgatóhelyettese és levéltárosa is volt.

¹¹ Gyüszí László (1929-2019) Újságíró, helytörténész, magyar-történelem szakos tanár, Tatabánya díszpolgára, 1956 helyi emlékeinek őrzője. 1954 nyaratól 1956 decemberéig a Dolgozók Lapja újságírója, ahonnan eltávolították, mert ahogy mondta, csak az igazat volt hajlandó írni.

elsősorban a városi közéletre fókuszált, míg Dr. Ravasz Évának¹² az értelmiség helyzetével kapcsolatos művei adtak munkámnak új impulzusokat. A tanulmány írása közben került kezembe Haraszi Mihály¹³ monográfiája, aki az addigiakétól eltérő szempontból tárta fel az iskolaalapítás nehézségeit. Hatottak rám Baranyi Mihály, Kürti György és Gergely Ferenc¹⁴ munkái. A korszak oktatásirányítási és oktatáspolitikai történetével foglalkozók számára nélkülözhetetlen információkkal szolgál a Kardos József és Kornidesz Mihály által szerkesztett kétkötetes dokumentumgyűjtemény és a Gyarmathy György által jegyzett *Nehéz esztendőkről krónikája*. A másodlagos források közül gyakran idézek Mészáros István, Kardos József, Nagy P vagy éppen Knausz Imre írásaiból. A gimnázium egykori diákjai közül Galauner Béla és Forisek János látott el hasznos információkkal.

Köszönöm témavezetőmnek Bukovics Istvánnak útmutatásait. Hálás szívvel emlékezem néhai konzulensem, Kelemen Elemér¹⁵ bátorító szavaira, jóindulatú és igazságos kritikáira, pontos észrevételeire és türelmére.

1.6.A mű felépítése

Mivel egy újonnan létesült iskoláról és városról van szó, addig próbáltam az előzmények feltárásában visszamenni, amíg releváns információval szolgálhattam. Megkerülhetetlen volt, hogy – legalább egy rövid áttekintés erejéig – az elődtelepülések múltjáról, az ott lakók életkörülményeiről, foglalkoztatási helyzetükről, az oktatás körülményeiről számot adjak. A települések népességszáma korábban is indokolta volna, középiskola létrehozására mégis csak a második világháborút követő újjáépítés idején került sor. Hogy addig milyen falakba ütköztek a

¹² dr.Ravasz Éva (1943-) Történész-muzeológus. Tatabányai bányászcsalád sarjaként az Árpád Gimnáziumban végzett. 1995-től több cikluson át a Tatabányai Levéltár igazgatója volt, szerkesztőként és szerzőként is hozzájárult a helyismereti kiadványok megjelenéséhez.

¹³ Haraszi Mihály (1933-2013) Tatán a piarista gimnáziumban érettségizett, majd a Szegedi Tudományegyetemen biológia-rajz-könyvtár szakon szerzett diplomát. Tatai népművelőként kezdett foglalkozni helytörténelemmel, mert az tapasztalta, hogy a helyiek sem ismerik a várost. Ezért az iskolák történetébe is beleásta magát, így került kezébe egy kiadvány a tatabányai Árpád Gimnáziumról. Az évkönyv valótlán állításai és hibái miatt kezdett kutatásba, melynek eredménye a Tatabánya és a piaristák c. monográfia lett. Művéért kiérdemelte a Piarista Rend legmagasabb kitüntetését az Antall József emlékérmét.

¹⁴ Gergely Ferenc (1932-2026) történész, helytörténész, ifjúságkutató, pedagógus.

¹⁵ Kelemen Elemér (1937-2022) Professor emeritus, Apáczai Csere János díjas neveléstörténész, miniszterhelyettes (1989-90), főiskolai tanár, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum valamint az ELTE Tanító-és Óvóképző Kar egykori főigazgatója, 2008-tól a WJLF pedagógia szakának megbízott oktatója. Nemzetközileg is elismert neveléstörténeti munkássága széles területet ölel föl, különösen eötvösi és az azt követő oktatáspolitikai koncepciók és gyakorlatok elemzésével járult hozzá a magyar neveléstörténet utolsó másfél évszázadának megismeréséhez.

gimnázium támogatói, és miért akkor jött létre az iskola, mikor látszólag a feltételek kedvezőtlenek voltak, erről részletesen írok a második fejezetben.

1945 után az egész országban, így Tatabányán is hatalmas nyomás nehezedett az egyházi intézményekre, a piarista rend iskolaalapítási kísérletének megghiúsítása is ebbe a folyamatba illeszkedik. Ezt a küzdelmet a harmadik fejezetben részletesen is bemutatom.

A korszak megítélésével kapcsolatos történeti konszenzust (koalíciós időszak, totális diktatúra kiépülése, majd Sztálin halála után Nagy Imre miniszterelnöksége, illetve az ő bukását követő eredményező visszarendeződés) nem felrúgva a helyi jellegzetességek figyelembevételével árnyalt képet rajzolódik nemcsak az iskola történetéről, hanem a korszak társadalom- és oktatáspolitikájáról is. Ebben a kontextusban nyer értelmet az a megállapítás, hogy nem 1948. számít a „fordulat évének” a gimnázium történetében, hanem 1949. Az utolsó vizsgált tanév az 1955/56-os. Így közvetlenül a forradalommal kapcsolatos események taglalása már nem képezi tanulmány tárgyát, de az értő olvasó számára így is szolgálhat hasznos adalékokkal a helyi események megértéséhez. Ahogy Pluhár tanár úr fogalmazott: „A tatabányai gimnázium állandó és eleven kapcsolatban élt a várossal. Együtt formálódott, változott a településsel, változott a korrall, átvészelve a növekedés nehézségeit. Évtizedeken keresztül küldetést vállalt – légyen jó vagy rossz – mert bizonyítani kellett.” (PLUHÁR 1994:77.)

Különösen érdekelt, hogyan reflektált a helyi pedagógus társadalom az „új világ” kihívásaira, mennyiben tudta értelmiségi szerepkörét betölteni; milyen kompromisszumok kötésére kényszerültek; hogyan próbálkoztak a szabadság apró köreinek tágításával, miként tudták identitásukat megőrizni. Az iskola története nehezen lenne érthető a hazai oktatásügy és politika legfontosabb eseményeinek ismertetése nélkül, ezzel párhuzamosan a város életét befolyásoló döntések, történések is helyet kapnak a dolgozatban.

Az egyes fejezeteken belül alapvetően kronologikus megközelítést alkalmaztam. Ahol nem ez volt a rendezőelv, ott a szöveget jegyzetekkel és utalásokkal láttam el.

Itt szeretném megjegyezni, kutatásom elsősorban a gimnázium nappali tagozatára vonatkozik, a dolgozók iskolájára vonatkozó részeket külön fejezetekben mutatom be.

2. Tatabánya

2.1. Tatabánya város rövid története

Az 1896-ban elkezdődött szénbányászat hatására az addig mezőgazdasági jellegű, falusias települések – Alsógalla, Bánhida, Felsőgalla – rohamos fejlődésnek indultak.

A gazdag szénvagyon kitermelése és az ehhez nélkülözhetetlen infrastruktúra kiépítése hatalmas munkaerőigénnyel járt, melyet a környező népesség nem volt képes kielégíteni. Ráadásul a községek nemzetiségi lakossága számára az ipari munka nem jelentett vonzó perspektívát, az élelmiszerellátásból megélő gazdák nem szívesen vállalkoztak a merőben más munkafeltételeket biztosító földalatti munkára. (HARASZTI 2009:11.)

A szénbányászat Alsógalla határában kezdődött. Eleinte a feltárás környékét Alsógalla-bányatelepnek nevezték. E telep közigazgatásilag 1896-tól 1902-ig Alsógallához tartozott. Tatabánya néven 1902. szeptember 16-án alakult meg a bányavidék negyedik községe. A bányavállalat ilyen körülmények között távoli vidékekről volt kénytelen munkásokat toborozni. A hárommillió koldus országában ez viszonylag könnyen sikerült. Az ide szerződő munkások részére épültek előbb a vasút közelében a „gulibák”, majd a később Ótelepnek nevezett kolónia „hatajtos” lakásai. (HARASZTI 2009:11.)

A kor bányászati törvényei előírták, hogy a munkáslakások az akna közelében épüljenek, így a sorra megnyíló aknák mellett – azok számozását követve – megépültek a Hatos-és Hetestelep házsorai. Az ilyen okból szétszórta épülő kolóniák közül vált ki Alsógalla területén épült, az első három akna bányászait befogadó Ótelep-Tatabánya község néven. A későbbi kolóniák továbbra is Felsőgalla illetve Bánhida területén növelték a népességet. Az így lassan bányászközségekké alakuló falvakban megbomlott az etnikai egység, s megváltozott a települések gazdasági szerepe. (HARASZTI 2009:11.) A későbbi megyeszékhely névadó települése Alsógalla határában a bányanyitást követően alakult ki és Alsógalla bányatelep néven 1902-ig az anyaközséghez tartozott. Ezt követően a bányászatra épülve ipari üzemek egész sora létesült. Megépült az ún. VI-os, a VII-es és a VIII-as telep. A gyors fejlődés eredményeképpen 1898-ban létrehozták a villamos erőművet, a későbbi I. sz. Hőerőművet. Az itt termelt energiát – hazánkban először – a szénkitermelésben is felhasználták. 1909-ben emeletes gőztéglagyár, majd 1912-ben cementgyár kezdte meg a működését Tatabányán. ”(SIMONIK 2007:41)

A modern technológiák elterjedése növelte a hatékonyságot. Ilyen innovatív megoldás volt a lejtősakna, mely a függőleges aknával szemben lehetővé tette, hogy átrakodás nélkül lehessen a szenet a vasúti kocsikhoz szállítani. A csillepályák az ekkor épített felsőgallai szénrakodóba érkeztek, 1913-ban már több mint 8000-en dolgoztak a bányánál, a széntermelés elérte a 2 millió tonnát. (ORTUTAY 1972:78.)

A dinamikus fejlődés legfőbb oka, hogy a századfordulón felgyorsult az ország ásványkincseinek feltárása és az iparosítás. A tatabányai szénmedence jó minőségű barnaszene részben a kedvező földrajzi fekvése következtében, bel- és külföldön egyaránt piacra talált. Tatabányát jó minőségű barnaszene – az ország energiaszükségletének lendületes növekedése miatt – az ország egyik stratégiaileg fontos vidékévé tette.¹⁶

1. sz. táblázat: *A lakosság számának alakulása a négy bányászközségben 1910-1941-ig* (GOMBKÖTŐ és mtsai szerk., 1972:1.251.)

Időpont	Alsógalla	Bánhida	Felsőgalla	Tatabánya	Összesen
1910	1622	3638	9563	8104	22927
1920	1336	5005	13378	8491	28210
1930	1308	9424	15570	6844	33146
1941	1770	11763	17110	7312	37955

A települések intézményhálózata 1945 előtt kettős fenntartású volt, a községi tulajdonban lévők mellett hangsúlyos többségben voltak jelen a bányatársulat által épített és működtetett létesítmények, óvodák, elemi iskolák, könyvtárak, kórház stb. „A négy bányaközség területén

¹⁶ Tatabánya népességfejlődése leginkább Salgótarjánhoz hasonlítható. A nógrádi településen a nagyüzemi barnaköszén-bányászat 1868-tól, a Kőszénbánya Rt. megalakulásával kezdődött. A helység 1872-ben önálló nagyközségi státust kapott, 1878-ban járási szolgabírói székhely lett, később járásbíróssággal, adóhivatallal rendelkezett, lakossága elérte a hatezret. A település népessége az 1870-es években lépte át az ötezer, az 1890-es években a tízezer főt és 1940 körül elérte a harmincezer főt. XX. század legelejére a megye legnépesebb településévé vált, maga mögött hagyva az akkori megyeszékhelyet, Balassagyarmatot és Losoncot is. A trianoni békeszerződés után – 1922-ben – határ menti fekvése általi stratégiai jelentősége miatt, Salgótarján városi rangot kapott. A Felvidék visszacsatolásával ez a stratégiai, geopolitika jelentőség csökkent, ezt bizonyítja – többek között – az is, hogy a Chorin Ferenc Magángimnázium felső tagozatának helyére négyosztályos kereskedelmi fiúiskola létesítését irányozták elő.

városi koncentrációjú népesség összpontosult, amelynek igazgatási feladatait községi szinten próbálták megoldani. A községi önkormányzatok – jog- és hatáskör hiányában –, képtelenek voltak megbirkózni olyan nagyságrendű feladatokkal, mint a szegényügy, a szociálpolitika, építéshatósági, gyámhatósági feladatok, oktatásügy. A lényegében egybeépült településeken hiányzott az egységes úthálózat, a tömegközlekedés, a víz- és villanyhálózat. Az oktatási, kulturális, kereskedelmi és egyéb szolgáltatások ellátása elemi szinteken oldódott meg. Az egyes községek az éves költségvetés-tervezeteiket a bányagazgatóság véleményezése és egyetértése után nyújtották be a megyei törvényhatósághoz jóváhagyásra.” (RAVASZ É. 2007:69.) Jellemző a közigazgatásilag kaotikus állapotokra, hogy Tatabánya nagyközség székhelye – a községháza – Bánhida község közigazgatási területén épült fel. A megoldásra, a négy bányaközség egyesítésére már a második világháború előtt is voltak törekvések, de ez – sokszor épp a helyiek ellenkezése miatt is – meghiúsult.

2. sz. táblázat: A lakosság számának növekedési indexe országosan és a tatabányai bányavidéken (GOMBKÖTŐ és mtsai szerk., 1972:1.56.)

Év	Országos %-ban	Bányaközségek %-ban
1869	100	100
1880	106,3	105,7
1890	119,9	117,8
1900	136,8	300,5
1910	151,9	713,3
1920	159,4	877,7
1930	173,3	1031,3
1941	185,9	1180,9

A húszas években tovább folytatódott a szénre épülő iparágak fejlesztése. A harmincas évek közepére Tatabánya-Felsőgallán, a MÁK Rt. égisze alatt már villanyerő-központ, kő- és márgabánya, szénlepárló és mészüzem, portlandcement-, bauxitcement-, papírsák- és huzalgyár, cementhordó- és karbidgyár, valamint agyag és mészhomoktéglagyár működött. (SIMONIK 2006:14.) Az üzleti éveket sorra nyereséggel záró vállalat még a gazdasági válság sújtotta időszakban is jelentős eredményeket könyvelhetett el. A társulat gazdasági stabilitása jó alapot nyújtott a munkásjóléti intézményrendszer működtetéséhez. A vállalat jóléti kiadásainak aránya 1933-ban elérte az éves nyereség 28 százalékát. A bányatelepüléseken működő intézmények zömét is a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. tartotta fenn, nem az önkormányzatok. Havonta 50 fillért vontak le minden alkalmazott fizetéséből ezek fenntartására. (RAVASZ É. 2007:73.)

A háború előtt szinte minden a részvénytársaság keze nyomát viselte, mely rendkívül gyakorlatiasan építkezett, beruházásait a praktikus haszonelvűség, és nem a városépítő szándék vezérelte. Az 1947-es városegysítésig önálló közigazgatási jogi státussal rendelkező falvakat és kolónia-részeket rendezetlenül, pontosabban nem egységes szemlélettel kialakított utak és közlekedő emberek által kitaposott gyalogösvények kötötték össze.

2.2. A helyi társadalom szerkezete

1896-ig, a bányaművelés megkezdéséig Alsógalla, Bánhida és Felsőgalla lakosságának zöme földműveléssel foglalkozott. A bányanyitás után az őslakosság jelentős része továbbra is földműves maradt, de az ide özönlő bányamunkásság megváltoztatta a települések foglalkozási jellegét. A részvénytársaság befolyását jelzi, hogy ünnepélyt, rendezvényeket is csak a bányagazgatóság engedélyével lehetett rendezni.

Ennek megfelelően a bányaközségekben az egyénnek a helyi társadalomban elfoglalt helyét alapvetően a MÁK Rt. szervezeti hierarchiáján belüli pozíciója határozta meg. A vállalati ranglista élén a tisztviselői kar állt. A társulat szakmai működését irányító szűk létszámú csoportot mély szakadék választotta el a többi munkavállalótól. Színházban az első hat sorban, moziban a földszinten hátul és az erkélyen elől csak tisztviselő kaphatott helyet, de a színház első három sorába csak főtisztviselők válthattak jegyet. (ZSOLDOS 2006:90.) A ranglétrán a tisztviselőket az altisztek követték. A gyári altisztek a legjobb szakmunkások közül kerültek ki és fontos funkciót tölthettek be a termelés irányításában. Létük hozzájárult az üzemi társadalom hierarchikus tagolódásához, a munkásság megosztásához. Ők alkották a vállalatvezetés hű és szilárd bázisát, és

a polgári értékrendhez álltak a legközelebb. Az elővájárok képezték az altisztek és munkások közötti „átmeneti csoportot”. A MÁK Rt-nél alkalmazásban álló munkavállalók legnépesebb csoportjához a munkások tartoztak, akiknek közel 50 %-a a bányamunkások (szén, kő, márga), a többiek pedig külszíni munkások, az iparosok és a gépkezelők közé voltak sorolhatók. (SIMONIK 2006:16.) A munkahelyeken a bányamunkások és az előjárók viszonyát a feltétlen engedelmesség jellemezte. Ez nem volt teljesen indokolatlan, hiszen a földalatti munka roppant balesetveszélyes volt.

3. sz. táblázat: *A tatabányai bányászatban a második világháború éve alatt előforduló balesetek száma és megoszlása (GOMBKÖTŐ és mtsai szerk., 1972:1.207.)*

Év	Halálos	30 napon túl gyógyuló	30 nap alatt gyógyuló	Összesen	Aránya az összes bányamunkások %-ában
1939	5	182	1385	1572	30,7
1940	6	257	1808	2071	40,4
1941	4	322	2147	2473	42,4
1941	4	333	2835	3171	49,4
1943	12	390	2990	3392	49,8
1944	10	251	1160	1921	30,7

A bányatelepen élők mindennapjait nagymértékben befolyásolta az ott uralkodó szigorú rend és fegyelem, melynek „legfőbb őrei” a bányatelepen szolgálatot teljesített ún. termesterek voltak. A telep és a munkahelyi rend megsértésekor az elkövetőkkel szemben a vállalat vezetői szigorú büntetéseket – pl. bírságok, elbocsátás, kilakoltatás – foganatosíthattak. (SIMONIK 2006:16.) A termesterek az egész civil élet felügyelői feladatait is ellátták, kezdve azon, hogy a bányatelepekre csak az ő tudomásukkal lehetett bejutni, folytatva azzal, hogy ellenőrizték, ki milyen újságot járát, milyen pártnak vagy egyesületnek tagja. Tekintve, hogy a társulati tulajdonba lévő szolgálati lakásokat csak a munkaviszonnyal rendelkező alkalmazottak használhatták, belátható, hogy milyen

fegyelmező erővel bírt ez a rendelkezés, hiszen ha valaki a társulatnak nem tetsző magatartást tanúsított, könnyen az utcára kerülhetett. (RAVASZ É. 2007:75.) „Szankciókkal sújthatták (és sújtották is) mindazokat, akik ittasan közlekedtek a telep utcáin, a káromkodókat és a nyugalom megzavarók, figyelemmel kísérték a zárt telepre „betévedő” idegenek mozgását, valamint a munkások újságolvasási szokásait is. A termestereken kívül más tisztségviselők a moziban levetítendő filmeket cenzúrázták (s ügyeltek azok erkölcsösségére), ösztönözték a munkások templomba járását, valamint felléptek a titkos magzatelhajtásokkal szemben.” (SIMONIK 2011:185)

A helyi társadalmi ranglétra csúcsán a tisztviselők álltak – mérnökök, tisztviselők – őket követték a katolikus egyház papjai. A bányatelep templomait is a társulat építtette. Érdekesség, hogy a zsidó származású Vida Jenő, a részvénytársaság vezérigazgatója volt a templomok kegyura. Rangban ezután következtek a társulati iskolák tantestületének tagjai, a gyógyszerészek, az ügyviteli alkalmazottak, a műszaki és adminisztratív tisztviselők, segédtisztviselők, altisztek, végül a munkásállományúak. (ZSOLDOS 2006:90.) Amikor az 1930-as évek végén, dr. Zsoldos Ferenc¹⁷, a társulat Tatabányára kirendelt új jogásza a helyi viszonyok iránt érdeklődött, a vállalat egyik igazgatója a következőket mondta: „*gondolja, hogy egy angol gyarmatra költözik, ahol a MÁK tisztviselői a fehérek*”.¹⁸ A leendő jogász így folytatja memoárját: „*Akkor már ismerve egy kissé Gosztonyit (gondolkodásmódját, szavajárását, múltját: világlátott ember volt, az Egyesült Államokban is dolgozott) azt hittem, ez csak egy tőle megszokott szellemes mondás. Nem kellett azonban sok időnek eltelnie, hogy meggyőződjem, hasonlata tökéletesen fedte a valóságot.*” (ZSOLDOS 2006:)

„A főtisztviselői villák kapuit zöldre, a segédtisztviselőket sárgára, a munkásokét pedig barnára festették. A tatabányai strandon három medence volt, amelyek közül az elsőt csak a főtisztviselők, a másodikat csak a segédtisztviselők, a harmadikat pedig kizárólag a bányamunkások használhatták.” (SIMONIK 2007/b.) Hasonló megkülönböztetés volt érvényben a kaszinók esetében is. A tiszti kaszinóba altisztek és családtagjaik csak ritka alkalommal, külön meghívás (például műsoros rendezvény) esetén léphettek be. A tatabányai tanítók helyzetét mi sem jelzi jobban, hogy csak úgy lehettek a tiszti kaszinó tagjai, ha a régi kaszinó tagjai közül kettő javasolta

¹⁷ dr. Zsoldos Ferenc (1906-2007) 1934-től bányatárspénztári tisztviselő a MÁK Rt. tatabányai telephelyén. 1944-ben munkaszolgálatra kényszerült, ahonnan megszökött, bújkálnia kellett. Emlékiratait 2005-ben 99 évesen adta át a levéltár munkatársainak. 101 évet élt.

¹⁸ Hasonló jelenség az ország másik jelentős bányásztelepülésén Salgótarjánra is jellemző volt. Ott 1868 után kilenc „gyarmatházat” építettek, mindegyike 40 szobából és 20 konyhából állt. (Salgótarján 1972: 135)

felvételüket.(HORVÁTH 1972:259.)¹⁹ A tatai szénmedence bányászairól 1939-ben Hilscher Rezső által publikált beszélgetésekből ugyanakkor az is kitűnik, hogy a bányászok a jegyzőt, a lelkészeket és még a tanítókat is a bányavállalat kinevezett embereinek nevezték, akik úgy cselekszenek, ahogy azt nekik a bányavezetőség parancsolja. (HILSCHER 1939.)

Míg a széntermelés megindulását követő első években a szlovák és német ajkú őslakosság többsége földművelőként dolgozott, addig a környék népességének a fele a biztos megélhetést nyújtó bányavállalatnál helyezkedett el. A falusiak egy része ennek ellenére csak a hideg hónapokban vállalta el a földalatti munkát, tavasszal vagy ősszel saját telkén vagy valamelyik földbirtokos földjén dolgozott. A társulat munkavállalóinak másik csoportját az ún. telepített munkások alkották. Az Osztrák-Magyar Monarchia különböző részeiből és a határon túli területekről – elsősorban Németországból – érkező munkásokat az agráriumnál jobb egzisztenciát jelentő munkalehetőség csábította erre a vidékre. A külföldi munkások kezdetben lenézték a magyar bányászokat és igyekeztek tőlük elkülönülni, ám többségük – nem kis részben az egyházak és az oktatási intézmények hatására – elmagyarosodott. (SIMONIK 2006:15.) Ezt a folyamatot felgyorsította a magyar anyanyelvű munkások bevándorlása. A vállalat saját eszközszerén keresztül erősítette a homogenizációt, mivel a nagy fegyelmet követelő veszélyes munkakörökben a sokféle értékkel, normával rendelkező tömeg irányítása kockázattal járt volna.

Mindezek ellenére sem állíthatjuk, hogy a vállalat vezetése érdektelen lett volna a dolgozók szociális helyzete iránt. A MÁK RT. stabilitása kellő anyagi alapot nyújtott a munkásjóléti intézményrendszer kiépítéséhez és működtetéséhez. A jóléti kiadások 1933-ban már a vállalat éves nyereségének 28%-át is elérték. (SIMONIK 2007:44.) A statisztikai adatokból nem derül ki, hogy a gazdasági világválság idején a vállalat miért költött éves nyereségéhez képest jelentős összegeket jóléti célokra, de feltételezhetjük, hogy ekkor már nem az új jóléti beruházások emésztették fel a rendelkezésre álló pénzügyi keretek nagy részét, hanem a már meglévő intézményrendszer fenntartása. (SIMONIK 2007:44.)

¹⁹ Ennek megértéséhez tudni kell, hogy a korszakban a tanító- és tanítónőképzők középszintű szakiskolának számítottak. Az 1959-es oktatási reform eredményeként a magyar tanítóképző intézetek főiskolai rangot kaptak, és innentől kezdve a tanítók államilag elismert főiskolai diplomát kaptak a képzés végén. A polgári iskolai tanárképzésben viszont jelentős változás következett be, amikor Klebersberg Egyesítve a férfi tanárok képzését folytató budai Pedagógiumot az Erzsébet Nőiskolával - Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola néven - Szegedre helyezte az intézetet. Új székhelyén 1928 októberében kezdte meg működését a tanárképző főiskola. A képzés időtartama négy évre emelkedett.

2.3. Város születik

Még két év sem telt el 1947. október 1-jéig, attól kezdve, hogy 1945. október végén Alsógalla, Bánhida, Felsőgalla és Tatabánya községek előljáráságai értesültek a belügyminiszter szándékáról, hogy megyei várossá szervezi a négy bányaközséget. A kezdeményező Belügyminisztérium élén a parasztpárti Erdei Ferenc²⁰ állt, a végső döntést 1947. augusztus 15-én aláíró belügyminiszter a kommunista Rajk László²¹ volt. A helyi véleményeket a községi nemzeti bizottságoknak, a belügyminiszteri rendelet kiadását kötelezően megelőlegező igenlő döntést a képviselő testületeknek kellett kimondaniuk.

1945 novemberében és decemberében a négy község vezetősége egységesen úgy foglalt állást, hogy elvileg helyesnek tartja a várossá szervezést, de időszerűtlennek: előbb a háborús károkat kell kijavítani. „A képviselő-testületek – az önkormányzatok – tárgyalását megelőzte a községi közigazgatást felügyelő járási főjegyző és a négy érintett jegyző értekezlete, ahol már megfogalmazódott az elutasító döntés, hozzátéve, hogy az egyetlen nagy munkáltató, a MÁK Rt. nincs olyan anyagi helyzetben, hogy a szükséges községi adót fizesse, egyébként is szociális kérdésekkel kell foglalkoznia, például a kor színvonalán álló munkáslakások építésével.” (ORTUTAY A. 2007:82.) Az 1945. november 20-i tatabányai községi képviselő testületi ülésen a MÁK Rt. képviselője, dr. Mohi Rezső bányagazgató kategorikusan elutasította a teljes várossá szervezési tervet: „Egyedül helyes és természetes megoldás lenne, ha a három község területére eső bányatelepülés részeit egyesítenék Tatabánya bányaközség elnevezés alatt.” (ORTUTAY A. 2007:82.) Tatabánya várossá szervezése egyrészt szakmapolitikai kérdés volt, másrészt a belpolitikai harc része is. 1947. március 2-án az MKP II. vármegyei konferenciáján Rajk

²⁰ Erdei Ferenc (1910–1971) Fontos szerepe volt a Györfly Kollégium munkájában, egyik főelőadója volt a népi írók 1943-as szárszói konferenciájának, ahol Németh Lászlóval vitázva a baloldal álláspontját védte. Részt vett a *Szabad Szó* c. lap szerkesztésében is. 1944 őszén Szegeden felvette a kapcsolatot a kommunistákkal, s ettől kezdve aktívan részt vett az ország újjászervezésében, az új élet megindításában. 1944-ben az ideiglenes országgyűlés képviselője, a debreceni ideiglenes kormány belügyminisztere (1944. dec. 22. – 1945. nov. 15.) volt. Kiemelkedő szerepe volt a földreformtörvény és a földművesek földhöz juttatásáról szóló rendelet kidolgozásában. (<https://mek.oszk.hu/00000/00058/html/erdei.htm>)

²¹Rajk László (1909–1949): politikus, miniszter. 1929-től a budapesti egyetem bölcsészeti karán magyar-francia nyelvi és irodalmi tanulmányokat folytatott. Az ellenállási mozgalom egyik fő szervezője és irányítója volt. 1944-ben a nyilasok letartóztatták, Sopronkőhidára, innen tovább Németországba hurcolták, ahonnan 1945. máj. 13-án tért haza. 1945 után az MKP Központi Vezetőségének, Politikai Bizottságának és titkárságának tagja; országgyűlési képviselő. 1945- máj.-tól nov.-ig a bp.-i pártbizottság titkára, 1945. nov.-tól 1946. márc. 1-ig főtitkárhelyettes, 1946. márc. 20-tól 1948. aug. 5-ig belügyminiszter, majd 1949. máj. 20-ig külügyminiszter. 1949. máj. 30-án koholt vádak alapján letartóztatták, halálra ítélték és kivégezték. 1955-ben rehabilitálták. 1956. október 6-án ünnepélyesen temették el a Kerepesi temetőben. A Rákosi-korszakban árulónak bélyegezték, neve szitokszóként sűrűn szerepel a tatabányai jegyzőkönyvekben is. (<http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/rajk.htm>)

beszámolója után hangzott el: „Az országban nincs még egy olyan vármegye, mint Komárom-Esztergom. A megye székhelye kint van a megye szélén, úgyhogy ha valakinek elintézendő dolga van, az három napba kerül. Az MKP azért harcol, hogy ezt a lehetetlen állapotot megváltoztassa és központi helyre kerüljön Komárom-Esztergom vármegye székhelye.” (ORTUTAY A. 2007:82.) A konferencia résztvevői már tudták, hogy ez az új székhely Tatabánya lesz, pedig Rajk belügyminiszteri rendeletéig a várossá alakulásra négy hónapot, az új város megyeszékhellyé tételére három évet várhattak. (ORTUTAY A. 2007:82.) Tatabányán a XV-ös akna avatásán Rákosi Mátyás²² beszélt, kijelentette, hogy „*Tatabánya rövidesen város lesz. A nyári nemzeti bizottsági ülések a „felszentelés”, másutt ezt átjavítva az „avatás” szót használták.*” (ORTUTAY A. 2007:83.)

Felsőgallán a nemzeti bizottság ülését a pártok frakcióinak értekezlete előzte meg. A tatabányai képviselőtestület nyári ülésén a nemzeti bizottság meghívott kommunista tagja és az előzetes pártközi konferencia is az egyesítés elvi kimondására kérte. 1947. április végén a négy község előljárósága és jegyzői már az egyesítéshez szükséges képviselő-testületi ülések előkészítését tárgyalták. Tatabányán 1947. május 15-én a képviselő testületi ülés összehívását a nemzeti bizottság, a Bányamunkások Szabad Szakszervezete és a központi üzemi bizottság is kérte. A tatabányai igenlő döntés után Bánhidán a szociáldemokraták a június 3-i ülésen azonban nyíltan a várossá alakítás ellen fordultak. A megismételt június 5-i ülésen 30:7 arányban az egyesítés hívei kerültek ki győztesen a szavazásból. (ORTUTAY 1972:36.) Felsőgalla képviselő-testülete is az egyesítés mellett döntött. Alsógalla önkormányzatát feloszlatta a belügyminiszter, így a három képviselő testület döntése után a minisztériumi előkészítés szabad utat kapott. A szociáldemokraták most a kommunisták korábbi módszereit alkalmazták, a nemzeti bizottság tatabányai ülésén indítottak támadást az egyesítés ellen, de ez jogilag nem változtatható a kialakult helyzeten.²³

1947. augusztus 15-én írta alá Rajk László az egyesítésről szóló rendeletet. Az október 1-jei

²² Rákosi Mátyás (1892–1971) A kommün idején népbiztos. Ezt követően emigrál, 1921 és 1924 között a KOMINTERN Végrehajtó Bizottságának a titkára. 1925-ben megbízói Magyarországra küldik, ahol felforgatás miatt előbb nyolc és fél esztendei bírságra ítélik, majd életfogytiglani fegyházbüntetéssel sújtják. 1940-ben kiadják a Szovjetunióhoz, ahol hazatéréséig a kommunista emigráció vezetője. 1945 és 1948 között az MKP, majd 1948 júniusától az MDP főtitkára, illetve első titkára (1953-56). Miniszterelnök-helyettes és államminiszter (1945-49), miniszterelnök-helyettes (1949-52), majd miniszterelnök. Nevéhez fűződik a személyi kultusz és a kommunista diktatúra legkeményebb időszaka. Első titkári székéből a moszkvai vezetés 1956 júniusában váltja le. Büntetőjogi felelősségre vonás nélkül a Szovjetunióban hal meg. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/r-775E4/rakosi-matyas-77697/A> tatabányai szénbányászat fontosságát jelzi, hogy pártfőtitkári minőségben többször meglátogatta a várost.

²³ Külön érdekessége a vitának, hogy a jegyző a várossá nyilvánítás előnyeit taglalva Salgótarján 1922-es egyesítését hozta fel pozitív példának. (ORTUTAY 1972: 36..)

nemzeti bizottsági ülés után október 6-án küldte ki a vármegyei alispáni hivatal a meghívót a képviselő testület alakuló ülésére, október 10-ére. A viták mégsem csitultak el. Október 9-én Bánhida képviselő testületi ülésén a Tatabánya megyei város elnevezés helyett az ősi Bánhidát javasolták, vagy akár Turulalját. (ORTUTAY1972: 37.) A Népházban 1947. október 10-én megalakult a városi képviselő testület. Ünnepi ülésén döntés született, hogy a városnak Tatabánya legyen a neve. A polgármester megválasztására is ekkor került sor. Tatabánya hivatalosan 1947. október elsejétől város. Az 1949-es népszámlálás adatai alapján az ország 11. legnépesebb települése is egyben. Lakosságának összetétele, jellemzői, politikai preferenciái alapján a kialakuló új – szocialista – rendszer egyik megbízható bástyájának számított.

Október elsején azonban csak a nemzeti bizottságok ültek össze, hogy bejelentsék megszűnésüket és az új megyei városi Nemzeti Bizottság megalakulását. A Nemzeti Bizottságok még a 14/1945. M. E. és az 1030/1945. M. E. sz. rendeletek alapján jöttek létre, feladatuk a közigazgatás megszervezése és irányítása volt. Az önkormányzat összetételét a nemzeti bizottságban levő pártok és szakszervezetek állapították meg, s a pártok jelöltjei lettek a tagok. Demokratikus önkormányzati választásokra tehát sem 1945-ben, sem 1947-ben nem került sor. A tatabányai erőviszonyokat jellemzi, hogy az első képviselő-testület hatvan tagjából 30 lett az MKP jelöltje, 25 az SZDP-é, négy a szakszervezeté s egy a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párté.²⁴

2.4. „Vörös” Tatabánya

Az 1939-es választásokon a tatabányai kerületben leadott 16 000 szavazat közül csak 1800 jutott a szociáldemokrata párti jelöltre, míg a fennmaradó több mint 14 000 a Nyilaskeresztes Párt és a Magyar Élet Pártja által indított jelöltek között oszlott meg. (HORVÁTH G. 1972:215.)

A háború utáni években a kommunista párt befolyása erősödött a munkások körében, de befolyásuk további növeléséért harcban álltak a szociáldemokratákkal. A két munkáspárt az 1945-ös választásokon Tatabánya város elődtelepülésein – Alsógallán, Bánhidán, Felsőgallán és Tatabányán – a szavazatok 87 %-át szerezte meg, 1947-ben pedig 91 százalékos eredményt ért el.²⁵

²⁴ Salgótarján nagyközséget a Belügyminisztérium 118446/1921. sz.rendelete emelte rendezett tanácsú várossá. A képviselő-testületi felterjesztésről 1921 októberében határozott, a válasz néhány héten belül megérkezett. Az ügy előzménye: A helyi képviselőtestület már 1908-ban előkészítő bizottságot hozott létre ezzel a céllal. A gyors döntést a Salgótarján története (1972)c. monográfiában azzal okolták, hogy Trianon után felértékelődött a város szerepe.

²⁵ Az MKP Rákosi Mátyás és a szovjet vezetők legnagyobb csalódására országos szinten mélyen várakozás alatt

Az MKP választási eredménye 1945-ben 53,6 százalék, 1947-ben pedig 56,3 százalék, míg az SZDP 1945-ben 33,4 százalékát kapta meg a szavazatoknak, s ezt az arányt 1947-ben 34,9 százalékra növelte.²⁶ Tatabánya az ország szénbányászatának és nehéziparának egyik jelentős centruma volt. A háború után az ország szénszükségletének kétharmad részét a tatabányai szénbányák adták. 1949-ben a kereső lakosság 81,8 %-a az iparban dolgozott. Ezen belül a bányászok aránya 56 %-ot ért el. (GYÜSZI 1994:15.) Érthető, hogy a magát proletárdiktatúrának nevező rendszer bázisnak tekintette a várost.²⁷ Az itt élő kommunisták magabiztosságát a munkásmozgalom helyi hagyományai és tapasztalatai is alátámasztották. A tatabányai bányászok hirdették meg 1946-ban a széncsatát, s ezzel elindították a munkaverseny-mozgalmat. Felhívásukban vállalták, hogy a napi széntermelést 392 vagonról 500 vagonra emelik. A Szabad Nép 1946. február 8-i számában megjelent levelükben hangsúlyozták a széntermelés jelentőségét: „csak így biztosíthatjuk mi, dolgozók leromlott hazánk újjáépítését és szenvedésünk megrövidítését”. Nem véletlenül emelte ki Apró Antal²⁸ 1948. május 9-én a két párt városi egyesítő konferenciáján, hogy a közvélemény tudatában a város úgy rögződött, mint „Vörös Tatabánya”. (GYÜSZI 1994:17.)

Az MDP helyzete a fordulat éve után tovább szilárdult a városban. A párttagság aránya a kereső lakosság számához viszonyítva 69,4 százalék volt, s a párttagok 90,8 százaléka munkásság soraiból került ki. (GYÜSZI 1994:10.) A regnáló hatalom számára Tatabánya mind politikai, mind gazdasági,

teljesített. A néhány kivétel közé tartozott Tatabánya és Salgótarján. Salgótarjánban a kommunisták 66,31 %-ot, az SZDP 18,4 %-ot kapott, míg az országos választáson többséget szerző kisgazdákra a voksok 13,5 %-a jutott. (Salgótarján:1972:275.)

²⁶ Rajtuk kívül jelentősebb politikai befolyással még a Kisgazdapárt rendelkezett, de szavazati arányuk az 1945-ös 10,1 százalékról 2,4 százalékra csökkent.

²⁷ Érdemes összevetni a fenti választási adatokat a tataival. Ott a következő eredmények születtek: Kisgazda Párt 3988 (59,8 %), Szociáldemokrata Párt 1674 (25 %), Kommunista Párt 526 (7,8 %), Paraszt Párt 390 (5,8 %), Demokrata Néppárt 92 (1,4 %). Nem véletlen tehát, hogy a megyeszékhellyé válási küzdelemben Tatabánya előnyt élvezett Tataival szemben.

²⁸ Apró Antal (1913–1984): 1931-től tagja az illegális kommunista pártnak, tevékenysége miatt többször letartóztatták és internálták. 1944 szeptemberében a Békepárt Központi Bizottságának tagja lett. 1945. január 22-től az MKP Központi Vezetősége Szakszervezeti Osztályának a vezetője, februártól a KV Tömegszervezetek és Tömegmunka Osztályának irányítója. 1946 májusától az MKP Politikai Bizottsága pót-, majd rendes tagja. 1945-től országgyűlési képviselő. 1952 elején építőanyag-ipari miniszter, később a Minisztertanács elnökhelyettese. 1954 végétől a koncepciók perek áldozatainak rehabilitálásával foglalkozó bizottságot vezette. 1956. október 6-án beszédet mondott Rajk László temetésén. Október 27-től a Nagy Imre-kormány építésügyi minisztere. November 2-án szovjet segítséggel Marosán György, Kiss Károly és Nógrádi Sándor társaságában Budapestről Tököltre ment, majd november 4. után tagja lett a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak iparügyi miniszterként. 1956. november közepétől az MSZMP Ideiglenes Intézőbizottságának tagja. 1957. május 9-én a Minisztertanács elnökhelyettesévé nevezték ki. 1971- 1984 között az Országgyűlés elnöke volt.

mind presztízs szempontból jelentőséggel bírt. Az ötéves gazdasági terv által megszabott gazdasági beruházások igényelte energiatöbblet felértékelte a magyar népgazdaság szempontjából a szénbányák munkáját. Rákosi Mátyás is többször is ellátogatott a városba, 1951-ben személyesen vett részt Tatabányán az ország szénbányászainak és műszaki vezetőinek számára szervezett értekezleten. (RAVASZ É. 2004:16.) Az MDP vezetése számára egy pillanatig sem volt kétséges, hogy az új megyeszékhely kijelölésében a munkáshagyományokkal rendelkező város prioritással bír a polgári lakosságú Tatával vagy a klerikalizmus fő bástyájának tartott Esztergommal szemben.²⁹

Az ország vezetői azonban nemcsak bíztak, hanem helyenként irreális követelményeket is támasztottak a várossal szemben. Gál István³⁰ 1951-ben még műszaki ellenőrként jelentést készített a tatabányai szénmedence bányáinak helyzetéről. A jelentés megírását az tette szükségessé, hogy a tatabányai szénbányák első félévi össztermelése 200 ezer tonnával elmaradt a tervben előírtaktól. E szerint a lemaradást elsősorban az erőtlen igazgatói munkának, a műszaki vezetés rövidlátásának, valamint az oroszlanói bányaterület szándékos elhanyagolásának tulajdonította. Felsorolja azokat a műszaki szakembereket, akik megítélésük szerint nemtörődömségből, vagy szakmai tehetetlenségből nem hajtották végre az igazgatói utasításokat. Összefoglalója szerint „*a tatabányai vezetés gondatlanul, felelőtlenül vitte a munkáját, látszateredményekre tört, aknaüzemeit ezen keresztül teljesen lerongyolták*”. (RAVASZ É. 2004:17.) A minisztérium a nem megfelelő káderpolitikában találta meg a bajok gyökerét, miközben a célok voltak az adott körülmények között teljesíthetetlenek. Ez a mód kísértetiesen hasonlít az oktatási ágazattal kapcsolatos 1950-es párthatározatokra. A kudarcoknak itt is, ott is személyi konzekvenciái lettek. 1953. március 5-én

²⁹A politika Salgótarjánban is megyeszékhelyi rangra emelte 1950-ben. Hogy a település a funkció betöltésére mennyire volt felkészülve álljon itt néhány sor a település várossá nyilvánításának 50. évfordulójára kiadott monográfiából. „Nem jött létre a kor színvonalán álló városszerkezet, egyoldalú, szegényes művelődési intézményhálózat fejlődött ki. Alacsony volt a lakosság általános iskolai végzettsége, hiányzott a létszámban és hatásában is számottevő értelmiségi réteg, bár a munkásság jelentős kulturális fórumokkal rendelkezett- nem volt a kulturális életnek sajátos, városias arculata. A városszellem kialakítását károsan befolyásolta a lakónegyedek, városrészek kolóniák, egyes rétegek egymástól való tudatos elkülönítése. Salgótarjánban nem volt egységes, jellemző stílusú esztétikus városképe.” És az idézet folytatása: „Sehol nem volt olyan undok, szánandóan kisszerű és gyűlöletesen jellegtelen az építészeti múlt, mint Salgótarjánban, a magyar bányatelepek proletárnegyednek túlságosan vidéki, paraszttelepülésnek túl sivár valóságában. Városnak földszintes, kisszerű és rendezetlen, falunak hatalmas, levegőtlen és embertelen, ilyenek voltak ezek a „se falu se város” bányatelepek. (SZABÓ BÉLA és mtsai.329.)

³⁰Gál István (1917–1979) 1945-1953 között a Külkereskedelmi Hivatalban, a Tüzelőanyagkereskedelmi Vállalatnál, a Magyar Állami Szénbányák Központjában, ill. a Bánya- és Energiaügyi Minisztériumban dolgozott. 1951-54-ben a Gazdasági és Műszaki Akadémián tanult. 1953-tól haláláig a Tatabányai Szénbányák igazgatója. Kossuth-díjas (1961), 1980 óta egy lakótelep viseli nevét a városban. Sokan összekeverik a város másik hírességével Gáll Istvánnal, akiről szintén megemlékezem.

Tatabánya legnagyobb vállalatának élén változás következett be. Új igazgató került a vállalat élére Gál István személyében. Markáns személyiségével, – ellentmondásos megítélése ellenére – mély nyomokat hagyott az itt élők emlékezetében. Gál István munkásságának bemutatása nem tartozik a disszertáció témájának tárgykörébe, annyiban mégis fontos megjegyeznünk, hogy az állami nagyvállalat vezetője meghatározó szerepet töltött be az adott település életében.³¹ Sokan nem is tudták, ki a tanácselnöke Győrnek vagy Bábolnának, de Horváth Ede³², Burgert Róbert³³ nevét még ma is sokan emlegetik. Gál István is ezen vezetők sorába tarozott.

A közvélemény Tatabányát szocialista városként tartja számon. Az ún. szocialista városokról 1962-ben jelent meg az első tudományos érvényű tanulmány. Markos György nagyszabású összefoglaló munkájában a földrajzi munkamegosztás település-földrajzi vetületét tárgyalva kategorizálta a hazai városokat. (GERMUSKA, 2000:27.) Hangsúlyozta, hogy egy város jellegének meghatározásakor nemcsak az új, hanem a múltból örökölt funkciókat is figyelembe kell venni. A népesség számát, a történelmi fejlődés sajátosságait, a formai elemeket és a növekedés korabeli ütemét is mérlegelve, de a hangsúlyt a meglévő funkciókra helyezve négy fő típusba sorolta városainkat: igazgatási központok; forgalmi gócpontok; ipari városok; mezőgazdasági városok. Markos régi ipari városnak Győrt, Pécsét, Miskolcot, valamint Székesfehérvárt, Szombathelyt, Vácot, Esztergomot, Pápát és Szentendrét tekintette. Az újabb ipari városok – Tatabánya, Ózd, Salgótarján –, valamint városi funkciókat betöltő községként Dorog, Szerencs, Kisvárd, Bonyhád a XIX–XX. század fordulóján keletkeztek, amikor megkezdődtek az ország ásványkincseinek feltárása. Megállapította, hogy ezek a települések gyorsan és rendszertelenül nőttek, a helybeli nyersanyagok kitermelésére és feldolgozására létrejött üzemek és azok lakótelepeinek halmazaként. A régi ipari városokban magas volt a kereskedelmi, iparforgalmi, szociális, kulturális és igazgatási foglalkozásuk aránya is, az új ipari városokban viszont a kereső népesség 60–70%-a helyi ipari üzemekben és bányákban dolgozott. (GERMUSKA, 2000:27–28.)

³¹ Bővebben: RAVASZ Éva 2004. *Gál István – Egy bányaigazgató portréja*.

³² Horváth Ede (1924-1998) Sztachanovista esztergályosból lett a Rába Magyar Vagon-és Gépgyár vezérigazgatója Győrben. A város fejlesztésében komoly szerepet vállalt.

³³ Burgert Róbert (1924-1999) A Baranya megyei Ivánbattyán látott napvilágot, szülei cselédek voltak. Harminc éven át vezette a Bábolnai Mezőgazdasági Kombinátot, e minőségében a település fejlesztését is ösztönözte. Tevékenysége nyomán alakult ki az iparszerű tojás-hús-baromfi termelési rendszer.

4.sz. táblázat: Az 1949-es népszámlálás alapján a keresők foglalkozás szerinti megoszlása a következő volt Tatabányán (GOMBKÖTŐ és mtsai szerk., 1972:2.175.)

	1949	%-ban	1960	%-ban
Munkás	13.729	83%	17.744	77%
Alkalmazott	1.657	10%	4.591	20%
Önálló	996	6%	683	3%
segítő családtag	234	1%		

Tatabánya népességének alakulását egészen az 1960-as évek közepéig a szénbányászat fejlődése határozta meg. A legjelentősebb létszámnövekedésre 1945–50 között került sor. Ekkor a bányászatban dolgozók létszáma 5 769 fővel emelkedett.

5. sz. táblázat: Tatabányai Szénbányák dolgozói számának alakulása 1945 és 1970 között (GOMBKÖTŐ és mtsai szerk., 1972:11.175.)

Év	Dolgozók száma
1945	4726
1948	8064
1950	10495
1960	13571
1970	14114

A háború után szinte azonnal megkezdődött a bányavállalat régi vezetőségének cseréje. A tatabányai üzemi bizottság tagjai már a háborút követő napokban elérték a MÁK Rt. igazgatóságánál, hogy a központ azonnali hatállyal, felmondás nélkül elbocsásson hét vezető

tisztviselőt, a munkavégzés alól felfüggeszsen hatvannyolc tisztviselőt, s háromhavi felmondási idővel további harminckét tisztviselőt küldjön el, akik a felszabadulást megelőzően közismerten munkásellenes magatartást tanúsítottak. (HORVÁTH G., 1972:13.) Ez a folyamat a Minisztertanács 1945. december 20. törvényerejű rendeletével teljesedett ki. Ennek alapján a bányák mint gazdasági egységek a hozzájuk tartozó melléküzemekkel, villamos művekkel, karbidgyárakkal, ingatlanokkal, élelem és ruhakészletekkel 1946. január 1-től állami kezelésbe kerültek.³⁴

2.5. A közoktatás helyzete Tatabányán 1945 előtt

Már az 1890-es évek végén sor került az első – szénbányákhoz kötődő – társulati népiskola megnyitására és a gyors népességnövekedés miatt 1937-re ötre, 1940-re pedig már hétre nőtt a vállalat által fenntartott iskolák száma. Az iskolák mellett ekkoriban már hat társulati óvoda is működött. A bányatelepi iskolák gyarapodása mögött nemcsak a munkavállalói létszám növekedése húzódott meg, hanem az a vélekedés is, amely szerint a telepi iskolák jelentős mértékben hozzájárulnak a többgenerációs munkáscsaládok megtelepedéséhez, valamint működésük a munkások „erkölcsi és szociális emelkedését szolgálja, és polgári öntudatát fejleszti”. (SIMONIK 2006:37.) „Ezt a törekvést csak tovább erősítette, hogy a tatabányai családok többsége nem adhatott át mást gyermekeinek, mint a saját kultúráját, amely ebben a zárt és hierarchikus helyi társadalomban teljesen elkülönített világot jelentett.” (SIMONIK 2006:37.) Az oktatási intézmények jelentős szerepet játszottak ezen a külön világok közötti különbségek csökkentésében, mivel igyekeztek a helyi társadalom vezetői által képviselt értékeket, normákat és magatartásmintákat a telepen élők körében elterjeszteni.

„A MÁK Rt. az oktatási tevékenység koordinálására létrehozta a Tatabányai Iskolaigazgatóságot, melynek a feladatai között szerepelt az iskolarendszer egységesítése, valamint a helyi bányaigazgatósággal való kapcsolattartás is. A bányavezetés rendszeresen bekérte a legtöbbet hiányzó tanulók listáját, és ha megállapítható volt a szülők felelőssége, akkor a szülőket meg is büntethették. Ez a szülőkre irányuló külső kényszer kettős célt szolgált. A gyermekeknél (és rajtuk keresztül a szülőknél) a vezetés csak akkor számíthatott jelentős mértékű érték-, norma- és magatartásváltásra, ha azok rendszeresen látogatták az oktatási intézményeket. „Véleményük szerint a bányatelepen uralkodó körülmények miatt az iskolát ritkábban látogató gyermekek

³⁴ A szénbányák államosításáról véglegesen az 1946. XIII. tc. rendelkezett, melyet az országgyűlés 1946. június 26-án iktatott törvénybe.

erkölcsi züllésnek, romlásnak vannak kitéve és a tapasztalataik szerint nem volt ritka, hogy csavargókká, tolvajokká váltak.” (SIMONIK 2006:36.) Másrészt a bányavezetés az oktatásban a cég további sikereinek zálogát is látta. A vállalat nemcsak az iskolák létesítésével és fenntartásával kapcsolatos kiadásokat fedezte, hanem az alkalmazottak gyermekei részére ingyen biztosította az író- és tanszereket. A bányatelepi iskolában folyó oktató és nevelőmunka sikerét és céljait jól jelzi az a tantestületi jegyzőkönyv is, amelyben megállapítják, hogy a „legintelligensebb, legokosabb gyerekek a telepen vannak, ahol azelőtt a szocializmus, a kommunizmus fészkelte, ott most az istenfélelem, hazaszeretetet lépett a nyomába”. (SIMONIK 2006:36.) A MÁK Rt.

Az 1937/38-as iskolaévben a négy településen kilenc elemi iskola működött, melyből öt a MÁK Rt. tulajdonát képező magániskola, négy pedig felekezeti elemi iskola volt. Ugyanebben – tehát 1937-38-ban – a négy településen a tanulócsoportok száma nyolcvanöt volt, míg az egy tanulócsoportra jutó létszám: 54,3. A négy községben nyolcvankilenc nevelő dolgozott, az egy tanerőre jutó tanulólétszám 51,8 tanuló volt. (HORVÁTH G. 1972:275.) A magas osztálylétszám komoly kihívást jelentett az itt dolgozó pedagógusok számára. Természetesen az egy tanulócsoportra jutó magas tanulólétszám nem volt tatabányai specifikum, más településeken akár ennél nagyobb létszámmal is működtek tanulócsoportok, de a számok, már egy elavult, korszerűtlen struktúrát jeleztek. A felekezeti iskolák fenntartója Felsőgallán, Alsógallán és Bánhidán a katolikus egyház volt, s az egyik bánhidai iskolának a református egyház volt a gazdája.

6. sz. táblázat: *Az elemi iskolai tanulók létszámának alakulása Tatabánya elődtelepülésein 1937/38-ban. (Mol Z-252.50. cs. 246.d.1932. nov. 20.) (GOMBKÖTŐ és mtsai szerk., 1972:1.274.)*

A MÁK Rt. iskoláiban	3395
Felsőgallán	304
Alsógallán	120
Bánhidán (kat. isk.)	758
Bánhidán (ref. isk.)	60
Összes tanuló	4637

Látszólag a felekezetek bátrabban vállalkozhattak volna középiskolák létrehozására, hiszen jelentős támogatást kaptak az iskolai hitoktatás preferálásával.³⁵ 1923-tól a hitoktató immár intézményesen belefolyt az iskola, a tanárok közötti, illetve a tanár-diák viszony azon ügyeibe, melyeket eddig a tantestület keretében intézve távol tartottak az egyházaktól. A „magyar hiszekegy” rendeleti bevezetése a húszas években már direkt módon is jelenített meg politikai célokat. A támogatás mindkét irányban működött és az állami kontroll erősödését is eredményezte. A templomba járási kötelezettség ellenőrzése, az ezt felügyelő pedagógusok buzgalmának minősítése a tanügyigazgatás számára világos szempontot adott a tanárok-tanítók megítéléséhez (N.P.T. 2000:77) Az egyházi iskolák fenntartását jelentős részben az egyházi vagyon és a növekvő államsegély tette lehetővé. A vagyon válsága, a hagyományos nagybirtokrendszer bomlása és gazdaságtalanná válása megnövelte az államtól való függőséget. (N.P.T. 1992., 2000., 2005.) Az egyházi iskola nem él meg a piacon. (N.P.T. 2000.82.)

Mivel –helyben- sem a katolikus, sem a református egyház sem rendelkezett megfelelő anyagi bázissal, a bányatelepüléseken az iparvállalatok meghatározó szerepet vállaltak a közoktatásban. Ez nem tatabányai specifikum. Például az 1920-as években Salgótarjánban működő nyolc elemi iskola közül kettő az acélgyáré, három a bányáé és három állami fenntartású volt. Az ezekben tanuló gyermekek száma 1928-ban: acélgyári:481 tanuló, bányai: 744 tanuló, körzeti:801 tanuló volt. Tehát Salgótarjánban is a nagyvállalatok voltak a legnagyobb iskolafenntartók. (Salgótarján 1972:252.) A településeken működő vállalatok céljai és szerepvállalásai azonban eltérőek voltak.

Magyary Zoltán³⁶ és Kiss István³⁷ *A közigazgatás és az emberek* című – 1939-ben megjelent – művének Tatabányával foglalkozó részében Hilscher Rezső³⁸ egy reprezentatív felmérés nyomán

³⁵ A korábban érvényben lévő eötvösi szabályozással szemben immár a hitoktató és a hitoktatás a tantestület tagja lett.

³⁶ Magyary Zoltán (1888-1945) A tatabányai születésű tudóst 1931-ben Bethlen miniszterelnök felkérte a magyar közigazgatás racionalizálásának kormánybiztosává. Legfőbb műve, a *Magyar közigazgatás*, amely az egyetlen magyar közigazgatás-tudományi iskola eredményeinek összegzése. Soha nem feledkezett meg gyökereiről. Helyi kötődésű tényfeltáró munkája felhívja a figyelmet arra, hogy az előttepülések szociális problémái (pl. oktatás, egészségügy, egységes úthálózat, közlekedés, víz- és villanyellátás, szociálpolitika) csak városi szintű közigazgatással rendezhetők. (Magyari-Kiss: Ténymegállapító tanulmány a tatabányai járás közigazgatásáról. Budapest, 1939.)

³⁷ dr. Kiss István (1906-1996) Közigazgatás és társadalomtudós, 1936-tól dolgozott Magyary mellett, ő felelt a teljes adatfeldolgozásért.

³⁸ Hilscher Rezső (1890-1957) Szociálpolitikus, kutató, egyetemi oktató. Talán legfontosabb munkájáról (Bevezetés a szociálpolitikába) egy könyvismertetésben ez szerepel : „ Akik a szerző egyéniségét közelebbről ismerik, tudják, hogy ezt a könyvet nem szobatudós írta, hanem olyasvalaki, aki éveket töltött a nyomor országútján és a szegénység síkatorai jó barátjuknak tekintik őt. Nyomor, szenvedés, kétség, panasz, padolatlan és bútorozatlan szoba, nyirkos fal, sápadt

megállapította, hogy 230 föld alatt dolgozó bányamunkás közül 84-en – ez 36,5 % – a bányamunkát 11–15 éves korban kezdték. Iskolázottságuk alacsony volt, ezért feltétlen szükséges lett volna a közművelődés hatékonyságának növelésére. Ugyancsak ebből a felmérésből derült ki, hogy a válaszadó 227 bányász közül 81-en (35,1%) nem rendelkeztek az elemi iskola 4. osztályánál magasabb végzettséggel. A bányászok feleségeinek esetében 202 fő közül 82 személy (39.4 %) állt hasonló műveltségi szinten. (HORVÁTH G., 1972:276.) A tanulók nagy része a MÁK Rt. ismétlőiskolájában tanult, míg kisebbik része a falusi intézményekben. A hároméves ismétlőiskola létszáma: 1926/27-ben 1 041, tíz évvel később 1 337 fő volt. (HORVÁTH G., 1972:276.) Ebben az oktatási formában a tananyag az elemi iskola tananyagának ismétlése volt bizonyos gyakorlati tevékenység alapfogásainak elsajátításával együtt (pl. alapvető ipari, mezőgazdasági ismeretek). Az oktatási intézmény nevelői kara az elemi iskola tanítóiból, valamint szerződéses tanítókból állt.

Fontos szerepet töltött be az oktatási szervezetben az iparostanonc-képzés, amelynek két szervezeti kerete volt. A jelentősebb: a tatabányai bányagazgatóság üzeménél végzett tanoncoktatás. Itt elsősorban a bányászat szempontjából jelentős iparágak számára képeztek vájárokat, bányalakatosokat, villanszerelőket, ácsokat, valamint kisebb számban az ún. „kisegítő iparágak”, az úgynevezett „külüzemek” részére. Ebben az időszakban a MÁK Rt.-hez tartozott a tatabányai erőmű, a cement-, és mészmű, alumíniumkohó és számos kisebb üzem is.

A másik képzési bázis a tatabányai iparostanonc-iskola volt. 1925-ben a tanonciskola tanulóinak létszáma a következő: I. o.: 47, II. o.: 31, III. o.: 27 fő. 1925-ben az iskolába felvételre jelentkezettek 71 iparostanuló és 4 kereskedelmi tanonc. Az iparági megoszlás a jelentkezettek között: asztalos 3, bádogos és vízvezeték-szerelő 2, borbély 1, cipész 11, felsőrészkészítő 2, kőműves 4, mészáros 1, mintaasztalos 1, szabó 5, szíjgyártó 1, festő 2, fémöntő 7, villanszerelő 3, géplakatos 20, kovács 3. (HORVÁTH G., 1972:276.) Az iparostanonc-iskola igazgatója egyik tanév végi jelentésében kifogásolta, hogy az elemi iskola IV. osztályának befejezése után vesznek fel gyermekeket. Különösen a cipész és szabó szakmában számított ez bevett gyakorlatnak. A jegyzőkönyv megállapítása szerint jobb lenne, ha először elvégeznék a 6 elemi. Egészen másképp állt a helyzet a társulat üzeménél alkalmazott tanulók esetében. „Az üzemvezetők kevés kivétellel csak olyan tanoncokat szerződtettek, kiknek a középiskola IV. osztálya, vagy legalább a II-III.

gyermekarc, gümőkórtól csillogószemek, a bűn virágai: mind-mind forrás volt e munka megírásánál és a szegénység szagát nem Zola regényei ismertették meg a könyv írójával.” (Diákvilág 1928/14.)

osztályuk van meg. Az ilyen tanulókkal könnyebb az előírt anyagot eredményesen feldolgozni.” (HORVÁTH G., 1972:277.) 1942-ben az iparostanoncok száma az 1925. évihez képest megnégyszereződött, elérte a háromszázhuszat. A háború kedvezett az ipari fejlődésnek, több szakmunkásra volt már szükség. A tanoncok megoszlása a jellemzőbb iparágakban akövetkezőképp alakult: asztalos 23, borbély 52, cipész 21, férfiszabó 24, lakatos 25, női szabó 74, festő 18. (CORVÁTH G., 1972:277.)

Sajátos és jelentős helyet foglalt el Tatahánya oktatásszervezetében a szénipari előkészítő iskola. Ide elsősorban a régi bányászok arra érdemes gyerekei nyertek felvételt, gyakran „protekció” révén. Azokat vették fel, akik a bányászattal kötelezték el magukat. Az iskola két évfolyamból állt. Az iskolát a népszerűség és egyben a zsúfoltság jellemezte, ezért a tanév végi vizsgán a bányaigazgatóság képviselőjében megjelent Tilesch Alfréd³⁹ kérték a létszám csökkentésére az I. osztályban az elkövetkezendő tanévre. Ő ezzel egyetértett, sőt előírta, hogy a jövőben a szénipari előkészítőben csak olyan tanulókat lehet felvenni, akik az elemi iskola 6. osztályát jó eredménnyel végezték el, a 12. életévüket betöltötték, és egészségesek. Az 1930-as évek végén a felvételnél már előfeltétel a 4 polgári elvégzése és a betöltött 14. életév.⁴⁰

Saját érdekeit képviselte a cég akkor is amikor a tankötelezettség alól felmentettek számát kívánta csökkenteni az 1934/35. tanévi 16,6 százalékról 9.2 százalékra. „Mint ismeretes Önök előtt is, a tankötelezettség meghosszabbításának kérdésében Társulatunk, mint iskolafenntartó álláspontja ellentétes az állam erre vonatkozó pedagógiai célkitűzéseivel: a mi szempontunkból ugyanis nem kívánatos, hogy azok a kik 12 éves koruk betöltéséig a 6 elemi elvégezni képtelenek voltak, továbbra is iskoláink létszámát terheljék.” „Helyesnek és úgy nemzeti, mint egyéni szempontból célravezetőnek semmi esetre sem tartjuk, hogy a munkások gyermekei szüleik tisztességes munkáját és hivatását elegendőnek nem találva, az amúgy is túlszűfolt intellektuális pályák felé özőnlének..” (HORVÁTH 1972: 275) Vida Jenő⁴¹ a levél másolatát megküldte a megyei kir. tanfelügyelőnek ezzel a kísérőszöveggel: „Kérjük az Igazgatóságot felhívni, hogy álláspontunkhoz képest igyekezzék a

³⁹ Tilesch Alfréd: Bányamérnök, helyettes igazgató. 1943. április 30-án a MÁK Rt. közgyűlése még havi fizetésének 125 %-ában megállapított jutalomban részesítette (ROMHÁNYINÉ 2011.) Másfél évvel később 1944. december 26-án a megaláztatás és a félelem miatt öngyilkos lett.

⁴⁰ Az iskoláról bővebben: NÉMETH.-SÁRAY 1995: 68-112.

⁴¹ Vida Jenő, született: Weil Jenő (1872- 1945). Szegény zsidó családból a maga erejéből és tehetségéből emelkedett fel. A nagyvállalatok vezetői közül 10 millió pengős vagyonával a leggazdagabbnak számított. A MÁK vezérigazgatója 1914-től. A kormányzó köreivel olyan szoros kapcsolatban állt, hogy még 1943-ban is a felsőház pénzügyi bizottságának tagjai maradt, a németek tiltakozása ellenére. A német megszállók 1944-ben hurcolták el, legyengülve, Auschwitzban halt meg. (<http://www.lathatatlan.ovas.hu/index.htm?node=50025&f=2>)

tankötelezettség alól felmentett gyermekek számát növelni.” Nem véletlen, hogy a felszín alatt dolgozó bányamunkások 36,5 százaléka a bányamunkát 11-15 éves korában kezdte Magyary-Kis Közigazgatás és az emberek című 1939-ben megjelent reprezentatív felmérésen alapuló beszámolója szerint. (HORVÁTH 1972: 276)

A tatabányai oktatási viszonyok elmaradottságát bizonyítja, hogy a sok tekintetben hasonló adottságokkal bíró Salgótarjánban ebben az időben már polgári iskola és gimnázium is működött, sőt már egy új gimnázium létesítésének szükségessége is felmerült. (Salgótarján 1972: 241) Ennek megértéséhez a döntések hátterét kell vizsgálnunk. Míg Tatabánya elődtelepülései képtelenek voltak közös célért összefogni, addig Salgótarján várossá nyilvánítása már önmagában is erősítette az ilyen irányú törekvéseket. Salgótarján nagyközséget a Belügyminisztérium 118446/1921. sz.rendelete emelte rendezett tanácsú várossá.⁴² A hivatalos ünnepségre 1922-ben került sor. Az új város egyik első rendelete középiskola létrehozására irányult.⁴³ Ennek eredményeként május 23-án az akkori Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium engedélyt adott az intézmény megszervezésére Főgimnáziumi Előkészítő Tanfolyam néven. A szervezők nem húzták az időt: Szeptember 11-én már a tanítás is megkezdődött. Legalább ennyire fontos, hogy míg Tatabánya elődtelepülésein középiskola létrehozásában ellenérdekelt MÁK Rt monopolhelyzetben volt, addig Salgótarjánban 1923-ban három óriásvállalat (a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. és a Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt és az Észak-Magyarországi Kőszénbánya Rt.) kezdeményezte gimnázium létesítését. Mi magyarázza a vállalatok eltérő oktatáspolitikáját? Árulkodó, hogy a MÁK Rt-nél 1924-ben összesen 11705 fő dolgozott, ebből munkás 10999 fő (93.9%), altiszt 512 fő (4.37%), míg tisztviselő csak 194 fő (1,65 %) volt. (ORTUTAY 1972:65. alapján.) Ennek a csekély számú polgári rétegnek igényét a tatai gimnázium kielégítette, addig a nógrádi városban nem ez volt a helyzet. Ott a helyben lakó jelentősebb számú értelmiségi és tisztviselő réteg megnyerése a vállalatok célja és érdeke volt. A gimnázium tanulóinak többségét ugyanis végig az alapító vállalatok tisztviselőinek gyermekei képezték. A munkásszülők közül kevesen tudták az országos szinten is magas tandíjat megfizetni. (Salgótarján 1972: 253.) Az ő gyermekeik számára létesült a polgári iskola melynek „egyik fő célja volt, hogy alapot adjon szakképzettséget adó középfokú iskolákhoz (tanítóképző, kereskedelmi stb.) Az intézmény tanulóinak nagy részét Salgótarjánban is a

⁴² A képviselőtestület viszont már 1908-ban bizottságot hozott létre ennek érdekében.

⁴³ 1939-ben a gimnáziumot államosították, algimnáziummá minősítették, és ehhez kereskedelmi iskola kapcsolódott. (Salgótarján 1972: 241)

kispolgári, kevésbé tehetős rétegek gyerekeiből kapta, csak elvétve akadt köztük egy –egy értelmiségi, vagy tisztviselő, az is csak az alacsonyabb beosztásúakból: városi végrehajtó, írnok, postai segédtsízt, csendőrtiszt-helyettes, tanító stb.” (Salgótarján 1972: 253.) Ezt kiválóan illusztrálja az 1932/ 33. tanév adatai. „A 200 beiskolázott tanuló családi háttere a következő volt: „Iparos szülők gyermeke 49, acélgyáros munkásoké 25, vasöntő –acélöntő 11, bányász családból való 19, kereskedő szülőktől 12, özvegy, nyugdíjas gyermeke 12, foglalkozás nélküli szülőké 16, a fennmaradó 56 gyermek szülei altisztek, szolgák, napszámosok voltak.” (Salgótarján 1972: 253.)

Míg a nógrádi városban a vállalatok oktatási stratégiája a középrétegek számára a gimnázium, az alacsonyabb státuszúaknak pedig a polgári iskola biztosítása volt, addig Tatabányán még a polgári iskola létrehozása is akadályokba ütközött. A tatabányai bányamunkások többsége (95,3%) hat elemivel vagy annál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezett és csak 1,5%-uk szerezte meg a szellemi munkakörök betöltéséhez (és egyúttal a mobilitásához) szükséges polgári iskolai végzettséget. (SIMONIK 2006:37.) Miután az alapfokú oktatási intézményekben a gyermekek mindazon ismereteket elsajátíthatták, amelyekre egy leendő bányamunkásnak szüksége lehetett, emiatt a vállalat nem támogatta a diákok továbbtanulását. Ezt igazolja Tóth Sándor iskolaigazgató levele is, melyet 1942-ben a Tatabányán létesítendő polgári iskolai tanfolyam ügyében írt. Eszerint a tanfolyam megszervezését határozottan károsnak tartja, mivel „tönkreteszi a bányavállalat azon értékes törekvését, hogy Tatabányán törzsökös bányászcsaládok kialakulását, letelepedését biztosítsa. A négy polgárit végzett munkás kezéből könnyen kiesik a csákány és arra törekszik majd, hogy végzettsége szerint más munkakörben helyezkedjék el.” (SIMONIK 2006:37.)

Az elődközségek közül Felsőgallán kezdte meg működését 1925-ben az első középfokúnak minősíthető intézmény, a Felsőgallai Magán Polgári Fiú- és Leányiskola, mely 1928-ban községi fenntartásba került, és az 1946/47-es tanévben fejezte be tevékenységét. Az iskola alapításra tehát erős ellenszélben a MÁK Rt. támogatás nélkül került sor egy lelkes fiatal tanárnőnek köszönhetően. Vincze Leona⁴⁴ később így emlékezett meg a sorsdöntő pillanatról:

⁴⁴ Vincze Leona (Selmecbánya, 1901. ápr. 12. — ?) Magyar, történelem, földrajz szakos polg. isk. r. tanár. A Felsőgallai Magán Polgári Fiú- és Leányiskola megalapítója és igazgatója 1929. márc. 1-jéig. Szaktárgyain kívül tanított tantárgyak: háztartástan, szépírás, kézimunka, természetrajz, ének, egészségtan, rajz, társadalmi ismeretek, mindennapi kérdések. Tisztségei: az Ifjúsági Segítő Egylet elnöke a leány önképzőkör elnöke a földrajzi— történelmi szertár őre, az ifjúsági könyvtár őre, Diákkaptár vezetője, az Ifjú Vöröskereszt elnöke, légoltalmi rendfenntartó. (SÁRAY 1995:68-112.)

„Egy hideg, esős napon lomhán állt meg a vonat az állomáson. Még alig virradt...Fáradt gyermekarcok tömege özönlik kifelé a várószobából. Iskolába igyekeznek, távoli helységekre, Bicskére, Tatára, egész tömeg, talán százan is vannak. Egyik vasúti kocsi ablakából szemlélve a tanulni vágyó ifjúságot, elcsodálkoztunk: ...Mennyi gyermek, Istenem! ... Vajjon miért nincs itt iskola? Akkor született meg a gondolat, mely lassan-lassan elindult a megvalósulás felé.” .” (SÁRAY 1995: 76.) 1928. szeptember 1-jén — miniszteri jóváhagyással — a magániskolát Felsőgalla község vette át saját kezelésébe, személyi és dologi kiadásainak átvállalásával.

A négy évfolyamos intézmény 1938-ban tíz tanulócsoporttal működött, az ide járó gyermekek száma 422 volt. Később általános iskolaként működött. (SÁRAY 2006:165.) A huszonkét év alatt összesen 11 917 tanulója volt: a fiúiskolában 4032 nyilvános, 972 magántanuló; a leányiskolában 3384 nyilvános és 529 magántanuló.” (SÁRAY 1995:70.) A községekben azonban csak állami, felekezeti és bányatársulati elemi iskolák működtek, — ez utóbbiak főleg a Tatabánya -felsőgallai népoktatás ügyét voltak hivatva ellátni ingyenesen, ami magában foglalta a tankönyveket és a tanszereket is. Emellett a MÁK Rt. háromévfolyamos iparostanonciskolát tartott fenn, az 1922/23. tanévben nyílt meg a két évfolyamra tervezett szénipari előkészítő iskola. Ezek feleltek meg a MÁK Rt. szerint „Tatabánya speciális gazdasági és kulturális helyzetének.” (SÁRAY 1995:74.) A MÁK Rt. tanügyi referense 1923-ban így vélekedett:„ Ezek után nem szorul bizonyításra, [...] ha Tatabányán [...] nincs polgári iskola, ennek nem a társulat szűkkeblősége, vagy a kulturális célok iránti közömbösség az oka. A polgári iskolát látogató diákok száma maximálisan ötven körül mozog. Ezzel szemben egy polgári iskola építése, berendezése, költségvetési fedezete alig valósítható meg ötven millió koronán alul. [...] Polgári iskola ma az egész országban nem épül. [...] Mi elsősorban a széles néprétegek népoktatási szükségletét tartjuk szem előtt. [...] A polgári iskola első két osztálya helyett az ifjúság az elemi V. és VI. osztályát látogathatja. [...] A polgári iskola ül. és IV. osztálya helyett rendelkezésre áll az ifjúságnak a miniszterileg jóváhagyott tantervvel működő szénipari iskolánk, amely a megfelelő oktatás mellett az ifjúságot a bányászletpályára előkészíti, tehát kenyeret ad a diákoknak, szemben a polgári iskolával, amelyről ez alig, vagy csak sokkal kisebb mértékben mondható.” (SÁRAY 1995: 74.) Az iskola létrejöttének nehézségei jól mutatják, hogy gimnázium alapításra ebben az időben szóba sem kerülhetett.⁴⁵

⁴⁵ Salgótarjánban ugyanekkor gimnázium és polgári fiú- és leányiskola is működött. Utóbbi átlaglétszáma 180-200 fő között mozgott. A polgári iskolások zöme kispolgári és munkásszármazású volt, „csak elvétve akadt köztük egy-egy értelmiségi vagy tisztviselő, az is csak alacsonyabb beosztásúakból: városi végrehajtó, írnok, postai segédtsz, ...”

Noha az 1924-es középiskolai reform háromféle középiskolát különböztetett meg, a gyakorlatban a valóságban ötféle középiskola-típus élt:

1. humanisztikus gimnázium;
2. humanisztikus gimnázium görög nyelv nélkül, egy modern nyelvvel;
3. reálgimnázium;
4. reáliskola;
5. reáliskola rendkívüli latinnal.

Az 1924-ben életbe lépett középiskolai törvény alapján a magyarországi gimnáziumokat reálgimnáziumokra és humán gimnáziumokra bontották szét.⁴⁶ Mind az öt iskolatípusból át lehetett menni a másikba, vagyis megvalósult a középiskolák közötti átjárhatóság. Ha valaki gyengébb tanulónak bizonyult, 14 éves korától átmehetett valamelyik szakoktatási intézménybe is. Valamennyi középiskolai érettségi jogosított a felsőfokú tanulmányokra. Az „egységes jogosítás” elve szerint mindhárom középiskola-típus érettségi vizsgája egyformán jogosított a bármely felsőoktatási intézményben való további tanulmányokra. Az intézkedés a bányatelepüléseket nem érintette, mivel a két világháború között nem sikerült gimnáziumot szervezni. Az 1929/30-as tanévben gimnáziumból 28, reálgimnáziumból 69, reáliskolából pedig 23 működött az országban. (PUKÁNSZKY–NÉMETH 1996:622.) Tatabányán viszont nem hoztak létre középiskolát. A felsorolt iskolatípusokban megkövetelt tananyag mennyisége és minősége nem állt szinkronban a bányavállalat által ideálisnak tekintett követelményekkel. A fizikai munkakörök betöltésére alacsonyabb képesítés is megfelelő volt, a MÁSZ vezetősége megelégedett a tatai piarista gimnázium nyújtotta lehetőségekkel. Így a tudásra vágyó fiatalok számára nem maradt más megoldás, mint a hajnali felkeléssel és kései hazatéréssel, sok gyaloglással egybekötött vasúti közlekedéssel járó utazás a szomszédos városba.

Még nehezebb volt a tanulni vágyó lányok helyzete. A lányok középiskoláit az 1926:24. tc.

csendőrtiszthelyettes, tanító stb.”(Salgótarján: 1972: 241.)

⁴⁶ A középiskoláknak ettől kezdve három típusa volt: 1. Reálgimnáziumok: ezekben nem tanítottak ógörögöt, helyette a latin és a modern nyugati nyelvek kerültek előtérbe. 2. A humán gimnáziumok: latin, ógörög és történelmi tanulmányokra koncentráltak, és a széles körű klasszikus ismeretanyag átadása lett a feladatuk. A lányok számára a fiúgimnáziumoknak megfelelő leánygimnáziumok, és a reáliskoláknak megfelelő leánylíceumok álltak rendelkezésre. 3. A reáliskola: megmaradt korábbi formájában, vagyis a klasszikus nyelvek helyett németet és franciát, ritkábban angolt vagy olaszt oktatva.

szabályozta.⁴⁷1927-ben leánylíceumból huszonöt, leánygimnáziumból nyolc, míg leánykollégiumból összesen kettő működött az országban. A bányatelepüléseken lakó leánygyermekek képzése a polgári iskola elvégzésével gyakorlatilag lezárult.⁴⁸ A tatabányai gimnázium létrehozására ebből a szempontból is megérett a helyzet.

⁴⁷ 1. A leánygimnázium – a közös nemzeti tárgyakon kívül – elsősorban a latin, valamint modernnyelvi és irodalmi tanulmányokkal segítette elő a vallásos, erkölcsös és nemzeti szellemű műveltség elsajátítását. Érettségi vizsgával zárult, mely valamennyi felsőoktatási intézménybe való beiratkozásra jogosított. A görög nem szerepelt a tantárgyak között, csak rendkívüli tárgyként tanították egyes helyeken. Ez az intézménytípus ezért leginkább a fiúk reálgimnáziumához volt hasonlatos.

2. A leánylíceum feladatát – akár a fiú reáliskolák – elsősorban a modern nyelvek és irodalmak tüzetesebb tanításával oldotta meg. A matematikai-természettudományos irányzat helyett azonban – „a női lelkülethez alkalmazkodva” – az irodalmi és művészeti tárgyak kaptak nagyobb hangsúlyt. Latint csak rendkívüli tárgyként tanítottak. Kiszorult a tantárgyak közül a női kézimunka is, mivel „a gépmunka korszakában felesleges a szemet és testtartást rontó kézimunkával gyötörni a lányokat”.

3. A leánykollégiumok „akik jobb anyagi helyzetük miatt nem törekszenek egyetemi tanulmányokra, illetve diplomára, hanem a családban, háztartásban, vagy az előkelőbb társadalmi életben óhajtanak magasabb műveltségükhöz illő hasznos tevékenységet kifejtetni.” (PUKÁNSZKY–NÉMETH 1996:620-625.)

⁴⁸ A két világháború közötti időszakban két olyan középfokú szakiskola volt, mely a főiskolák és egyetemek egyes fakultásaira belépőt biztosított. A településen azonban sem érettségit adó felső kereskedelmi iskola, sem felső ipari iskola nem működött.

3. Piaristák küzdelme a gimnáziumért

3.1. A 2. világháború utáni újrakezdés időszaka, társadalmi szervezetek

A háború országszerte, így Tatabányán is hatalmas károkat okozott. Az emberveszteségen túl számos épület, tanterem megsemmisült. Az ekkor élőknek valóságosan is új életet kellett kezdeniük. 1946 nyarára az infláció Magyarországon elviselhetetlen mértéket öltött. Az egy évvel korábbi 1 pengő ekkor már 50 milliárd pengővel volt egyenértékű, s forgalomba hozták a világtörténelem legnagyobb címletű bankjegyét, az egymilliárd billió pengőt. A kereskedelem és pénzforgalom összeomlott, árut csak áruért lehetett cserélni. A magyar társadalom nem csekély áldozatának és a koalíciós kormányzat erőfeszítésének köszönhetően 1946. augusztus 1-jén megszületett a forint, ezzel helyreállt a pénzforgalom és a kereskedelem.

A pusztulás árnyékában megjelent a remény. A helyi társadalom aktivitása korábban is megnyilvánult, bizonyoság erre az 1897-1950 között bejegyzett 26 kör, egyesület, csoport, egyesület. 1897-ben jegyezték be a Művezetők Országos Egyesületének helyi csoportját, 1902-ben a Tatabányai Altisztek és Felvigyázók Körét, 1908-ban a Római Katolikus Ifjúsági Egyesületet, 1909-ben a MÁK Rt. Bányatisztviselők Kaszinót, 1910-ben a Tatabányai Sport Clubot, 1917-ben a Vas és Fémmunkások helyi csoportját, 1920-ban a Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Árvák Nemzeti Szövetségének fiókját, 1921-ben az Olvasókört, 1923-ban a Művezetők Országos Szövetségének 45. sz. helyi csoportját, a Keresztény Szocialista Bánya és Kohómunkások Országos Szövetségének helyi csoportját, a Bányaiskolát végzettek Országos Egyesülete fiókját, 1924-ben a Magyar Vöröskereszt Egyesület fiókját, az Országos Stefánia Szövetség helyi csoportját, 1925-ben a Bányatelepi Levente Egyesületet, a Bányatiszti Kaszinót, 1926-ban a Tatabányai Iparosok és Kereskedők Olvasókörét, a Tatabánya Bánya és Ipartelepek Dalkörét, 1927-ben a Tatabányai Levente Egyesületet, a „Remény” Dalkört, az Ébredő Magyarok Egyesülete helyi csoportját, 1933-ban a „Columbia” Postagalamb Sportegyesület helyi csoportját, 1935-ben a Polgári Lövészegyletet, 1938-ban a Nemzeti Munkaközpont helyi csoportját, 1940-ben a Katolikus Leánykörök Szövetsége helyi csoportját. A háború után 1948-ban szervezték meg a „Turul” Vadásztársaságot, a Tatabányai Bánya- és Kohómunkások Vadásztársaságot és végül 1950-ben a

Horgászegyesületet.⁴⁹

1898-tól folyamatosan működött a Bányász Zenekar, a húszas évektől a Tatabányai Nőikar, a Tatabányai Ipartestület Dalárdája, a Tatabányai Tanítók Dalköre. (ORTUTAY A. 1993:367.) Tatabánya impozáns kulturális intézménye, a Népház 1917-ben nyitotta meg kapuit. Népkönyvtárat 1927-ben kapott a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól. Komárom vármegye 1944-es évkönyve szerint a MÁK Rt. tatabányai bányatelepén „a társadalmi, egyesületi és kulturális élet igen fejlett, a munkásság ennek következtében felvilágosult, szorgalmas, jóakarátú, hazafias gondolkodású és csekély kivétellel vallásos érzelmű”. ((SIMONIK 2006:39.) Az egyesületek létszámából – helyenként akár 400–600 fős tagsággal is rendelkeztek – könnyen azt a következtetést is levonhatnánk, hogy milyen színes közösségi élet folyt a településen. Hirschl Rezső tatabányai vizsgálatai során megkérdezett 227 munkás közül 114 fő volt tag egy egyesületben, 42 fő kettőben, öt pedig ennél is többen. Az interjúk során azonban az is kiderült, hogy a munkások jelentős része csak a bányavezetés kedvéért lett egyesületi tag és az igazán aktív tagok csak a nőtlen munkások, valamint az altisztek voltak. (SIMONIK 2006:41.)

A negyvenes évekre a helyi társadalom már kitermelt egy olyan – egyre növekvő létszámú – réteget, mely fontosnak tartotta gyermeke iskoláztatását, s ennek érdekében jelentős anyagi áldozatot is vállalt. Az egyesületi lét szemléletformáló hatásai is erősítették ezt a mobilizációs szándékot. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a település népessége dinamikusán növekedett, és a koalíciós pártok pártok mindegyike egyetértett abban, hogy a középiskoláknak szélesre kell tárni kapujukat a kétkezi munkások gyermekei számára is, úgy elmondhatjuk, a bányatelepülésen megérett a helyzet egy gimnázium létrehozására. . A már korábban is megfogalmazott, de számos ok miatt megbicsaklott demokratikus reformelképzelések mindegyik jelentős párt programjában meghirdetésre kerültek. Bár számos részletkérdésben eltérő nézetek fogalmazódtak meg, a régi uralkodó réteg műveltségi monopóliumának megtörésében egyetértés mutatkozott a koalíciós pártok között. „A korszak súlyos politikai tehertétele volt, hogy az oktatásügy halaszthatatlan reformjai elválaszthatatlanul összefonódtak a magyar társadalmi és politikai viszonyok polgári demokratikus átalakulásának, megkésett modernizációjának olyan elemi követelményeivel, mint pl. a származási privilégiumok felszámolása, a szekularizáció, az állam és az egyház szétválasztása,

⁴⁹ Hasonló egyesület alapítási „láz” volt jellemző ugyanebben az időben Salgótarjánban is. Salgótarján története (1972) kötet adatai szerint 1920-ban 22, 1929-ben majdnem félszáz egyesületet

az egyházak politikai szerepének korlátozása és szociális érzékenységük erősítése, a kényszer nélküli szabad vallásgyakorlás kérdéskörével.” (KELEMEN–SETÉNYI János 1994:49.)⁵⁰

Az állami kontroll növelésére korábban is volt bőséges példa. 1935-ös szabályozás úgy nyilvánította autonómnak a katolikus egyház iskolaügyét, hogy azért cserébe nem a világi hívők és az alsópapság befolyásának kiterjesztését kérte – ahogyan 1933-ban az egyházon belül újra meginduló mozgolódások –, hanem a tanügyigazgatási logikába való fokozott illeszkedést. (N.P.T. 2000:82.) A katolikus tankönyveket az új szabályozás szerint még engedélyezés előtt be kellett mutatni a VKM-nek. (NPT 2005: 132) Mindezek következtében az állam megbízottainak a negyvenes évek elejére sokkal nagyobb szavuk lett a most már „autonóm” katolikus középiskolákban, mint tíz évvel korábban. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy az állam legfontosabb kényszerítő eszköze az időszakban az államsegélyek folyamatos manipulálása volt. Az egyre aprólékosabb szabályozás miatt az egyházi iskolák lassan, de folyamatosan növekvő államsegélyre szorultak: törvény biztosította, hogy az államsegély emelkedésével az állam beleszólási jogai növekedjenek, hogy 50 százalék feletti államsegéllynél az állam ugyanazokat a jogokat gyakorolja, mint az állami iskolákban.” (N.P.T. 2000:87.) A háború után ez a folyamat felgyorsult. „Az átmenet éveiben lényegében végig érvényben maradt a tanügyigazgatás 1935-ös rendszere, amely alkalmas volt közoktatás – társadalmi és politikai konszenzust egyaránt mellőző, rendeleti úton zajló – reformjának kezdetben polgári demokratikus, később mindinkább autoriter jellegű, kizárólagos politikai érdekeket szolgáló, szovjet típusú végrehajtására.” (KELEMEN–SETÉNYI János 1994:48.) Az oktatásügy államosítása a különböző felekezetű falusi kisiskolák 1946-os összevonásával –az ideológiai semlegesség jegyében- kezdődött. (N.P.T. 2000:102.) A politikai a társadalom minden szegmensét áthatotta, s ebből a tatabányai pedagógusok és diákok sem maradhattak ki. Mint Rejtő Jenő regényében, amikor a kapitány felkiáltott – „Mindenki őrizze meg hidegvérét”! –, s erre nyomban kitört a pánik, körülbelül ennyit ért Teleki Géza⁵¹ miniszter felhívása az iskolai politizálás

⁵⁰ Az 1924-es új középiskolai törvény szerint az, hogy a „tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, hazafias szellemben magasabb általános műveltséghez juttassa és a felsőbb tanulmányokhoz szükséges szellemi munkára képessé tegye”. E törvényhely alapján az állami oktatáspolitikai világnézeti elkötelezettsége deklaráltatott. (N.P.T. 2000:82.)

⁵¹ Teleki Géza (1911-1983) Az 1941-ben öngyilkosságot elkövető gróf Teleki Pál miniszterelnök fia, egyetemi tanár, 1944. december 22-én az Ideiglenes Nemzeti Kormány vallás- és közoktatási minisztere lesz. Ebben a pozíciójában a baloldali erők részéről heves támadásokban részesült, 1945-ben lemondani kényszerült. 1948-ban a koncepciós perek elől kivándorolt. Feleségével együtt az Amerikai Egyesült Államokba emigráltak, ahol súlyos, gyógyíthatatlan betegségük miatt mindketten öngyilkosok lettek. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/t-ty-780F8/teleki-geza-grof-781CF/>)

ellen.⁵² A miniszternek a *Köznevelés* című folyóirat első számában megjelent sorai – „osztályharcból nem lesz magyar művelődés, de nem is lesz demokratikus Magyarország” – rövid időn belül keserű valósággá vált. Teleki sem tudta tartani a pozícióját, még 1945-ben a tárca éléről.

Már az iskola megszűnése után, de még az államosítás előtt az 1947. március 5-i pártközi értekezlet oktatásügyi kérdésekben radikális álláspontot képviselt. A cél világos volt, és erő is volt megvalósításához:

„a) az állami tanügyi hatóságoknak joga a különböző jellegű nem állami népiskolák általános iskolákká egyesítése;

b) minden olyan nép vagy általános iskola, amelyben a 3–4. osztályban az osztálytanítás, az 5–8. osztályokban pedig a szakosított tanítás nincs megvalósítva, az 1947. július 1-től közvetlenül a VKM joghatósága alá tartozzék;

c) egységes állami tankönyv – minden szinten;

d) vallásoktatás fakultatív;

e) állami nevelőképzés;

f) megengedhetetlen a további vallási illetve világnézeti egyetemek és főiskolák létesítése;

g) az iskolaszékek hatáskörét az iskolák tanulmányi életére szüntessék be

A fenti dokumentum aláírói Ortutay, Losonczy Géza, Justus Pál és Darvas József voltak.” (N.P.T.2000:106.)

De 1945-ben még sokan bíztak egy sokszínű iskolarendszer létrejöttében. Így volt ez a több mint 40 ezer lakosú elődtelepülése is, ahol egyre gyakrabban merült föl a gimnázium alapításának a gondolata is.⁵³ E törekvést erősítette, hogy mivel a háborús években a tatai gimnáziumba járó

⁵² „Kíváncsún látom annak kimondását, hogy bizonyos korig senki politikai párt tagja nem lehet, s hogy népiskolai közép vagy középfokú iskolai nyilvános tanuló politikai pártba be nem léphet.” Teleki Géza miniszter előterjesztése a Minisztertanácsnak a népiskolai, a közép- és középfokú iskolai tanulók politikai pártokba való belépésének megtiltása ügyében. (DokMOKtPol.:1.162.)

⁵³ A négy település össznépessége – mint korábban jeleztem – meghaladta a hasonló adottságokkal rendelkező Salgótarjánét. Ott azonban három nagyipari vállalat: a Salgó–Tarjáni Kőszénbánya Rt., a Rimamurányi–Salgótarjáni Vasművek Rt. és az Észak-magyarországi Kőszénbánya Rt. támogatásával már 1923-ban főgimnázium-előkészítő tanfolyamot létesítettek. A Chorin Ferenc Reálgimnázium 1927-ben nyilvánossági jogot szerzett. 1939-ben – a Felvidék visszaszerzésének évében – került sor az iskola államosítására, ami együtt járt az iskola leépítésével. A gimnázium felső tagozata helyére kereskedelmi középiskola létesült. A nyolc osztályos gimnázium állami gimnáziummá, az ötödik osztály állami kereskedelmi középiskolai osztállyá szerveztetett át, a gimnázium V–VIII. osztályának fokozatos leépítése mellett. Az aligimnázium tanulóinak száma évről-évre csökkent, mivel a tehetősebb szülők a gyermekeiket gyakran már az alsóbb osztályokban is abba az intézetbe adták, ahol a felső tagozatot szándékoztak gyermekeikkel végeztetni. A Felvidék visszacsatolása után megnyílt az út Losonc, Rimaszombat és Rozsnyó iskolái felé. Legtöbbször a losonci gimnáziumot és annak internátusát keresték fel. Évente 50-60 salgótarjáni tanuló végezte itt tanulmányait, de számos tarjáni diák tanult Balassagyarmaton, Vácott, Egerben, Budapesten, sőt

tanulók a közlekedési nehézségek miatt Tatabányán tanultak, a piarista tanárok ide jártak át tanítani. (SÁRAY 2006:165.) A bányatelepen ugyanis a háború végéig nem volt gimnázium. A tanulni vágyó fiataloknak a tatai piarista gimnázium nyújtott továbbtanulási lehetőséget, amennyiben a családjuk anyagi helyzete – tanszer, tandíj és vonatköltségek miatt – ezt lehetővé tette. A 30-as években a bányatelep szülői küldöttsége az akkori bányagazgatót kérte, hogy Tatabányán a MÁK Rt. egy új gimnázium felépítését vagy a tatai gimnáziumhoz kollégium építését biztosítsa. „*A szénbányák mindenható ura, Rehling Konrád⁵⁴ leintette a küldöttséget: Tatabányára nem gimnazisták, hanem bányászok kellenek.*” (JubÉvk.:6.)

A polgárosodásra való törekvést jelzi a bányásztelepülésekről Tatára bejáró tanulók száma. A negyvenes évek elején Tatabányáról és a körülötte lévő bányavidékekről már 165 vonattal bejáró diák járt a piaristákhoz tanulni – „minden reggel fel kellett kelni négy órakor és átutazni vonattal – az állomás jó messze van a gimnáziumtól –, és felkocogni a gimnáziumba.” (GÁLL 1984:378.) A piarista rendet egy Rómába került spanyol pap *Kalazanci Szent József* (1556-1648), alapította, aki 1597-től kezdve munkatársaival "kegyes", azaz ingyenes és vallásos iskolákat működtetett a Városban. Közösségüket 1617-ben V. Pál pápa kongregációvá nyilvánította, majd 1621-ben XV. Gergely pápa ünnepélyes fogadalmas szerzetesrenddé tette. (<https://katolikus.hu/szerzetesrendek/piarista-rend-magyar-tartomanya>)

Az 1715. évi országgyűlés 102. törvénycikke a rendnek magyarországi honosságot adott, majd 1721-ben létrejött az önálló magyar rendtartomány. Az új alapítások közül nem egy iskola később országos jelentőségűvé vált, például a veszprémi (1711), a pesti (1717) vagy a szegedi (1720) gimnáziumok. A XVIII. századi fejlődés során a rend magyarországi tevékenységében az alsófokúról egyre inkább a középfokú oktatásra helyeződött a hangsúly. Több helyen nemesi konviktust (Nyitra, Debrecen, Vác, Szentanna) és filozófiai kurzust (Pest, Szeged, Kalocsa, Vác, Tata) is működtettek a piaristák. Trianon előtt közvetlenül 24 piarista iskola működött Magyarországon, amelyekből azonban csupán 10 maradt magyar területen.

Szegeden és Szatmárnémetiben is. 1940-ben a nyolc osztállyal működő iskola tanulóinak száma 221 fő volt. Ez a hat éves időszak elsősorban a szegényebb sorsú munkás- és parasztszülőket sújtotta, mert szerény keresetükből gyermekeiket idegen városban taníttatni nem voltak képesek. Új gimnáziumi osztályok indulására a trianoni határok visszaállítása után került sor ismét.

⁵⁴ Rehling Konrád (1874-1957) a selmecbányai akadémia elvégzése után Királdon a Magyar Általános Kőszénbánya (MÁK) szolgálatába lépett. 1903-ban bányagondnok, 1912-ben bányagazgató. 1916-ban a tatai-medencébe, az itteni bányavállalathoz helyezték át. 1920-ban a bánya- és ipari üzemek vezető igazgatója lett. Több korszerű aknaüzemet létesített s a bányamunka megkönnyítésére nagyarányú gépesítést vezetett be. Az ötvenes években mint „osztályidegent” kitelepítették Észak Magyarországra, majd ott is halt meg. (Macher 2020.)

(<https://katolikus.hu/szerzetesrendek/piarista-rend-magyar-tartomanya>) Piaristák számára ez csak a megpróbáltatások kezdete volt. A második világháború a szerzetesrend tagjai között is szedte áldozatait, a harcok során a szembenálló felek épületeiket gyakran katonai célokra lefoglalták. De a harcok elmúlása sem hozott valós megnyugvást. „A háború vége felé a magyar katolikusok érthető aggodalommal tekintettek a jövő elé. 1919 tapasztalatai, illetve a kommunisták ismert vallásellenessége nemigen hagyott kétségeket afelől, hogy nagy átrendeződésre kerül sor a „felszabadulás” után.” (BÖSZÖRMÉNYI 2007:10.) A szerzetes szerint második világháború után idő a szervezett egyházüldözés korszaka.” A harc öt évig tartott. Ennyi kellett ahhoz, hogy az állam, legális és törvénytelen eszközeit bevetve, kicsikarja az Egyháztól az 1950-es megállapodást”. (BÖSZÖRMÉNYI 2007:10.)

Már 1945-ben nehézségeket támasztottak a katolikus szervezetek újraindításával kapcsolatban, új egyesületre pedig nem adtak engedélyt. Vallásos folyóiratok csak korlátozottan jelenhettek meg, később egyre többet betiltottak közülük, és megnehezítették az egyházi könyvkiadást is. A sajtóban szintén már 1945-ben megkezdődtek a támadások a katolikus egyház, többek közt a szerzetesrendek ellen. Ezek gyakran az egyházi iskolák, valamint a hitoktatás ellen irányultak. Az állam 1945-ben és 1946-ban betiltotta a legfontosabb keresztény szervezeteket és egyesületeket (cserkészet, KALOT, KALÁSZ stb.).

1947-től fokozatosan törölték az egyházi ünnepeket a munkaszüneti napok sorából. 1948-ban a kormány többször is ajánlatot tett a püspöki karnak a tárgyalások megindítására, a feltételei azonban elfogadhatatlanok voltak. Február 14-én Ortutay Gyula kultuszminiszter kezdeményezte a megbeszéléseket, nem sokkal a férfi tanító rendeknek a püspöki karhoz küldött, sérelmeik orvoslását kérő levele után. „A próbálkozás azonban eleve kudarcra volt ítélve, hiszen Rákosi Mátyás miniszterelnökhelyettes már januárban bejelentette, hogy le fog számolni a klerikális reakcióval (vagyis Mindszentyvel). A hercegprímás is egyértelműen jelezte, hogy nincs tárgyalni- és megegyeznivalója a kommunistákkal.” (BÖSZÖRMÉNYI 2007:11.)

7.sz.táblázat: A magyar iskolarendszer 1948-ban. (Forrás: MÉSZÁROS, Kimaradt tananyag, 71–72).

Iskolatípus	össz.	egyházi	százalék	katolikus	százalék (az összesből)
óvoda	1246	202	16%	193	15%
általános és népiskola	7016	4288	61%	2885	41%
polgári iskola	354	107	30%	86	24%
gimnázium	173	87	50%	48	27%
ipari, mg-i,ker. középisk.	129	29	22%	22	17%
tanító és óvónőképző	62	47	75%	35	56%

3.2 „Októberi” iskola

A bányavidéki gyermekek számára a középiskolai képzést a tatai piarista gimnázium nyújtotta. Az 1944-es esztendőben a hadműveleti terület közeledtével szinte lehetetlenné vált számukra a naponkénti utazás. 1944 őszén a tatai gimnáziumot és konviktust a magyarországi német légierő-parancsnokság foglalta le, ezért a tanítást helybéli elemi iskolákban szétszórva szervezték meg. Sok volt a légiriadó és a Tatabányáról bejáró kb. 140 diák a legkritikább esetben jutott el a tanórákra. A szovjet csapatok elől menekültek között számos tanár is volt.⁵⁵ A tatai rendház megtelt. A pedagógusok gondjaira megoldást kellett találni: „Tekintve, hogy a debreceniek székhelyükön nem dolgozhatnak tovább, s mivel a mi bejáróink vasúti közlekedése szinte lehetetlenné válik, a Rektor felvetette a gondolatot, hogy a menekült tanárok nem nyitnának-e Tatabányán egy fiókgimnáziumot. Hiszen az ottani szülők nem egyszer kifejezték ilyen irányú vágyukat, mert érthetően meg szeretnék gyermekeiket kímélni a szörnyen fárasztó utazgatástól. Ugyanakkor a menekült piaristák is hivatásuknak megfelelő életmódot folytatva is fenntarthatnák magukat.” (HARASZTI 2009:93.) A Magyar Kegyesrend Főnöke – látva a bányavidék gyermekeinek lehetetlen tanulási helyzetét – a tatai tanárok segítségére más piarista gimnáziumokból helyezett át nevelőket. „Tatabányán nagy örömmel fogadták a tervet, s a szülők szinte kivétel nélkül óhajtották ezt a kedvező helyzetet kihasználni. Kétségtelen előnyök voltak: a fiókgimnázium jogilag és fegyelmileg a Tatai Kegyes-tanítórendi Gróf Esterházy Miklós Gimnázium alá tartozik, piarista

⁵⁵ A piarista tanárok életrajzi adatainak forrásai: HARASZTI 2009., SZENDE 2013., RUPPERT 2016.
<https://mek.oszk.hu/>, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon,,>

tanárok tanítanak, tehát nem kell tartani a színvonal csökkenésétől (DARVASY, BÍRÓ 2017:36)

A tatai tanárok a diákokkal, mint magántanítványokkal foglalkoztak a felsőgallai polgári iskola, illetve a szénosztályozó feletti elemi iskola (a későbbi Táncsics Mihály Általános Iskola) épületében. Ezek a tanárok október 7-től a tanév ideiglenes bezárásáig, október 29-ig nagy szeretettel és odaadással tanították, nevelték a bányászfiúkat. Az októberi tatabányai iskola tanára, Szűcs Vince⁵⁶ vezetése alatt Hegyi Ferenc,⁵⁷ Pogány János, Vass Péter,⁵⁸ Rónai Jenő, Dobroszláv Lajos,⁵⁹ Kender József⁶⁰ és Magyar István⁶¹ voltak. (HARASZTI 2009:93.)

A gyermekek szülei vállalták a havi 20 pengős eltartási díjat, cserébe élvezték a helyi oktatás előnyeit: „*piarista tanárok tanítanak, tehát nem kell tartani a színvonal csökkenésétől; a fiúknak nem kell bejárásra vállalkozni; kevesebb ruha és cipő pusztul; a szülők a mai vészterhes időben közelebb érzik magukhoz fiaikat.*” (DARVASY, BÍRÓ 2017:36) A jelentkezők száma kétszáz fölött volt, a kezdés mégis egyre halasztódott. Zimányi Gyula⁶² provinciális hivatalosan is Debrecenből

⁵⁶ Szűcs Vince (1907- 1975.) Piarista tanár, 1932-ben szentelték pappá, Szegeden hunyt el.

⁵⁷ Hegyi (Gorenc) Ferenc (1912-1983) felsőgallai születési piarista tanár, 1938-ban szentelték pappá.1940-től 1948-ig a debreceni kereskedelmi középiskola tanára, majd igazgatója. 1950-ben letartóztatták, a bántalmazások során leverték a veséjét.

⁵⁸ Vass (Klimes) Péter (Tatabánya,1911-Budapest,1982), hetes telepi születési piarista. 1935-től a debreceni piarista gimnázium tanára volt. 1944 őszén hazaköltözött szüleihez, 1945-től a tatai gimnázium tanára. Az 1948.évi iskolaállamosítás után a győri egyházmegye szolgálatában alsógallai plébánia adminisztrátor, majd 1955/56-ban tatai káplán, erről lemondatták. Budapestre költözött és a XX kerületi Stromfeld Aurél Általános Iskolában, majd a Kossuth Gimnáziumban tanított. 1965-ben koholt vádak alapján – izgatás, deviza-bűncselekmény – két évre elítélték. Miután 1967-ben kiszabadult, rövid ideig Budapesten, az albertfalvai plébánián volt kisegítő, majd 1968-tól a Tatabányai Szénbányák Tröszt tisztviselője lett 1973-as nyugdíjazásáig.

⁵⁹ Dobroszláv Lajos 1922-1926: Magyar Képzőművészeti Főiskola, mesterei: Glatz Oszkár, Edvi Illés Aladár. 1950: Munkácsy-díj; 1952: Dunántúli Táj-pályázat II. díja; 1971: Pro Tata-díj; 1972: Komárom megyei Tanács Művészeti-díja; 1972, 1982: Munka Érdemrend arany fokozata; 1977: Tata Művészeti-díja. 1926-tól 1942-ig Felsőgallán dolgozott pedagógusként, majd Tatára költözött, ahol haláláig élt és alkotott. 1943 és 1950 között a tatai piarista, illetve 1948-tól az Eötvös József Gimnázium rajztanára volt, majd 1950-től 1954-ig a Kuny Domonkos Múzeum igazgatójaként tevékenykedett. 1939 óta volt kiállító művész. A negyvenes években és az ötvenes évek elején nagyméretű, bányász témájú olajfestményeket festett, majd lírai hangvételű, posztimpresszionista szemléletű természetábrázolások révén vált az akvarellfestés egyik legjelentősebb hazai mesterévé.

⁶⁰ Kender (Kölnendorfer) József (1913-1961) Tatán született. A tatai és budai melegvízű források élővilágának, valamint a piócéknak és a hűrférgeknek elismert szakértője és gyűjtője volt. Az ötvenes években Kecskeméten tanított, alvászavarai voltak. Böszörményi szerint a diákok ezt azzal magyarázták, hogy a rendőrség kegyetlenül megverte. Még Tatán tartóztatták le amikor édesanyjától jött haza kerékpárral. Betuszkolták egy autóba, majd Tatabányára vitték, szűk cellába zárták, nem volt szabad sem ülnie, sem lefeküdni.

⁶¹ Magyar István (1909-1982) magyar-latin szakos piarista tanár, 1938-tól 1948-ig a tatai gimnáziumban tanított. szülőhelyén Kisteleken családi sírban nyugszik.

⁶² Zimányi Gyula (1879-1953) Teológiai tanulmányait a bp.-i egy. hittudományi karán végezte. Tanári működését Kecskeméten kezdte 1902-ben. 1907-ben Bp.-en a Kalazantinumnak, a rendi növendékek nevelőintézetének prefektusa, 1920-tól 1940-ig ig.-ja volt. Közben a gimn.-ban is tanított. Támogatója volt a gyorsírás ügyének, tagja az Orsz. Gyorsíró Tanácsnak, 1940-től a magyar piarista rendtartomány főnöke. 1946-tól gimn. tanár, majd a rend belső feladataival foglalkozott haláláig.

Tatabányára rendelt két tatabányai születésű tanárt, de Hegyi Ferenc és Vass Péter a háborús viszonyok közepette nem ért el állomáshelyére. Október 9-én egy hétfői napon kezdődött meg az oktatás, a hiányzó szaktanárokat a bányalelkészség papjai pótolták, de besegített az egyházi pályára készülő Czombál Lajos⁶³ is. Megérkeztek a Debrecenből idehelyezett tanárok is. Tatáról Magyar István, Kender József és Vigh Árpád⁶⁴ kerékpárral jártak órát tartani, ami roppant veszélyes volt számukra. Kijárási tilalom és bombázások között két katonakorú fiatal a megszállók gyanúját is felkeltette. Csak az mentette meg őket az elhurcolástól, hogy egy tanú igazolta, hogy ők piarista tanárok. (HARASZTI 2009:36.) Az előadások délelőtt voltak. Az osztályokban szaktanítás szerepelt, a felsősök kisebb száma miatt 1-2 helyen osztályösszevonás történt. *„Mivel bizonyos szakcsoporthoz tartozó tanárok – ne kérdezzük: miért? – nem érkeztek meg, félni kellett, hogy a meginduló tanítás a szakszerűség rovására megy. Hogy a lelkes tatabányaiak előtt fonák helyzetben ne tűnjünk fel, tatai tanárok is kijártak a „fiók”-ba. A közlekedési mizéria következtében kerékpáron mentek ki, igen sok áldozatot hozva, dr. Magyar István, dr. Kender József és Vigh Árpád rendtársaink. Néha Gazda István is kikerekedett. Így már ment a munka, s a körülményekhez képest szép sikerrel és komolysággal dolgoztak. A komáromi főigazgató, mint világi hatóság nagy örömmel és meglepéssel nyugtázta a történeteket.”* (DARVASY, BÍRÓ 2017:37)

A tanítás végül politikai parancsra szűnt meg az anyaiskolában és a kihelyezett tagozaton: október 27-én a nyilas kormány az összes iskolát bezáratta. Tatán a piaristák még ekkor sem adták fel, a rendházban folytatták, Tatabányán viszont a tanítást a körülményekre való tekintettel be kellett szüntetniük. A szűk egy hónap legnagyobb eredménye az volt, hogy mindenki számára nyilvánvalóvá vált, Tatabányán életképes lehet egy gimnázium működtetése. A harcok elmúltával folytatódott az oktatás. A bányalelkészség segítségével a háború alatt épült új iskolát vették használatba. *„A tanulók életkori szóródása miatt több oktatóra volt szükség, mint ahányan kijárhattak”* (HARASZTI 2009:40.), így helyi segítőket is kénytelenek voltak igénybe venni. A színvonal elmaradt a normál körülmények között elvárhatótól, Selmeczi Kovács József⁶⁵ ellenőrző

⁶³Czombál Lajos (Tatabánya, 1928-Pottendorf, 2009) győri egyházmegyes kispapként 1947-től a bécsi Pázmáneum növendéke. 1953-ban szentelték pappá, ezután a bécsi egyházmegyeiben működött.

⁶⁴Vigh Árpád (1918-2004) Matematika-fizika szakos tanár. A piaristák nagykárolyi, tatai, majd 1947–1948 között a váci gimnáziumában, az esztergomi ferenceseknél, a budapesti Alagi téri általános iskolában, majd a pestújhelyi Petőfi Sándor Közgazdasági Szakközépiskolában tanított. Szende Ákos könyvéből tudjuk, mikor kölcsönt akart felvenni lakásépítésre, a Nemzeti Bank akkori elnöke, Fekete János azt mondta: hogy képzel egy pap, hogy az államtól kölcsönt kap.

⁶⁵Selmeczi Kovács József (1911-?) Latin-francia szakos piarista tanár, 1936-tól 1948-ig a tatai gimnázium tanára volt,

látogatása után meg is állapította: „több volt a buzgalom, mint a hozzáértés.” A legfontosabb cél az volt: ne veszítsen senki évet. 1945 július 3-án fejeződött be a tanév, a nyilvános magánvizsgákra július 9-én és 10-én került sor Tatán a más célra lefoglalt gimnázium helyett a rendházban. „A tanulók begyalogoltak Tatára, ahol az iskola egy éjszakára megszervezte elhelyezésüket a helyi diákok családjainál.” (HARASZTI 2009:40.)

3.2.1. A gimnáziumi oktatás megszervezésének alternatívái Tatabányán

A tatai kollégium terve ugyan füstbe ment, viszont a szülők július 18-án beíráthatták gyermekeiket a következő évfolyamra. A pislákoló remények kezdtek lángra kapni. Vass Lajos így ír levelében tanártársának Csányi Lászlónak: „Mindenesetre egyre jobban érik a talaj.”... *”ha az Úristennek van valami terve Tatabányával, akkor hitem szerint Te is, én is benne vagyunk.”* (HARASZTI 2009:41)

Az „októberi iskola” sikere lehetővé tette, hogy a bányásztelepülésen a politikai reflektorfénybe kerülhessen a gimnázium ügyének kérdése. 1945-ben még négyféle forgatókönyv is megvalósíthatónak tűnt a bányavidéki középiskolások taníttatására:

1. Továbbra is Tatán, a piarista gimnáziumban. Feltétel: egy új diákotthon létesítése.
2. Tatabányán, a piarista partikulában.
3. Tatabányán állami gimnázium létesítésével.
4. Tatabányán a piarista és az állami gimnázium egymás mellett működni.

A korszak zavaros politikai viszonya nem tették lehetővé, hogy az utolsó, a város lakosainak sokszínű igényeit kielégítő változat valósulhasson meg. Ma már tudjuk, az egyházi iskolák elsorvasztásra voltak ítélve. Az egyenlőtlen erők küzdelmében az állami gimnázium létrehozásán fáradozók kerekedtek felül. Az egyházi gimnázium melletti igényt azonban bizonyítja, hogy még 1947 januárjában is több mint 200 tanuló járt be rendszeresen Tatára a bányavidék településeiről. Összehasonlításképpen, ez a szám meghaladta az állami gimnázium tanulóinak létszámát. A kísérlet azonban egyáltalán nem tűnt kivitelezhetetlen vállalkozásnak. Ezt jól példázza, hogy 1945-ben több új középiskola nyílt az országban. Többek között ilyen volt Miskolcon a Diósgyőri Gimnázium⁶⁶ és a Csepeli Jedlik Ányos Gimnázium. Utóbbi különlegessége, hogy három csepeli

1947/48-ban utolsó piarista igazgatója is. 1950-ben elhagyta a rendet, később meg is nősült.

⁶⁶ A hányatott sorsú intézmény jogelődje az Ungvárról Miskolcra települt Magyar Királyi Állami Főreáliskola volt. A második világháború alatt Kassán működött, majd 1945-ben Diósgyőre került.

pártszervezet – kisgazda, kommunista! és szociáldemokrata - közös elhatározából, szülői kezdeményezésre jött létre és a pannonhalmi Szent Benedek Rendet kérték fel a gimnázium szervezésére. Egy hónap alatt létrejött az ország első tandíjmentes, államilag támogatott egyházi gimnáziuma. A bencés iskolát 1948-ban államosították.

A szovjet hadsereg bevonulása után Vass Péter piarista tanár és Kriegler György⁶⁷ tatabányai esperesplébános vezetésével a tatabányai róm. kat. segédlelkészek és a MÁK mérnökei közül többen nagy szeretettel karolták fel a diákokat és tanították őket addig, amíg Tatáról a közlekedés lehetővé nem tette a biztonságos utazást.⁶⁸ Addig a tanárok legtöbbször gyalog tették meg a kb. 15 km-es utat. A nyár folyamán a MÁK Rt. segítségével Tatán a Piarista Gimnázium épületét kitatarozták, ajtóit, ablakait rendbe hozták. Osztrovszki mérnök a bányatársulat részéről diákotthon létesítésére tett ígéretet. Az volt a terv, hogy a gimnázium épületének második emeletén helyezik el a bejáró tanulókat. A tantestület gondoskodott volna a tanulók ellenőrzéséről, a Társulat pedig az élelmezésről. Ellátási gondok miatt a bentlakást nem sikerült megszervezni. Éppen ennek a ténynek köszönhetően – nem jött létre a kollégium – felgyorsultak az események. Még 1945 nyarán, Tatabányán önkéntes iskolaszervező bizottság alakult, mely önálló állami reál-gimnázium megvalósítását tűzte ki céljául. (HARASZTI 2009:95) A legnagyobb küzdelmet nem is a helyszín kiválasztása okozta, hanem az, hogy ki legyen az új intézmény fenntartója.

Lehetséges megoldásnak tűnt, hogy az amúgy is jelen lévő piaristák szervezik meg a középiskolát. A kommunista párt állami gimnázium létesítése mellett szállt síkra. A szeptember elején tartott szülői értekezleten vetette fel Pulay György⁶⁹ tatabányai iskolaigazgató a szülők kívánságát: ha a diákok nem mehetnek a gimnáziumba, a gimnázium menjen Tatabányára. Ez egyébként komoly érvágást jelentett a tatai gimnázium számára: „szinte létkérdés, hogy megtartsuk a bányavidéki 150-160 tanulót. Konviktusunkba eddig 20 növendék jelentkezett véglegesen, legjobb esetben 40 a tavalyi 67 helyett. A Szerafikumban⁷⁰ jó ha 20 lesz a tavalyi 60 helyett. Komárom déli részén gimnázium nyílik, ez is elvesz néhány tanulót. Így legalább 100 tanulóval kevesebb lesz, mint a múlt évben. Ha még Tatabánya is elmaradna, az katasztrofális lenne

⁶⁷Kriegler György (1898 – 1968) 1939-től a bányatelepek római katolikus népességének lelkipápaságát végző bányalelkészesség vezetője. A tatabányai bányalelkészesség hat káplánal és az esperes lelkészal a MÁK Rt. fenntartásában működött. A háború alatt felemelte szavát a zsidóüldözések ellen. 1960-tól győri kanonok.

⁶⁸1945 áprilisára állt úgy helyre a vasúti közlekedés, hogy a tanárok átjárhassanak.

⁶⁹ Felsőgallai elemi iskola igazgatója volt.

⁷⁰Tata-tóvárosi kapucinus kolostorban működő diákotthon.

iskolánkra.”⁷¹ A tatabányai kötődésű Vass Péter új javaslattal állt elő: A következő tanévre néhány fiatal szerzetestanár kihelyezésével oldják meg a bányatelepülések oktatását. A rendfőnök szeptember 12-én szülői értekezletet hívott össze Tatabányára felmérni az igényeket. A helyiek nagy lelkesedéssel ajánlották fel segítségüket, vállalva a tanárok ellátását. Megoldandó feladatot jelentett a megfelelő helyszín kiválasztása. Szóba került az éppen szünetelő polgári iskola épülete, de javaslat hangzott el a szintén használaton kívüli erdei iskolára. Végül a döntés a Felsőgallához tartozó de társulati fenntartású hatostelepi iskolára esett a választás. Ugyan problémát jelentett, hogy itt közösködni kellett az elemi iskolával, de mellette szólt, hogy az épület fűthető volt, az ablakait már helyre hozták, s nem mellékesen az igazgató fiai is a piaristáknál tanultak. ” (HARASZTI 2009:40.) „A szülők megható lelkesedéssel tettek hitet a piaristák mellett és egy emberként óhajtották, hogy fiaik ezután is a mi vezetésünk alatt növekedjenek. Nagy szó ez, ha meggondoljuk, hogy Tatabánya hivatalosan kommunista, s a politikai hatalom nem áll oldalunkon. A szülők maguk vállalták, hogy esetleges kiköltözésünkkor gondoskodnak az ellátásról, ami a mai viszonyok mellett a legnehezebb probléma. A bányatársulat az ún. Bergmann-házat, fűtést és világítást helyezett kilátásba.”(DARVASY, BÍRÓ 2017:96.) Szűcs János⁷² gimnáziumi igazgató felismerve azt, hogy Tatabányán „velünk vagy nélkülünk lesz gimnázium”, nekik kell a létrehozásban kezdeményezőnek lenni, különben a bányavidék ifjúságának nevelése kicsúszik a kezükből.(HARASZTI 2009:95.)A meginduló tárgyalásokat a vállalattal és a szakszervezettel Zimányi Gyula rendfőnök és Vass Péter bonyolította le. „A tárgyalások egyéves szerződés megkötéséhez vezettek úgyhogy szeptember 27-én kivonulhattunk a legszükségesebb felszereléssel (1-1 darab ágy és szék, asztal, szekrény személyenként, konyhafelszerelés, némi kis élelem) és október 1-én megkezdték a rendes tanítást.”(HARASZTI 2009:95.)

Az Állami Gimnázium első évkönyvének szerkesztője, a kommunista Tóth József iskolaigazgató, másként emlékszik. Szerinte az MKP tatabányai kerületi szervezete vetette fel, miként lehetne a bejáró tanulók hátrányos helyzetén változtatni, s Kovácshegyi Jánost, a párt propagandavezetőjét megbízta, hogy az „összes kérdéseket vizsgálja felül és tegyen javaslatokat az ügyek további menetére. (TÁGÉvk.:4)

A Kommunista Párt Pannonhalmára küldte tárgyalni Kovácshegyi Jánost, ahol a pedagógusok

⁷¹ Szűcs János tatai házfőnök levele Zimányi Gyula tartományfőnöknek, Tata, 1945. augusztus 14.

⁷²Szűcs János (1891-1971) piarista, 1916-ban szentelték pappá. 1943-tól 1947-ig volt a tatai rendház rektora és a gimnázium igazgatója. Tanított Tatán, Szegeden, Debrecenben, Veszprémben és Budapesten.

átképzése folyt. Ott ismerkedett meg Kovácshegyi dr. Bereczky⁷³ államtitkárral, akivel a „tatabányai problémákat alaposan átvitatta.” Onnét hazajövet 1945. augusztus 28-án a Magyar Kommunista Párt vezetősége felvetette a helyben felállítandó iskola építését, miután Bereczky államtitkár támogatást ígért. (TÁGÉvk.:4.)

3.2.2. Gimnáziumi tanfolyam a polgári iskolában

1945. október 29-én Felsőgalla nagyközség képviselő-testületének ülésén ismertették a VKM 38.341/1945. IV. ügyosztály leiratát a Felsőgallán létesítendő latinmentes gimnázium létrehozásának ügyében. A minisztérium engedélyt adott a négy községnek az 1945/46. iskolai évben reál irányú gimnáziumi tagozat V. osztályának megnyitására a felsőgallai Polgári Fiú- és Leányiskolában úgy, hogy az intézmény fenntartásáról a négy község gondoskodik. Vesztergomi Béla⁷⁴ főjegyző levélben kereste meg a társközségek vezetőit az intézmény támogatásával kapcsolatban. Ismerteti, hogy e tárgyban a polgári iskola igazgatója, dr. Kokas János,⁷⁵ korábban javasolta, hogy a gimnázium a felsőgallai községi megjelölést használhassa: elmondja továbbá, hogy a jelzett tanévre folytatólagosan ingyen átengedi az épületet.

A latinmentesség egyszerre fejezte ki a piaristáktól eltérő szellemiséget valamint a megszüntetett felsőgallai polgári iskola diákjai számára a reményt, hogy nem kell ebből a rettegett tárgyból különbözeti vizsgát tenniük. (HARASZTI 2009:44.) *„Mindig gyenge voltam latinból. Valahogy mindjárt elsőként eldöntöttem: én pedig ezt a nyelvet nem tanulom. Azt mondtam: ez egy marhaság. Miért kéne egy holt nyelvet megtanulni? Én sem pap, sem ügyvéd, sem latin tanár nem akarok lenni, másra meg mire kéne?”* (GÁLL 1984:378.)⁷⁶

⁷³ Dr. Bereczky Albert (1893–1966), református lelkész, 1945 után rövid ideig a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára. Édesanyja katolikus arisztokrata családból származott, az egyházi közvéleményben elterjedt vélekedés szerint gróf Apponyi Albert természetes fia. 1938-tól megszervezte az üldözötteket mentő szolgálatot, prédikációiban is sikraszállt mellettük. 1948-ban ő követte a félreállított Ravasz Lászlót a dunamelléki püspöki székhelyben, valamint a református konvent és zsinat elnöki székében (1948–1958). Jelentős szerepe volt a református egyház és az állam megegyezésének megszervezésében. Az egyházi békemozgalom vezető személyisége lett. Az Országos Béketanács és a Hazafias Népfront elnökségének tagja volt. 1956 nyarán agyvérzés érte, a forradalom napjaiban kórházi kezelésben részesült, és november 1-jén szóban lemondott a püspöki címről. Az Állami és Egyházügyi Hivatal azonban semmisnek nyilvánította a szóban tett lemondását. 1958-ig töltötte be a püspöki teendőket.

⁷⁴ Vesztergomi Béla (1903–?) községi főjegyző Bánhidán született.

⁷⁵ dr. Kokas János (1895-) Latin, magyar szakos okl. középiskolai tanár, a klasszika filológia és az ókori történelem doktora. 1929 márc. 1- 1948. augusztus 30 az iskola igazgatója.

⁷⁶ Gáll István (1931–1982) író, a gimnázium egykori diákja. Legfontosabb műve az ötvenes években játszódó, a korszak hatalmi viszonyait megrázó erővel bemutató „A ménészgazda” c. regénye, melyből Kovács András rendezett megrendítő hatású filmet. Nevét sokan összekeverik a bányaigazgató Gál Istvánéval.

A következő közgyűlés egyhangú határozattal kimondta, hogy a létesítendő intézmény neve: Bányavidéki Gimnázium, Felsőgalla legyen. A költségeket illetően az iskola államosítását határozták el. Az iskola Felsőgallán való elhelyezését azzal indokolták, hogy a nagyközség épületei, közművei itt lényegesen magasabb színvonalon állnak a többi községnél. Az államosítással kapcsolatos döntő lépés a következő közgyűlésen született meg név szerinti szavazással, amikor a település nehéz anyagi helyzete, fizetésektelensége miatt a polgári iskolát – majd annak megszűnte után a Bányavidéki Gimnáziumot – állami kezelésbe adják. Ez azért történhetett így, mert a társközségek kizárólag a tanulók számarányában voltak hajlandóak a terhekhez hozzájárulni.⁷⁷ Bánhida közgyűlése november 19-én tárgyalta meg a gimnázium létesítésének lehetőségét, amelyet ugyan szükségesnek és fontosnak tartottak, de úgy ítélték meg, hogy a tanulók száma után megállapított fejkvóta kifizetését csak akkor tudja vállalni a község, ha ennek mértékét évente újra megállapítják.⁷⁸ Alsógallán november 24-én szintén hasonló tartalmú határozat született.⁷⁹ Tatabányán 1945. november 20-án tárgyalták „A felsőgallai polgári iskola átszervezése latinmentes gimnáziummá” témát. Határozatilag kimondták, hogy a fenntartásához két feltétellel járulnak hozzá: 1.: ha a polgári iskolai tagozatot teljesen megszüntetik, 2.: ha az általános iskola nem nyílik meg, a fiúk felvételére pedig nagyobb, lehetőleg 2/3 arányt biztosítanak. Közlik, hogy jelenleg hat tatabányai tanuló jár ebbe az iskolába, így nem állapítható meg a kiadások összege.⁸⁰

1946. január 20-án Bánhida közgyűlésén már konkretizálódtak a fizetendő összegek. Az esztendő végéig 3.000.000 Pengőre lett volna szükség, ebből Alsógalla kivételével 1.500.000 pengőt kellett vállalnia a három társközségnek. A résztvevők abban is megállapodtak, hogy 1946 júniusáig havi 300.000 adópengővel járulnak hozzá az iskola fenntartásához.

1946. január 24-én Tatabánya közgyűlésén napirendre tűzték a bányaközségek gimnáziuma megalapításának támogatását. Mivel az iskola már működik – ám rendszeres költségvetése nincs –, biztosítani kell a fenntartását. A tanév hátralevő idejére havi 500.000 pengő segélyt szavazott meg a testület, és úgy döntött, hogy 1946. szeptemberétől már a tanulók száma alapján állapítják meg a támogatás összegét. Az 1946. április 16-i közgyűlésen ismertetik a tatai járási főjegyző 1325/1946.

⁷⁷TMJVL Felsőgalla 43/1945.kgy-44/1945.kgy. hat.

⁷⁸TMJVL Bánhida község közgyűlési jegyzőkönyve 1945-47. 51.kgy.hat

⁷⁹TMJVL Alsógalla község közgyűlési jegyzőkönyve 1938-1945. 21/1945 kgy.hat.

⁸⁰TMJVL Tatabánya község közgyűlési jegyzőkönyve 1945-47.-24/1945.

számú rendeletét, amelyben – az általános pénzromlás miatt – az összeg adópengőben való megállapítását javasolták. A mindenkori jelzőszám alkalmazásával 500.000 adópengő segélyt állapítottak meg.⁸¹ „Az 1945/46. tanév így is gyötrelmesen nehéz volt: „[...] kemény téli időben és tanárhiánnyal küzdve, felszerelés és taneszközök, sőt fizetés nélkül is [...] rendületlenül dolgoztunk.” A hideg miatt egész télen nagyon sokat szenvedtek, annak ellenére, hogy „A MÁK Ált. Kőszénbánya vezetősége kiutalt az iskola részére havonta 10 q szenet, melyet az iskolafenntartónak kellett volna kiváltania, 2—3 esetben 10—10 q szénmennyiség ki is lett váltva, de a többi nem jutott el iskolához.”(Sáray 2006:85)

Maga a tanfolyam 1946. január és augusztus között a komáromi gimnázium felügyelete alatt zajlott. Fenntartásáról Felsőgalla, Tatabánya és Bánhida községek, valamint a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. gondoskodott. A polgári iskola tanárai tanították az 1943-44-es tanévben III. ill. IV. osztályt végzett tanulókat. A tanfolyam működési tervében célkitűzésként latinmentes, reáltagozatú gimnázium V. osztályára magántanuló rendeskorú ifjak és lányok felkészítését jelölték meg.⁸² A szorgalmi időszak 1946. május 1-től kezdődött.

Az óratervben 2 óra hittan, 1 óra református hittan, 5 óra magyar nyelv, 3 óra történelem, 4-4 óra orosz és angol nyelv, 4 óra számtan-mértan, 3 óra vegytan, 4 óra természetrajz, 1-1 óra ének és rajz, valamint 1 óra mindennapi kérdések szerepelt. Tandíjat nem, csak a magánvizsga költségeit kellett a tanulóknak megfizetniük.

A tanulólétszám 27 fő volt, 11 fiú és 16 leány. A tanfolyam vezetője Dr. Kokas János, a polgári iskola igazgatója volt. A tantestület tagjai és a tantárgyfelosztás:

1. Dr. Kokas János: középiskolai magyar-latin szakos tanár. Heti 4 órában magyart oktatott.
2. Franczizi János: középiskolai számtan-fizika szakos tanár. Heti 4 órában számtant-mértant tanított.
3. Gáll Istvánné Horváth Rózsa: polgári iskolai magyar- német- történelem szakos tanár. Történelmet vállalt heti 3 órában.
4. Glióza Elek: érettségizett és technikai főiskolai tanfolyamokat végzett, orosz születésű és anyanyelvű magántisztviselő a MÁK. Cementgyárban. Heti 4 órában orosz tanított.
5. Klespitz György: érettségizett magántisztviselő, angol nyelvtanfolyamot végzett, angoltól érettségig tett, a villamosítási kormánybiztos titkára. Heti 4 órában angolt

⁸¹TMJVL Tatabánya község közgyűlési jegyzőkönyve 11/1946.kgy.hat.

⁸²PML. XXIV.501-a 7914/945-46. 1946.V.9. Községi gimnáziumi előkészítő tanfolyam működési tervete.

tanított.

6. Mihályi Jenőné: polgári iskolai tanár, számtan-mértan-fizika-vegytan szakos tanár. Heti 4 órában természetrajzot, vegytant 3 órában okított.
7. Olasz Márta: polgári iskolai rajztanár. Heti 1 órában rajzot tartott. Leánytanulók felügyelője.
8. Piros Irén: állástalan tanítónő. Heti 1 órában éneket oktatott és vezette a mindennapi kérdéseket heti 1 órában.⁸³

Mint a fentiekből is egyértelműen megállapítható az itt tanító pedagógusok felkészültsége messze elmaradt a piaristákétól. A katolikusoknál a fegyelem is nagyobb volt. Ennek bizonyosságául két levélrészlet Csányi tanár úr óráiról.⁸⁴ (HARASZTI 2009:144.)

„Képzeld el a statárium kezdetét. A tanár úr bejön. A könyvét az asztalra dobja. Köszönünk. Azután felcsapja az osztálykönyvet. Beírja az órát, és az asztalnál ülve marad. Kezdi: „Boda, Forgács, Heidt, Lukács, Marusinecz... stb. szótár füzet”. Na, ezeknek már csak az Isten kegyelmez. Kezdődik a felelés. Mindenki beszedett. Jönnek a többiek: „Frank, Juvancsics, Kohut, Harasta, Patkós, Ricu, Szabián, Torma, Víg... stb.” Megint ezek is beszedtek. A következő csapat a jelesekből került ki, de azok nem felelnek. Kivételesek. Közben ránk csönget. Örül az, aki nem szedett be. Hát ilyen a statárium. De azért sok mindent köszönhetünk a tanár úrnak.” Egy másik visszaemlékező hasonló élményekről ír:

„Leírok egy statáriumot. Szerdai nap történt. Az udvaron játszó diákok a tízperce megszüntető csengőjelre szótlanul sorakoztak. A III. B. osztály tanulói a német szótárt vagy a könyvet nézegették. Beértünk a tanterembe, mindenki elfoglalta a helyét. Egy-két perc múlva az ajtó kinyílik, a két lány kíséretében Humanissime Csányi László, a III. osztály nagytiszteletű német professzora belép a tanterembe. A „laudetur Jesus Kristus[!]” után átnézi mindenki a szavakat vagy a ragozást. Vihar előtti feszültség érezhető a levegőben. Az osztálykönyv becsukta után egyszer csak valami mormogás hallatszik valamelyik padból. Csányi tanár úr meghallva a mormogást izgatottan kérdezi: „Ki volt az?” Az osztályon halotti csend uralkodik, még a légy zümmögése is hallik. „Senki?” – kérdi újból a tanár úr. „Ti akartátok így” – ezzel előveszi a noteszt és névsor szerint hívja ki a diákokat. A sok négyes láttára a lábam a pad alatt nótákat citerázott. Aznap huszonnégy

⁸³PML. XXIV.501-a 7914/945-46. 1946.V.9. Községi gimnáziumi előkészítő tanfolyam működési tervszövege.

⁸⁴PMKL, Csányi László hagyatéka. Az 1945/1946-os tatabányai tanév végén Csányi László azt a feladatot adta a III. osztályos diákoknak, hogy írjanak fiktív levelet arról, milyenek voltak a német, illetve magyar órák. A 26 fennmaradt írás

négyessel lett nehezebb a notesz.” A vasszigoráról ismert tanár maradása érdekében – amikor 1947. augusztusában Tatáról Debrecenbe kívánták áthelyezni- ötven szülő írt levelet a randház főnökének.

A polgári iskola igazolásával a Budapestvidéki Tankerületi Főigazgatóság engedélyével tizenhat tanuló tett magánvizsgát – a bizonyítványban feltüntetett záradék szerint – az V. reálosztály anyagából, és iratkozott be egy fő a később megalakult tatabányai gimnázium III, tizenöt pedig a VI. osztályába.⁸⁵

3.2.3. Piarista partikula Felsőgallán

A tanítás helyszínéül több potenciális lehetőség is kínálkozott; így szóba került az „erdei iskola” és a polgári iskola épülete is. A választás végül a közigazgatásilag Felsőgallához tartozó, de társulati fenntartású hatostelepi iskolára esett. Hátránynak számított, hogy így az elemi iskolával egy épületben voltak, de az épület fűthető volt, ablakait már rendbe hozták, s nem mellékesen az igazgató fia is a piaristáknál tanult. (HARASZTI 2009:42.) A fiókgimnáziumnak tehát a felsőgallai társulati iskola adott otthont, az oktatás hét osztályban – I-VI. és VIII. – történt. Az iskola vezetője dr. Kender József természetrajz-földrajz szakos kegyesrendi tanár volt. Tatabányán lakó tanárok: Csányi László⁸⁶ magyar–német, Gazda István⁸⁷ történelem–földrajz, Horváth István magyar–latin, Kuntár József⁸⁸ történelem, Medvigy Mihály⁸⁹ magyar–hittan, Vass Péter magyar–latin, Végh Árpád oktatástan–vallástan–matematika szakos. Tatáról átjáró tanárok: Dobroszláv Lajos rajz és

⁸⁵A háborús események miatti kényszerű tanítási szünet miatt Salgótarjánban is mintegy 100 tanuló maradt ki az oktatásból. A helyi iskola tanárai Előkészítő Tanfolyamot szerveztek részükre, a vizsgákra az Újpesti Állami Könyves Kálmán Gimnáziumban került sor. (SMÁGÉvk:6) Ugyanitt megtudhatjuk, hogy a lányok számára tartott előkészítő tanfolyam a Kecskeméti Angolkisasszonyok előtti vizsgával zárult, de 1944-45-ben már az újpesti Kanizsay Dorottya Leánygimnázium tanárai előtt kellett számot adniuk tudásukról. Tatabányával ellentétben a gimnáziumban már 1945 szeptemberében megkezdődhetett a tanítás. Igaz, itt nem új iskolát kellett létrehozni, hanem a meglévőt újraindítani.

⁸⁶Csányi László (1919–2000) Gimnáziumi tanár, konviktusi prefektus, 1948–1957 segédlelkész, hitoktató, Alsógalla, Mernye, Magyaratád, Sümeg, Csabrendek, Csököly, Nagyrécse, Attala. 1957–1964 gimnáziumi tanár, Esztergom (ferences gimnázium). 1964/65 segédmunkás, újpesti Bútorlap és Faárugyár. 1965–1967 hivatalsegéd, Képzőművészeti Alap Lektorátusa, Budapest, 1968 kazánfűtő, Sasad MGTSZ. 1968–1971 portás, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1971–1980 levéltáros, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1981–1995 rendi központi levéltáros, Budapest

⁸⁷Gazda István (1916–?) piarista. 1958-ban polgári házasságot kötött.

⁸⁸Kuntár József (1899–1978) piarista, 1948–50 között kerti munkát végzett.

⁸⁹Medvigy Mihály (1914–2001) piarista hittanár, 1943-tól a kolozsvári piarista gimnáziumban tanított, majd 1950-től Budapesten.

műalkotások elemzése, Selmeczi Kovács József⁹⁰ latin-francia, Veszprémi Tibor⁹¹ mennyiségtan-természettan, és dr. Dallos István⁹² természetrajz-földrajz szakosak voltak. Mindszenty szerint, „a katolikus iskola nem azért katolikus, mert kereszt van rajta, mert egyházi személyek végzik ott a nevelést-oktatást, hanem azért, mert benne minden tevékenység és minden tárgy, tehát minden nevelő és minden tankönyv is a hitet és erkölcsöt sugározza” (N.P.T.2000:105)

A tanulók a szorgalmi idő után Tatán, a piarista gimnáziumban tettek osztályvizsgát. Május elejétől a felsoroltakon kívül Tatabányán tanított Lukács József⁹³ piarista tanár Debrecenből. Munkájukat siker koronázta: 1946-ban 38 diák maturált, közülük 17 volt helybéli: Alsógalláról egy, Bánhidáról hét, Felsőgalláról hét, Tatabányáról kettő. (KÖRMENDI 2004:203–204.) A gimnázium létesítése nemcsak tanár, hanem hatalmi és pénzkérdés is volt. A helyben legszervezettebb erőnek számító kommunisták tisztaban voltak az oktatás fontosságával. Már 1945 áprilisában a négy község iskoláiba a tanítás felügyeletére megbízottat küldtek ki. „... *a párt mindenesetre irányt kíván adni az új országépítésre s a Pártnak nem közömbös, mit és hogyan tanítanak az iskolában.*” (DR.SZÁNTÓ 11.) A polgári sem szervezettségben, sem anyagi tekintetben nem vehették fel eséllyel ellenük a küzdelmet. „Tatabánya szerves, elválaszthatatlan része Tatának mind rendházi, mind iskolai vonatkozásban. [...] Tatabánya – quasi rendház és gimnázium – anyagilag is Tatához tartozik. Minden jövedelem oda folyik be, minden pénzkiadás onnan történik, nem közvetlenül a rendi központból”⁹⁴ A bányavállalat államosításával a piaristák pozíciója nagymértékben romlott. A tanárok gyakran panaszkodtak levélben papellenes hangulatról. Hogy jobban elfogadtassák magukat, négy pedagógus két éjszakán keresztül még a bányába is leszállt dolgozni, három özvegyasszony élelméért. Mivel Tatabányán a polgári iskolában megindult egy gimnáziumi előkészítő tanfolyam a piaristák egyeztetés céljából szülői értekezletet hívtak össze, hogy ott alakítsanak meg egy háromtagú bizottságot, és az kérje fel hivatalosan a rendet az iskola működtetésére. A gyűlésről csak egy névtelenségbe burkolozó résztvevő beszámolója maradt fenn. „*21-én, csütörtökön szülői értekezletet tartottak a piarista tanárok helységünkben. A napirendi pontokat nem tudom részletesen, mert csak az értekezlet vége felé érkeztem meg. Néhány érdekes dolgot azonban hallottam, melyre az alábbiakban térek ki. Az előadó dr. Vass Péter piarista tanár*

⁹⁰ Selmeczi Kovács József 1911–1990 piarista 1941–46 között a kegyesrendi gimnázium igazgatóhelyettese, majd 1947/48-ban igazgatója. 1950-ben elhagyta a rendet és Tatán megnősült.

⁹¹ Veszprémi Tibor (1917–1999) 1949 és 1950 között a tatabányai diákotthon igazgatója.

⁹² Dallos (1930-ig Dosla) István. Piarista szerzetes tanár, 1935-ben doktorált.

⁹³ Lukács József (1901–1969) piarista ekkor a budapesti gimnázium igazgatóhelyettese és tandíjkezelője

⁹⁴ Zimányi Gyula rendfőnök levele Szűcs János tatabányai házfőnöknek, Budapest, 1945. október 6. (HARASZTI 2009:123.)

közölte a szülőkkel, hogy a munkás-gimnázium tanulói felkérték a piaristákat, hogy vegyék át a tanításukat. Bejelentette, hogy hajlandók erre, de kéri a szülőket, hogy támogassák a tanári kart ezen igyekezetében.” ... A jelentést író számos vádat fogalmazott meg Vass és Csányi tanárkról. A levél befejezése elárulja szerzője valós szándékát: „Mi a Magyar Demokratikus Ifjúsági szövetség tagjai ezt követeljük: Ki a reakciós, sovinszta, áldemokrata és fasiszta tanerőkkel az iskolából!!!”⁹⁵A nyomás nemcsak az egyház képviselőire fokozódott. A Tatai járás főjegyzője "1946. január 9-én már a Tatai járás valamennyi, túlnyomórészt német lakosságú községe⁹⁶ - autonómiájának felfüggesztését kérte, mivel úgy látta, hogy "a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítése tárgyában kiadott 12,330/1945. ME.sz. rendelet végrehajtásánál" ezen községekre, eljárásaikra nem számíthat. A belügyminisztérium 1946. április 12-én Alsógalla község eljárását tisztségéből felmentette a 9560/1945. ME.sz. rendeletben kapott felhatalmazás alapján és új eljárást vezetett ki olyan egyénekből, '...akik elfogulatlanul dolgozhatnak." (LEBLANCNÉ 1992:108.) A tanárokon szorongás és bizonytalanság lett úrrá. Kérdéssé vált a szeptemberi folytatás, ezért ismételten a szülőkhez fordultak támogatásért. A három fős testület- néhány nappal az érettségi előttre- összehívta a szülőket. hogy egyetértésük esetén írják alá azt a memorandumot, amelyet a vállalati, párt- és szakszervezeti vezetők elé kívántak terjeszteni. Minden igyekezetük ellenére a koedukációs reálgimnázium 1946. július 31-én megszűnt. A nehézségek dacára 192-en jelezték aláírásukkal, hogy gyermekeik tanítását továbbra is a piaristákra kívánják bízni. (HARASZTI 2009:56.) Mindeközben 1946. június 17-én és 18-án két leány és tizenhárom fiú diák sikeres érettségi vizsgát tett.

Az iskola ügyének kulcsszereplője Osztrovsky György⁹⁷ kommunista nemzetgyűlési képviselő és államosítási kormánybiztos volt. Pozíciójánál fogva ő tárgyalta a minisztérium képviselőivel az erdei-iskola további sorsáról. Haraszi szerint Osztrovsky részt vett 1946. július 2-án azon a szülői értekezleten, melyen döntés született arról, hogy az iskolát továbbra is a Rend működtesse, ám a

⁹⁵ A MADISZ nyilvános követelései Vass Péter és a felsógallai piaristák ellen, 1946. március 21. PMKL, MTÜL, Vegyes ügyek, Felsőgalla. Kézzel írott.

⁹⁶ Alsógalla, Baj, Agostyán, Szomor, Kecskéd, Várgesztes, Környe, Dunaszentmiklós, Vértestolna, Tarján, Vértessomló

⁹⁷ Osztrovsky György (1914-1988) Vegyész-mérnök, 1940-től 1940-től 1941-ig a MÁK Rt. alumíniumkohójának mérnöke, majd a Berliini Műszaki Főiskolán tanult, ott készítette el doktori értekezését. 1945-től 1948-ig a MÁK Rt. tatabányai telephelyén volt mérnök, üzemi részlegvezető, végül miniszteri biztos. Ezzel párhuzamosan 1944-ben csatlakozott az MKP-hoz. 1945 és 1948 között országgyűlési képviselő is volt. 1949-től az MTA levelező, majd 1976-tól rendes tagja. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/o-77160/osztrovsky-gyorgy-77204>)

képviselő a minisztériumot ettől eltérő módon tájékoztatta. „*Osztrovszky az augusztus 14-én nála megjelenő szülői bizottságnak kijelentette, hogy neki a papok nem kellene, az iskola ügyéről tárgyalni nem hajlandó, annál kevésbé, mert közben a Gazdasági Főtanács és az ipariügyi minisztérium vállalta a reálgimnázium dologi kiadásait. Mivel ezek után az iskola további működése kilátástalanná vált, az augusztus 18-i szülői értekezleten bejelentettük, hogy a kihelyezett tagozat működését megszüntetjük.*”(HARASZTI 2009.:99.) A civilek közül Pachmann János szakszervezeti aktivista állt ki legerőteljesebben az egyháziak mellett, szeptember végén levélben fordult érdekükben Keresztury Dezső⁹⁸ kultuszminiszterhez.⁹⁹ Felettébb bátor kiállás volt részéről,

⁹⁸Keresztury Dezső (1904-1996)Tanulmányait Eötvös-kollégistaként a budapesti, a berlini és a bécsi egyetemen végezte. 1928-ban szerzett magyar–német szakos tanári diplomát. 1929-től a berlini egyetem magyar lektora, a Magyar Intézet könyvtárosa volt. 1936-tól az Eötvös Kollégium tanára. 1945-ben a budapesti egyetem magántanára és a Magyar Írók Szövetségének alapító tagja. 1945-1947 között a Nemzeti Parasztpárt tagjaként vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1945-től az Eötvös Kollégium igazgatója. 1948-tól az MTA főkönyvtárosa. 1950-től nyugdíjba vonulásáig az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa. A rákosista vezetés idején szabadságát is veszély fenyegette, de a külföldre disszidálás lehetőségét is elutasította. „Jogom van ahhoz, hogy hazámban akasszanak fel”-vallotta. 1982-től az MTA tagja.(<https://epa.oszk.hu/01400/01464/00023/pdf/047-050.pdf>)

⁹⁹ „*Miniszter Úr!*

A Tatabányán létrejött vállalati gimnázium ügye a gimnázium megalakulásával egy időre lezártnak tekinthető. Az újonnan alakult gimnáziumnak, tudomásunk szerint, kb. 150 rendes korú és kb. 30 dolgozóiskolás tagja van. Ugyanakkor a tatai piarista gimnáziumba a bányatelepről, illetve a teleppel szoros munkásviszonyban lévő községekből (Alsógalla, Felsőgalla, Bánhida) 205 tanuló jár be. Az előző tanévben a bejárési nehézségek miatt a tatai piarista gimnázium tanárai tartottak itt fenn kihelyezett osztályokat. A kihelyezett tagozatoknak 230 rendes és 16 dolgozóiskolás növendéke volt. A piarista tanárok nemcsak a közvetlenül érdekelt szülők és dolgozóiskolások érdekeit szolgálták a legnagyobb odaadással, hanem az egész bányatelepen olyan munkát végeztek és olyan népszerűsége tettek szert, hogy az idei tanévre, abban a reményben, hogy a piarista gimnázium kihelyezett tagozata továbbra is fennállhat, 400 rendes és 50 dolgozóiskolás tanuló jelentkezett felvételre. Elgondolható az érdekelt szülők és dolgozóiskolások meglepetése, mikor 2 héttel a tanév megnyitása előtt a helyi KP és ÜB vezetősége kijelentette, hogy a telep területén papi gimnázium megalakulását , illetve kihelyezett tagozatának folytatását nem engedélyezik. Ez a meglepetés megrökönyödéssé változott, mikor a piarista tanároknak, kezükben a kultuszminiszter iskolafolytatási engedélyével távozniuk kellett a telepről, mert a további munkához sem iskolahelyiséget, sem lakást, sem ellátást nem kaptak. A helyükbe alakított új gimnázium annyira nem bírja a szülők bizalmát, hogy a nehéz közlekedési viszonyok, a fűtetlen és ablaktalan vasúti kocsik ellenére is 50 tanulóval több jár a 20 km-re fekvő Tatába, mint amennyi tanulója a helyi gimnáziumnak van. Az aknamunka még ezzel sem szűnt meg. Az újonnan alakult iskola vezetői különös eszközöket használnak tanulólétszámuk gyarapítására. Könnyű bizonyítványszerzési lehetőséget, ingyen könyvet és írószereket beígérve csábítják a tanulókat az új iskolába. Így történhetett meg, hogy néhány tanuló a szülők tudta és beleegyezése nélkül jelentkezett itt felvételre, sőt ugyancsak a szülők tudta nélkül, magukírta kérvényben kérték egy VII. gimnáziumi osztály megnyitását. Amikor a szülők az éretlen és megtévesztett gyerekek megfontolatlan lépése ellen óvást emeltek, az érdekelt iskola vezetői az Üzem vezetőségén keresztül akartak súlyos erkölcsi nyomást gyakorolni a tiltakozó szülőkre.

a kommunista párton belül többen is bírálattal illették miatta.¹⁰⁰

A szülők ragaszkodására jellemző, hogy a presszió ellenére majd kétszázan írárták be gyermeküket a tatai gimnáziumba vállalva a bejárás nyűgjét és a latin nyelv tanulását. Ez az állapot sem volt sokáig fenntartható. Az elszalasztott lehetőség kapcsán rezignáltan jegyzi meg az egykori piarista diák: „Nem az állami iskola alapítása volt tehát természetellenes, hanem annak kizárólagossága. A számok és a tények alapján elmondható: a helyi társadalom kulturális fejlődése, a társulati iskolák oktatási színvonala nyomán olyan mértékű igény mutatkozott a tanulás iránt, amely indokoltta tehetne volna az új állami gimnázium mellett a piaristák helyben maradását is.” (HARASZTI 2009.:63.) Az országgyűlés 1948. június 16-án fogadta el az iskolák államosításáról szóló törvényt. A törvény kodifikálta az állam iskolafenntartási monopóliumát, ezzel a hazai oktatás-nevelés történetében először kizárva mindenki mást kizárva ebből a szabadságjogból. A tatai piarista gimnázium államosítása nem sokkal ezután 1948. június 26-án történt meg, amikor Baghy György világi tanárt bízták meg az igazgatói teendők ellátásával. A piarista tanárok 1950. június 18-ig még a rendházban maradhattak. Másnap, június 19-én hajnalban ponyvával letakart teherautón vitték őket Hatvanba. Két éves huzavona után, egyéni szenvedések árán, megengedték, hogy két piarista iskola működjön az országban, de a tatai már nem tartozott közéjük.

*Ennek eredménye volt, hogy a tatai piarista gimnáziumot mintegy 10 tanuló, javarészt a B-listától félő intelligencia gyermekei, elhagyta. Ezek szomorú tények a magyar demokrácia második esztendejének vége felé. Úgy érzem, hogy nemcsak az igazságot, hanem a magyar demokrácia érdekeit is szolgálom, ha ezeket a Miniszter Úr tudomására hozni, és az egész ügyet bölcs megítélésére bízni kötelességemnek tartom. Maradok mély tisztelettel a piarista szülői tábor nevében Tatabányán,
1946. okt. 1-én”*

(Pachman János szakszervezeti elnök kérelme Keresztury Dezső kultuszminiszterhez. HARASZTI 2009.:153.)

¹⁰⁰Csepelen egy darabig még folytatódott az egyenlőtlen küzdelem a gimnáziumért, az államosítással azonban minden eldőlt. Az iskolai évkönyvből kiderült, hogy „az iskola épületben laktak a régi iskola tanárai, kik nem voltak hajlandók tovább tanítani a népi demokrácia gyermekeit az állami, abban az iskolában, melyet a fejlődés kihámozott a kiváltságos osztály elefántcsonttornyából. Bár reáltárgyakra voltak képesítve, megtagadták tudásuk kamatoztatását, ellenben szívesen vállalkoztak arra, hogy volt iskolájukban volt diákjaikat hittanra tanítsák, félretolva az előző évek vallástanárait. Nem kutattuk ennek az okát, célját anélkül is tapasztalnunk kellett a fiatalság befelé emigránsában, a régi iskolai jelvény tüntető viselésében az iskolán kívül, a kongreganista lányok és a cserkészfiúk tömeges fellépésében az új vezetéssel szemben. Nyilvánvaló volt a botrányvárás és a nyilvánosság elé kerülés vágya. Sikertől zsákutcába vezetni a fellovált gyerekhadat és kiemelni mögülük öt alkalommal a felnőtteket, a szovjet pedagógia klasszikusainak nyomain haladva.” (JÁGÉvk.1947-48. 4.)

4. Az iskola történetének első szakasza (1946-1949)

4.1 Állami gimnázium létesítése, az iskola épülete és felszereltsége

1946. szeptember 4-én a tatabányai képviselő-testület már tényként kezelte, hogy Tatabánya községben államilag támogatott középiskola nyílik, amelynek személyi kiadásait az állam vállalta magára, a dologi kiadásokról pedig a költségvetési hiány – 15.000 Ft – figyelembe vétele mellett a közgyűlésnek kellett határoznia. A lakosság számát tekintve a községre 2.700 Ft esett, forrásként pedig a fogyasztási adóból befolyt bevételt jelölték meg. A fenti határozat meghozatalában az az elgondolás vezérelte a testületet, hogy közel 40.000 lakos él a négy községben, így a középiskola működése elengedhetetlen, hiszen ezen a téren az ország kisebb lélekszámú települései is előbbre járnak. „Ezt a hiányt most mindenesetre pótolni kell. Lehetővé kell tenni, hogy a bányamunkásság gyermekei minél kisebb költséggel, minél nagyobb számban tanulhassanak. De lehetővé kell tenni azt is, hogy a tanulásban bármi oknál fogva elmaradt felnőttek – munkájuk folytatása mellett – ugyancsak tanulhassanak. Az ügy intézése már nem tűr halasztást. A tanítás már minden iskolában megkezdődik, így néhány napon belül itt is, ezért sürgősen intézkedni kell.”(SÁRAY 2006:167.)

Augusztus 22-én Tatabánya, Felsőgalla, Bánhida, Alsógalla bánya- és iparvidék képviselő-testületének iskolaalapítási javaslatát elfogadta a miniszter. A koedukációs gimnázium III-IV. osztálya, és a vele egyidejűleg megszervezendő reáltagozat V-VI. osztálya az 1946-47. iskolaév kezdetével nyílt meg az erdei iskolában. Helyiségei egy ideig üresen álltak, majd a katonaság szállásolta be magát. Az épület gimnáziummá alakításához szükséges 10 %-os bővítést is a katonaság végezte. Az előkészítő munkálatok után Nagy Miklós¹⁰¹ államtitkár a VKM, 103.928/1946.v.ü.o. számú rendelete alapján engedélyezte a „Tatabányai Állami Gimnázium” megnyitását az 1946/47. iskolai évvel. Létesítésének és fenntartásának összes dologi terheit a

¹⁰¹ Nagy Miklós (1893-1975) A Pázmány Péter Tudományegyetem matematika-fizika szakán végzett, de Lausanne-ban és a Sorbonne-on is tanult. 1926-tól gimnáziumi igazgató Szeghalmon. A háború után Debrecenben tankerületi főigazgató, majd államtitkár 1946 májusától. Miután kisgazdapárti programmal került be a minisztériumba, a fordulat éve után távoznia kellett pozíciójából. Ezután nehéz anyagi helyzetben került, csak a hatvanas években kapta vissza tanári nyugdíját. (Fizikusok és matematikusok az Eötvös Collegiumban 1895–1950. ELTE Eötvös József Collegium. 2014)(<https://zounuk.hu/de/wiki/nagy-miklos-1893-1975>)

Magyar Állami Szénbányák Központi Végrehajtó Bizottsága vállalta (épület bővítése, bútorokkal, felszereléssel, tanszerekkel és könyvtárral való ellátása). A MÁSZ gondoskodott az épület karbantartásáról, fűtéséről, világításáról is. A dologi kiadásokhoz a négy község is hozzájárult. Az épület ekkor csak egy kelet-nyugati irányban elhelyezkedő szárnyból állt. Berendeztek egy igazgatói irodát, egy tanári szobát, 9 tantermet, egy gondnoki szobát, egy vegytanszertárt és egy gondnoki lakást. Az iskola szomszédságában a mai „járványkórház” épülete 1950-ig az intézet kollégiumaként működött.

1946. augusztus 26-án Tóth József középiskolai rendes tanár, a VKM által megbízott igazgató a tatabányai latinos és reálgimnáziumba való beiratkozásra szóló felhívást tétetett közzé Tatabánya, Alsógalla, Felsőgalla, Bánhida területén, melyben jelzi, hogy a VKM 93.554/1946 V.ü.o.szám alatt őt bízta meg a tatabányai koedukációs gimnázium megnyitásának előkészítésével. A beiratkozás augusztus 27-30-ig tartott.

A beiratkozások az államosítási miniszteri biztos irodáiban folytak. Ugyanezen időben kellett jelentkezniük a Dolgozók Gimnáziuma hallgatóinak is. A felhívást a Statisztikai Hivatal alkalmazottai készítették. A felhívás sokszorosításában Murányi Béláné segédkezett. Augusztus 27-én Tóth József megbízott igazgató saját kezdeményezéséből szülői értekezletet hívott össze, melyen arra szólította fel a megjelenteket, hogy gyermekeiket a tatabányai újonnan létesített gimnáziumba írássák be. Az értekezleten elmondott beszédében igyekezett vonzó színben feltüntetni a létesítendő iskolát: „Nem érdeke a szülőknek, hogy gyermekeiket idegenbe küldjék, hiszen a másutt való taníttatás súlyos terheket jelentene mindenkire nézve. Kijelenthetem, hogy a gimnáziumban szabad választás és lehetőség szerint tanulhatják a tanulók akár a latint, akár a reálszakos tárgyakat. Intézetünk koedukációs intézet, ami azt jelenti, hogy felveszünk nem csak fiúkat, hanem leányokat is. Az iskola épülete olyan helyen fekszik, amely párját ritkítja talán az egész országban. [...] Mihelyt lehetőség nyílik, és erre minden remény megvan, a gimnáziumba járó növendékek tápláló tízórait, esetleg ebédet is kapnak. [...] Mindebből láthatják a kedves szülők, hogy intézetünk teljesen egyenjogú és minőségű minden más latin- és reálgimnáziummal és az általunk kiállított bizonyítványok államérvényes jelleggel bírnak.” (TÁGÉvk. 31-32.)

Szeptember folyamán – amikor már biztos volt az iskola létrejötte – tíz, a tatai piarista gimnáziumban tanuló diák a minisztertől kért támogatást VII. osztály megnyitására, mert ennek hiányában ismét a körülményes és veszélyes vonaton való bejárásra kényszerülnek. A kérés

megvalósulására még egy évet kellett várni. A beíratásokat Fejérdy Győző – később a gimnázium igazgatója – állami gimnáziumi rendes tanár végezte, akit a megbízott igazgató választott munkatársául a komáromi állami gimnáziumból, s akit később a V.K.M. Tatabányára helyezett át. A szeptember 10-i értesítésben a megbízott igazgató tudatja, hogy a tanítás szeptember 23-án, hétfőn reggel kezdődik az „Erdei Iskolában” és hogy a beiratkozást ezen időig meghosszabbítja. A Dolgozók Iskolájában szeptember 23-án délután 5 órára volt meghirdetve az első tanóra.

„Az elemi iskola osztályai nagyrészt kitűnő eredménnyel végeztem, de helyhiány miatt a felsőgallai polgáriba nem vettek fel. Kijártam az elemi iskola ötödik osztályát és újrajelentkeztem. Ekkor végre felvettek. 1947-ben végeztem el a polgári iskola negyedik osztályát.” – írja visszaemlékezésében Csókáné Németházi Erzsébet,¹⁰² aki éveken keresztül – társaival együtt – gyalog járt Felsőgallára. Visszafelé vonattal jött, mivel abban az időben autóbusz még alig közlekedett. A gimnázium létrejötté tehát vonzó lehetőséget jelentett a polgári iskolát végzettek számára. Különösen igaz volt ez a leánytanulók részére, akik számára Tatabányán nem állt rendelkezésre megfelelő számú és minőségi munkahely az érvényesülésre. Az Állami Gimnázium esélyt nyújtott a feltörekvő, szegénysorsban élő családok gyermekeinek is. Az iskolaváltás azonban magasabb követelményeket is támasztott a diákokkal szemben. Az átjárhatóság érdekében a polgári iskola igazgatója, dr. Kokas János egy tanfolyam keretében nyolc diákot készített fel a különbözeti vizsgára. A tanfolyam 1947 elejétől augusztusig tartott. A szemtanú így emlékszik ezekre az időkre: „Szeptember elején letettük a különbözeti vizsgát a Tatabányai Állami Gimnáziumban és 5. osztályos gimnazisták lettünk, ahol nagy szeretettel fogadtak bennünket. Csodálatosnak találtam a gimnáziumot! Olyan tantárgy is volt, mint a művészettörténet, ami azóta a legkedvesebb hobbim. Természetesen gond is akadt: Latint a polgáriban nem tanultunk, ezt nem tudtuk pótolni. Míg a gimnáziumból érkezett társaink latin órán vettek részt, mi különbözetestek ezen órák alatt ábrázoló geometriát tanultunk, aminek később a műegyetem építész karán nagy hasznát vettem.”¹⁰³

A tanévnyitót 1946. szeptember 23-án hétfőn reggel 8 órakor tartották. Ma talán sokan nem is értik, milyen örömet jelentett ez az érintettek számára. A régi álmok beteljesülése miatt érthető meg igazán a szónok euforikus lelkesedése:

„A bányászember, amikor a bánya mélye elzárja társaitól, kopogással jelzi, hogy életben

¹⁰² Németházi Erzsébet 1951-ben Antók József osztályában érettségizett.

¹⁰³ Ezúton fejezem ki köszönetemet dr. Sáray Évának, aki a gimnázium egykori diákjának visszaemlékezését rendelkezésemre bocsájtotta.

maradt, vagyis szabadulni akar a sötétségből. ... Ilyen kopogtatással jelzi a mi bányász társadalmunk a legutóbbi évben mikor el volt zárva a középiskolától – mert nem volt közlekedés – szabadulni akart a kényszerhelyzetből. És akkor néhány lelkes tanár ide jött, itt tanította a tanulni vágyókat: köszönet lelkes működésükért. Most pedig a szénmedence lakossága megkapta azt, amire régóta vágyott, és megérdemelte volna. Saját középfokú iskoláját. A tudomány hatalom, az itteni iskolában pedig gyermekeink a tudomány elérésének könnyű lehetőségét kapják. Itt válhatnak a fejlődés, a haladás tényezőivé. És itt, ahol a szellemi és fizikai munkás közvetlenül érintkezik egymással, a kölcsönhatás egészséges és szerves kapcsolata útján új szellemiség fejlődhet ki.”(TÁGÉvk.: 88. Mohi Rezső ¹⁰⁴bányaigazgató beszéde)

1. sz. kép: Az első tanévnyitó a gimnáziumban

Az évnyitót követően a tanítás is megkezdődött, csakúgy mint a Dolgozók Iskolájában, ahol e jeles nap délutánján 5 órakor tartották meg az első tanórát.

Az iskola ünnepélyes megnyitása 1946. november 24-én vasárnap délelőtt 11 órakor történt a

¹⁰⁴ Dr. Mohi Rezső (1888-1981) A felvidéki származású mérnök szakember 1945-1948 között a Magyar Állami Szénbányák Részvénytársaság Tatabányai Kerületi Igazgatóságának bányaiigazgatója. A szénecsata után letartóztatták, többször megkínozták, két éven keresztül börtönben tartották. Kiszabadulása után rehabilitálták, a Tudományos Akadémia kandidátusa lett. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/m-76AF9/mohi-rezso-76E>)

tatabányai Népházban, nagyszámú közönség előtt. A megnyitón a minisztériumot dr. Nádas József igazgató, és dr. Bíró Lajos Pál¹⁰⁵ budapestvidéki tankerületi főigazgató képviselte.¹⁰⁶ Jelen voltak még – többek között – a vármegye alispánja, a vármegyei rendőrkapitányság kiküldöttje, a Dolgozók Lapjának a szerkesztősége, a demokratikus pártok és a szakszervezetek képviselői, a Nemzeti Bizottságok, a községi előljáróságok, a Bányavezetőség, a Nemzeti Segély, a Demokratikus Nőszövetség, MADISZ, az egyházak képviselői, az esztergomi tanfelügyelő. A komáromi és a tatai gimnáziumot két-két tanár, a budapesti Győrffy Kollégiumot dr. Kardos László¹⁰⁷ vezetésével ötvenhét (!) fő képviselte.

A gimnázium a Vértes és Gerecse hegységek közötti vadregényes erdős völgyben, Tatabánya talán legszebb helyén található.

A XX. század első két évtizedében a legyengült szervezetű, a vérszegény és tüdőbajra hajlamos gyermekek szabad levegőn történő gondozására és oktatására az ország több pontján – Szombathely, Sopron, Farkasgyepű – ún. erdei iskolákat létesítettek. A tatabányai épület – Székely Jenő munkája – 1920-ban készült el, s tébécés-betegek részére szanatóriumként működött, majd 1938-tól testileg gyenge iskoláskorú gyermekek számára „Erdei iskolává” alakították át. A szanatóriumra komoly igény volt a bányászkolóniakon. A tbc szinte számolatlanul szedte áldozatait. Az 1924-ben meghalt bányászok több mint fele tüdővészben szenvedett. (PLUHÁR 1972: 292) A bánya vezetése 1937-ben kezdte meg az erdei iskola létesítésével kapcsolatos előkészületeket. A tervekkel kapcsolatban a MÁK Rt. felkereste a svábhegyi szanatóriumot. Az ott szerzett tapasztalatok alapján úgy döntöttek, hogy a gyógyítás eredményességének érdekében bentlakásos intézményt hoznak létre. Az előzetes kalkulációk szerint az intézmény erre a célra történő átalakítása 29.950 pengőt igényel. Az 56 gyermek befogadására alkalmas intézmény működési költségeit – kb. 17-18.000 pengő évente – a vállalat Munkásjóléti Alapjából fedezték.

¹⁰⁵ Bíró Lajos Pál (1906-1985) 1945-ben a VKM sajtófőnöke és a Köznevelés alapító főszerkesztője. (Bíró Lajos Pál (1906-1985))

¹⁰⁶ A közoktatás igazgatásával foglalkozó 1935: VI. tc.alapján az országban 8 tankerületet hoztak létre. Alapvető feladatuk a közoktatásügyi igazgatás és a nevelésügyi felügyelet ellátása volt. A tatabányai gimnázium a budapestvidéki tankerülethez tartozott.

¹⁰⁷ Kardos László (1918-1980) 1946-os megalakulásától egy évig nevelésügyi osztályvezetője, majd főtitkára volt 1948-ig, a szervezet feloszlásáig. A szervezetben végzett munkájáért Kossuth-díjat kapott. 1947-től 1948 novemberéig országgyűlési képviselő volt. Ezt követően a Vallás-és Közoktatási Minisztérium Tudományos Osztályának vezetője lett, azonban 1950-ben elbocsátották. 1957. május 4-én letartóztatták, majd 1958. augusztus 9-én elsőrendű vádlottként életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. 1963-ban szabadult, haláláig a Néprajzi Múzeum tudományos főmunkatársaként dolgozott. (<http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/kardos.htm>)

Az erdei iskola épületét 1942-ben hadikórházzá alakították, és emiatt az intézmény működését a társulat vezetése felfüggesztette. (SIMONIK 2006:38-39.) A csodálatos környezetben épült, esztétikus létesítményt joggal érezték magukénak és szerették a település lakói.

2. sz. kép: Az Erdei-iskola

Az iskola hatalmas parkos térség közepére épült, 150 méterre főveny strandfürdő volt található, három hatalmas, versenyre is alkalmas úszómedencével. Közvetlen közelében sportpályák tözsomszedságában társépntári kórház, gyógyszerár, Nem messze tőle villasorokkal ellátott - az egyik legszebb - tatabányai utca volt található. Az intézmény gyermek rehabilitációs funkciójának – a kor követelményei szerint – magas színvonalon megfelelt. A funkcióváltást követően az épülettel kapcsolatos elvárások is módosultak. Így, ami korábban előnynek számított – pl. centrumtól való viszonylagos távolsága – most hátránnyá vált. A legnagyobb problémát a vizsgált időszakban végig a krónikus tanteremhiány jelentette. Az első tanévben – a gondnoki lakáson, a mosdókon és fürdőkön kívül – egy igazgatói iroda, kilenc tanterem, egy gondnoki szoba, egy tanárlakás, egy vegytanszertár állt az oktatók és a tanulóifjúság rendelkezésére.¹⁰⁸

A nehézségeket fokozta, hogy a háború során az Erdei iskola padjait 100%-ban elhordták vagy eltűzték, a bútorzat 100 százalékát elhordták, míg légnyomás miatt az ablakok 50 százalékban rongálódtak.¹⁰⁹ A tanításhoz termekre, székekre, padokra volt szükség. A legnagyobb gondot a teremhiány jelentette. Bővítésre még az első tanévben sor került, ami kevésnek bizonyult. További

¹⁰⁸ A háborús pusztítások és a megnövekedett diáklétszám miatt a tanteremhiány országsszerte nehézségeket okozott. A salgótarjáni gimnázium 12 osztályának befogadására 1945-ben összesen 7 tanterem állt rendelkezésre. A tanítás délelőtt-délutáni műszakban 24 helyett 14 tanárral folyt, a tanárok nagyfokú leterheltségével.

¹⁰⁹ TMJVL Árpád Gimnázium 1. doboz 15637/1947.

fejlesztések érdekében az iskola vezetése folyamatosan kérelemmel ostromolta a felettes hatóságokat. 1950-ben az iskolának tizenhárom osztálya volt, ebből öt I., négy II., három III. és egy negyedik osztály. A következő évre szóló tervek már tizenhét osztályt irányoztak elő. (Öt I., öt II., négy III. három IV. osztály.) Tenk Béla igazgató ennek kapcsán felhívta az illetékesek figyelmét, hogy a rendelkezésére álló épületében „6 tanterem, 3 természettudományos előadóterem, egy szertárterem található a vele összekapcsolt két kis előkészítő helyiséggel, valamint egy kis nyelvi terem, egy külön bejáratú nem rendelkező, csupán a fizikai előadóteremmel át megközelíthető nyelvi terem, egy tanári szoba, igazgatói szoba és iroda, egy ifjúsági könyvtári helyiség, végül egy orvosi szoba.”¹¹⁰A fejlesztések tovább folytatódtak, de a szükségleteket ez sem elégítette ki. Tenk Béla igazgató 1950-ben így jellemezte a kialakult helyzetet: „Az iskolában jelenleg folyó építkezés után hat új tanterem és két kisebb nyelvi terem fog elkészülni. Ebben az esetben tizenkét tanterem, három természettudományos előadóterem, két nyelvi terem (közülük egy nem különbejáratú) és két szertár terem áll majd az oktatás rendelkezésére. Eszerint tehát a természettudományos oktatás szempontjából már ebben a tanévben is tanteremhiány mutatkozik, még a hat új tanterem elkészülte esetén is.”¹¹¹Tenk kifogásolta azt is, hogy a tanévben öt új I. osztály nyitására adott a Komárom Vármegyei Tanács V. B.-oktatási osztálya engedélyt. Számítása szerint ehhez az 1951-52-es tanévben öt új I. osztályra lenne szükség, mivel tizenhét osztálynak tizenkét terem kevés lesz. „Ebben az esetben a fizikai kémiai és természettudományi előadóterem kizárólag a természettudományos oktatás rendelkezésére állna. Szükség lenne ezen kívül egy kis nyelvi teremre, mert olyan terem, mely csak más osztályteremmel keresztül közelíthető meg, nem felel meg a követelményeknek. (...) Nincs az iskolának tornaterme sem. A testnevelés tanítására kedvezőtlen idő esetén semmilyen lehetőségünk nincs. Kíváncsi lenne, ha az iskola az 1951-52-es tanévben tornatermet is kapna.” Az áldatlan állapotokat jellemzi, hogy csak meleg időszakban folyhattak testnevelés órák, rossz idő esetén a diákok sakkoztak. 1951-ben a Bányász Sportkör segített a diákoknak azzal, hogy két termet biztosított a testnevelési órák tartására. (JubÉvk:15)

Az osztálytermek felszereltségével is gond volt. Az 1946/47-es tanévben „komoly fizikatanításra” nem került sor, mert kezdőfokon is hiányoztak a fizika tanításához és szemléltetéséhez szükséges eszközök. Ám a lelkes diákok és pedagógusok számára ez sem lehetett akadály. A felszerelést a tanulók által adományozott kísérleti eszközökkel igyekeztek pótolni,

¹¹⁰ KEMÖL 36. f. 2. fcs. 46.öe. 9. *Tenk Béla igazgató kérelme*

¹¹¹ TMJVL Árpád Gimnázium 1. doboz 15637/1947.

másrészt a szaktanárok együtt látogatták a tanulókkal a környék üzemeit, hogy megismerjék a környék adottságait.(JubÉvk:14) A vállalatok is megpróbáltak segíteni. A Villam- és Erőmű Üzemvezetősége 1947-ben a gimnázium számára például egyenáramú dinamó meghajtásához szükséges motort és transzformátort kölcsönzött, de mások is segítettek¹¹²

A zsúfoltságot mutatja, hogy a segélykönyvtár és az ifjúsági könyvtár egy 2,80 x 4,20 méteres teremben volt.. Az igazgatói szoba és iroda egy kettéosztott 4 x 7,2 méteres helyiségben volt található és olyan szűknek bizonyult, hogy két-három látogatónál több egyszerre nem tartózkodhatott benne. Tenk Béla¹¹³ többször idézett levelében ennek bővítését vetette fel. Erre a célra a tanári szoba melletti 6,2 x 7,4 méteres tanterem kettéosztását ajánlotta. A változtatásokkal együtt még így is hat újabb tanterem kialakítása vált elkerülhetetlenné. Kívánságlistájában nemcsak a fejlesztési célokat, hanem azok megvalósításához szükséges források összegét is megjelölte. „Az 1951-52-es tanév zavartalan megkezdéséhez a természettudományos oktatás Pártunk célkitűzéseinek megfelelő fejlesztéséhez 1951 szeptemberére kívánatos lenne legalább öt, de lehetőleg hat új tanterem, egy kis nyelvi terem, egy ifjúsági könyvtári szoba és egy tornaterem, a hozzá szükséges öltöző- és mosdóhelyiséggel való együttes felépítése”. A bővítés költségeit kb. egymillió forintba kalkulálta. Ebből a hat tanterem és kisebb helyiségek felépítését négyszázezer, a tornaterem, öltöző és mosdóhelyiségek kialakításának költségét hatszázezer forintba taksálta. Levelében a racionális érvek sorakoztatása mellett a miniszter szívére is hatni kívánt: Tatabánya feltétlenül azok közé a munkásvárosok közé tartozik, ahol korábban a munkás fiatalok középiskolás továbbtanulására semmi lehetőség nem volt. „Csepel, Diósgyőr és Ózd új iskolái után Tatabánya bányász dolgozóinak is jogos kívánsága, hogy gyermekeik részére fejlődő oktatásunk kívánalmainak megfelelő tantermek álljanak rendelkezésre. Kérem a Miniszter Urat, hogy kérésünket teljesíteni, és az iskolabővítéshez szükséges hiteleket az 1951-es tervében biztosítani szíveskedjék.”¹¹⁴

¹¹² Ez a jelenség új iskolák esetén egyáltalán nem ment ritkaságszámba. A szintén Komárom megyei Dorog technikumának első éveire így emlékszik vissza egy régi diák: „Sem az elméleti, sem a gyakorlati oktatáshoz nem rendelkezett az iskola saját eszközökkel, felszerelésekkel. A legszükségesebb szertári eszközöket a különböző iskolák adták át ideiglenes használatra, a tanulók gyakorlati oktatása pedig a dorogi Bányagépgyártó Vállalat üzemében történt.” *joszerencset.uw.hu/evkonyv/1_isk_tortenete.pdf*

¹¹³ Dr. Tenk Béla (1912-1989) A Bláthy Ottó Villamosipari Technikum későbbi igazgatója.

¹¹⁴ TMJVL Árpád Gimnázium iratai Dr. Tenk Béla igazgató kérelme 1950. szeptember 22.

4.2 Az iskola tanári kara, anyagi viszonyaik, megbecsültségük.

Az intézmény első tíz évében a tantestület összetétele folyamatosan változott. Minisztériumi döntésre – gyakran tanév közben – helyeztek el a gimnáziumból tanárokat vagy éppen hoztak ide valakit. Ez az egészségtelen mértékű fluktuáció a tanárok kiszolgáltatott helyzetét is bizonyítja. 1946-ban tizenkét főállású tanár dolgozott az iskolában, az ötvenes évek közepére, a megnövekedett tanuló és osztálylétszámok miatt ez a szám 22-23 főre növekedett. Az új gimnázium tanárait a Vallás és Közoktatási Minisztérium választotta ki és helyezte Tatabányára. A tanárok helyzetét nehezítette, hogy nem volt rendes lakásuk, többségük albérletben lakott. Ez még a tanév második felében is fennállt, amit a Dolgozók Gimnáziuma hallgatói és az osztálybizalmijai által írott, a Tatabányai Nemzeti Segélyhez 1947. március 29-én kelt kérelme is bizonyított.¹¹⁵ Ebben vázolták, hogy a gimnázium tanári kara milyen súlyos nehézségekkel küszködött. A gyors idehelyezés és lakás hiányában, valamint a családjuktól való különélés miatt a tanári kar minden tagja eladósodott, és a létminimumot is alig tudták maguknak megteremteni. A diákok ezért fordultak érdekükben a Nemzeti Segélyhez.

A nehéz helyzetben nem ez volt az egyetlen példa tanárok és diákok szolidaritására. A Segítő Egyesület iskolai és társadalmi intézmény volt egyszerre. A diákok szociális nevelését is szolgáló egyesület az első tanév végén alakult meg. Célja a szociális segítség, a tanulók és a Dolgozók Gimnáziuma hallgatóinak tankönyvekkel és tanszerekkel való ellátása, ifjúsági könyvtár és olvasóterem létesítése. Megalapítója, elnöke és szervezője Fekete János tanár volt. Az egyesület pénzforrásai: a tanulók, az esti hallgatók, a szülők, a rendes és pártoló tagsági díjak és nem utolsósorban a lakosság támogatása. (SÁRAY 2006:182.) Az iskola 1947/48-as évkönyvében elismeréssel szóltak az egyesület munkájáról: „Legtevékenyebb egyesületünk igen nagy eredményeket ért el az előző tanévben. Lelkes vezetősége megszervezte a munkásság és a szülők önzetlen támogatását. Ennek a támogatásnak köszönhető, hogy az ifjúsági könyvtár kötetszáma 600 fölé emelkedett, a jelenlegi tankönyvállomány pedig 2045 db.(TÁGésDGÉvk. 22).

A tantestület tagjai igazi „lámpásként” vállaltak missziót, amikor reggel 8-tól este 8-ig – vagy még tovább is – megállás nélkül dolgoztak, délelőtt a nappali tanulókat, délután a Dolgozók Gimnáziumának hallgatóit tanították. Foglalkozniuk kellett az előkészítő csoportokkal és a különözeti vizsgákat is le kellett bonyolítaniuk. Mindezekon kívül az első testület tagjai

¹¹⁵ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai Dolgozók Gimnáziuma 1947-49. 10. doboz

munkaidejükön túl hatalmas erőfeszítést tettek a helyi közélet felvirágoztatásáért, a kultúra terjesztéséért. Érdemüket növeli, hogy mindezeket nagyrészt ellenszolgáltatás nélkül tették.

Az első tantestület hat rendes és hat óraadó tanárból állt:

- Igazgató: Tóth József történelem-földrajz szakos tanár,
- Igazgatóhelyettes: Fejérdy Győző latin-görög szakos tanár
- Rendes tanárok:
 - Bárdos László: történelem-latin-olasz
 - Nagy Margit: rajz-művészettörténet, ábrázoló geometria
 - Pataky László: magyar-angol
 - Szalontai László: mennyiségtan-természettan
- Óraadó tanárok:
 - Kósa István: testnevelés
 - Greguss Pál: vegytan-földrajz-természettanú
 - Molnár János: magyar-német
 - Kovács Béla: ének
 - Fekete Lajos: magyar-német szakos tanár

A tanárok hamar bekapcsolódtak a település közéletébe, részt vettek a társadalmi szervezetek munkájában, funkciókat vállaltak. Elfoglaltságuk nagymértékben növekedett: a heti 48 órás munkaidő 62-63 órára emelkedett.¹¹⁶ A 400-800 Ft-tal magasabb jövedelemért a Dolgozók Gimnáziuma tagozatán mellékkereseti lehetőségeket vállaltak. Alapfizetésük az első években átlagosan 400-800 Ft volt, majd az 50-es években 1000 Ft körül mozgott.(JubÉvk.:57.)¹¹⁷Népművelői, kulturális-közéleti tevékenységük rendkívül szerteágazó

¹¹⁶ A tanárhiány ebben a korszakban nem tatabányai jellegzetesség. Idézzük fel erre két másik bányászváros középiskolájának példáját. Dorogon az Általános Gépészeti Technikum 10 fős tantestületéből mindössze két fő rendelkezett középiskolai tanári végzettséggel, pedig akkor már nem 1945-öt, hanem 1950-et írtunk. Érdekesség, hogy közülük az egyik- az iskola első igazgatója - Csetényi József magyar-latin szakos tanár volt, aki ekkor az iskola egyetlen főállású nevelője volt. Külön érdekesség, hogy Csetényi József Dorogra helyezése előtt éppen a tatabányai gimnázium pedagógusa volt.

A salgótarjáni iskola 1945/46-os tanévével kapcsolatosan pedig a következő bejegyzés található: „A tanév vége felé a hiányos táplálkozás és a kibírhatatlan lakásviszonyok, valamint a nagyfokú túlterhelés következtében több tanár idegkimerültsége arra kényszerítette az igazgatóságot, hogy csökkentett óraszámú beosztást készítsen. Ilyen körülmények mellett a gyakori tanárváltozások, a fűtés miatt szükségessé vált összevonások és óraszámcsökkenések miatt a tantárgyfelosztás és az órarend gyakran változott. Voltak osztályok, melyekben egyes tantárgyak a tanév folyamán 5-6 ízben cseréltek szaktanárt” (sic!)

¹¹⁷ 1947-ben a vágárok havi átlagkeresete 720 , a bányamunkásoké 540, míg 1954-ben a vágároké 1752, a bányamunkásoké 1455 forint volt. (DL.1955.03.19.)

volt. Bárdos László többek között pedagógia, világnézet, történelem, művelődéstörténeti előadásokat tartott a települések érdeklődő lakosai számára, a szónoki beszédéről tanfolyamot is szervezett. Fejérdy Győző igazgató-helyettes zömmel politikai témákról beszélt hallgatóságának. Mindezek mellett közösségteremtő szándékkal a tatabányai pedagógusok részére ismerkedési estet szervezett. Pataky László népművelő előadásokat tartott, nevéhez fűződik a Tatabányai Művelődési Társaság első reprezentatív irodalmi estje a magyar és az orosz népi irodalomról szóló műsorral. A megyei napilap 1947. április 6-i tudósítása szerint Molnár János a bányatelepi iskolákban az irodalomról beszélt, húsvét utáni péntekenként pedig este 8 órától irodalmi előadásokat tartott. Tóth József igazgató verseskötete 1947-ben jelent meg Nyitray Béla könyvnyomdájában „Virrasztás szüleim sírhalmán. Legyek a tűzé” címmel. A kötetet ezekkel a sorokkal méltatta az újság: : „*ez a szegény munkás-paraszt származású költő, aki 1918-1919. forradalomban való ténykedése miatt kénytelen volt külföldön tengetni az életét (...) értelmiségi ember, aki felküzdvé magát az alacsony sorból (...) a legnagyobb megpróbáltatások idején is hű maradt a magyar dolgozó néphez, sőt a nép érdekeiért az emigrációban is tovább harcolt.*” (T. Sáray, 2007.131.)

A tanárok mindegyike megjelent az Igazoló Bizottság előtt, és megfelelték a Minősítő táblázatban rögzített adatok alapján.¹¹⁸ Valamennyien tagjai voltak az 1946. február 2-án megalakult Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének, a Nemzeti Segélynek, az 1945 nyarán megalakult Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetségnek¹¹⁹, a Tatabányai Sport Clubnak és kevés kivétellel a pártoknak.¹²⁰

Az első esztendőben az iskolai nevelés terén még nem alakult ki a világnézeti egyoldalúság, a marxista-kommunista nevelés kötelezősége, az osztályharcos, kirekesztő ideológia. A politika nyilvánvalóan jelen volt mind a tanári kar, mind a diákok életében. A demokratikus, az egyetemes emberi értékeket követő iskolai nevelés természetesen sok nehézségbe ütközött. A katonás fegyelem rossz emlékeket ébresztett, a keresztény erkölcsi normák fellazultak vagy fellazították őket, a politika beleszólt mindenbe, az új szabályok kialakulatlanok voltak és gyakran idegennek

¹¹⁸ Az igazoló eljárást szabályozó kormányrendeletet 1945. április 15-én módosították.(1080/1945. ME. sz. rendelet.) Az igazolás során behívásra került tanárok névsorát kifüggesztették- egyéb közalkalmazottakhoz hasonlóan- kifüggesztették az előjáróságokon, a tankerületi főigazgatóságokon vagy az iskolákban. Az igazolás során bárki írásban vagy személyesen szót emelhetett az adott illető ügyében. A bizottságok lényegében a helyi pártok delegáltjaiból állt. Az igazoló eljárások nyomán a tanügyi tisztviselőknek és pedagógusoknak 0,5%-át bocsátották el. (DokMOKtPol.I. 1.:123.)

¹¹⁹ MADISZ

¹²⁰ MKP, SZDP, Nemzeti Parasztpárt.

is tűntek (KARDOS 2007.:27.). Új, sokszor nehezen értelmezhető kifejezésekhez, meghatározásokhoz kellett a tanároknak alkalmazkodniuk: például új idők szelleméhez való igazodás, tankönyvek átértelmezése, világnézeti áthangolás.

„Legszívesebben a teljes tanári kart felsorolnám annak példázatára, hogy milyen sok, elhivatott ember tanított bennünket, ehelyett három kiválóságot említenék: Bárdos, Molnár és Greguss tanár urakat. A gimnázium inspirált a továbbtanulásra. 1951-ben az érettségi után felvettek a Műegyetem Építésmérnöki Karára, amelyet 1956-ban végeztem el. Életem nagy adományának tekintem, hogy tovább tanulhattam. És ezen az úton a tatabányai gimnázium indított el.”(Németházi, 2006.)

A tantestület tagjai közül többen is méltán kiérdemelték, hogy tudós tanárként emlékezzünk rájuk. Jellemzően pályafutásuknak csak rövid szakaszát töltötték a helyi gimnáziumban, közös bennük, hogy bárhová is vetette a sors őket, teljesítményükkel méltán vívtak ki környezetük megbecsülését.

Bárdos László: 1909-ben Sátoraljaújhelyen született. Gimnáziumi tanulmányait Egerben végezte. Egyházi ösztöndíjjal Rómába került, mivel szerzetesi pályára készült. Filozófiából bölcsészdoktori címet szerzett. További tanulmányait a Pázmány Egyetem történelem-latin szakán folytatta. Középiskolai tanári diplomájának megszerzése után Perugiában művészettörténeti, olasz nyelvi és irodalmi tanulmányokat folytatott. Tanárhány miatt orosz nyelvből is szakképesítést szerzett.(JubÉvk.:67) Gyermekkori betegségének következményeként hallása folyamatosan romlott, ezért pályamódosításra kényszerült. „Felmerül a kérdés, hogy a diákok nem éltek-e vissza a tanár úr állapotával. Én azt hallottam néhány egykori tanítványától, hogy azokat, akik a dolgozatnál kihasználták a csalásra kínálkozó alkalmat és súgtak társaik mélyen megvetették.”(KINCSES –SZÜCS 2007. 29.) Pedagógusi hivatásától megválva 1952-től először a Városi Könyvtár vezetője, majd a József Attila Megyei Kórház igazgató-helyettese lett. Történelmi és közművelődési kutatómunkát folytatott, számos tanulmánya jelent meg folyóiratokban vagy önálló kiadványként. 1963-ban hunyt el. 1988/89-ben a város második gimnáziumát róla nevezték el. *„Hatalmas volt a szaktudása, emellett embersége tette kiemelkedő egyéniséggé. A diákokat mindig egyenrangúként kezelte. Úgy magyarázott, hogy meg is lehetett érteni. Nem volt különösebben szigorú, nem követelt sokat, de az ember mégis azt érezte, jól kell teljesítenie. Azzal vívta ki igazán a csodálatunkat, hogy az egyik órán elkezdett fél kézzel fekvőtámaszozni, ami mackós alkatához képest meglepő teljesítménynek számított.”*(KINCSES –SZÜCS 2007. 28.)

Greguss Pál 1921-ben született Budapesten. A Szegedi Egyetem vegyész és fizikus szakán

1944-ben végzett, egyetemi doktorátusának tárgya az ultrahang kémiai hatásainak vizsgálata volt.

Kalandos fiatalságáról így számol be a helyi sajtó: „Tatabányán kezdte a pályafutását a MÁK Rt.-nél volt „mindenes mérnök”, letartóztatott ellenálló, aztán a háború után tanár a város új gimnáziumában. Tatabányára szöktette el menyasszonyát ötvenhárom évvel ezelőtt, itt kötött házasságot, itt született négy gyermekük - és itt lett számára szűk a tér, innen lépett tovább a világhír felé dr. Greguss Pál.” (24 óra. 1997. december. 12. A Marsot kutatja találmánya)

Az ELTE Biofizika Tanszékén tanársegéd (-1949), a KFKI kutatója (1949-1956), a MÁV Ultrahang Kutató Laboratóriumának vezetője (1956-1966) volt, majd két évig Indiában, a Központi Gépészeti Kutatóintézetben meghívott kutatóként, majd további négy évig a New York-i Orvosegyetem Ophthalmologia Tanszékén az alkalmazott biofizika kutató professzoraként dolgozott. 1973-tól a németországi Darmstadti Műszaki Főiskola Fizika Intézetének professzora, majd a Gesellschaft für Strahlen- und Umweltforschung mbH cég Koherens Optikai Laboratóriumának professzora volt. 1976-tól 1990-ben történt nyugalomba vonulásáig a Budapesti Műszaki Egyetem Alkalmazott Biofizikai Laboratóriumának igazgatójaként, ezt követően 1994-ig a Frédéric Joliot-Curie Nemzetközi Kutatóintézet tudományos konzulenseként dolgozott.¹²¹ Greguss tanár úr pályafutását nemzetközi szakmai szervezetek, kiadók, kuratóriumok tagsága, nemzetközi tudományos elismerések kísérték. Tragikus autóbaleset következtében hunyt el 2003-ban.

Molnár János: (1918-1978) Kisújszálláson született. „A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán magyar nyelv és irodalom, német nyelv és irodalom szakon tanári képesítést szerzett. Felvételt nyert az Eötvös Kollégiumba, majd ösztöndíjasként Berlinben folytatta német nyelvészeti és irodalmi tanulmányait, ahol angolul is kiválóan megtanult. Tanári munkája mellett 24 esztendőn keresztül megyei szakfelügyelő volt. A szakminisztérium megbízta a III. osztályos gimnáziumi magyar irodalomtörténeti tanári kézikönyvének, a dolgozók szakközépiskolája I. osztályos és a dolgozók gimnáziuma IV. osztályos tankönyvének

¹²¹ „A BME Gépgyártástechnológia Tanszékének professzor emeritusaként kutató munkát végzett. Csaknem 400 szakmai publikációt, több könyvet jelentetett meg, ismeretterjesztő tevékenysége is rendkívül szerteágazó volt. A világ különféle országaiban 20-nál több szabadalmát jegyezték be. Szakterületei a gyártástechnológiától, akusztikától, ultrahangtechnikától, holográfiától, optikától a rakétatechnikáig terjedtek, a fizika, fizikai kémia, biológia, orvostudomány számos ágában. A magzat ultrahangos fényképezéséért amerikai orvosi díjban részesült; az ő találmánya a 360 fokos forgótükros panoráma PAL-, majd Humanoid optika, amelyért nemzetközi találmányi díjat kapott, s amelyet az űrkutatásban is alkalmaznak.” <https://gabordenesklub.hu/dijazott/dr-greguss-pal-%E2%80%A0/>)

megírásával.”¹²²¹²³.

Pataky László: Magyar-angol szakos tanár és okleveles református lelkész, korábban a Debreceni Fazekas Mihály Gimnáziumban tanított, majd a háború alatt tábori lelkészként frontszolgálatra vezényelték. „Egyetemi tanársegéd a debreceni egyetemen 1946. II. 1-1946. VIII. 21. között. Tatabányára vezénylése előtt a debreceni Állami Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziumának, majd ugyanott a Fazekas Gimnáziumnak tanára. A Magyar-Angol Tanárok Nemzeti Szövetsége, a Magyar Népi Művelődési Intézmény tagja volt. Irodalmi esteket szervezett, hathetes tanulmányúton vett részt Angliában és Franciaországban a British Council meghívására 12 tanártársával együtt, ugyanis a VKM Külföldi Kapcsolatok Ügyosztály a Stradford on Avonban rendezett angol nyelvű tanfolyamra vendéghallgatóként őt jelölte ki.”¹²⁴ Pataky László Magyarországról 11 tanártársával utazott ki. Avonban Shakespeare tanulmányokat folytatott, majd főként Londonban tartózkodva számos angol ipari és kulturális szempontból jelentős várost látogatott meg. Utolsó hetét Párizsban töltötte. Az önképzőkör tanárelnöke. A VKM 169/1948. augusztus 19-én kelt rendeletével a VIII. kerületi Budapesti Állami Gimnáziumba helyezte át. 1946. szeptember 14-től 1948. augusztus 19-ig tanított a gimnáziumban.

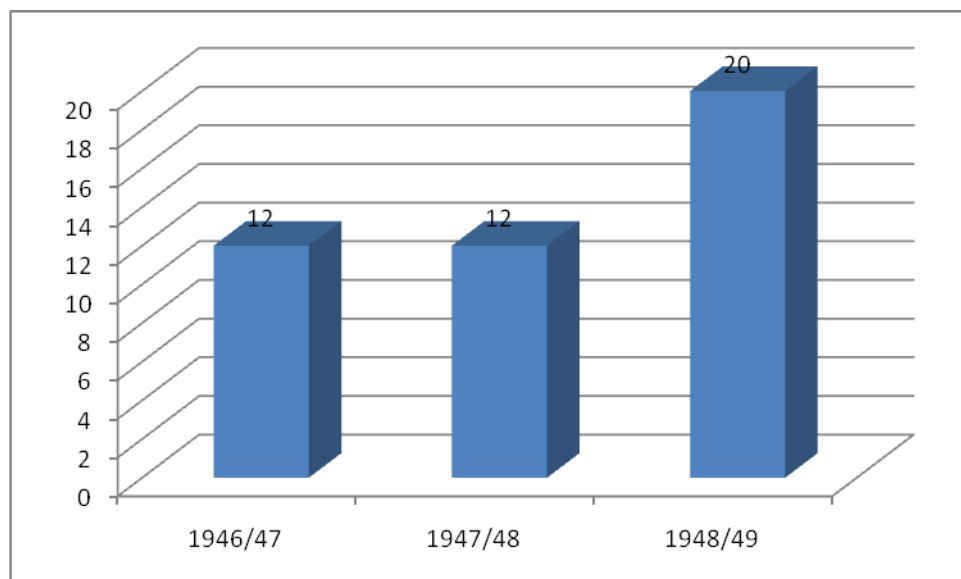
Rácz János: 1919. augusztus 29-én született Budapesten. Pályafutását 1945-ben kezdte, amelynek fő állomásai Szentes, Tatabánya, Székesfehérvár és 1957. január óta a budapesti Szent István Gimnázium. Kedvenc szavajárása szerint a „matematika az egyik olyan tantárgy, ahol a gyerekek igenis igaza lehet a tanárával szemben”. Rengeteg könyvet és cikket írt, elsősorban a geometria középiskolai tanításáról. Élete során számos kitüntetésben részesült: 1987-ben Apáczai-Csere János-, 2004-ben Beke Manó- és 2005-ben pedig Rácz Tanár Úr-díjat kapott.¹²⁵

¹²² <https://www.arpadgimi.eu/hires-tanarok/>

¹²³ Tankönyvéért nívódíjat kapott, pedagógusi munkásságát Apáczai-díjjal ismerték el. 1992-ben a Tatabánya önkormányzata róla nevezte el pedagógiai díját.

¹²⁴ TMJVL Árpád Gimnázium iratai 1946-47.-31.882/1947.1.doboz

¹²⁵ (<https://www.komal.hu/cikkek/2005-04/racz.h.shtml>)

I. sz. ábra: A tantestület létszámának alakulása az első három tanévben (fő)(JubÉvk. FARKASNÉ JUHÁSZ Krisztina szerk., 50 éves a tatabányai Árpád Gimnázium 189.)

Az első tantestület személyi összetételét tekintve országos összevetésben is a legjobbak között volt. A későbbiekben az iskola ezt a magas színvonalat tartani nem tudta. A gyakori cserék, a magas elvárások a politikai presszió miatt a pedagógusok közötti összhang megbomlott, konfliktusok alakultak ki. A gimnázium első tanévnyitója után alig hét évvel a tudós tanárok közül már csak Molnár János tanított az intézményben...

A nagy arányú fluktuációnak azonban más okai is voltak. Annak ellenére, hogy a bányatelepeken a lakásállomány nagysága már a háborút megelőzően is évről-évre nőtt, az ingatlanépítés üteme mégsem tartott lépést a munkavállalói létszám növekedésével, és emiatt már a világháború kitörését megelőzően állandósult a lakáshiány. 1940 decemberében az egyszobás lakások 58,45%-ában, a kétszobások 17,84%-ában szobánként négynél több személy élt, sőt voltak olyan lakások is, ahol egy szobában 8, sőt 11 ember lakott. A bányatelepi lakások több mint a felében fekvőhelyenként 2-5 személy is aludt.(SIMONIK 2006:23.) Ez az áldatlan állapot a háború végetértével sem szűnt meg teljesen.

A városban tapasztalható égető lakáshiány érzékenyen érintette a pedagógusokat is. Mivel a tanárokat a minisztérium más településekről vezényelte az iskolába, lakásügyüket meg kellett oldani. Ez a vizsgált időszak egészében komoly fejtörést okozott az intézmény aktuális igazgatójának. Alapításkor ugyan a Magyar Állami Szénbányák nemcsak a dologi költségekhez való hozzájárulást vállalta magára, hanem ígéretet tett öt pedagógus családjával történő

elhelyezésére is. Ennek megvalósítása azonban rendszerint nehézségbe ütközött. A sorozatos kérelmek ellenére mindig volt olyan gimnáziumi tanár, akinek lakásügye megoldatlan volt. Az állapotokat jól fémjelzi, hogy többségük 1946-ban albérletbe kényszerült. Ez még a tanév második felében is fennállt, amit a Dolgozók Gimnáziuma hallgatói és az osztálybizalmijai által írott, a Tatabányai Nemzeti Segélyhez 1947. március 29-én kelt kérelme is bizonyított. Ebben vázolták, hogy a gimnázium tanári kara milyen súlyos nehézségekkel küszködik. „*A gyors idehelyezés és lakás hiányában, valamint a családjuktól való külön élés miatt, a tanári kar minden tagja eladósodott, és a létminimumot is alig tudták maguknak megteremteni.*” A diákok ezért fordultak érdekükben a Nemzeti Segélyhez.¹²⁶ Két év elteltével újabb levél született, ezúttal az igazgató kérte számon az egykori ígéreteket:

Tárgy: Nemzeti Vállalat szolgáltatásai a gimnáziumnak

„Tatabányai Szénbányák Nemzeti Vállalatnak!

Hivatkozással a fenti sz. rendeletre jelentem, hogy a Rákosi Mátyás Gimnáziumnak a következő szolgáltatásokat nyújtja a Tatabányai Szénbányák Nemzeti Vállalat: vízellátás, világítás, épület és telek (ennek nagysága nincsen megállapítva) vállalati távbeszélő, őrség. A gimnáziumban szolgálatot teljesítő tanárok közül 5, családos tanárnak lakást (lakbért fizetnek) nyújt a vállalat. A gimnázium alapító oklevélében a MÁSZ kötelezte magát, hogy a tanárok lakásait biztosítani fogja, de mindmáig három tanár lakás nélkül van. Az ismételt reklamációkra a Vállalati lakáshivatal a fenti kötelezvény ellenére elutasító magatartást tanúsít. A három család szükséglakásban lakik, melynek körülményei rendkívül aggasztóak a tanítás menetére. Hat nőtlen tanárunk rendkívül magas bérért bútorozott szobában kénytelen lakni.

*Ez alkalmat is felhasználjuk, hogy a Vállalat Vezetőségétől mindezeknek a problémáknak azonnali megoldását kérjük... ”*¹²⁷

Magyarországon a háborút követő inflációs időszakban az alacsony státuszú köztisztviselők mellett a pedagógusok kerültek a legsúlyosabb anyagi helyzetbe. Bár a forint 1946-os stabilizációja javított körülményeiken, fizetésük ezúttal is jóval alatta maradt nemcsak más értelmiségi csoportok, hanem valamennyi dolgozó réteg fizetésének, és ez a többségük számára még a létminimumot sem biztosította. Ha jövedelmi viszonyaikat az 1938-as állapotokkal vetjük össze, akkor azt

¹²⁶ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai Dolgozók Gimnáziuma 1947-49. 10. doboz

¹²⁷ TMJVL 317/1949 Hiv. sz. 313/1949. Tatabánya 1949. szeptember 1. dr. Molnár Péter mb. ig

tapasztalhatták, hogy míg a munkásság korábbi keresetének 50-60 százalékát, az értelmiség 20-40 százalékát kapta meg.(GOLNHOFER 2004.:27.) Romsics szerint a forint bevezetésekor a fizetések értéke az 1938-ashoz képest felére csökkent. Legrosszabbul a pedagógusok jártak, esetükben ez az érték 20 százalékra zuhan. Őket a közigazgatási alkalmazottak követték , akik régi béreik 31%-át kapták, a közigazgatási nyugdíjasok 41-át. (Romsics 2001:307.) Az új pénz bevezetése (az alacsony bérezés) elővetítette a pedagógusok társadalmi pozíciójának gyengülését, a tanári hivatás és pálya vonzerejének és presztizsének csökkenését. A tatabányai gimnázium tanárai is megélhetési gondokkal küzdöttek. 1947 májusában Rácz Jánosnak és Greguss Pálnak is gyermeke született, ezért havi 18 forint családi pótlékot és 15 forint lakbér segélyt kaptak, így fizetésük 33 forinttal emelkedett. Erre jövedelmük alapján rá is szorultak. De nem csak ők voltak nehéz helyzetben. A Szakszervezeti Tanács felhívta a minisztérium figyelmét, hogy a 35000 pedagógusból csak 9000 éri el fizetésével a háromtagú családokra kiszámolt létminimumot.(GOLNHOFER 2004.:27.) 1948 decemberében Fejérdy Győző iskolaigazgató közvetlenül a miniszterhez fordult támogatásért., *Tisztelettel kérem Miniszter urat, hogy részemre rendkívüli segélyt folyósítani szíveskedjék. Három gyermekem van, akiknek megfelelő téli ruhával történő ellátása komoly gondot jelent. Rendkívüli segélyben eddig még soha nem részesültem.*” A Gazdasági Tanács 1947 februárjában elismerte, hogy a pedagógusok részére is biztosítani kellene azoknak a fizetési osztályoknak az elérését, mint a hasonló képesítésű állami alkalmazottaknak. Ugyanakkor a tanács úgy vélte, hogy az államháztartás nehéz anyagi helyzete miatt ezeket az ígéreteket nem lehet teljesíteni.(GOLNHOFER 2004.:27.) Az első évben a gimnázium tanárai – a bányatelepi tanítókhöz hasonlóan – a MÁSZ-tól megkapták a 20-40% - os fizetéskiegészítést, valamint évi 58 mázsa szénjárandóságot.¹²⁸ (HORVÁTH:1972: 214.)A rendkívüli anyagi juttatást azonban csak 1947 decemberig folyósították számukra, utána ez is megszűnt.

Az első testület minden tagja nagy felkészültséggel rendelkezett. A kutatómunkájuk elismeréseként a Budapesti Műszaki Egyetemről négy tanár – Fejérdy, Greguss, Rácz, Szalontai – is tudományos pótlékot kapott.(PLUHÁR 1994.:79.)A gimnázium tanári karának többsége az újjáépítési folyamatban aktív közéleti szerepet vállalt. Nevelő-felvilágosító munkájuknak, publikációiknak, szociális és kulturális tevékenységüknek is köszönhetően újfajta szellemiség

¹²⁸ Cserébe a MÁSZ elvárta, hogy a tanárok aktívan bekapcsolódjanak az iskolán kívüli társadalmi és kulturális életbe. (Horváth 1972: 214.)

honosult meg a korábbi bányásztelepüléseken. A pártpolitika előretörésével párhuzamosan a par excellence értelmiségi szerepkör feleslegessé, sőt gyakran kolonccá vált. A város, a helyi közélet irányításában dominánsan a munkásszármazású káderek vittek vezető szerepet. Tatabánya első embere is egy bányászember, Andó Gyurka Ferenc¹²⁹ lett.¹³⁰ A helyi közvélemény formálásában meghatározó újság első embere sem értelmiségi lett. „*Nem akartam újságíró lenni, de 1945 áprilisában a párt erre kötelezett, nyolc általános iskolai végzettséggel és lakatos szakipari képesítéssel*” – vall őszintén a megyei lap egykori főszerkesztője Tatabányára helyezésének körülményeiről. (T. Sáray, 2007. 120.) Akár a tanárokat, új munkahelyén őt is mostoha körülmények fogadták. Egy mosókonyha-szerű helyiség volt a szerkesztőség: „Ami a szerkesztőség és a kiadóhivatal személyi állományát illeti, az most én vagyok egy személyben.” (Uo.)

A gimnáziumi tanárok szaktudását még olyan területeken sem hasznosították, amire végzettségük predesztinálta őket. 1949-ben, a korszak egyre fullasztóbbá váló szellemi légkörében rendelet jelent meg az iskolai könyvtárakból kötelezően kiselejtezendő 104 mű címével, valamint szerzőik nevével. A szomorú feladat végrehajtására a szabadművelődési felügyelőség utasítására kerületenként 2-5 főből álló „lektori gárda” foglalkozott a könyvtári, olvasási igények felmérésével, a könyvek alkalmasságának a megállapításával. Jellemző módon ebből a tanárokat kihagyták. Így fordulhatott elő, hogy a városban Felsőgalla-Újtelepen Éles János, Auerhammer Imre, Seregi János, Cserhalmi Antal (elővájárok) és Jelli Antal VI. aknai dolgozók, míg Tatabányán Hegyi László villanyszerelő, Princz László, Topolovsek Ferenc vasöntő alkották ezt a bizonyos

¹²⁹ Andó Gyurka Ferenc (1907-1989) 1939-ben költözött a bányásztelepülésre családjával, a síkvölgyi aknán alkalmazták vájárként. 1941-től az akna bányászai bizalminak választották. A háború éveiben a kommunista Golub Rudolfal, Nedermann Ferencsel, Bödecs Gáborral, Neuschl Lászlóval együtt dolgozott a bányász szakszervezetben. 1945 januárjában a német csapatok átmenetileg visszafoglalták Tatabányát, a kivonuló szovjet csapatokkal tartott és 16 bányász társával belépett a Vörös Hadseregbe. 1947-ben az egyesítéskor az új város polgármesterének választották. Négy elemi végzet., 1950. augusztus 15. – 1954. január 30. közt tanácselnök. Ebben az időben lett Tatabánya Komárom megye székhelye, ekkor épült fel Tatabánya-Újváros. Andó tisztában volt alacsony iskolai végzettségéből adódó korlátaival. „Amikor az ötvenes évek elején elküldték egy hat hónapos tanfolyamra, ott akarták beléverni a jogszabályokat a XVII. századtól; már az is nehéz volt számára. „A szívlapátot bírta, de az egyre terebélyesedő város gondjait, a tanulást már kevésbé. Így 1954-ben, amikor ismét iskolára akarták küldeni, sértődés és érzékenykedés nélkül lemondott. „*Elmegyek én innen. Ahonnan jöttem: a bányába.*” (Deli Mária: Polgármester volt Tatabányán. Népszava, 1974. november 23. 5.) Ekkor nem nyugdíjazták, hanem olyan állásba tették, amihez nem értett, ezért visszament a bányába vájárnak, visszatért a síkvölgyi aknába dolgozni; onnan ment nyugdíjba 1962-ben.

¹³⁰ Érdekes párhuzam: 1948-ban Salgótarjánban a kommunista Nagy Lajost választották polgármesternek. A bányászcsaládból származó férfi hosszú ideig maga is bányásként dolgozott, majd a karancsejtősi akna üzemi bizottságának elnöke, később a versenyyroda vezetője lett. Személyében, Andó Gyurka Ferenc után, második ízben helyeztek bányászt városvezetői posztra.

lektori gárdát.(PLUHÁR 1992. 232.) A könyveket a Papírhulladék Feldolgozó Vállalathoz kellett beszállítani. Sorsuk innét kezdve már nem volt kérdéses. Míg bányászok ideológiailag károsnak vagy hasznosnak bélyegezhettek szépirodalmi vagy tudományos műveket, addig Greguss Pál tanár tudományos elfoglaltság címén munkaidő-kedvezményt kért 1949. szeptember 5-én. Október elején érkezik meg a kedvező válasz, a Pázmány Egyetem orvos-fizikai intézetében végzett tudományos munkájáért.

A pedagógusok pozíciójának romlását példázza a következő eset is. 1948 őszén a Dolgozók Lapjában megjelent „a Művészettel foglalkozó munkatársak figyelmébe” című írás, amely a Bányász Szakszervezeti Bizottság keretében működő Képzőművész Szabadiskolára hívta fel a figyelmet. A szabadiskola támogatására a helyi MADISZ helyiségében táncestélyt rendeztek. A műsor feltehetőleg sok vendéget vonzott, mert a meghívón feltüntették, hogy a város különböző pontjairól autóbuszok indulnak a rendezvény színhelyére. Az újság beszámolója szerint kisebb nézeteltérés támadt, mivel a meghívottak között több szakszervezeti és munkásmozgalmi vezető is szerepelt, de a védnökség tagjai közül kimaradtak a gimnázium tanárai. (Sáray 2007.)

4.3. A gimnázium tanulóinak rekrutációja, szociális összetétel, tanulmányi eredmények

Az 1946/47. tanévben hat osztállyal indult meg az oktatás a gimnáziumban. A szeptember végi iskolakezdés az igazgató szerint azért nem volt szabálytalan – országszerte augusztus 26-án kezdődött a tanítás –, mert a tél miatt a többi helyen hosszabb szénaszünettel kalkuláltak, ez a veszély azonban Tatabányát nem fenyegette. A beiratkozott nyilvános tanulók száma 169, mely az év végére 164-re csökkent.

8.sz.táblázat: A tanulók száma az 1946/47 tanévben (TÁGésDGÉvk. FEJÉRDY Győző szerk., A Tatabányai Állami Gimnázium és a Dolgozók Gimnáziuma Évkönyve az 1946/47. és az 1947/48. tanévről.16.)

Osztályok	III. a.	III. b.	IV.	V.	VI.	Összesen
Beírt nyilvános tanuló	31	31	37	43	27	169
Beírt magán tanuló	1	1	-	-	-	2
Osztályozott nyilvános tanuló	31	27	37	42	27	164
Osztályozott magán tanuló	-	-	-	-	-	-
Osztályozott összes tanuló	31	27	37	42	27	167
Ezek közül ismétlő	1	-	1	-	-	2

1946. október 28-án az igazgató helyi tanterv engedélyezését kérte a minisztériumtól: „amíg az általános iskolák tanulói beiratkoznak a gimnázium V. osztályába, szükség volna helyi tantervre a mostani III. és IV. osztályok egyes tanulói részére. Azokról van szó, akik az iparvidék egyetlen polgári iskolájába jártak eddig. Ezek közül sok tehetséges gyermek jönne át a gimnáziumba, hogy azután az V. osztálytól kezdve reáltagozaton folytassa tanulmányait. (...) Igen nagy nehézséget jelent a latin különbözeti vizsga. Így ezen tanulók részére helyi tanterv elfogadását kérem. Ezekkel a többlet órákkal a reáltagozaton olyan alapot kapnának, ami továbbtanulásuk szempontjából igen nagy jelentőségű.”(Sáray 2007.171.)A helyi tanterv engedélyezése 1946. december 12-én érkezett meg az elfogadást jelentő válasz. A felvételi vizsga tárgya az elérni kívánt osztályt megelőző év tananyaga volt. Például polgári iskola II. osztályából III. gimnáziumba, IV. polgáriból V. gimnáziumba. Az elemi iskolából átlépő tanulóknak – bármelyik osztályba mentek is – magyarból

vizsgát kellett tenniük.¹³¹

Az iskola szélesre tárta kapuit azok előtt is, akik korábban hagyományos gimnáziumba kevés eséllyel pályázhattak, illetve a fiatalabb korosztály felé is.

A VKM 11. 550/1945. sz. utasítása alapján a tanulóknak, ha iskolatípust váltottak, különbözeti vizsgát kellett tenniük. A minisztérium ennek könnyítésére felvételi vizsgarendszert vezetett be.¹³²

A felvételizők számára teljesítendő követelmények ugyanakkor nem voltak nehezek, de ennek következtében a tanulók általános tudásszintjét tekintve komoly eltérések mutatkoztak: „*Néhányan voltunk, akik gimnáziumban jártunk azelőtt. Akik azelőtt polgárba jártak, azokat látszat különbözettel átvették a hatodik, hetedik, nyolcadikba, attól függően, hogy kiből mit néztek ki.*”¹³³

Ez helyenként feszültséget szült, melyről így vall egy visszaemlékező: (...) *Minket, akik rendszeren gimnazisták voltunk elsőtől kezdve, nem nagyon szerettek a többiek. Ezek részben polgárit járt bányászgyerekek voltak, részben népi kollégisták, akik a környékről jöttek be, és ugyancsak szakvizsgával kerültek hetedikbe.*”¹³⁴(Gáll 1984:383.) Míg az egykori piarista osztályokból viszonylag kevesen jelentkeztek át, addig a legnépesebb, harmadik évfolyam tanulói legnagyobb létszámban azok közül kerültek ki, akiket az elemi iskolából toboroztak azzal a lehetőséggel, hogy egy-két évet átugorva előbb juthatnak el az érettségiig.¹³⁵

¹³¹ TMJVL Árpád Gimnázium iratai 1946-47.-355.061/1946-47. 1. doboz.

¹³² A polgári iskolákba, gimnáziumokba történő átlépés könnyítéséről szóló belső rendelet indoklása szerint: „Figyelmen kívül hagyva a tanuló eddigi tanulmányaival kapcsolatban azt, hogy teljesítményei minőségileg milyenek és ezeket milyen szorgalmi, értelmi stb. képességek, illetőleg milyen anyagi, szociális körülmények tekintetbe vételével lehet mérlegelni,- a továbbtanulásra nézve döntőnek azt az eredményt kell elfogadni, ami a felvételi vizsgálat alkalmából értelmi fejlettsége és a választott iskolában folytatandó tanulmányaira való alkalmassága szempontjából mutat. Ugyanakkor tekintettel kell lenni arra, hogy a fennálló forgalmi nehézségek miatt az ilyen ügyek adminisztrációja is meglehetősen egyszerűsítették.” Budapest 1945. VIII. 2. (DokMOktPol. I. 43.)

¹³³ Gáll István író, a gimnázium egykori diákjának Ejszakai csengetés című művéből idéz állítása igazolásául Haraszi Mihály.

¹³⁴ Az értelmiségi családból származó Gáll István (szülei polgáris iskolai tanárok voltak) számos kritikával illette egykori gimnáziumát, ahonnan kicsapták.

¹³⁵ Más kérdés –jegyz meg Haraszi-, hogy sokan közülük a következő évfolyamig sem jutottak el.

9. sz. táblázat: A gimnázium tanulóinak összetétele előző iskolájuk alapján
(SÁRAY SZABÓ Éva T. 2006. A tatabányai Állami Gimnázium 1946–47.183.)

Intézmény	III./A	III./B	IV.	V.	VI.
Tatai Piarista Gimnázium	14	3	11	12	11
Komáromi Koedukációs Gimnázium	1				15
Esztegi Ferencesrendi Gimnázium	1				
Egyéb gimnáziumok			3	2	
Gimnáziumok összesen	16	3	14	14	26
Felsőgallai Fiú-és Leányiskola	2	2	6	27	
Tatai Polgári Iskola		1	2	1	
Egyéb polgári iskolák	1			4	
Polgárik összesen	3	3	8	32	0
Felsőgallai MÁK elemi Népiskola	5	16	12		
Tatabányai MÁK elemi Népiskola		6	2	2	
Bánhidai r.k. Népiskola		2	3		
Alsógallai r.k. Elemi Népiskola	3		2		
Egyéb elemi népiskola	1	3	1		
Elemi iskola összesen	9	27	20	2	0

A Komáromi Állami Koedukációs Gimnáziumból 16 tanuló mind helyi lakos volt. Ők korábban a Felsőgallai Polgári Iskola gimnáziumra előkészítő tanfolyamára jártak. A jelentkezők között a tényleges gimnazisták aránya nem érte el a teljes létszám ötven százalékát. A tanulók tárgyi tudása előképzettségüknek megfelelően heterogén volt. Haraszti Mihály egyenesen úgy fogalmazott, hogy a tanévkezdéshez szükséges létszámot csak „ügyeskedés árán” tudták a szervezők összeverbuválni. A gimnázium megálmodói viszont hatalmas sikerként könyvelték a tanítás megkezdését. Az iskola létezése ettől az időtől kezdődően soha nem forgott veszélyben.

Szülők foglalkozása	III. a	III. b	IV.	V.	VI.	Összesen	Arány az osztály %-ban (kerekítve)
Kisbirtokos	2	-	1	1	1	5	3%
Ipari vagy bányanapszámos	3	-	4	5	2	14	8%
Kiskereskedő	-	1	-	1	-	2	1%
Magántisztviselő (MÁK)	1	-	-	1	2	4	2%
Kereskedelmi segédszemélyzet	-	-	1	-	2	3	2%
Közlekedési kisvállalkozó	-	-	1	-	-	1	1%
MÁV alkalmazott	1	-	-	5	-	6	4%
Pap, tanár, tanító	1	-	-	1	5	7	4%
Mérnök, orvos	-	-	-	1	1	2	1%
(MÁSZ) tisztviselő	4	1	2	5	3	15	9%
Községi tisztviselő	1	-	-	1	-	2	1%
Katona, altiszt	1	-	-	-	-	1	1%
Bányász, ipari	15	20	22	18	7	82	50%
Segédszemélyzet	-	5	6	1	2	14	8%
Nyugdíjas	2	-	-	-	-	2	1%
Kisiparos	1	-	-	2	2	5	3%
Összesen	32	27	37	42	27	165	

10. sz. táblázat: Az osztályozott tanulók szüleinek foglalkozás szerinti megoszlása az 1946/47-es tanévben.(TÁGÉvk. TÓTH József mb. igazgató szerk., A tatabányai Állami Gimnázium Évkönyve az 1946/47. tanévről 75. alapján.)

A tanulók szülei – a település sajátosságainak megfelelően – túlnyomórészt kétkezi munkások voltak. Értelmiségiek, szellemi munkakört betöltők legmagasabb arányban a legfelsőbb osztályba járók szülei között voltak találhatók.

Az iskola minden tanulója tandíjat fizetett. Ennek jogszabályi hátterét a VKM 4510/1946. sz. rendelete jelentette, mely alapján a közép- és középfokú iskolákban progresszív tandíjrendszert vezettek be.¹³⁶ A vizsgált időszakban az iskola vezetősége mindig nagy energiát mozgósított annak érdekében, hogy a népesség zömét adó bányász és más munkásrétegek gyermekei a helyi gimnáziumot válasszák tanulmányaik folytatására. Az 1948/49 tanév során például a gimnázium első osztályába felvételre engedélyezett 223 tanuló közül a munkás és paraszt származásúak mind felvételt nyertek, amennyiben beiratkozási időn belül jelentkeztek.

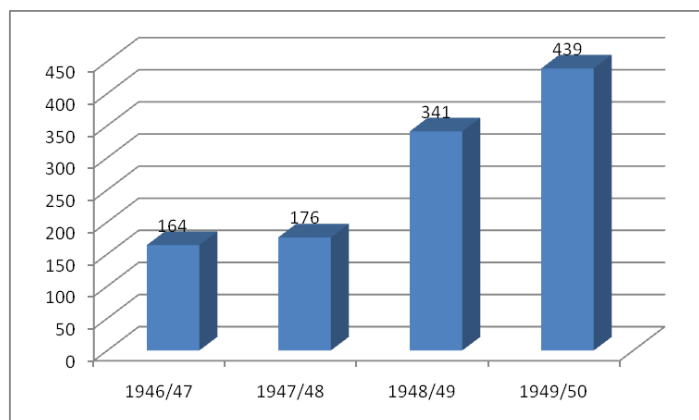
11. sz. táblázat: *Az első évfolyamos tanulók szociális származása szülei foglalkozása szerint az 1948/49-es tanévben (TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai 233/1949 sz. kimutatás alapján.)*¹³⁷

Szülők foglalkozása	Tanulók száma	Százalékos megoszlás
Nagyipari, bányászati munkás	158	86.5
Kisipari munkás	3	1.6
Mezőgazdasági munkás	-	-
Törpebirtokos 1-5 h.	6	3.2
Kisbirtokos 5-10 h	13	1.6
Egyéb	13	7.1
Összesen	183	100

¹³⁶ Az eltartók jövedelme a tanulmányi eredmény és a családi viszonyok függvényében a rendelet tizenegy tandíj csoportot határozott meg. A tandíj osztály és fokozata félévente módosulhatott.

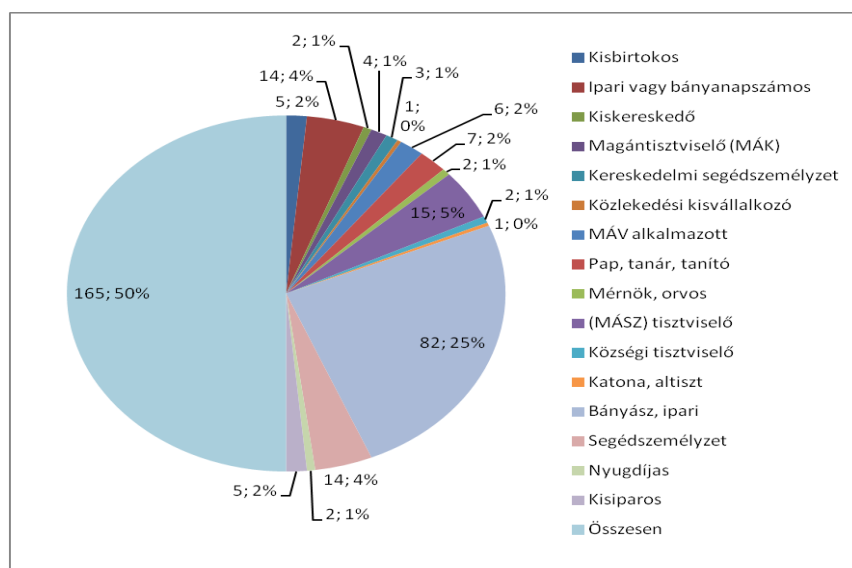
¹³⁷ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai 233/1949 sz. kimutatás alapján. Nem iratkozott be összesen 45 tanuló, közülük 35 az első kategóriába tartozott. A be nem iratkozottak mindegyikénél látogatást tett a MNDSZ helyi képviselője. Hatan más gimnáziumba nyertek felvételt, egy beteg volt, míg egy jelentkező varrónőnek tanult tovább.

II.sz. ábra: A tanulói létszám alakulása 1946 és 1950 között (fő)
(JubÉvk. FARKASNÉ JUHÁSZ Krisztina szerk., 50 éves a tatabányai Árpád Gimnázium 18)

A szülői munkaközösségi tagok munkájának eredményeképpen 175 tanuló – az összlétszám fele – minden nap 4 deciliter tejeskávét kapott uzsonnára.¹³⁸ A feljegyzés szerint valamennyi tanuló karácsonyi ajándékban részesült, s ezen kívül ezer forint értékű meleg ruhanemű is kiosztásra került. Egy másik beszámoló a bőséges ebédnek és a tízórainak tudja be, hogy az egyik diák október óta már 8 kilót hízott.

III.sz. ábra Az első évfolyamos tanulók szociális származása szüleik foglalkozása szerint az 1948/49-es tanévben (TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai 233/1949 sz. kimutatás alapján)

¹³⁸ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai 1. doboz 170/1948/49

Tíz év során háromféle osztályozási rend volt életben Magyarországon. 1948 szeptemberétől a minisztérium módosította az iskolai osztályozás addigi rendszerét. Az egyes tantárgyak osztályozása ezután – a korábbi négy osztályzat helyett – hétféle érdemjeggyel történt. A legjobb a hetes, a legrosszabb az egyes lett. Ezt az osztályozási módot két tanév elteltével megszüntették. 1950 szeptemberétől öt számjeggyel történt az osztályozás az általános és középiskolákban, valamint a felsőoktatásban.

Osztály	III. a	III. b	IV.	V.	VI.	Összesen	Arány (%)
Kitűnő előmenetel	2	1	4	3	2	12	7%
Jeles	2	1	3	3	6	15	9%
Jó	7	4	9	18	15	53	32%
Elégséges	10	10	12	15	4	51	31%
Elégtelen egy tárgyból	7	10	6	2	-	25	15%
Elégtelen két tárgyból	-	-	-	-	-	-	0%
Elégtelen több tárgyból	3	1	3	1	-	8	5%

12. sz. táblázat: *Az osztályozott tanulók általános tanulmányi eredményei az 1946-47-es tanévben (TÁGÉvk. TÓTH József mb. igazgató szerk., A tatabányai Állami Gimnázium Évkönyve az 1946/47. tanévről 76.)*

Mint a fenti adatsorból is látható a legjobb tanulmányi eredményeket a VI. évfolyam produkálta. Az alsóbb osztályokban – az igazgató beszámolója szerint – a gyengébb tehetségű tanulók erősen igénybe vették a tanárok türelmét, ezért erős szelekciót alkalmaztak. A színvonalkülönbségekre utal egy másik megjegyzése is: „különösen fontosnak tartottuk a magyar helyesírás elsajátítását, mert ez az iskola tekintélyének is a hordozója.”(TÁGÉvk.: 45.)

A következő tanév félévkor a tanulók átlagos középérdemjegye 2,19, a bukási arányszám 26%-

os volt. Az év végére tanulók átlagos középérdemjegye 1,98, a bukási arányszám 17,2%-ra javult. Az 1946/47-es tanévben kiváló tanulmányi teljesítményéért állami ösztöndíjban részesült Szakál Károly VI. osztályos tanuló. A Magyar Kommunista Párt Tatabánya Kerületi Szervezete az első tanév végén 10 tanulót kiváló tanulmányi eredményükért 1 napos jutalomkirándulásban részesített a Balaton mellé. A szociáldemokrata párt ajándékkönyveket adományozott. Az 1948-49 tanévtől a legjobban érettségiző osztály – függetlenül, hogy nappali vagy dolgozók gimnáziumi – 1000 forint jutalomban részesült.¹³⁹ A tanulók jutalmazására a tatabányai SZIT 150 Ft-ot, Tatabánya megyei jogú város 400 Ft-ot, a MÁSZ, a helyi párt és szakszervezetek, valamint a XV-ös akna 93 darab értékes könyvet adományozott. Összesen 17 tanuló részesült pénz- és 35 tanuló könyvjutalomban. Az első tanévben még nem volt végzős osztály.

13. sz. táblázat: Az 1948/49-es tanév tanulmányi eredményei

	Kitűnő	Jeles	Jó	Közepes	Elégséges	Javít	Ismétel
Félév	25	68	105	59	26	47	4
%	7,5	20,3	31,4	17,6	7,7	14,1	1,4
Évvége	46	77	91	64	10	25	9
%	14	23,5	28,2	20,5	2,7	8,4	2,7

„Jótanulási érdemrendet” kapott 77 tanuló, míg a Diákszövetség Országos Központja az iskola 10 tanulókorét „Kiváló tanulókör” oklevéllel jutalmazta. Az iskola Diákszövetsége első lett az ország összes Diákszövetsége között.¹⁴⁰Práger István VIII. osztályos tanuló országos középiskolai tanulmányi pályázaton I. díjat és ezzel járó 250 forint pénzjutalmat nyert. Áprilistól a Diákszövetség véleményezése alapján április hónaptól több mint 90 tanuló részesült rendszeres szociális segélyben. A kitűnő és jeles eredményt elérték 80 forintban, a közepesek 70 forintban részesültek. Továbbtanulás: A tanév végzettjei közül nappali tagozatról 21, míg a Dolgozók Gimnáziumából 19 tanuló ment egyetemre-főiskolára. Utóbbiak közül 17 munkás, míg 2 a paraszt

¹³⁹ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 3. doboz. 366/1947/48.

¹⁴⁰ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 3. doboz. 241/1949.

kategóriába tartozott Bárdos László kimutatása szerint.¹⁴¹ Ettől némileg eltérő – magasabb – adatot közöl egy későbbi beszámoló.

14. sz. táblázat *Az 1948/49-es tanévben felsőoktatásba felvételt nyert tanulók származás szerinti összetétele (TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai 6. doboz 1952/53. Adatok jelentése. Ikt.sz.n.)*¹⁴²

	Munkás	Értelmiségi	Egyéb
Műegyetem	17	3	2
Tudományegyetem	10	0	5
Agráregyetem	2	1	2
Főiskola	1	0	1
Összesen	30	4	10

Az 1948/49-es tanév során a gimnázium tanulói nagyon jó eredményeket értek el. Ma már azt is tudjuk, hogy közülük kik hol, és milyen diplomát szereztek. Az iskola vezetése felmérése alapján a 37 diák közül 21 volt munkásszármazású, de az iskola vezetősége anyagilag támogatásra méltónak tartotta az összes növendéket. A Rákosi Mátyás Gimnázium kitűnő tanulmányi eredményeivel elnyerte az ország első gimnáziuma címet. (Az iskola hírei. Köznevelés 1949. 13.sz. július 1.) A korszak friss szelei hátán nemcsak szegénysorban élő diákok, hanem nők tömegei kerülhettek az egyetemi padosorokba. Az 1946. évi XXII. törvény demokratikus elvek mentén szabályozta a nőknek az egyetemekre és főiskolákra való felvételét:

1. § (1) A nők az egyetemek valamennyi karára, valamint a főiskolákra hallgatókul a megállapított létszám keretén belül minden korlátozás nélkül felvehetők.

(2) A nőknek az egyetemekre és főiskolákra való felvételéhez a férfi hallgatókéval azonos előfeltételek szükségesek.

(3) Az (1) bekezdésben foglalt rendelkezés nem érinti a hittudományi karokra való felvétel tekintetében eddig fennálló szabályozást.

Az első végzett évfolyam gyakorlatilag összes diákja – nemtől függetlenül – továbbtanult. Közülük

¹⁴¹ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 4. doboz. 333. sz.

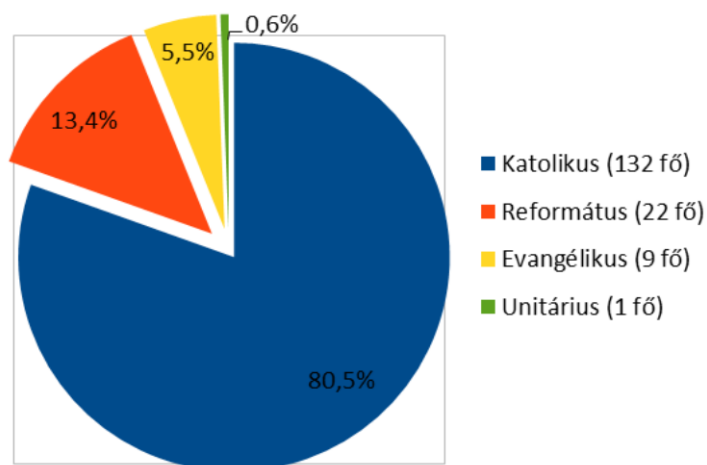
¹⁴² TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai 6. doboz 1952/53. Adatok jelentése. Ikt.sz.n.

16 fő szerzet mérnöki – bányamérnök, geológus, mezőgazdász, erdész, vegyész, építő – diplomát, ötven orvosok lettek, négy közgazdász nyolc tanár, hárman egyéb diplomát, egy meghalt. (NÉMETHÁZI 2006).

4.4. A tanulók felekezet szerinti megoszlása, vallásoktatás

1945 után az iskolához fűződő legélesebb politikai-világnézeti harc az egyház oktatási szerepével, jogaival kapcsolatosan bontakozott ki. A gimnázium indulásakor a hit- és erkölcsstan még kötelező tantárgy volt, a hitoktatók szerepeltek az érettségi tablón.¹⁴³

Az iskola fegyelmi szabályzatának első pontja tartalmazta, hogy az első leckeóra imádsággal kezdődik és az utolsó imádsággal végződik: „Vasár és ünnepnapokon pontosan és illő módon részt vesz minden tanuló a vallása szerinti istentiszteleten és minden más vallási gyakorlaton.”¹⁴⁴

IV. sz. ábra: Az osztályozott tanulók vallás szerinti összetétele az 1946/47 iskolai tanévben (TÁGÉvk. Tóth József mb. igazgató szerk., A tatabányai Állami Gimnázium Évkönyve az 1946/47. tanévről 75.)

Az 1946/47-es tanévben az érvényben lévő rendeletek alapján a tatabányai gimnáziumban is rendszeresen folyt a vallás- és hitoktatás, melyet az egyes vallásfelekezetek hitoktatói végeztek. A tanulók zöme katolikus, kisebb részük református volt, de voltak evangélikus vallásúak is. Izraelita felekezethez tartozó tanuló nem volt a gimnáziumban. A Felső- és Alsógallai zsidók hitközségé

¹⁴³ Az iskola hitoktatói és heti óraszámuk 1946/47-ben: Balogh Gábor: ref. s. lelkész – heti 8 óra; Benczúr Zoltán: ev. lelkész – heti 8 óra; Nyulász István: róm. kat. lelkész – heti 4 óra; Telekesi Kálmán: róm. kat. s. lelkész: heti 4 óra

¹⁴⁴ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 1. doboz.

szerveződéséről igen keveset tudunk. Az 1930-ban megjelent *Magyarországi zsidó lexikon* egyáltalán nem tesz említést létezéséről.¹⁴⁵ Ebben az időszakban valószínűleg a Tatai Zsidó Hitközség filiájaként működhettek. Gazdasági erejüket azonban jelzi, hogy 1930-ban Székely Jenő tervei szerint felépült Felsőgallán a zsinagóga, melyet 1945-ben lebombáztak.¹⁴⁶

1947.március 5-én tartott pártközi értekezletükön a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Parasztpárt és a Kiszgazdapárt elhatározta, hogy törvényjavaslatot terjesztenek az országgyűlés elé az iskolákba bevezetendő fakultatív hitoktatás tárgyában, az addigi kötelező hitoktatás helyett. Az iskolaigazgatók egyik feladata volt felkészíteni az embereket a változásokra. Tóth József fennmaradt beszédében így indokolta a lépést: „Ortutay vallás- és közoktatási miniszter rendelete értelmében igazgatóságunk eleget tett ama felszólításnak, hogy a szabad vagy fakultatív vallásoktatás mibenlétét magyarázzuk meg tanítványainknak és szüleiknek.” (TÁGÉvk.:35.) Ezért az igazgató két „alaposan átgondolt és megfogalmazott” előadást tartott e kérdéssel, egyet az ifjúság, egyet pedig a szülők részére, „melyek igen eredményesen hozzájárultak a kérdés helyes megértéséhez. Kifejtettük, hogy a demokratikus magyar kormány nem akarja eltörölni az iskolában a vallás- vagy a hitoktatást, csupán a kényszerű oktatás helyett a szabad- vagy fakultatív oktatásra akar áttérni, mely utóbbi oktatás Európa, Amerika stb. művelt államaiban már évtizedek óta be van vezetve, s amellyel a lelkiismereti szabadság tökéletesen biztosítva van.” (TÁGÉvk.:35.) A terv mellett megszervezett széles körű országos propaganda ellenére – a közvélemény ellenállása miatt –, május hónapban a tervet ideiglenesen elvetették. Az ügy megértéséhez tartozik, hogy még 1948. április végén, a Kiszgazdapárt nagyválasztmányi ülésén, Ortutay Gyula¹⁴⁷ miniszter bejelentette, hogy törvényjavaslatot kíván az országgyűlés elé terjeszteni a nem állami iskolák államosításáról, s ebben megegyezett a baloldali pártok vezetőivel. Június 11-én miniszterelnöki rendelet utasította a tankerületi főigazgatókat, hogy az egyházi

¹⁴⁵ Simonik kutatása szerint viszont az 1940-es évekre több, mint 200 főt számláló közösség tagjai szerettek volna a tatai hitközségtől leválni és az anyahitközségi státust megszerezni. (Simonik 2013: 155)

¹⁴⁶ A bányaközségek elhurcolt és életüket vesztett zsidó származású polgárok névsorát Szilaj Ákos tette közzé.

¹⁴⁷ Ortutay Gyula (1910 - 1978): művelődéspolitikus, vallás- és közoktatásügyi miniszter, néprajztudós, az MTA (I. 1945, r. 1958) tagja, Baumgarten-díjas (1937, 1942). Tanulmányait a szegedi tudományegyetemen végezte. 1943-tól a Független Kiszgazda-, Földmunkás és Polgári Párt (FKgP) tagja, az ún. Polgári Tagozat egyik vezetője. Kapcsolatban állt Bajcsy-Zsilinszky Endre körével és az illegális kommunistákkal is. 1945 után a baloldali pártokkal való együttműködést szorgalmazó kiszgazdapárti balszárny egyik vezetője. 1945–47-ben a Magy. Központi Híradó Rt. (Rádió, MTI, Filmhíradó) elnöke. 1947–50-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter. Szerepe volt az iskolák államosításában és az új tankönyvek kibocsátásában
(http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/ortutay_g.htm)

fenntartású óvodák, iskolák, a velük kapcsolatos kollégiumok és más intézmények épületét, berendezését, felszerelését és egyéb vagyonát az 1948. január 1-jei állapotnak megfelelően „zár alá” kell venni, s azokat elidegeníteni nem szabad.

1948. június 16-án tartott ülésén tárgyalta és elfogadta az országgyűlés az 1948. évi 33. törvényt a „nem állami iskolák fenntartásáról, az állam általi átvételéről, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vételéről és személyzetének állami szolgálatba való átvételéről”.¹⁴⁸ Bár ez az intézkedés közvetlenül nem érintette a gimnáziumot, de a korszak nyomasztó politikai légköre behatolt a gimnázium falai közé is. Az államosítási törvény mellett agitálók egyik fő érve a kötelező vallásoktatás megtartása volt. Hamar kiderült, ez részükről merő taktikai fogás volt. Míg a fakultatív vallásoktatást szorgalmazók korábban a lelkiismereti szabadságra hivatkoztak, 1949 után e hittantanítást akadályozták, a gyermeküket ide járatókat presszió alá helyezték. A VKM 1950. június 29-én a „klerikális reakció elleni harc” címszó alatt tárgyalta a kérdést. Ebben mások mellett a következő feladatok szerepeltek: *„El kell érniünk, hogy a következő tanév hittan-lemorzsolódása maximális legyen.”* *„Írányt kell vennünk arra, hogy az ifjúság és a pedagógusok zömét, de a szülők jelentős részét is szembeállítsuk a klerikális reakcióval, az imperializmus ügynökeivel.”* (KARDOS 2007.:51.)

Ugyanennek a folyamatnak a helyi leképeződéseként Czeczey Zoltán VIII. osztályos tanuló 1948. november 27-én a Diákszövetség döntése alapján javasolta, hogy a „hit és erkölcsstan” elnevezésből az erkölcsstant töröljék. Azzal érvelt, hogy a demokratikus erkölcsstanítás nem egyezik az idealista egyházi tanítással, így „a vallásoktató a demokratikus ifjú erkölcsi nézeteit ellentétes mértékkel nem osztályozhatja”.¹⁴⁹ A javaslatot a jelenlévő Szakács András hitoktató kényszerűen elfogadta. Hogy tudatos, előre megtervezett akcióról volt szó, bizonyítja, hogy Vörösmarti Antal VIII. osztályos tanuló kifejezetten kérte, hogy a hitoktató ezzel kapcsolatos állásfoglalása kerüljön jegyzőkönyvezésre.

1948. december 10-én, az iskola névadó ünnepélyén Szávai Nándor¹⁵⁰ államtitkár a

¹⁴⁸ Vagyis az egyházi iskolák államosításáról, minden ellenszolgáltatás nélkül.

¹⁴⁹ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 1. doboz.

¹⁵⁰ Szávai Nándor (1906- 1979): tanár, esszéíró, műfordító, Kossuth-díjas (1948). A bp.-i Eötvös Kollégium diákjaként a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karán 1930-ban szerzett középiskolai tanári, majd doktori oklevelet, 1945-től a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban osztályvezető-helyettes, 1946-tól a bp.-i tankerület főigazgatója, 1948-tól a Vallás- és Közoktatási Minisztérium államtitkára. (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/sz-77C95/szavai-nandor-77DFE/>)

materialista világnézet tanítását hangsúlyozta. Ehhez kapcsolódva egy szűkszavú tájékoztatás is elhangzott: „a tanári kar, a Diákszövetség és a szülői Munkaközösség együttes fellépésének következtében a református hitoktató távozott az iskolából, mert kijelentéseivel a demokráciával szemben foglalt állást”.¹⁵¹ A klerikalizmus elleni küzdelem immár a gimnázium életének is szerves része lett...

4.5. Önképzőkör, kulturális élet, ifjúsági szervezetek, sportélet

A frissen megnyílt gimnáziumban pezsgő szellemi élet folyt. A szeptember 23-ai évnyitóval egyben a tanítás is kezdetét vette. Néhány héttel később, november 9-én már önképzőkör is alakult. Jelentőségét bizonyítja, hogy az első tanév során a gimnázium valamennyi ünnepélyét és megemlékezését szervezésükben tartották. Mivel a legfelsőbb osztály a VI. volt, így tagjaikból került ki a vezetőség. Elnöknek Práger Istvánt, alelnöknek Faragó Jánost, főtitkárnak Krajcsirovits Henriket,¹⁵² pénztárosnak Rapp Jenőt választották. A szervezet tanár elnöke Pataky László, az iskola kiváló pedagógusa volt. Remekül fogta össze, instruálta a társaságot. Hivatalosan havonta, de informálisan is gyakran összejöttek, előadásokra készültek. A IV-VI. osztályosok színjátszó csoportot alkottak, például Molière Botcsinálta doktor című vígjátékával a környező településeken is nagy sikert arattak. A volt önképzőkörös diákok szerint ezt a darabot Bárdos tanár úr irányításával az V. évfolyamosok adták elő. (Sáray 2006.:181.)

Az önképzőkör keretében irodalmi, társadalomtudományi, természettudományi szakosztály is működött. Az 1947/48-as tanévben ez tovább bővült a zene és sakk-szakosztály létrejöttével. A kör egy alakuló, nyolc rendes, tizennégy szakosztályi és egy záró ülést tartott. Nyilvánosság előtt háromszor szerepeltek: az 1848-as szabadságharc centenáriumi évének bevezető ünnepén a Népházban, majd az árvízkárosultak javára a helybeli általános iskolával együttesen rendezett előadáson, valamint március 14-én, az 1848-as ünnepségen.

¹⁵¹ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 1. doboz. Jelentés az egyházi és a Szülői munkaközösségi kapcsolatra vonatkozólag. 1948. december 7.

¹⁵² Krajcsirovits Henrik (1927-2007) Később évtizedeken keresztül a tatabányai művészeti élet meghatározó szereplője. Festő. Tatabányán, a Bányász Képzőművészeti Szabadiskolában kezdte meg művészeti tanulmányait. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán 1953-ban szerzett diplomát.. Az esztergomi tanítóképző főiskola docense 1974-1983 között. Ezt követően a tatabányai Eötvös Gimnáziumban tanított, majd 1984-1994 között a zsámbéki tanítóképző főiskolán.(https://www.kieselbach.hu/muvesz/krajcsirovits-henrik_10377)

A novemberi alakuló ülésén a kör József Attila nevét vette föl, kinek életét Lovas Imre VI. osztályos tanuló ismertette. Előadását Szauter Anna V. osztályos tanuló illetve Pataki Károly, Princz László és Faragó János VI. osztályos tanulók szavalatai színesítették. A legjobban rajzoló diák Krajcsirovits Henrik pedig az iskolának adományozta a költőt ábrázoló munkáját. Pulay Zoltán VI. osztályos tanuló népszokások és néphagyományok címmel tartott előadást. Az előadások jegyzőkönyvi dicséretben részesültek. (TÁGÉvk. 61.)

Emlékezetes volt még az 1947. április 12-i összejövetel, ahol Petőfi Sándor „A helység kalapácsa” című költeményét vitte színre a VI. osztály. Humoros színészi játékkal különösen Széles Lajos, Pór Sándor és Faragó János váltott ki elismerést.

A jeles ünnepek sorába tartozott – a tanárok által sokat kritizált évkönyv szerint¹⁵³ – az igazgató névnapja is. Március 19-én József napja alkalmából iskolai ünnepélyt tartottak. Az üdvözlő szavakat a VI. osztály nevében Lóth Gizella tolmácsolta. Ezután Krajcsirovits Henrik – később a város elismert festőművésze – ajándékozta az igazgató úrnak édesanyja arcképét.¹⁵⁴ ¹⁵⁵Princz László pedig elszavalta Pataki Károlynak erre az alkalomra írt versét. Az egyes osztályok nevében külön is köszöntötték az ünnepeltet. A IV. osztály pedig egy Petőfi szoborral lepte meg az igazgató urat. A félév során megemlékeztek a Köztársaság ünnepéről, a Szabadságharcról, a munka ünnepéről, Dózsa Györgyről, Arany Toldijáról. Az Önképzőkör 1947. január 28-án MSZMT kultúrestjén működött közre a következő számokkal: Kusnirov „Falak” című versét szavalta Jobbágy Angéla. A „Kömíves Kelemenné” c. népballadát előadták Vörösmarty Magda, Lajos László, Makkai László, Paár Ferenc és Riczu József IV. osztályos tanulók.

A IV. osztály énekkara népdalokat énekelt. A VI. osztály műkedvelői egy népi jelenet („Legényavató”) előadásával gyönyörködtették a közönséget.(TÁGÉvk. 64.)

¹⁵³ Lásd: bevezető.

¹⁵⁴ Az információt az első évkönyv közli. A szövegből nem derül ki egyértelműen, de valószínűleg az igazgató és nem a portréfestő anyukája szerepel a képen.

¹⁵⁵ Ez a jelenség ma meghökkentőnek tűnik, de nem előzmény nélküli. Amikor például 1924 februárjában az egyik tatabányai iskolában felavatták az elnök- vezérigazgató fényképét, a szónok a következő szavakkal méltatta Vida Jenő érdemeit: „jóleső érzés, az elismerés érzete kell, hogy megemlékezéssel adózzunk annak a férfiúnak, ki a sok közül kiválva meglátta a sápadt (sic!) arcot, a segítségre szorulóknak módott (sic!) és alkalmat nyújtott az orvoslásra [...] Nincs az az édes atya, kinek gyermekéhez szeretőbb szava volna, mint volt neki a vézna bányász-gyermekekhez.” (SIMONIK 2007:48.)

A diákok fellépésükkel egy másik MSZMT fellépésen is sikert arattak. Itt Princz László Juhász Gyula „Dózsa feje”, Illyés Gyula „Dózsa György beszéde a ceglédi piacon”, Ady Endre „Dózsa György unokája” című költeményeket. Alexander Blokk szovjet költő életét és verseit Simon Géza V. osztályos tanuló ismertette. Szauter Anna, Berki Ilona, Kövesdi József és Pap László „Az esti Fénycsík”, „Már sejtelek”, „Vétkezni egyre..”, „Szkíthák” c. verseket szavalták el. (TÁGÉvk. 64.)

A Budapestvidéki Tankerület iskoláinak a kiállítását 1947. május 20. és 31. között rendezték meg az Ipartörténeti Múzeumban. Ezen a tatabányai gimnáziumot 60 diák és tanár képviselte. A fellépő énekkar a Bányászhimnusz énekelte, a Májusfa táncot az V-VI. Osztály népi együttese adta elő, míg a Helység kalapácsát a VI. évfolyamosok játszották el a tisztelt nagyérdeműnek. A rádió a kiállításról helyszíni tudósítást adott, a helyi sajtó kommentárjában jóleső büszkeséggel taglalta, hogy „iskoláink e tekintetben is megállják a helyüket és a legjobbnak mondott Pest környékiekkel is felveszik a versenyt”.(DL. 1947. június 15. 4. *Iskoláink nagy sikerű kiállítása Budapesten.*)

Az önképzőkör működtetésében Pataki László és Bárdos László, majd Rusvay Tibor¹⁵⁶. tanárok vállaltak kiemelkedő szerepet. Utóbbiról hálás szívvel vall egykori diákja:

„Az önképzőkört patronáló tanárt úgy hívták, hogy Rusvay Tibor Neki voltam nagyon kedves diákja. Ő mondta, hogy legyek én az elnök. Addig nem is jártam el az önképzőkörbe. Úgy éreztem alacsony szintű, én már sokkal többet tudtam, olvastam annál, mint ami ott kellett. És én csak az ő kedvéért vágtam bele. De utána az önképzőkört, azt hiszem az ország minden középiskolájában megszüntették. Rusvay szerb-horvát nyelvészeti dolgokkal foglalkozott. Nagyon értelmes, okos ember volt, csak rendkívül fel volt vágva a nyelve és nem fogta be a száját. Őt már 49-ben nagyon zaklatták. El is marták onnan, úgy emlékszem, hogy évközben, nyolcadikban más magyartanárunk volt.”(GÁLL1984.)

A nagyfokú lojalitás, mint politikai cél a már létező intézményrendszeren, az iskolán keresztül épülhet be legbiztosabban a felnövekvő nemzedék gondolkodásmódjába, válhat magatartásuk

¹⁵⁶ dr. Rusvay Tibor (1926-2000) Közeli barátja volt Brusznai Árpád, a forradalom mártírja. 1952-ben néhány kényszerű lakcímváltozás után a váci gimnáziumba került. Franciául, szerb-horvátul, lengyelül, oroszul, németül, angolul és latinul is tudott. 1957-ben Hankiss Elemérrel együtt letartóztatták, a börtönben fizikailag is bántalmazták. Egy év, négy hónapos börtönbüntetésre ítélték. Emléktáblája Váci Apor Vilmos Főiskola falán látható. (<https://urbsa.hu/index.php/dr-rusvay-tibor-helyto-rtenezs-iratai>)

szerves részévé. Az önképzőkörök, melyek tevékenységükkel autonóm személyiségek nevelésére voltak hivatottak, diktatórikus rendszerben tevékenységükkel falakba ütköztek. Mivel az állam az általa fenntartott oktatást politikai célok elérésére is használta, és ezek megvalósítását tanulószobai foglakozások, szakkörök és más módok segítségével hatékonyabban elérhette, ezért az önképzőkori élet elsorvadásra volt ítélve.¹⁵⁷

A demokratikusan működő, a diákok részvételére épülő iskola eszménye már a két világháború közötti időtől kezdve, Ferriere munkássága és az „École active” megjelenése óta ismert.¹⁵⁸ Eszméi a 30-as években a genfi iroda kezdeményezései révén jutottak el Magyarországra, ámbar meglehetősen szórványosan. Egyébként ez az áramlat csapódott le Krupszkaja közvetítésével a korai szovjet pedagógiában is. Aztán ahogy Pataki Ferenc fogalmazott; a gyökérzet elfojtódott, és a „tudatalattiba szorult, így elvesztek a demokratikus iskola messzire nyúló gyökerei”.(PATAKI Ferenc 2003.:283.) Ilyen érdekes kísérlet volt az iskolában a Diákkaptár mozgalom beindítása. Az országosan már 1928-tól létező mozgalom célja a diákság hozzászoktatása a közösségi és a gazdasági munkához.¹⁵⁹ Fejérdy Győző igazgatóhelyettes jelentése szerint a Diákkaptár a gimnáziumban 1946. december 1-jén alakult meg 76 taggal, szinte minden osztályból akadt jelentkező, bár a kezdet nem volt egyszerű. „Külön csoportok még nincsenek, aktívabb tevékenységek csak nyáron várható a selyemhernyó-tenyésztés megindulásával. Növénytermelő csoport nem is működhet, mert a bányatelep összezsúfolt építkezése miatt művelhető terület nincs, az egyes lakások alig 4 négyzetméteres udvara az állattenyésztést is lehetetlenné teszi. A selyemhernyó-tenyésztést az iskola alagsorának rendelkezésre bocsátásával oldottuk meg.”¹⁶⁰ A mozgalom 1949. március 7-ig működött.

A háború utáni újjáépítés eufórikus lázában a diákszervezeteknek még nagyobb szerep jutott, a későbbiek folyamán a diákönkormányzatok működése kiüresedett. 1947. október 21-én alakult meg a Magyar Diákok Nemzeti Szövetsége – röviden: Diákszövetség –, a középiskolai tanulók egységes szervezete. A Diákszövetség 1948-tól a Magyar Ifjúsági Népi Szövetség¹⁶¹ egyik

¹⁵⁷ Buzinkay a két szerveződés közötti alapvető különbséget abban látta, míg az önképzőkörök a diákok saját tevékenységéből táplálkoztak, melyeket segített egy tanár; a szakköröket az iskola szervezte tantárgyak és mozgalmi területek szerint, és a vezetői is a tanárok voltak. (Buzinkay 2005.: 149.)

¹⁵⁸ Sőt még korábban. Elég, ha a magyarországi protestáns kollégiumok kollégiumok ilyen irányú tevékenységére gondolunk.

¹⁵⁹ A Diákkaptár-szövetkezeteknek alapszabály tervezetük szerint célja volt: „gazdasági javak összegyűjtése, termelése, előállítása, beszerzése és értékesítése a tagok korának és az iskola jellegének természetes korlátai között.”

¹⁶⁰ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai. 1948-49. 3. doboz

¹⁶¹ MINSZ

rétegszervezete, 1950-ben beolvadt a Dolgozó Ifjúság Szövetségébe.¹⁶² 1948. március 14-én közös rendeletében a vallás- és közoktatásügyi, a földművelésügyi, az iparügyi, valamint a kereskedelmi- és szövetkezetügyi minisztérium a Diákszövetséget a felügyeletük álló középiskolások egyedüli önkormányzati szervének ismerte el.(MÉSZÁROS 1996.:106.)

A Diákönkormányzat Tatabányán is a Magyar Diákok Nemzeti Szövetsége keretében működött. Tanácsadó tanára Rác János, diákelnöke Czeczey Zoltán VII. osztályos tanuló, alelnöke Eichkern Magdolna lett.¹⁶³ A Diákönkormányzat működésének egyik legfontosabb ténykedése a tanulmányi verseny meghirdetése volt.¹⁶⁴ A Magyar Diákok Nemzeti Szövetsége keretén belül működő Diákönkormányzat képviselői tevékenyen vettek részt az ellenőrző és osztályozó konferenciákon. Az iskola ifjúsági szervezete kapcsolatot tartott a város MADISZ szervezetével. Szeptembertől kezdve egy ún. bizalmi testület szervezte és irányította az iskola ifjúságának mozgalmi életét, a fegyelmi helyzet megszilárdítására saját kezdeményezésre intézkedéseket hozott. Az égiszük alatt a VI. a. osztály tanulói saját kezűleg hozták rendbe az iskolához vezető bekötőutat. Az 1948/49-es tanévben a Diákszövetség tanulóköröket szervezett a munkás- és parasztszármazású tanulók segítségére.

A tanulmányi munkához kapcsolódott a Tanulj jobban! versenymozgalom is. 1949-ben a Diákszövetség központi vezetősége zászlót adományozott a tatabányai tagszervezetének, mint a legjobbnak az országban.¹⁶⁵ A tantestületen belül 1949-ben kirobbant vita azonban szekértáborokba sorakoztatta a diákokat is. Erről a későbbiek során még bőven lesz szó. Ennek fényében érthető, hogy keveseket ért váratlanul, amikor 1949 decemberében, Dr. Molnár Péter mb. igazgató heves kirohanást intézett a Diákszövetség vezetése ellen. Az első negyedévi értekezletén – a Diákszövetség vezetőinek jelenlétében – kijelentette, hogy nincs megelégedve sem az iskolai renddel, fegyelemmel, sem a tanulmányi eredményekkel. *„Nem hallgathatja el, hogy mindezekben a kérdésekben száz százalékgig felelősnek tartja a Diákszövetség munkáját, és felelősnek tartja annak egész vezetőségét.”*¹⁶⁶ Kifogásolta az osztályfőnökök munkáját is. Cáfolatul dr. Gábor Emil,

¹⁶² Továbbiakban: DISZ.

¹⁶³ Ő később francia-magyar szakos tanárként tért vissza a gimnáziumba és tanított itt 1960-1995-ig.

¹⁶⁴ A megalapított Diákönkormányzat szerepe helyenként és időszakonként egyáltalán nem volt formális. Minden osztálynak volt benne diákképviselője, aki részt vett a félévi ellenőrző értekezleteken, és az egyes osztályok tanulóinak elbírálásánál meg kellett hallgatni a véleményüket is. Disszertációmban több példát is bemutatok, amikor diákképviselők szigorúbb fellépést javasoltak társaik vagy tanáraik ellen. Ezt egyáltalán nem lehet elszigetelt jelenségnek tartani. Lásd.: Buzinkay 2005. 150.

¹⁶⁵ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai. 6. doboz. 1952/53. ikt. sz. n.

¹⁶⁶ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai- Jegyzőkönyv a Rákosi Gimnázium 1949. december1.-én tartott

a Diákszövetség tanárvezetőjeként „hosszabb beszédében erélyesen utasította vissza azokat a vádakokat, melyeket, szerinte helytelenül és igaztalanul intézett az igazgató a Diákszövetség felé.” Molnár Péter válaszában kijelentette, hogy a felmerült kérdéseket vizsgálat fogja tisztázni. Az egyes osztályok eredményeinek taglalása után, az igazgató összegzésében elnézést kért az érintettektől, beismerve, hogy kritikája „formai szempontból” nem volt helyes.¹⁶⁷

Az intenzív mozgalmi élet egyes visszaemlékezők szerint negatívan hatott a tanítás színvonalára: „*Először SZIT-tag, később MADISZ-tag voltam. De nem az iskolában léptem be, hanem a Mésztelepen, mert oda jártak a haverok, akik nem is jártak gimnáziumba, meg lent sakkoztunk, játszottunk, biliárdoztunk. Én ezekben az iskolai szervezetekben nem is vettem részt. Az az emlékem van, hogy az egész iskola lényegében ezt csinálta. Nem az iskolában bent folytak a szervezkedések, a népi kollégisták is az iskolán kívül szervezkedtek, és mindenki ahol lakott, abban a körzetben vett részt MADISZ-, vagy SZIT- szervezetben*¹⁶⁸ és egymással is folyton hadakoztunk. Hol Tatára mentünk tüntetni, hol Pestre hoztak bennünket.” (GÁLL 1984.:384.) Az író állítását a későbbiek során részletesen bemutatott fegyelmi ügy diáktanúinak vallomása is erősíti. A politika ekkora már az iskolai élet szerves részét képezte.

Bár az iskola nem rendelkezett tornateremmel, ennek ellenére Kósa István tanár vezetésével az iskolában aktív sportélet folyt. Az 1947. április 4-i „Felszabadulási váltó”-ban az iskola fiúcsapata harmadik helyezést ért el, a „népi mezei bajnokságon” pedig első és harmadik helyet szereztek. Asztaliteniszből, labdarúgásban és úszásban is képviseltette magát a gimnázium az országos megmérettetéseken. Az egyik legnépszerűbb sportágnak a tanulók körében a röplabda bizonyult. Az iskolabajnoki kupát az V. B. osztály nyerte el.

Az első hónapok eufórikus légkörben alakult meg a gimnázium sportköre 1946. október 8-án. Atlétikai, birkózó, kézilabda, kosárlabda, labdarúgó, ökölvívó, tenisz, sí, úszó és vívó szakosztályokkal. Mindegyik élén egy-egy választott diákvezető állt. A sportkör tanárelnöke Kósa István lett. A szakosztályok eredményes munkáját nagyban gátolta a szükséges feltételek, elsősorban sporteszközök hiánya. Az iskola első évkönyve szerint még nem készült el sem kosárlabdapálya, sem a pálya; a tenisz szakosztály nyári indítását is még csak tervezték. Sítúrákat

negyedévi értekezletéről.

¹⁶⁷ A történet végét a fennmaradt dokumentumokból nem sikerült rekonstruálnom. Valószínűsítem, hogy az ügy a későbbiekben részletesen kifejtett fegyelmi ügy folyamata volt. A jegyzőkönyvek alapján a diákok képviselői is involválódtak az ügyben, ezzel kiváltva az új igazgató nemtetszését.

¹⁶⁸ Szakszervezeti Ifjúsági és Tanoncmozgalom. 1950-ben beolvadt a DISZ-be.

ugyan szerveztek, de versenyt nem tudtak rendezni, mert kevés tanulónak volt síléce. Törvényében vívás nem volt. Az iskola tornaterme is csak az 50-es években készült el.

Az 1947/48-as tanév folyamán sakkszakosztály is alakult, melynek elnöke Drebal János VI. osztályos tanuló negyven fős mezőnyben diadalmaskodott a népi sakkversenyen (TÁG és DGÉvk).

4.6. Az iskola új neve: Rákosi Mátyás Gimnázium

A VKM 103.928/1946 sz. 1946. szeptember 12-én kelt rendelete alapján az iskola elnevezése Tatabányai Állami Gimnázium lett.

Az alakulást követő két év radikális változást eredményezett az ország politikai életében. A fordulat évét követően felerősödtek azok a tendenciák, melyek lehetővé tették, hogy üzemek, gyárak, intézmények élő politikai személyek nevét viseljék. 1947-ben a hazai munkásság egyik fellelegváraként elkönyvelt Tatabányát várossá nyilvánították, és megyei közigazgatási funkciókkal látták el. Az oktató-nevelő munka, az iskola légköre, a nevelők és diákok között kialakult viszony, az iskola és a város kapcsolata mind azt jelezték, hogy új típusú iskolává alakult a Tatabányai Állami Gimnázium. Ezt a törekvést jelezte az iskola tanuló ifjúsága és nevelő testülete, mikor a gimnázium névadójának Rákosi Mátyást választotta. Ehhez az alkalomhoz fűződik egy a köztudatba bevéssződött városi legenda is. Annyi biztosan állítható, hogy Rákosi Mátyás személyesen nem vett részt a rendezvényen. Az ünnepély 1948. december 9-én délután 5 órakor kezdődött a Népházban. A névadó személyiségét „hazaszeretetével” „emberségével”, történelmi cselekedeteivel tiszteletet érdemlő példaképként állították a fiatalság elé. Ez beleillett a kor politikai koncepciójába, de az emlékezet szerint nem zajlott konfliktusok nélkül. „A legnagyobb botrányt az váltotta ki, hogy az egyik nagyméretű transzparensszen elhelyezett Sztálin-portrénak valaki kiszúrta a szemét.”¹⁶⁹ *A fegyelmi tárgyalás ugyan hitelt érdemlően nem tudta bizonyítani az elkövető személyét, de tettesnek lennie kellett, akit kizártak az ország összes középiskolájából. Ez a valaki a város egyik pedagógusának a fia: Gáll István, a későbbi író és dramaturg volt.*”(JubÉvk.: 13.)

Ugyanezt a történetet maga az érintett másként meséli el önéletrajzi ihletésű művében (GÁLL

¹⁶⁹

Arra, hogy valóságosan is megtörtént az eset, nem találtam bizonyítékot. (Z.T.)

1984.) „50 elején már éreztem, hogy a helyzetem nagyon romlik. Megindult egy kíméletlen harc ezekért a szovjet ösztöndíjakért. Utólag derült ki, hogy aki rám a hátam mögött rosszakat mondott, az ment ki helyettem. Azt mondta Sztálint szidtam. Hát ebben valami igazság tényleg volt, mert akkor jelent meg Sztálinnak A leninizmusról című kis broszúrája, ami hát tényleg egy fanyelven írt, dogmatikus könyv. Erről az osztályban beszélgettünk. Utólag azt mondták, hogy megpróbáltam feleleveníteni az önképzőkört, amit megszüntettek – holott ez egy spontánul kialakult beszélgetés volt a Sztálin-könyvről, amit mindnyájan olvastunk. Csak nekem egy bajom volt, hogy én azt is olvastam, amit Németh László írt erről a könyvről a harmincas években. És abból bizony sokmindent merítettem. Úgyhogy mondtam néhány olyan dolgot, ami akkor nem volt szokás. A lényege az – és ez tulajdonképpen a mai napig helytálló –, hogy Lenin volt a zseni, a nagy teoretikus, Sztálin meg végrehajtja, meg folyton magyarázza, mit kell csinálni. És ebben az egész osztály megnyugodott és szétváltunk békével, senkinek eszébe se lötyt, hogy ebből baj lesz, vagy hogy ez valami ellenséges támadás. Nem is volt ebből baj hónapokig. Hanem valamikor, év végén, április-május táján, egyszer csak egy szép napon behívtak engem. Egyidőben folyt nagyjából ezekkel az ösztöndíjakkal való jelölésekkel. Hirtelen szóltak, hogy menjek be, és akkor derült ki, hogy tantestületi konferencia van, amin elkezdték ezt a fejemre olvasni. Nem is emlékeztem már az egészre, mert az hónapokkal előbb történt. És akkor próbáltak az osztályból másokat kihívni, de senki sem emlékezett rá. Mindenki azt mondta, csak beszélgettünk, és azt mondtam, mint a többi. Ez az egy fiú mondta el, hogy én mit mondtam, szó szerint. Valószínűleg nem hazudott, hanem azt ismételte, amit én mondtam. De hát akkor, 50 májusában nagyon szentségtörően hatott így nyilatkozni Sztálinról. Én akkor azt hittem, hogy ezzel csak az bukott meg, hogy én szovjet ösztöndíjas legyek. Úgy beszéltek különben a tantestületi konferencián is. Fél óráig tartott a hercehurca, talán egy-két tanár állt mellém, főleg nőtanár, furcsa módon, aki engem nem is ismert, illetve nem tanított engem, csak úgy megszántak vagy nem értették, hogy miért rángatják elő ezt a dolgot Ráczék.¹⁷⁰ Azt mondták, hogy odakint várjak, utána azt mondták, hogy az ország összes középiskolájából ki vagyok csapva. Soha többet ne is tegyem ide a lábam. Ezt az iskolát különben akkor nevezték el Rákosi Mátyásról,¹⁷¹ éliskola volt. A Rákosi Mátyás Gimnáziumból való kicsapatással be is fejeződött iskolai pályafutásom, érettségim a mai napig

¹⁷⁰ Az író vagy a tanár személyére vagy a vizsgálat időpontjára rosszul emlékezett. Rácz János 1949 szeptemberétől ugyanis nem tanított az iskolában, mivel Székesfehérvárra az Ybl Gimnáziumba lett áthelyezve.

¹⁷¹A szerző itt is pontatlanul emlékszik, a névadó ünnepségre 1948. decemberében történt.

nincs.”¹⁷²A személyi kultusz kiteljesedésével természetesen szóba sem kerülhetett egy újabb keresztelő.¹⁷³

A vallásellenesség, az egyházi oktatás visszaszorítása, a centralizációs törekvések, a marxista-leninista ideológia erőltetése, az egységes tankönyvek és tantervek bevezetése az oktatás államosításának, központosításának és ideológia alárendelésének célját szolgálta. Már a gimnázium névválasztása is jelezte, hogy hidegebb szelek fújnak, de az igazán zord idő csak a következő esztendővel érkezett meg a tatabányai középiskolába.

¹⁷²Az író büszkén említi, hogy nyomtatásban akkor jelent meg először a neve, mikor kicsapátása megjelent a Magyar Közlönyben.

¹⁷³ A névválasztásról a tantestület már a forradalom kitörését megelőzően döntött. A tanárok október elsején három javaslat közül választhattak. A gimnázium elnevezése csak 1957-ben nyerte el mai formáját: Árpád Gimnázium Tatabánya. „A Politikai Bizottság határozata alapján az Oktatási Osztály szóbeli utasítására intézményünknel a következő nevek egyikének megadását javasoljuk:

1. Árpád: Történelmi hagyomány indokolná, hogy gimnáziumunk Árpádnak a honfoglaló magyarok vezérének nevét viselje. A hagyomány szerint ugyanis Árpád Bánhidánál aratott győzelmet Szvatopluk felett. Árpád vezér, mint történelmi hős is alkalmas arra, hogy ifjúságunk előtt példaképpen álljon. Felismerte, hogy népet védettebb hazába vezetni történelmi szükségszerűség, vállalta a vándorlás nehézségeit, a harcok veszélyeit, a letelepítés több munkáját. Alakja több mint ezer év távlatából is óriásként emelkedik elénk, sajátos módon nem individuális hősként, hanem népével összeforva, szinte annak egy személyben kristályosult megtestesítőjeként.

2. Zrínyi Miklós: Azért választanánk iskolánk névadójául, mert olyan haladó egyéniség, akinek emberi, hazafiúi nagysága mindenkor követendő példa ifjúságunk, egész népünk számára.

Történelmi nagysága abban áll, hogy egész életét és írói munkásságát forró hazaszeretet, a magyar nép függetlenségéért vívott harc hatja át. Korának legégetőbb nemzeti problémáját felismerte – szóval: »Ne bánts a magyart« – tettel: a török ellen eredményes harcával magasrendű hivatali állást töltött be. Azt mondta magáról, hogy »század a rossz akarata« megakadályozta a nagy nemzeti tettek végrehajtásában. De eszméiből népünk nagy és sorsdöntő pillanataiban mindig erőt tudott meríteni, és tud mai is. Zrínyi Miklós neve, alakja ezért kedves nekünk, és nem utolsó sorban azért is, mert őt is a Dunántúl, Pannónia földje szülte.

3. Bocskai István: Nevét büszkén viselhetné Magyarország bármely intézményének minden tagja, és büszkén viselné tatabányai ifjúság is. A Habsburg-ellenes mozgalomnak, vállalkozásának sikerét azzal biztosítva, hogy népi tömegeket állított táborába. Rendkívüli politikai éleslátása kiemelte őt korának politikusai közül. Meglátta, hogy a protestáns vallás ellenes harc köntöse alatt Magyarország függetlensége ellen irányuló törekvések húzódnak meg. Katolikus főúr létére sikra szállt a protestáns Erdély függetlenségéért, és a magyarországi protestánsok vallásszabadságáért. Hazája és népe iránti szeretetére jellemző, hogy a Habsburgok és a törökök közötti háború befejezésére törekedett, mert látta, hogy az mindenképp a nép rovására megy.” A tanárok – a három előterjesztett változatból – Pluhár József javaslatát fogadták el.(TMJVL Árpád Gimnázium iratai. *Felterjesztés Megyei Tanács V.B. Oktatási Osztálya 363/1956.* Tatabánya, 1956. október 1.)

5.A „fordulat éve” a gimnáziumban avagy egy fegyelmi ügy 1949-ből

5.1. A „fordulat éve”

„... az új vezetőben mindazon tulajdonságok megvannak, melyek egy gimnázium vezetéséhez szükségesek: az ifjúság őszinte szeretete, lelkének, törekvésének megértése, a tanári kar bizalmának bírása, a gimnázium érdekeinek minden körülmények között való szem előtt tartása és a gimnáziumért való fáradhatatlan buzgóság.”¹⁷⁴

A kezdeti nehézségek ellenére az iskola komoly eredményekkel dicsekedhetett, a tanulólétszám folyamatosan nőtt. A frissen kinevezett igazgató nem kevés büszkeséggel állította: „Az előkészítő tanfolyamokra ismét olyan nagy számmal jelentkezett tanulni vágyó dolgozó társadalma, hogy ez mindannyiunkat arról győz meg, jó munkát végeztünk.”¹⁷⁵ Fejérdy az első tantestületi értekezleten célul tűzte ki, hogy az intézményt az ország egyik első gimnáziumává fejlesszék. A nemes célt váratlanul kirobbant botrány homályosította el. A történetbe – akarva-akaratlanul – gyakorlatilag az iskola összes tanára és számos diák involválódott. A helyzet végleges megoldásáról magasabb szinten született döntés. És ezzel az iskola életében is lezárult egy korszak. Ám a tantestület tagjai között kirobban viszály utórezgései még éveken keresztül mérgezték a tanárok közötti légkört. E sorok írójának komoly töprengést okozott, hogyan lehet sine ira et studio érzékeltetni egy szubjektív elemekkel, indulatokkal telített eseménysort. Adódott a kérdés: nem lenne egyszerűbb azzal túl lépni az eseményeken, hogy volt egy konfliktus, melynek lezárásával az igazgató és néhány tanár távozni kényszerült az intézményből? A válasz: nem. A történetben – mint cseppben a tenger – egy korszak lenyomata található. A cél nem személyes felelősség megállapításáról, bűnösök és igazak kereséséről szól. És talán nem is az iskolában tanító tanárokról, és nem is magáról a gimnáziumról. A történet főszereplője maga a pedagógustársadalom, a maga indulataival, félelmeivel, kiszolgáltatott helyzetével.

Az eseménysor vízválasztónak számított a gimnázium életében. Bátran kijelenthetjük, az iskola nevelőtestülete számára 1949. jelentette a „fordulat évét.” Ez volt az a szakaszhatár, amikor

¹⁷⁴ PML. XXIV 501 b-3 82. doboz 6135 1947/48. Fekete László üdvözlő beszéde a Dolgozók Gimnázium új vezetőjének. Elhangzott az 1948. február 16-án tartott tanári értekezleten.

¹⁷⁵ PML. 61. 1947/48 82. doboz

szertefoszlott egy illúzió, hogy működhet autonóm intézmény Magyarországon. A rendszerváltozást megelőzően történetírásunk a két munkaspárt egyesülésénél húzott cezúrát. 1948-ban nem csak új állampárt jött létre, de abban az évben került sor az egyházi iskolák államosítására is. A rendszerváltozást követően – nemcsak történész berkeken belül – egyre többen 1947-et kezdték említeni az átmeneti korszak zárása és a diktatúra kiépülésének kezdeteként. Mások a „fordulat éveiről” beszéltek. E sorok írója is rengeteget hezitált, milyen időpontnál jelölje ki azt a szimbolikus határt, mikor a „lámpában kialudt a mécses” Nyilvánvalóan az Állami Gimnázium átkeresztelése Rákosi Gimnáziummá ezek közé tartozott. Ám ez az intézkedés önmagában nem járt személycserékkel. A hangulat feszültebb, növekszik a félelem, de a régi gárda magja egy darabig még együtt volt. A viszonylagos szélcsend nem tartott soká. Még új az iskola pecsétje, amikor nem várt történések bolygatják fel tanárok és diákok életét. A konfliktus „belháborúba” torkollt, a pontot felettes hatóságok tették az ügy végére.

A történet rekonstruálása érdekében a Magyar Országos Levéltár, a Tatabányai és a Pest Megyei Levéltár, valamint az Esztergomi Levéltárban végeztem gyűjtőmunkát.

5.2.A vádak

A beiratkozók számát tekintve az első három évben a növekedés dinamikus volt. Az 1946-47-es tanévben 164, 1947-48-ban 176, 48-49-ben 341, míg 1949-50-ben már 439 tanulója volt az iskolának. A gimnázium neve gyakran bukkant fel különböző tudósításokban egyértelműen pozitív megközelítésben. Úgy tűnt minden a legnagyobb rendben. Ezért is hatott derült égből villámcsapásnak, mikor is két gimnáziumi tanár beadvánnyal fordult a Budapest vidéki tankerületi főigazgatósághoz:

„Főigazgató úr!

Jelentjük, hogy az igazgatóság rendellenes tevékenysége két táborra szakította a tantestületet. E gyűlöletes viszony teljes mértékben akadályozza az eredményes munkát. Az egyik réteg nap-nap után gúnyolja, becstelenül rágalmazza a másikat. Az igazgatóság oldala a tantestület ügyét kivitte a diákság nagy része elé és így az ellenzék tanári munkája elvesztve a diákok bizalmát, szinte lehetetlenné vált. Az igazgatóság munkáját kritizálni merő ellenzék, de ellenhatással „kinyírással” fenyegetett réteg feljelentette az igazgatóságot a helybéli Pedagógus Szakszervezetnél és Megyei Pártszervezetnél még február közepén. Ez idő óta elviselhetetlen a helyzet. Az illetékes közegek a Tanárok kihallgatását lefolytatták, de a döntő tárgyalást még nem ejtették meg. Ez idő alatt az igazgatóság oldala a tényeknek nem megfelelő nyilvános rágalom hadjáratot szervezett az ellenzék ellen.

Kérjük, Főigazgató Urat, hogy hivatalos kivizsgálását mielőbb indítsa meg, illetve az ügy eddigi

menetére vonatkozólag lépjen érintkezésbe a helybeli Pedagógus Szakszervezettel és a Megyei Pártszervezettel.”¹⁷⁶

A jelentés folytatásában a szerzők tagadták, hogy a Rákosi Gimnázium országosan az elsők között lenne. Sérelmezték, hogy az igazgatóság gátolja a rendes tanári munkát: „Mindent pénzért teszünk! – ezt a jelszót súlykolja az igazgatóság¹⁷⁷ a tanári kar felé.” Következetlenül és ellentmondás nélkül kell végrehajtaniuk Rácz „terrorisztikus” utasításait. Szerintük ténylegesen Rácz vezeti az intézményt, és ez a tanári kar és a tanulók együttes véleménye is az, hogy „aki neki ellentmond, az reakciós, demagóg, tökhülye, marha, illetve a kenyerét veszélyezteti.” Azt is állították, hogy az igazgatóság részéről semmi ellenőrzés nincs. A hivatalos követelményeknek megfelelő osztálylátogatásokat Fejérdy csak hasból jegyzi be az osztálykönyvekbe.

Azt viszont a feljelentők is elismerték, hogy a diákok politikai fejlettsége kiemelkedő. Ennek okát részben a tanári gárda ilyen irányban kifejtett erőfeszítéseinek, részben a speciális helyi viszonyoknak tulajdonították. A feljelentők tételesen sorolták sérelmeiket:

- „Rácz óráira súlyosan megkésve, vagy egyáltalán nem megy be. Nyáron 15-20 percet megtart óráiból ezután kivonul az osztályból és az udvaron játszadoznak. Óráin többnyire csak politizál.”
- „Fejérdy teljesen kiszolgálja Ráczot. Kommunistához méltatlan módon megvárhatja kartársait, köszönésüket sem mindig fogadja.”
- „Az eredmények igazságtalanok, javítóvizsgán megbukni nem lehet. A tanárok által megállapított jegyek gyakran a konferencia döntése után megváltoztatnak.”
- „Az 1947/48 tanévben az igazgatóság szigorúan megkövetelte a tantestület tagjaitól az MKP tagságot. Ma már csak a »jópofa« a döntő tényező.”
- „Aki szolgamódra mindent elfogad, annak munkája mindig rendben van.”
- „Az igazgatóság pénzügyi téren törvényellenes üzelmeket folytat. Az 1947/48-as tanév májusában az igazgatóság kiadta az utasítást, hogy hónapokra visszamenően szombati napokra a dolgozó gimnazistáknál az órák megtartását írjuk be az osztálykönyvekbe. Mindez nagyobb pénzösszeget jelent – világosította fel Fejérdy és Rácz a tantestületet. – A folyó tanévben a karácsonyi szünidő alatt december 27-től január 16-ig beíratta az igazgatóság a tantestülettel az órákat, ismételten pénzszerzés céljával a dolgozó gimnazistáknál. Az 1947/48-as tanévben Rácz felvetette a kettős osztálykönyvek vezetését. A valóságban egy osztály van, de kettőt terjesztenek fel a főigazgatóságra. A folyó tanévben szintén előállott Rácz e javaslattal a tantestület előtt. A tanári kar el is fogadta. Mikor azonban az ellentábor javaslatáról feljelentésre gondoltak, Rácz egy rendkívüli konferencián ezt visszavonta, hangsúlyozva, hogy alattomosak ezen keresztül

¹⁷⁶ Aláírás: Szanyi István gimn. tanár Csetényi József gimn. tanár Tatabánya 1949. március 27. (MOL. XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. Jelentés a tatabányai Rákosi Mátyás Gimnáziumban kialakult rendkívüli helyzetről.)

¹⁷⁷ Fejérdy igazgatót és Rácz János párttitkárt nevezték a bejelentők igazgatóságnak. (ZT.)

megtámadhatják az igazgatóságot.”

- *„A Révai-osztályok karácsonyi, szüenidő alatti foglakoztatását dicsérte a rádió. Molnár János, megtudva ezt, így nyilatkozott: „Csalunk és lopunk és még megdicsérnek érte, mintakéül állítva az ország elé.” Rácz erre megjegyzi: „Óriási Jani meglátása!”*
- *„Fejérdy György a múltban szélsőséges jobboldali magatartást tanúsított. Konkrét adatok vannak birtokunkban, melynek értelmében főhadnagyként munkaszolgálatos parancsnok volt és embereivel kíméletlenül bánt. Érdemeiért vaskeresztet kapott. Az ügy kivizsgálását áadtuk az államvédelmi hatóságnak.”¹⁷⁸*
- *„Folyó év február 16-án Rácz kijelentette, hogy a VKM-ből annyi pénzt préseltünk ki, amennyit csak lehetett.”*
- *„Kérjük alaposan megvizsgálni, hogy az 1947/48-as tanévben teljesen jogosak-e a különmunkadíj igénylések. Ugyanis a múlt tanévben Szanyi tanár ugyanannyi pénzt kapott, mint az okleveles tanárok, pedig ő csak gyakorló tanárjelölt volt.”¹⁷⁹*
- *„Mindent egybevetve, a tanári kar részben nyílt, részben burkolt véleménye az, hogy az igazgatóság nem a materialista álláspontot képviseli, hanem ők az egész tanári kart belevonva burkolt korrupcióba, azt véli, hogy így ők is fedezve vannak. Ezzel szemben a tanári karnak vannak olyan tagjai, akik a fent írottakért és az eddig történetek elhallgatásáért is vállalják a felelősséget és a részletesebb megokolást bármikor szóban megteszik.”¹⁸⁰*

5.2.1. Az ügy előzményei

A rendkívül kusza és szerteágazó ügy rekonstruálása ma már csak levéltári dokumentumokra támaszkodva lehetséges. Maguk a források sem lelhetők fel egy helyen. A kihallgatások jegyzőkönyve az Országos Levéltárban, egyes részletei Tatabányán és Esztergomban kutathatók.

Ezekből következtetni lehet arra, hogy 1949 februárjában vizsgálat indult az egyik feljelentést író tanár ellen. Az őszi osztálykiránduláson történetek miatt őt néhány diákleány zaklatással vádolta. Az iskola vezetősége ennek kapcsán február 19-én kihallgatta az érintett szereplőket.¹⁸¹ Az egyik panaszos szerint az osztálykiránduláson Szanyi István zaklatta az egyik növendéket, aki ezért a viselkedéséért „nem tudja többé, mint tanárt tisztelni.” A rengeteg intimtást tartalmazó állítás alapján majdnem dulakodásig fajult a dolog. A panaszos diák szerint emiatt a többiek az iskolában

¹⁷⁸ Fejérdy minősítőlapjából - PML XXIV 501-b-2 – a következő derül ki: Katonai szolgálatot először 1939. II. 9-1941. I.14-ig teljesített Szolnokon, majd 1941.IV.9- 1942.XI.30- 1942.XI.30. között harcászati szolgálatra vezényelték a 152 gépkocsi zászlóaljhoz. Kitüntetései: Erdélyi emlékérem, II.o. német vaskereszt, I.o. Tűzkereszt, vkf okirati elismerés.

¹⁷⁹ A feljelentő itt saját magát említi.

¹⁸⁰ A feljelentést Szanyi és Csetényi 1949. március 27-én tette meg.

¹⁸¹ A meghallgatást Szalontay László igazgatóhelyettes vezette, jelen volt még Fekete László tanár és G.I. V. c. osztályos tanuló. A jegyzőkönyvet Molnár János vezette. MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950

csúfolták. Ehhez tartalmában hasonló állítást fogalmazott meg egy tanulótársa is. A csúfolódások és az osztálytársai rágalmainak hatására a sértett édesanyja személyesen ment be az iskolába és tiltakozott a rágalmak ellen. A kínos ügyet az iskola vezetése kivizsgálta és megpróbálta diszkréten kezelni.

5.2.2. A történet szereplői

A jegyzőkönyvek alapján a tantestület igyekezett rövidre zárni az ügyet. Már-már elülni látszott a vihar, mely a tanulók bejelentése után keletkezett, ám nem sokkal a történetek után a kedélyeket újabb feljelentés borzolta fel. Ezúttal a gimnázium két tanára kért kivizsgálást az iskolában történetek miatt. A Szanyi és Csetényi tanárok által tett írásbeli feljelentést az illetékesek nagyon komolyan vették. A történetek kivizsgálásával Sárközy István tanügyi s. titkár lett megbízva.

A vizsgálatvezető az ügy lezárásáig a felsoroltakat kérdezte ki: A gimnáziumi igazgatóját, tizenhármat tanárt,¹⁸²négy tanulót a dolgozók gimnáziumából,¹⁸³egy nappali tagozatos tanulót,¹⁸⁴az MPSZSZ Komárom-Esztergom vármegyei titkárát. A meghallgatottak száma is jelzi, hogy az ügyben nagymértékben involválódtak iskola tanárai és tanulói, közülük is elsősorban a Dolgozók Gimnáziumának növendékei.

A város és a gimnázium politikai jelentősége ugyanakkor a vizsgálatvezetőt is kihívás elé állította. A politikailag kényes szituáció miatt a kihallgatót is óvatosságra intette. Sárközy István ennek a kényes feladatnak alapos munkával kívánt eleget tenni.

5.3. A vizsgálat kezdete

Alig telt el két hét Szanyi István levelének megírása óta, és máris megkezdődtek a kihallgatások. Az első alkalomra, 1949. április 8-ára Molnár Jánost idézték be.¹⁸⁵ Szerinte az igazgató a tantestület minden tagjával megbeszélte, hogy a gimnázium ellátmányából való pénzt nem küldik vissza, hanem egyenlő arányban szétosztják egymás között. A tantestület minden tagja tudta, hogy törvénytelen az eljárás. Az erkölcsi bátorságot Molnár szerint az adta mindehhez, hogy mindnyájan tartottak pótórákat, amiért nem kaptak pénzt. A kollektív osztozkodás azt jelentette, hogy bár egyes tanárok különórákat tartottak –dolgozók gimnáziuma, műszaki főiskola, dolgozók

¹⁸² Közülük kettőt két ízben is meghallgattak.

¹⁸³ Így az iskola főbizalmiját és az iskolai MDP-frakció titkárát.

¹⁸⁴ A Diákszövetség titkára volt

¹⁸⁵ MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950.

általános iskolája – mégis az ezekért befolyó pénzt egyenlő arányban osztották szét. Például Rác János a műszaki főiskolán heti 5 óráért 400 forintban részesült, míg Bárdos László az általános iskolában heti öt óráért havi 120 forintot kapott. Rác János, mint a Révai-osztályok vezető tanára az ezért járó külön óradíját, Fejérdy György az igazgatói különdíját is befizette a közös kasszába.¹⁸⁶ Egy korábbi – a tanári szobában a Révai osztályokkal kapcsolatban tett – megjegyzése kapcsán kifogásolta, hogy „egy a tanári kar tagjai közül, már hónapok óta lesi a tanári szobában elhangzó kijelentéseket, s ha ez mégse jó vádolás céljára, akkor stilisztikai változtatásokat tesz rajta.”¹⁸⁷ Kemény kritikával illette a feljelentők pártján álló kollégájának, Németh László szakszervezeti funkcionáriusnak munkáját. „Kollégiumi diákokkal iszogot, heti hat órában tanít, elfoglaltsága miatt ezek jelentős részét sem tartja meg.” Úgy vélte, ezzel szemben Rác János és Fejérdy igazgató pártmunkájuk mellett sem hanyagolják el a tanítást. Molnár János személyesen több ízben is kifogásolta Németh László tevékenységét az igazgatónál. Helytelenítette, hogy Németh az iskola hírnevét kockáztatva nyilvános vizsgálatot kezdeményezett, ahelyett, hogy a tanári karban megbeszelnék a vádakat. „Németh László elleni kijelentésem súlyos vád, annál is inkább, mert személyemben egy pártonkívüli teszi ezeket a vádakat. Nem hallgathatom el őket mégsem, abban a tudatban, hogy a párt ügye minden dolgozó ügye, aki becsületesen gondolkodik.” Hozzáfűzte még, hogy Németh László baráti köréhez tartozik Szanyi és Csetényi tanár is. Vallomásában kitér Szanyi korábbi ügyére: „1948 őszén botrányos osztálykirándulást szervezett, ahol tizenöt éves lányokat és fiúkat csókolóztatta egymással, ő maga ugyanezen kislányok melleit kaparásztta és a február 17-i konferencián hazudott az egész tanári kar előtt.” Csetényiről pedig azt hallotta, hogy egyik órájára részegen ment be.¹⁸⁸

Ezután került sor Rác János meghallgatására. Rác 1919-ben született, a vizsgálat idején két gyermekét nevelő házas ember volt. Alapfizetése 271, pótlékokkal 352 forint volt 1947 augusztusában. Impulzív személyiségével megosztotta a környezetét.¹⁸⁹ Az iskolában tanácsadó titkár funkciót töltött be. Vallomásában leszögezte, hogy halaszthatatlan hivatali elfoglaltságát kivéve – óráiról nem késett. Megemlítette, hogy nem szokták osztályozás alkalmából elvtelenül megváltoztatni a jegyeket. Bizonyításképp példákat sorolt erre. Rác úgy értesült a bizalmitól,¹⁹⁰

¹⁸⁶ Amit később szétosztottak a tantestület tagjai között.

¹⁸⁷ MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. Jegyzőkönyv 1949.április 8.

¹⁸⁸ MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. *Jelentés a tatabányai Rákosi Mátyás Gimnáziumban kialakult rendkívüli helyzetről.* 1949. április 8.

¹⁸⁹ Lásd: Gáll István: Éjszakai csengetés.

¹⁹⁰ Flórián Rezső a dolgozók gimnáziumának tanulója, 1948 februárjában villanyszerelő, a vizsgálat idején már

hogy Szanyi azért akar megbuktatni egy tanulónőt, mert sikertelenül udvarolt neki. Ugyanennek az ügynek a kapcsán történt, hogy Szanyi bement a hatodik osztályba és ott a magyarból javítóvizsgára utasított hallgatótól az egész osztály előtt megkérdezte, ki írta a „Zalán futását”, kik a „Csongor és Tünde” főszereplői és mi volt Vörösmarty keresztnéve. A sikeres feleletek után közölte, hogy R. átment a pótvizsgán. A főbizalmi felháborodott kérdésére kijelentette, hogy igazgató és Rácz nem engednek senkit sem megbuktatni a javítóvizsgán, így a leánytanuló elégtelenjét is kijavították elégségesre. Fejérdy ekkor behozta a jegyzőkönyvet, amiben az elégtelen szerepelt. Rácz e szavakkal idézte fel a történetet: *„A dolgozók gimnáziuma kommunista frakciója előtt teljes tekintélyemet latba kellett vetnem, hogy az esetnek Szanyira nézve súlyos következményei ne legyenek.”* Másnap Szanyi az egész tantestület előtt bocsánatot kért meggondolatlan cselekedetéért. Rácz kitért azokra a vádakra, miszerint a főigazgatót több alkalommal nevetségessé tette a tanári testület előtt. Sőt, emiatti felháborodását sem palástolta: *„A kérdés spicliskedő jellegére rá kell mutatnom. Szokatlan jelenség kartársaik szavát félrejegyezni abból a célból, hogy a testület egészséges humorát vád tárgyává tegyék. Tény, hogy Angyal¹⁹¹ főigazgató úr nem mutatott olyan tudást, mint főigazgatótól és kommunistától elvárhattuk volna.”*

¹⁹²Egy másik kérdés kapcsán kifejtette, hogy abban a pillanatban, hogy neki lett a legmagasabb heti óraszám, javaslatot tett az óradíjak egyenlő szétosztásáról. Ennek a haszonélvezői az általános iskolában tanító tanárok, köztük Cselényi és Szanyi kartársak voltak. Ugyancsak javaslatára fogadta el a tanári kar, hogy Németh László is ugyanúgy részesedjék az óradíjból, noha semmiféle külön munkában nem vett részt. Hozzáfűzte, hogy párttevékenységért sohasem fogadott el pénzt és a szabad művelődés keretében tartott politikai előadásai honoráriumát a gimnázium segítőegyesületének számlájára fizette be.”¹⁹³ Hasonlóan őhozzá, Fejérdy is beadta a közösbe a gimnáziuma vezetői díját. *„Élénk fényt vet a vádlók jellemére, hogy ez ellen soha szót nem emeltek,*

szénbányák NV főosztályvezető-helyettese volt

¹⁹¹ Angyal János (1888 – 1978) Pedagógus. Segéd-tanfelügyelőként, tanügyi segédtitkárként, majd polgári isk. és gimn.-i tanárként dolgozott a fővárosban. Ezekben az években számos pedagógiai szakcikke, valamint novellája jelent meg. 1932-től a Népoktatási Szemle felelős szerkesztője volt. 1946-ban minisztériumi tanácsossá, 1947-ben minisztériumi osztályfőnökké nevezték ki, s az általános isk. főosztályt vezette. Nevéhez fűződik az iskolák államosításának elméleti előkészítése és végrehajtása. E témakörben nagyszámú szakcikke jelent meg a Köznevelés, a Magyar Pedagógia és a Pedagógiai Szemle hasábjain. Budapestvidéki tankerületi főigazgatóként többször is meglátogatta a gimnáziumot.

¹⁹² MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. Rácz János vallomása. 1949. április 8.

¹⁹³ 1949. március 12-én a főállású tanárok heti óratöbblete a következőképp alakult: Anderlik 6, Bárdos 5, Csetényi 4, Fekete és Franczizi 2-2, Greguss 6, Molnár 4, Nagy Margit 1, Rácz 2, Szalontai 11, Szanyi 2. Tb. Lt. Tatabányai Árpád Gimnázium iratai 1948-49. 3. kisdoboz.

és a többlet pénzt mindaddig felvették, amíg alattomos fűrásukra fény nem derült.”¹⁹⁴Cáfolta a feljelentők állítását, miszerint kettős osztálynaplót vezettek volna, illetve ilyen irányú javaslatlalt állt volna elő. Szerinte az őket vádolók a legegységibb szabályokkal sincsenek tisztában. Véleménye szerint hónapok óta tervszerűen igyekeztek összefüggéseikből kiforgatott mondatok feljegyzésével meghamisítani a valóságot. A következőkben az amúgy is szangvinikus alkatú tanárt magával ragadja az indulat: „*A vádak személyi hajsza jellege nyilvánvaló. Szanyi szovjetellenes, iszákos, nők után futó, alattomos fráter. Mindent megtett, hogy elvegye a gyerekek kedvét az orosz tanulásától. Nem egy proletárgyerek maradt ki az ő tevékenysége miatt. Mellékelten csatolunk egy ellenőrző könyvet, amely hű képe Szanyi gyermekgyűlöletének.*”¹⁹⁵ Szanyi és Csetényi a köztársaság ünnepén ahelyett, hogy az ünnepélyre mentek volna, ittak. Csetényi ismétléses elégséges diplomájával a tantestület legnívótlanabb tagja. Alá kell húznom, hogy szemtől-szembe ki nem álltak, sőt azon az értekezleten, ahol a fűrásokat lelepleztük, gyáván tagadtak és fogadkoztak. Igen sajnálom, hogy nem minden vádját hozta ki papíron. Sűrűn igyekezett terjeszteni múltamra vonatkozó hazugságokat.”¹⁹⁶ Az egész eljárásuk folyamán egy cél lebegett a szemük előtt, beszennyezni iskolánkat, a Rákosi Mátyás Gimnáziumot.”

Harmadikként Szanyi Istvánt hallgatták meg. Szanyi fiatalon került az iskolába, a nőtlen fiatalember a vizsgálat idején is csak 27 éves volt. Ő és Csetényi József fordultak beadványukkal a Budapestvidéki Tankerületi Főigazgatói Hivatalhoz, március 27-én.¹⁹⁷ Állítása szerint a beadványt további két tanár – Anderlik Borbála és Lukács Dezső – is alá akarta írni, de a február 17-i konferencia után Lukács visszavonta aláírását. Szerinte Rác és Fejérdy a tárgyilagos osztályozást rendre gátolták, mert – a bennlévő diákbizalmikkal és részben a tanárokkal – leszavaztatták a szaktanár javaslatait. Úgy vélte, Rác előtt mindig voltak kiváltságosak, akiket tisztán kommunista mivoltuk alapján volt hajlandó átengedni. A tanárok közötti ellenséges viszony hamar kiterjedt a tanulókra is. Erről árulkodik a következő mondata: „Közvélemény kutatást csináltam az V. c osztályban, melynek eredményeképp legalább 16 tanuló kifogásolta az osztályból, hogy Rác keveset magyaráz és sokat politizál.” Osztályok és tanulók neveit sorolta fel, akik szerint Rác munkájával elégedetlenek voltak. Rác tanárral a viszonyuk annyira elmérgesedett,

¹⁹⁴ MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. Rác János vallomása. 1949.április 8.

¹⁹⁵ Ezt a jegyzőkönyvet nem sikerült fellelnem és az iratanyagban sem találtam máshol utalást erre.

¹⁹⁶ Azzal vádolta, hogy munkaszolgálat alatt kápos volt. XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950

¹⁹⁷ MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. *Jelentés a tatabányai Rákosi Mátyás Gimnáziumban kialakult rendkívüli helyzetről.*

hogy majdnem verekedés lett belőle. Megemlítette, hogy Bárdos tanár úr latin óráján Rácztátamadt. „*A tettlegességét a diákság jelenléte és a mozgékonyágom háritotta el.*”¹⁹⁸ Ráczt János máskor is sértegette őt. „*Pimaszt, hazugt, disznó gazembernek nevezett, rágalmazott, többször kiejtve a marha szót.*” Fejérdyvel kapcsolatban pedig azt kifogásolta, hogy az általa lopáson kapott L. M. tanulót azért védelmezte, mert korábban az igazgató irodájában dolgozott és feltehetően sokat tudott róla. Feljelentés motivációjáról a következő mondata árulkodik: „Csak akkor tárta a dolgokat a nyilvánosság elé, amikor Ráczt nyílt támadással volt ellene.” Feljelentését azért tette meg, mert úgy hallotta, őt az igazgató el akarja az iskolából helyezettetni.

Az ellene felhozott vádakkal kapcsolatosan kifejtette, hogy a javítóvizsgán feltett három kérdéssel az volt a célja, hogy mindenki előtt nyilvánvalóvá tegye, milyen módon osztályoz az igazgatóság. Tisztában volt vele, hogy a meg nem tartott órákért felvett pénzekkel súlyos szolgálati vétséget követ el, de az igazgatónak és Rácztnek ismertetett magatartása miatt nem mert ellentmondani. Elismerete, hogy a kettős osztálykönyv vezetésében ő is részt vett.

Az ominóztus osztálykirándulásra így emlékezett: „*Kellemes volt a hangulat, magam is pajtásként vettem benne részt. A gyerekek határozták meg a játék nemét. Többek között szembekötősdit játszottak és bekötött szemmel éppen egy lányt fogtam el. Zálogosdi: a lányok kívánsága volt, hogy a kíváltó adjon csókot homlokra, arcra. Azt mondták, akinek a záloga a kezemben van, adjon csókot a tanár úrnak. A leány nem akarta teljesíteni, így a fiúk odavitték hozzá, akit két zálogtárgy ellenében azonnal elküldtem. Ugyanez a tanuló lány birkózni akart vele, eközben hadonászott a kezével és kimarta a kezemet. Utána én átkaroltam a lányt, aki közben gödörbe lépett és az egyik lába megbicsaklott és én azonnal leültettem. Az eset szeptemberben vagy október elején történt, majd februárban én feljelentést tettem az igazgató ellen. E feljelentés felszínre hozta a kirándulás történetét. Vajon miért csak négy hónap múlva? – tette fel a kérdést. A másik vád szerinte félreértésen alapult: Egy „V. osztályos lány egyszer benyitott ráánk az osztályba és látta, hogy az asztalnál gépelő W. E. nevű tanuló lány mellett ülök, elfutott és azt terjesztette, hogy szerelmeskedünk. A szülők is bejöttek az iskolába és kikérték az alantas vádakat. A pletyka terjesztője sírva ismerte be, hogy hazudott. E gépelési esetből kifolyólag velem szembenálló tanárok egy jegyzőkönyvet állítottak össze, majd egyoldalúan irányítva a kérdéses lányok*

¹⁹⁸

A konfliktusnak azért volt annyi szemtanúja, mert tanteremhiány miatt a latin órákat a tanári szobában tartották.

kihallgatását, őket aláírásra kényszerítették az én megkérdezésem nélkül.”¹⁹⁹

Ezután kollégáiról beszélt. Pataky László gimnáziumi tanártól és feleségétől értesült, hogy Fejérdy nyilas volt és egy munkaszolgálatos csoport helyettes parancsnoka.²⁰⁰ Egy szakmai konferencián hallotta, hogy 1943-ban vaskeresztjével dicsekedett. A háború után Németországba menekült családjával és csak 1945-ben vagy 1946-ban jöttek haza. Úgy érezte, hogy a feljelentés megtörténte után Rácz és Molnár rágalmakkal feketíti be őket, mind a tantestület, mind a diákság előtt. A konfliktus eldurvulása miatt ellenfeleit tette felelőssé, akik „az ellenzék tagjairól ilyen szavakkal nyilatkoznak aljas gazemberek, alattomos patkányok, kik nemsokára döglött patkányok lesznek. Egyéb mondanivalóm nincs.”²⁰¹

Még ezen az április 8-i meghallgatáson került sor Fejérdy György gimnáziumi mb. igazgató vallomástételére: Fejérdy 1913-ban született, a vizsgálat idején nős, három gyermekes édesapa volt. A kezdetektől részt vett az intézmény munkájában, korábban Kolozsvár, Kisvárd, Kecskemét, Szeghalom gimnáziumaiban tanított. Kezdő alapfizetése az iskolában 466 Ft volt, ehhez a következő kiegészítéseket kapta: 18 Ft. pótlékok + 30 forint családi pótlék + 30 forint lakbér segély + M.Á.SZ.-tól 205 forint fizetéskiegészítés.

Fejérdy a Rácz János személyére vonatkozó kritikákkal azért nem tudott azonosulni, mert természetesnek vélte, hogy az iskola irányításában a legképzettebb, legöntudatosabb kommunista tanárok is helyet kapjanak. Cáfolta, hogy az iskolában minden a pénz körül mozgott. Felhívta a figyelmet, hogy kezdetekben a tanári kar zöme – helyettes tanár lévén – 170-180 forintot keresett, azt is több hónapos késéssel. Véleménye szerint az 1948/49-ben a volt tatai piarista gimnáziumból átvitt növendékek tárgyi tudásban és alapképzettségben semmivel sem múlták felül az 1946 óta gimnáziumunkba járó tanulók tárgyi tudását. Az óraelszámolás ellen senki sem emelt kifogást, mindenki egyformán részesült, még Németh is, aki a dolgozók gimnáziumában egyetlen órát sem tartott. Vallomását azzal egészítette ki, hogy éppen abból a Révai osztályból, amelyikben Szanyi volt az osztályfőnök, maradt ki a legtöbb munkásgyermek, azért, mert a gyermekekkel bánni nem tudott, aki nem tetszett neki, zaklatta. Szerinte kollégája az idősebb dolgozókkal szemben is pökhendi módon viselkedett. Emiatt több ízben is figyelmeztette őt.

¹⁹⁹ MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. Szanyi István vallomása. 1949.április 8.

²⁰⁰ Mint Fejérdy unokájától megtudtam, nagyapja állítólagos ügyeivel az ÁVH is foglalkozott. Bizonyítékokat nem találtak ellene.

²⁰¹ Uo.

5.3.1. Szövetséges táborok kialakulása

Pár nap elteltével a tanúk meghallgatása folytatódott, de a vizsgálatot ekkor már kiterjesztették a tantestület egészére, sőt az iskola néhány tanulója is. A sárlabdából lavina lett. A feszültség oldását nehezítette, hogy a megkérdezettek többsége állásfoglalásra kényszerült, a botrányt az iskola falai között így már nem lehetett eltusolni. A rossz körülmények között dolgozó, túlterhelt pedagógusok közötti konfliktusok kialakulását akár természetesnek is tarthatnánk, de a helyzet ily mértékű eldurvulása már a tanítás minőségét veszélyeztette. A látenszen megélvő rokon- és ellenszenvek direkt módon nyilvánultak meg, a valós és vélt sérelmek egyre több politikai mázzal kerültek tálalásra. Hat nappal az előzőek után a vizsgálat tovább folytatódott. A helyszín továbbra is a gimnázium épülete volt. Elsőként Molnár Jánost kérdezték, aki április 8-án tett kijelentéseit az alábbiakkal egészítette ki: *„Szanyi januárban a tanáriban annak a félelmének adott hangot, mivel ő szovjet állampolgár ezért sürgősen vissza kell térnie a Szovjetunióba. A felesége sírógörcsöt kapott emiatt. Mikor mondta neki, hogy ott magasabb az élet standja mint nálunk, vállvonogatva azt felelte, ez azért nem olyan biztos.”*²⁰²

Ezután Kósa Istvánt kérdezték. Ő volt a tantestület egyetlen tatabányai születésű tanára,²⁰³ már az első tantestületnek is tagja volt.²⁰⁴ A testnevelőtanár alapfizetése a legalacsonyabbak közé tartozott: 271 Ft volt, ehhez járult még 15 Ft lakbér segély.²⁰⁵ Ezt egészítette ki a MÁSZ. 114 forint értékű hozzájárulása. Véleménye azért is tanulságos, mert:

1. Testnevelő tanárként nem volt közvetlen érdekeltsége a Dolgozók Gimnáziumával.
2. Vallomásából kivehető, hogy nem kötelezte el magát egyik tábor irányába sem.

A történettel kapcsolatos kritikáját sem rejtette véka alá: *„Azt határozottan nem tapasztaltam ugyan, hogy kartársaim a tanári munkát kizárólag a pénzszerzés szolgálatába állították volna, ám magam is több esetben tapasztaltam, hogy nem minden esetben vette minden kartársam eléggé lelkiismeretesen a kötelességét.”*²⁰⁶ Kifejtette, hogy a tantestület tagjai között az összhang az első pillanattól kezdve nem volt tökéletes. Szerinte a belháború kiváltó oka, hogy a gimnáziumból nagy mennyiségű füzetet lopó tanulólányt Szanyi megbuktatta, akinek tudása ismeretei szerint nagyon

²⁰² MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. *Folytatólagos jegyzőkönyv* 1949. április 14. Molnár János vallomása.

²⁰³ Felsőgallai volt, csakúgy mint Szanyi, ő is 1922-ben született.

²⁰⁴ Testnevelőtanárként

²⁰⁵ PML XXIV 501- b-3.

²⁰⁶ MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. *Folytatólagos jegyzőkönyv* 1949. április 14. Kósa István vallomása

gyenge volt. A leány mellett azonban akciót indított egy testvérpár, a dolgozók gimnáziumának hallgatói, akik a városban és a megyében jelentős szerepet töltöttek be.²⁰⁷ Ők emeltek panaszt amiatt, hogy Szanyi túl nehéz kérdést adott a vizsgán. Az igazgatóság ezután kérdőre vonta és a tanulót átengedte. Szerinte ez az ellentét, ami fenti eset óta megmaradt, vezetett a februári ügy kirobbanásához. Itt az ügy megértése szempontjából nagyon fontos információval szolgál: „ez annál károsabb, mert éppen az a négy személy²⁰⁸ között húzódik, akik az MDP legaktívabb tagjai, éppen a Párt vonalát lennének hivatva vinni.”²⁰⁹ Kijelentette, hogy sem a kettős osztálynaplóról, sem a szombati órabejegyzésekről nem tudott.

Bárdos Lászlót is megkérdezték az ügyről. A pedagógus a maga 40 évével a testület idősebb tagjai közé tartozott. A kezdetektől, tehát 1946-óta dolgozott az intézetben, előtte egy I. kerületi gimnáziumban tanított. Nős volt, 2 gyermek édesapja. 420 forintos fizetése mellé a vállalatától 140 forint támogatásban részesült. Az óraelosztások kapcsán kb. 700 forintot vehetett fel.²¹⁰ Véleménye szerint Szanyi a L. és a R. tanulókkal kapcsolatos ügyet követő bizalmi testületi vizsgálat miatt tett feljelentést.

Greguss Pál szintén 1946-tól dolgozott az intézményben, korábban mint mérnök Tatabányán a MÁK üzemnél állt alkalmazásban. 1921-ben született, a vizsgálat idején már nős volt, 2 gyermek édesapja. Alapfizetése 271 Ft volt, ehhez járult 36 Ft családi pótlék + 45 ft lakbér segély + a MÁSZ-tól fizetéskiegészítésként 140 forintot kapott. Az óraelszámolások kapcsán 626 forintban részesült. Elmondása szerint az órák beírását mindenki helyesnek tartotta. Erről a tényről a szakszervezetnek is tudomása volt, ráadásul nagyon sok társadalmi munkát végeztek. A feljelentések hátterében ő személyes ellentéteket sejtett. A problémát az okozta, hogy néhányan úgy érezték, munkájukhoz képest keveset kaptak. Diákok előtti népszerűségükkel visszaéltek, kartársaikat becsmérelték, kritizálták. Emiatt több tanár is kritikát fogalmazott meg velük szemben, így könnyebb volt őket a tanári kar, s főleg a vezetés ellen ingerelni. „S mivel mindenkit pénzügyi vonalon lehet a legjobban megfogni, „a mindent a pénzért” jelszót alkalmasnak vélték a tanári kar egységének megbontására.”

²⁰⁷ Arra utalt, hogy egyikük barátnője volt.

²⁰⁸ Szerinte ezek a személyek Fejérdy, Rácz, Szanyi és Csetényi voltak. Ezt a momentumot azért sem szabad bagatellizálni, mert ebben az időben zajlik az országban a Rajk-per. Ha a hatóság erre a szálra koncentrálna, könnyen lehetett volna az ügyből egy „sorainkba befurakodott ellenség” típusú ügyet kreálni. (ZT)

²⁰⁹ MOL I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. *Folytatólagos jegyzőkönyv* 1949. április 14. Kósa István vallomása

²¹⁰ Több egybehangzó állítás szerint többletkeresetének egy részét ő is betette a közösbe.

A három pedagógus meghallgatását ez alkalommal nem egy újabb követte, hanem diáké. Az érintett a dolgozók gimnáziuma VIII. b. osztályos hallgatója volt.²¹¹ K. I. emlékezete szerint az igazgató, valamint Rácz és Szanyi közös javaslata volt, hogy 1 hónapra vonják össze a VIII. b. és c. osztályokat. Ezt azzal indokolták, hogy párt és tömegszervezeti munkára, részben indokolt pihenésre több idejük legyen. Javaslatauk azokra a tanárookra vonatkozott, akik mindkét osztályban ugyanazt a tárgyat tanították. A fentiekén kívül még Molnár János volt ilyen. Szanyit viselkedése miatt a frakció többször megdorgálta, K. I. emlékei szerint ezért egyszer Rácz védte meg.²¹² A főbizalmi politikai okokra hivatkozva durva bírálattal illette tanárát: *„Mi dolgozók komoly felelősséggel igyekeztünk megőrizni iskolánk tekintélyét, annál is inkább mert az iskola igen nehéz helyzetben volt. Részben a helybéli, régi rezsimből itt maradt értelmiség figyelte féltékenyen az intézet működését, részben a szomszédos piarista gimnáziummal szemben kellett megtartanunk a komoly nívónkat. Megítélésem szerint Szanyi működése árt a dolgozók gimnáziuma működésének.”*²¹³

A vizsgálatvezető a továbbiakban futószalagon hallgatta meg az érintetteket. Az ügy kulcsfigurái mellett²¹⁴ Németh László is megbízható kádernek számított.²¹⁵ Meghallgatása során Németh sérelmezte, hogy csak azért akarták kollégiumi igazgatónak, hogy oda költözzön és a megüresedett lakás legyen Molnáré. A volt igazgató tanári lakására ugyanis többen pályáztak, amit Fejérdy és Rácz Molnár Jánosnak szánt. Szerinte ezért romlott meg a kapcsolata a vezetőséggel.²¹⁶ Csetényit és Szanyit ugyanakkor megbízható, jó tanároknak tartja.

A kihallgatást vezető Sárközy István a fiatal tanárjelölt Bója Ervint nem faggatta. Bója 1925-ben született, a vizsgálat idején gyermektelen, de már nős volt. Részt vett a Diákszövetség munkájában és a „Nevelj jobban” mozgalomban. Érdekesség: az országban másodikként ő írt szakdolgozatot József Attiláról, még szegedi egyetemista korában.²¹⁷ Kérdésre válaszolva Szanyi

²¹¹ K.I. Egyben az iskola főbizalmija, és az MDP frakció szervezője volt. Ebben a minőségében jutott a bizalmas információkhoz.

²¹² A korábban már említett L. tanuló ügyével kapcsolatosan erősítette meg Rácz vallomását..

²¹³ MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. *Folytatólagos jegyzőkönyv* 1949. április 14. K.I. VIII. évfolyamos tanuló vallomása.

²¹⁴ Fejérdy, Rácz, Szanyi és Csetényi

²¹⁵ A vármegye pedagógus kádertanácsának a titkára volt ebben az időszakban. (1948. szept. 1-óta a tantestület tagja, előtte Komáromban tanított.Vö.A komáromi gimnázium igazgatójának jellemzésével. 1949/50-es tanév eseményeinél. (sz:1915.)

²¹⁶ MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. *Jegyzőkönyv* 1949. április 14. Németh László vallomása.

²¹⁷ A Társadalom és Természettudományi Társulat művészeti szakosztályát vezette. Ebben a minőségében hanglemezeiről Dvorzák és Smetana hangversenyt szervezett. A csekély számú- de annál lelkesebb – közönség előtt

legnagyobb ellenségének Rácz tanár urat, szövetségeseinek Csetényi körét nevezte meg.

F. G.²¹⁸ a dolgozók gimnáziuma VIII. c osztályos hallgatója beszámolójából kiderül, hogy a napi politizálás az iskolai élet szerves része volt. Elmesélte, hogy 1946-ban az esti gimnazisták többsége nehéz fizikai munkát végzett. Mint vallomásából kitűnik, nem csak a tanárok között voltak ellentétek. Szerinte kezdetben 3 rétegből verbuválódott a dolgozók gimnáziuma. „Tanulni vágyó dolgozókból, akik hallgattak a Kommunista Párt szavára, amely egy új értelmiségi réteg kinevelését tűzte ki célul. A másik réteg maga is két részre bomlott. Jellemzőjük volt, hogy korábban is gimnáziumi tanulmányokat folytattak Tatán, vagy más gimnáziumokban. Különösen a hivatalnok típusú polgári egyének, az egység megbontására törekedtek. A jó szellem és az egység megvédésére alakult az MKP frakció. Ennek köszönhetően sikeresen nyúltak bele az SZDP frakció munkájába. Ettől kezdve az iskola életébe a frakció jelentős szerepet vitt, akár a diáksággal kapcsolatos kérdésekről, akár a tanári karban lévő differenciákról, akár az iskola továbbfejlesztéséről volt szó.”²¹⁹ Még árulkodóbb a frakció tevékenységéről a következő mondata, „A frakció ilyen szellemű munkája révén sikerült elérni, hogy az iskola szellemének a Párt irányvonalának meg nem felelő Tóth József igazgatót más beosztásba helyezték²²⁰ és helyette ideiglenesen Fejérdy György elvtársat nevezték ki igazgatónak.” F. G. ennek tudta be, hogy sikerült megszüntetni a tanári karon belül meglévő zavarokat, amit elsősorban Greguss Pál és Bárdos László az SZDP jobboldali irányvonalát vivő tanárok okoztak. „Bárdos azóta meggyőződött pártja hibáiról és ettől az időtől kezdve az MKP politikájával nagymértékben azonosította magát.” Megemlítette, hogy az igazgatóváltás újabb sérelmeket szült. Pataky László tanár, a Parasztpárt tagja, „aki látszólag azonosította magát az MKP-val”, nem tudta elfogadni, hogy politikai érdemei ellenére egy nála fiatalabb személy lett a megbízott igazgató. Ideiglenesen le lett

ismertette a zeneszerzők életét, a zenemű mondanivalóját és gondolatmenetét felírta egy táblára, a mű főtémáját zongorán mutatta be. Forisek János a gimnázium egykori diákja számolt be egy egész életére kiható vele kapcsolatos történetről. A forradalom napjaiban az órán az egész osztállyal együtt szavaltatta el a Nemzeti Dalt, miközben fogták egymás kezét. A szabadságharc leverése után Bója Ervin külföldre menekült.

²¹⁸ F. G. 1925-ben született, a vizsgálat idején városi vöröskereszt titkár, valamint az iskolai MDP frakció titkára volt. Harmadik éve járt már a dolgozók gimnáziumába.

²¹⁹ MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. 1949. április 19-i jegyzőkönyv. F. G. VIII. osztályos tanuló vallomása.

²²⁰ Tóth József: A 32 év szolgálati idővel rendelkező történelem-földrajz szakos tanárt a Komáromi Állami Gimnáziumból került Tatabányára. Kommunista hitvallásának számos tanújelét adta. (Lásd: a gimnázium általa szerkesztett és saját írásaival bőségesen ellátott évkönyvét.) Irodalmi tevékenységét a megyei napilap így méltatta: „Ez a szegény munkás-paraszt költő, aki 1918-19-es forradalomban való tevékenysége miatt több mint negyedszázadig volt kénytelen külföldön tengetni életét.” A fiatal diák kritikája bár méltánytalan volt, de ilyen jellegű magatartására a korszakból még számos példát említhetnénk.

szerezve azzal, hogy kinevezték a kollégium élére, de tovább személyeskedett és 1947-ben elhelyezték Tatabányáról²²¹

Az ügy kirobbanása őt is váratlanul érte. 1949 februárjában a szemináriumi záróvizsga után Rácz elvtárs és Fejérdy behívta a városi pártvezetőség részéről Párdy²²² és Vígh elvtársat és a frakció szűkebb vezetését. Rácz János itt azzal vádolta Szanyi, Csetényi és Németh tanárokat, hogy egységet bontanak és róla azt terjesztik munkaszolgálatos bizalmi ember, Fejérdyről, hogy munkaszolgálatos századparancsnok volt. Ezenkívül diktatórikus módszerek alkalmazásával vádolják kettőjüket, valamint, hogy jogtalanul óradíjat vettek fel, pedig ezt az összes tanár megkapta. Rácz szerint ez a három tanár kommunistához méltatlan módon viselkedik, isznak, italadósságaik vannak. Szanyinak pedig délelőtt egy diák fizetett fröccsöt.²²³ A kollégiumban meglévő hibákért Csetényit és Némethet tartja felelősnek. Ezért kérték Párdy elvtársat a városi párttitkárt, hogy az ügyet vizsgálja ki. A tanuló az iskola érdekében szükségesnek tartotta az ügy gyors rendezését és a bűnös tanárok minél előbbi eltávolítását!

Franczizi János nő volt, egy gyermek édesapja, felesége óvónő. Részt vett a „Nevelj jobban!” mozgalomban. Szerinte a tantestület közös elhatározása volt, hogy szombati napokra is jegyezzenek be órát, és senki sem tiltakozott e gyakorlat ellen. Lukács Dezső Franczizi Jánossal egybehangzóan állította, hogy senki sem tett panaszt a szabálytalan bejegyzések miatt. Ő 654 forint mellékjövedelemre tett így szert. Úgy tudja, hogy a két tornatanár kivételével a tantestület minden tagja egyenlően részesült a túlórákból egészen folyó év március 1-ig, amikor is Csetényi és Szanyi tanárok önként kiléptek a rendszerből, „és a ténylegesen megkeresett összeget kapják”.²²⁴

Ezután Fekete Lajos tett vallomást. Ő 1908-ben született, nő, 1 gyermek édesapja. Az iskolában ő volt a segítő egyesület főtitkára, valamint részt vett a „Nevelj jobban!” mozgalomban. Tagja volt az MDP-nek, azt megelőzően az MKP-nak. Szerinte is mindenki tudott a szabálytalan

²²¹ Magyar-angol szakos tanár és okleveles református lelkész előzőleg a Debreceni Fazekas Mihály Gimnáziumban tanított. A Magyar-Angol Tanárok Nemzeti Szövetsége, a Magyar Népi Művelődési Intézmény tagja volt. Az önképzőkör tanárelnöki tisztségét is betöltötte.. A VKM 169/1948. augusztus 19-én kelt rendeletével a VIII. kerületi Budapesti Állami Gimnáziumba helyezte át. (1946. szeptember 14-től 1948. augusztus 19-ig tanított a gimnáziumban.)

²²² Párdy máshol Párdi Imre (1922-) Eredeti végzettségét tekintve géplakatos volt, a háború után főiskolai végzettséget szerez és különböző pártfunkciókat tölt be Tatabányán és Komárom megyében. A Kádár-rendszerben az Országos Tervhivatal elnöki posztját is betölti és tagja volt az MSZMP KB-nak.

²²³ MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. 1949. április 19-i jegyzőkönyv. F. G. VIII. osztályos tanuló vallomása

²²⁴ MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. 1949. április 19-i jegyzőkönyv. Lukács Dezső és Franczizi János vallomása.

elszámolásokról és senki sem tiltakozott ellen. Ennek az volt az oka, hogy szinte mindenki erőn felül teljesít, ő is sok társadalmi – elsősorban párt - munkát végez. Anderlik Borbála az MHK Pedagógus Szakszervezet női titkára volt. A vizsgálat idején még hajadon²²⁵Anderlik gimnáziumi testnevelés és német szakos tanár beszámolója alapján nem részesült a kollektíva mellékjövedelmeiből. Szanyi, Csetényi és Lukács tanárok hatására írta alá a beadványt a szabálytalanságok ellen. Úgy tudta, hogy Csetényi, valamint a testnevelő és ének tanárok, hitoktatók kivételével valamennyi tanár részesült plusz jövedelemben.

Csetényi József vallomása szerint Fejérdy igazgató rendeletére írta be az osztálynaplóba az 1948. december 27. és január 16. között meg nem tartott óráit. Tudta, hogy vétséget követ el, de azt tapasztalta, hogy akik szólni mertek, azok rövid időn belül elkerültek Tatabányáról. Zsinka László esetét említette, akit szerinte azért helyeztek el, mert lakásügyével az igazgatóság terhére volt. Cáfolta, hogy Szanyi haragban állt volna a tanári kar nagy részével, sőt, éppen ennek az ellenkezőjét tartotta igaznak. Az igazgatót december közepéig barátjának tekintette, de ettől kezdve megromlott a viszonyuk. Rácز János diktatórikus egyéniségét tartja a problémák fő okának. Őt tarja a kettőskönyvelés érdemi szerzőjének. Szerinte a diákok is panaszkodnak amiatt, hogy az anyagot csak „futtában adja le”, és egész órán politizál. A vallomásából kiderül, hogy április 21-én panasszal élt, mert Rácз tanár úr „alattomosan becsmérő támadásokat” tett Szanyi Istvánra és rá. Ezért Rácз felszólalása alatt elhagyták a termet. Az ügy előzményének a februári konferencián Szanyi és Rácз tanár urak összecsapását tekintette. Itt Szanyi kijelentésére – mi lenne, ha felülvizsgálat érkezne – ejtették a kettős osztálykönyvet. „A konferencia ezután azzal telt, hogy Szanyira próbálták rábizonyítani, hogy ő terjeszti Fejérdy igazgatóról, hogy munkaszolgálatos századparancsnok, Rácз János pedig kápó volt.”²²⁶

T. A. VIII. c. osztályos hallgató²²⁷ is beszámolt Rácз tanár úr különös óravezetéséről. Szerinte a pedagógus legtöbbször nem a szakterületével foglalkozik. „Fizika tanár létére 2 órán keresztül József Attila verseket szavalt, ezzel akarván bizonyítani, hogy milyen remek magyar tanár lenne. Általában a napi politikai események megbeszélésével szokta az órát tölteni.”²²⁸Ezzel szemben

²²⁵ Később Csőregh tanár úrhoz ment feleségül. 1980-ig tanított a gimnáziumban.

²²⁶ MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. 1949. április 19-i jegyzőkönyv. Csetényi József vallomása

²²⁷ A dolgozók gimnáziumába járó diák a vizsgálat időszakában könyvelőként dolgozott.

²²⁸ Mindkét szokását későbbi állomáshelyén is megtartotta. Közismert történet róla, hogy egyik kollégájával Székesfehérvárról Budapestre a vonaton József Attila verseket szavaltak, és a fővárosba érve még mindig volt vers a tarsolyukban. Hálás diákja az elbliccelt matematika órák miatt sem neheztelt rá, amikor matematika órán politizált,

Szanyi az óráit lelkiismeretesen megtartja. „Az osztály tudása azért nem kielégítő ebből a tárgyból, mert a hallgatók csak Rác tanár úr erőteljes nyomására választották ezt a nyelvet.”²²⁹

Az ominózus incidensről V. A. VIII. c. osztályos tanuló²³⁰ így emlékezett. Március 29-én a tanári szobában volt Bárdos tanár úrral latin órája. A szobában tartózkodtak még Szanyi és Szalontai László tanárok is. „Rövidesen hangos szóváltás kerekedett Szanyi és Rác tanár úr között. Utóbbi büdös disznónak és stricinek nevezte előbbit és kijelentette, kihívja versenyre magyarból. Ez minden ott lévőt kínosan érintett.” Emlékezete szerint Szanyi végig nyugodtan viselkedett, próbálta csitítani Rácot. T. A. tanuló véleményéhez hasonlóan Szanyi tanári teljesítményét ő is magasabbra, Rácét alacsonyabbra értékelte: „Az osztály eredménye fizikából siralmas. Előfordul, hogy órákon keresztül nem jön be Rác tanár úr, amikor bejön egyéb kérdésekkel – irodalom, politika – foglalkozik. Orosz nyelvből a tanulók harmada ért csak el eredményt, de ennek nem Szanyi tanár úr az oka. Óráit lelkiismeretesen megtartja, a hallgatók nagy többsége szereti őt, azonban néhányuknak nincsen nyelvérzéke, másrészüket munkahelyén van annyira leterhelve, hogy nem ér rá nyelvet tanulni.”²³¹

Fejérdy György úgy emlékezett, hogy azoknál a tanároknál, akik valamilyen tanfolyamon, továbbképzésen voltak, vagy betegek voltak, azok részére is elszámolták az óradíjakat. Ezt azzal magyarázta, hogy egy hónapban négy hétre fizetnek óradíjat, de márciusban öt hét van. Így ezek a plusz napok pótolták a kieső órákat. Ugyanebben a hónapban Rác tanár úr két hétig világnézeti tanfolyamot tartott, helyettesítéssel pótolták, vagy délután tartotta meg óráit. A Révai osztályok felügyeleténél Szanyi és Csetényi azért kapott csak 142 forintot a többiek 192 forintjával szemben, mert ők csak a ténylegesen megtartott órák utáni felügyeleti díjat kapták meg, míg a többiek kollektív szétosztásban részesültek.²³² Kollektív szétosztásban február 15-ig Kósa és Anderlik tanárnő kivételével mindenki részesült, azóta Csetényi és Szanyi nem.

irodalommal vagy az élet dolgaival foglalkozott. Témazáró dolgozatoknál minden diákból külön-külön felkészült, mindenki más-más, előre elkészített feladatsort kapott, amiket az előmenetel, a mutatott képességek alapján állított össze. (Csirmaz László nekrológja. Budapesti Szent István Gimnázium Évkönyve 2004-2005. 8-10. oldal.)

²²⁹ Már mint az orosz

²³⁰ A vizsgálat idején irodasegéd-tisztként dolgozott az esti tagozatos diák.

²³¹ MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. 1949. április 19-i jegyzőkönyv. V: A. VIII. c. osztályos tanuló vallomása

²³² Összevetésül: Csetényi havi fizetése 420 forint volt 1950. január 12-n. Tb. L. Árpád Gimnázium anyagai 1949-1950. 4 doboz.

5.3.2. Újabb fordulatok

Még zajlanak a kihallgatások, amikor Szanyi és Csetényi újabb levéllel fordul a hatóságokhoz, hogy több tanár elmaradt órái után az óradíjakat visszautalták-e az illetményhivatalba.²³³ Sérelmezték, hogy a Révai osztályok felügyeletéért a többi felügyelő 192 forintot kap, míg ők csak 144-et. A botrány tovább hízott, emiatt a vizsgálatot ezután már nem lehet az iskola falai között lefolytatni. Április 23-án Szentirmai János MPSZSZ vm. titkárnak kellett beszámolnia a történetekről. Az ő meghallgatására az MPSZSZ Komárom-Esztergom Vármegyei titkárságán került sor. Szentirmai cáfolta, hogy tudott volna arról, hogy a gimnázium tanárai az elmúlt évben a szombati napokat is bejegyezték az osztálynaplóba, és a meg nem tartott órák után jövedelemben részesültek. Állítása szerint ő csak februárban értesült erről, mikor Szanyi és Csetényi kartársak hivatalosan jelezték felé.

A történet megértéséhez tudni kell, hogy a dolgozók iskolájában szerzett mellékjövedelemre a pedagógusoknak szükségük volt. Csőregh László és Dr. Gábor Emil²³⁴ gyakorló tanárjelöltek, valamint Nagy Margit²³⁵, egybehangzóan állították, hogy az osztozkodásról az összes tanár tudott és egyetértett vele. Az igazgató fizetése 1949-ben havi 466 forint volt, igaz ehhez járult még a szénbányáktól 205 forint kereset kiegészítés, de vezetői pótlékkal, segéllyel, három gyermeke után járó családi pótlékkal is kb. 750 forintot vihetett haza.²³⁶ A frissen végzett vagy rövid szolgálati idővel rendelkező pedagógusok bére 271 forint volt. Csak összehasonlításképpen: ebben az időben a megyei lap 1947. november 9-i száma szerint 1 tojás 1,50 forintba; 1 liter tej 1,60 forintba került, míg 1 kg gyümölcsért 3,50 forintot kellett a vásárlóknak fizetniük. A létfenntartásért folytatott küzdelem, a csekély jövedelem, a hatalmas elvárások következtében csoportdinamikailag káros folyamatok erősödtek fel a tantestületi munkában és ez kisugárzott a gimnázium életének összes szereplőjére. Nem szabad elfelednünk, a vallomások egy vészterhes korszak kezdetének bizalmatlan légkörében hangzottak el. Dr. Rusvay Tibor tanárjelölt aki szintén 6-700 forintban részesült, így beszélt kollégájához fűződő viszonyáról: „Szanyi jó tanár, de tatabányai tartózkodásom és az óráim egyik megkeserítője volt, mert a hátam mögött »besúgókkal«

²³³ Április 21-én keltezett az újabb beadványuk.

²³⁴ Ő is 1948-ban került az iskolába. A vizsgálat idején 24 éves volt.

²³⁵ Nagy Margit 1921-ben született, korábban Kecskeméten és Komáromban tanított.

²³⁶ Az iparban az országos átlagkereset 1950-ben havi 650 forint volt, míg a tatabányai bányászok 1950. évi havi átlagkeresete 773 forint volt. Tehát a tatabányai középiskola igazgatójának 1949. évi keresete kevesebb volt, mint a bányamunkások átlagkeresete. A többi pedagógusé, különösen a kezdőké, még ettől is messze elmaradt.

»beszélgetett« rólam. Általában mindig az volt az érzésem, hogy erős kisebbségi érzésben szenved.”²³⁷

Cz. Z.²³⁸ a gimnázium VIII. osztályos tanulója levéltitoksértésről is beszámolt: „Folyó tanév egyik osztályozó értekezlet alkalmával a tanári testületnek bemutattam egy hozzám eljuttatott levelet, melyet P. I.²³⁹ írt egy barátnőjéhez, s amely levél eljutott hozzám. A levél írója a munkásosztály súlyos gyalázása után kijelenti, hogy bár ezeket nyíltan hangoztatta, nem történik semmi baj sem, mert van egy tanára, aki mindig a pártját fogja. A következő mondatot a jegyzőkönyvíró átgépelte, de az eredeti szöveg így hangzott: „Az értekezlet előtt közöltem, hogy leányosztálytársai szerint ez a tanár Szanyi kell, hogy legyen.” A tanuló a többi kijelentéseivel is vádolt: „Szanyi, Csetényi és Németh tanárok azok akik semmiben sem segítik a diákszövetséget.” „Szanyi munkáján, hogy kommunista nem látszott meg, és a párttagságát is csak a legutóbbi időben, amikor az ügy kirobbant tudtuk meg.”²⁴⁰ „Egyébként Németh tanár is több ízben vitetett lakására bort, sőt ajándékképpen is vittek lakására bort a diákok, részegen azonban sohasem látták.”²⁴¹

A fordulatokban eddig is bővelkedő, roppant kusza ügy Szanyi István beadványával újabb szállal gazdagodott. Május 20-án ugyanis Szanyi megint írásban fordult a felettes szervhez, „Jelentés az orosz nyelvi írásbeli érettségi vizsgán elkövetett visszaélésekről” címmel.²⁴² Ebben csalással vádolta egyes kollégáit. Május 19-én a Dolgozók Gimnáziuma VIII. c. osztály érettségi vizsgáján, mikor a feladatot a táblára írta, megjelent Dr. Rusvay Tibor tanár és elkérte a tételt, ő azonban nem adta át számára. Ezután bejött Fejérdy igazgató és neki átadta az orosz tételeket. „Határozottan gondoltam, hogy rendellenességet fognak csinálni. Ugyanis előzőleg a felügyeleti rend összeállításánál Anderlik Borbálát, Csetényi Józsefet és engem a dolgozó osztályokhoz nem osztottak be. Bizonyára tudatában voltak, hogy megköveteljük az önálló munkát. Később a hallgatók jelentették, hogy minden sikerült, de az egyik megjegyezte: Ebből baj lesz! Azt mondták, hogy Rác a 9. számú csoportnál felügyelőként jelent meg tétellel a kezében. A csoportot felosztotta páros és páratlan számúakra, majd a tétel szövegét nézve, azt némileg megmászva lediktálta a

²³⁷ MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. 1949. április 26-i jegyzőkönyv. Dr. Rusvay Tibor vallomása

²³⁸ Az előző tanévben a diákönkormányzat titkára volt.

²³⁹ P.I. egy feketézésért megbüntetett hentesnek a lánya volt

²⁴⁰ MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. 1949. április 26-i jegyzőkönyv. Cz.Z. VIII. osztályos tanuló vallomása.

²⁴¹ Uo.

²⁴² MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950.

feladat $\frac{3}{4}$ részét. Végül megjegyezte, hogy jövőre én is biztos segítek az ő oroszos diákjainak. A 10. számú csoportnál is ilyen módszereket alkalmazott.”Szerinte május 20-án Ráczt már sejtette, hogy nem hagyja annyiban a történeteket és azt mondta neki: „Utolsó, rongy alak, piszkos, aljas patkány vagy, ha feljelentesz. A dolgozók is, én is mindent letagadunk.”²⁴³

A feljelentést tévőnek sikerült néhány diákot is maga mellé állítania. Szanyi István kezdeményezésére MPSZSZ megyei irodájában két hatodik b. osztályos tanuló vallomást tett, hogy az igazgató nem engedélyezte a diákoknak, hogy Szanyi és Csetényi tanárok vezetésével menjenek kirándulni. Sz.L. tanuló szerint C. Z., a Diákszövetség vezetője megtiltotta a fent nevezett tanárokon kívül Anderlik Borbála és Németh László tanárok által vezetett kirándulásokat. C.Z. a tatai gimnázium igazgatóját Antal Gergely tanárt reakciós magatartásának nevezte és nyíltan hangoztatta, hogy Szanyit rövidesen kirúgják, illetve, hogy már áthelyezték. Két faliújság cikket is írt a tanár ellen, melyekben becsmérelte oktatóját pedagógusi és emberi mivoltában is. Az egyik cikkben azt kérdezte társaitól, tanára hülye-e, vagy gazember. Hosszabb idő óta rágalmazta Szanyi Istvánt a diákság körében; aljas, piszkos gazembernek, feketézőnek nevezte. Elveréssel fenyegeti a diákok előtt. Kijelentette, hogy képen is verte volna bizonyos esetekben, és feljelentette a Pártban. Felsorolta azon diákok neveit, akik C.Z. hatására nyíltan szervezkednek Szanyi ellen.²⁴⁴ Június 5-én jegyzőkönyv aláírására szólították fel az alábbi szöveggel a VI. b. osztály tanulóit: „Szanyi István tanár az olyan diákszövetségi vezetőket, akik kitarítottak a kommunista eszmék mellett és nem támogatják őt, üldözi”. A tanulónak az volt a benyomása, hogy rajta kívül még R. J. diák is igazságtalannak tartotta a kommunista eszmékhez hű diákok üldözésére vonatkozó kitételt.²⁴⁵

S. B. tanuló megerősítette osztálytársa vallomását, aki még hozzáfűzte, hogy C. Z. Ráczt tanár javaslatára lett diákszövetségi vezető, vele való egyeztetés nélkül nem cselekszik.

Szanyi mellett később más diákok is kiálltak. Levelükben utalást tettek egy általuk aláírt nyilatkozatra,²⁴⁶ melyet állításuk szerint presszió alatt írtak alá.: „Ezennel visszavonjuk aláírásunkat azon jegyzőkönyv alól, melyben Szanyi István gimn. tanárt kommunista diákok üldözésével rágalmaztuk. Ugyanis aláírásunkat részben kényszer, részben pedig Fejérdy igazgatótól, Ráczt János tanártól és a diákszövetségi vezetőktől való félelmünkben tettük meg.

²⁴³ MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. Jelentés az orosz nyelvi írásbeli érettségi vizsgán elkövetett visszaélésekről.

²⁴⁴ Konkrétan öt tanulót nevezett meg.

²⁴⁵ MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. 1949. június 6-ai jegyzőkönyv SZ. L. tanuló vallomása.

²⁴⁶ Sajnos ennek a jegyzőkönyvnek a szövegét nem sikerült fellelnem.

Szanyi István tanár ellen a kommunista ellenesség vádjával nem élhetünk, mert óráin éppen politikailag fejlődhattunk nagyon sokat.

Aláírók: R.J.; L.L.; T.I.; N.J

Tatabánya 1949. június 26. ”

Ebből a levélből az is kiderült, hogy volt legalább két hallgató, akik meggyőződésük miatt nem írták alá a Szanyi ellenes iratot: „*A kérdéses jegyzőkönyvet nem voltunk hajlandók aláírni, mert abban alaptalan rágalmazást láttunk Sz. I. tanár ellen.*

Aláírók: S. B.; Sz. L. ”²⁴⁷

Már a vizsgálat lezárása után kapta kézbe Szentirmai János vm. titkár Szanyi István legújabb beadványát, melyet azután július 6-án továbbított a MPSZSZ vármegyei titkárának Székely Béla ügyosztályvezetőnek.

„Pedagógus Szakszervezet titkárságának

Jelentem, hogy Rácz tanár úr rágalomhadjáratot indított ellenem. ... Uszításának kiindulópontja, hogy aljas rágalmakkal feljelentettem az igazgatót és őt. (igazgató keretlegény, ő pedig fegyőr volt a munkaszolgálatosoknál) E feljelentésem indítékául önző egyéni célokat tárt diákjai elé. (Igazgató, de legalább igazgatóhelyettes akartam lenni, meg akarom semmisíteni a Rákosi Mátyás Gimnáziumot, célom akadályozni a dolgozókat a továbbtanulásban) A munkásság ellenségeként tüntet fel, aki már végképp érzi a veszét, és így mindig elvetemültebben támad. Vajon az illethető-e elsősorban a népellenesség vádjával, aki egyszerű paraszt származású, sőt minden hozzátartozója a Szovjetunióban egyszerű szovhoz munkásként veszi ki a részét a kommunizmus építésében, vagy pedig az, aki dúsgazdag kapitalista családból származik, testvérei pedig 1945-46 folyamán Svájcba vándoroltak ki, anyja 1946-tól mindmáig amerikai tanulmányúton van, Svájchoz anyagi érdekek fűzik, gyakran kap csomagokat, sőt anyja nevén Budapesten a Falk Miksa utcában ötemeletes modern bérpalota áll? (Ez utóbbi R. tanár)

(...)Csakhamar kisütötték, hogy üldözöm a kommunista diákokat. R. tanár emberei nap-nap után egyénenként és csoportosan agitálták a diákságot. (...) az is a megfélemlítés eszköze volt az a tény is, hogy a velem rokonszenvező , illetve mellettem kiálló diákokat üldözés alá vette a diákszövetség.

Ilyen körülmények között született meg Rácz tanár és a diákszövetség vezetőjének Cz. koholmányaként egy körözhvény. Ennek tartalma szerint én tervszerűen üldözöm a kommunista diákokat. A VI. b. osztályra vetették ki hálójukat aláírások megszerzése céljából. Mivel a terv Pünkösöd hétfőjén már kiszivárgott, több tanuló kedden már nem jelent meg a tanításon, félve az aláírástól. Az aláíratásokat meg is kezdték. Amikor meglátták, hogy Rácz tanár oldalról

²⁴⁷ Az említett tanulók másnap, június 27-én az Ady Endre utcai iskolában megerősítették előző napi vallomásaikat.

figyeli őket, azonnal aláírták. Jellemző N. J. aláírási körülménye. A körözcím tartalmát nem tudhatta meg, így abban a tudatban, hogy vezetéssel a Szovjetunióba tervezett tanulmányi útról van szó, nyugodtan aláírt.

Faliújság cikkeken, diákgyűléseken tervszerűen folyt ellenem és egyes tanártársaim ellen nyíltan vagy burkolt formában a rágalmozás. Több esetben diákszövetségi vezetők tettlegességgel fenyegettek. Rác tanár feljelentésem több kitételéről, továbbá az általa ellenem emelt vádjairól értesítette a diákokat. Mindezek nyomában a diákság körében éles ellenségeskedés állt be. A diákok szégyenteljes gyalázkodásokat tettek a tanárok ellen. Kivették az egymásközi mocskolódást a lakosság körébe, minek következtében iskolánk jó hírnevét bemocskolták a közvélemény előtt.

Kérem a Szakszervezeti Titkárságot, hogy iskolánk jövőjének, továbbá egyes tanáraink becsületének helyreállítása érdekében a kivizsgálást mielőbb indítsa meg.

Tatabánya, 1949. június hó 26-án Szanyi István gimn. Tanár”

A sárlavina valószínűleg tovább hömpölygött volna, de a felettes hatóságok ezt már nem hagyhatták. A történet összes szereplője az ügy gyors lezárásában volt érdekelt.

5.3.3 Javaslat a a büntetésekre

A tanügyi titkár alapos munkát végzett. Több hónapon keresztül zajló vizsgálódásának eredményeképp azt a következtetést vonta le, hogy a gimnázium tanári testületében, valamint a tanári testület és a diákság között az építőmunkához feltétlen szükséges összhang helyrehozhatatlanul megbomlott. Emiatt „az iskola szellemét csak úgy lehet helyreállítani, ha a feltétlen igazság érvényesül ebben a kérdésben, és azokat az egyéneket, kik a közösséggel, az iskolával szemben hibát követtek el jóvátehetetlenül az iskolából eltávolítják”²⁴⁸A fentiek alapján tisztelettel javaslom, hogy Fejérdy Győző gimnáziumi igazgató, Rác János, Szanyi István, Bárdos László, Fekete Lajos, Franczizy János, Greguss Pál, Molnár János, Nagy Margit és Szalontai László állami gimnáziumi rendes tanárok ellen – a fentebb meghatározott és a PSZSZ GY. idézett § -szerint minősülő fegyelmi vétségek elkövetésének alapos gyanúja miatt – a fegyelmi eljárást haladéktalan megindítására vonatkozóan a VKM úrhoz előterjesztést tenni, Németh László ügyét pedig az ODKH-hoz ²⁴⁹felterjeszteni szíveskedjék.”

Bója Ervin, Csőregh László, dr. Gábor Emil, Lukács Dezső és dr. Rusvay Tibor gyakorló tanárjelöltek óraadói minőségben működtek az intézménynél, velük szemben a vizsgálat vezetője

²⁴⁸ A vizsgálatvezető itt az iskolai MDP-frakció titkárának F. G. tanulónak a szavait idézte.

²⁴⁹ Országos Diákjóléti és Kollégiumi Hivatal

szerint fegyelmi eljárásnak helye nem lenne. A tanári kar többi tagja ellen indított fegyelmi eljárás alkalmas arra, hogy az óraadók vétkeességi foka is megállapítható és a velük szemben alkalmazandó intézkedések meghatározhatóak legyenek. Szükségesnek tartotta számvevőszéki szakértő kiküldését is az intézet valamennyi pénzkezelési kérdésének (különösen a többletóradíjak elszámolásának) felülvizsgálata érdekében. Csetényi József tanár ellen a fegyelmi eljárás megindítására azért nem tett javaslatot, mert ő volt az, aki az első feljelentés megtételét kezdeményezte kevéssel azután, hogy a visszaélésekről tudomást szerzett.”²⁵⁰

5.4. Az ítélet

A feljelentés fő vádpontjai pénzügyi jellegűek voltak, de már mindenre rávetült a korszak vészterhes politikai árnyéka. Az események kiobbanásakor az ország már túl volt az egyesülési konferencián, megtörtént az iskolák államosítása, de még közvetlenül Rajk letartóztatása előtt vagyunk. A lövészárkok ezúttal nem „haladó és reakciós” erők között húzódtak. A feljelentők éppúgy hittek az eszme győzelmében mint a megvádoltak.²⁵¹ A valós okokat talán sohasem fogjuk megismerni. A személyes ellenszenvek és bosszúk, intrikák politikai köntösbe csomagolódtak. Ez a feszültség, a hisztérikus légkör nem marad a tanári szoba szűk keretei között, átjárta a gimnázium legapróbb zugait is. A harc során a diákság képviselői is aktivizálódtak. Szenvedélytől átítatott, kétségeket nem tartalmazó szavaikat olvasva Illyés mondata valós értelmet nyer: *„töprengenél, de eszmét/ csak tőle fogan elméd,/ néznél, de csak azt látod,/ amit ő eléd varázsol.”*²⁵² A diákok nem vették, vehették észre, hogy eszközül használták őket olyan játszmákban, melyet helyzetükből adódóan sem láthattak át.

Amilyen kalandos maga az ügy, olyan különös a lezárása is. A különös szót használtam és nem véletlenül. A vizsgálat lezárását követő néhány hónapban – ahogyan azt az 1949/50-es tanév tárgyalásakor kifejtésre kerül – az ügyben legaktívabb szerepet betöltő tanárokat a minisztérium más iskolákhoz helyezte át. Ne felejtsük, 1949-et írunk! Mindenki megúsza dorgálással, és egyetlen pedagógus sem kényszerült pályaelhagyásra. Ennek pontos okait a rendelkezésre álló dokumentumokból sem sikerült egyértelműen megállapítanom. Kutatóként a következőket valószínűsítem:

²⁵⁰ MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. *Javaslat a büntetésekre.*

²⁵¹ Vö. Kósa István vallomásaival

²⁵² Illyés Gyula: Egy mondat a zsarnokságról.

- Az érintettek politikai elkötelezettsége, Párt iránti hűsége a döntéshozók számára is nyilvánvaló volt. Ennek ellenkezőjére a vizsgálat nem derített fényt.
- A korszakra jellemző tanárhány. (Különösen igaz volt ez természettudományos tárgyakból és orosz nyelvből.)
- Tatabánya – speciális helyzetéből adódóan – a hazai iparnak és a munkásmozgalomnak is egyik fellelvára volt.
- Apropaganda által népszerűsített eredmények (munkásgimnázium, Révai-osztályok) ártértékelésével járó presztízavesztés.

Mit jelentett az eseménysor a középiskola életében? A „fordulat éve” után egy évvel a gimnázium tanári karából pont a politikailag legelkötelezettebb tanárok távoztak. (Rácz, Fejérdy, Szanyi, Németh.) Távozásukkal valóban lezárult az iskola életének egy korszaka. Így fordulhatott elő, hogy éppen a vezetés által legmegbízhatóbb városok közé sorolt Tatabányán a város egyetlen gimnáziumában tanítók között az ötvenes évek első felében alig volt párttag.²⁵³ Az áthelyezésekkel a probléma szőnyeg alá lett söpörve, de hamu alatt izzott még a parázs, a nevelőtestület tagjaiban ejtett sebek lassan gyógyultak. Molnár János még az 1955/1956-os tanérvzáró értekezleten is keserűen emlékezett a történet lezárására. Szerinte három évig jó hangulatban zajlott az oktatás. 1949-ben azonban személyi torzskodás tört ki a tantestületen belül, amely 3 évig tartott. A tanérvzáró jegyzőkönyve sem ad pontos eligazítást, hogy az ügy mikor kerül nyugvópontra. Mindenesetre a pedagógus azt állította, hogy 1952-ben, Piskolti kartárs kinevezése után szűnt meg ez az áldatlan állapot.²⁵⁴ Molnár, ahogy a téma hosszas kifejtése során tovább szötte a gondolatait korábbi szavaira cáfolta rá: „személyes barátja (ti. Molnárnak) Piskolti kartárs és távollévőket nem bánt meg, de kétségtelen mégis, hogy személye miatt bizonyos feszültség maradt meg a tantestületben. Vezetése alatt újra meg újra fellobbanó ellentétek merültek fel a testületben.” Molnár szavainak tanulsága, hogy a tanárok a megoldást leginkább az aktuális igazgatótól várták. „Mégis a feszültség a tantestületen belül csak Lengyel kartárs vezetése alatt oldódott fel.”²⁵⁵ Talán nem túlzás így azt mondani, hogy a személyi változás helyes volt. A változásnak viszont év közben nem örült. Így meglehet többeknek az a véleménye, hogy lebukott stb. Piskolti kartárs.”²⁵⁶ Ilyen közegben nyilvánvaló, hogy vallásos, hitéhez ragaszkodó pedagógus –ha volt ilyen hallgatott, és igyekezett túlélni ezeket a szörnyű éveket. Az áldatlan állapotok a tanítás minőségére is kihatottak.

²⁵³ Vö.: MDP alapszervezeti jegyzőkönyve 1954.március 1.

²⁵⁴ Piskolti Béla valójában 1951. január 17-től 1955 december 1-ig töltötte be ezt a pozíciót.

²⁵⁵ Lengyel Géza 1955. december elejétől lett a gimnázium igazgatója.

²⁵⁶ MOL XIX. I-1-p 1. doboz 0101/Biz/1950. Vagyis az év közbeni igazgatócserét kifogásolta, amit a tanárok egyszerűen lebukásként aposztrofáltak.

Az iskola híres diákja így emlékszik erre az időszakra: „Szóval én az egész nyolc gimnáziumot végiglógtam nagyon keveset tanultam. Ott abban a két évben folyton tüntetni mentünk, egyik pártházból ki, a másikba be, dekoráltunk, székeket raktunk, egész nap lógtunk, biliárdoztunk. A légkör mindig nagyon zavaros és igen feszült volt, és minden mással foglalkoztunk az iskolában, csak éppen tanítással nem. Akkor a második évben már három osztály, mikor én végeztem volna, 50-ben akkor már mind a négy osztály működött. Hol egyik szaktanár hiányzott, hol másik, mert valaki elfogadta az állást, ott volt egy hónapig, ráunt, elment. (GÁLL 1984.: 383-384.)

De a legnagyobb sebet az érintettek lelkében okozták a történetek. Fejérdy igazgató unokája szerint nagyapja hónapokig rettegettségben élt, mikor az ÁVH vizsgálata zajlott. A félelem annyira benne maradt, hogy a vádakról és a meghurcoltatásáról még a családjában is alig mert beszélni.²⁵⁷

²⁵⁷ Az információ az egykori igazgató Ausztriában élő unokájától származik, akinek nagyapja úgy mesélte el a történeteket, hogy a Rajk-per idején távolították el a gimnáziumból, nagyon szeretett itt tanítani és csak a bányászok mellette történő kiállításának köszönhetette, hogy az ügynek nem lett súlyosabb következménye. 1998-ban Ráckeve Önkormányzata és a helyi Ady Endre Gimnázium tantestülete javaslatára a Köztársasági Érdemrend kiskeresztjével tüntették ki, amit Göncz Árpádköztársasági elnök adott át számára.

6. A Rákosi-korszak a tatabányai gimnáziumban

Amit az országos politikában 1948 szimbolizál, azt jelentette az iskola életében az 1949-es esztendő. A fegyelmi ügy lezárásaként a minisztérium „szétrobbantotta” a tantestületet. Bár szám szerint nem ebben az évben távozik a legtöbb tanár a gimnáziumból, de az igazgató és más, az iskola életében meghatározó személyek eltávolítása után véget ér a gimnázium történetének első szakasza. Az első számú vezetőn kívül az iskola párttitkára is munkahelyváltásra kényszerült. Tévednénk ugyanakkor, ha a pedagógus társadalomban tapasztalható nagymértékű fluktuációt tatabányai specifikumnak tekintenénk. A tanárok kinevezéséről, esetleges áthelyezésükről a minisztérium döntött.²⁵⁸

6.1 Az „ötvenes évek” hazai oktatáspolitikája

„Az iskolaügy elsőrendű politikai és hatalmi ügy, az elemi oktatástól kezdve a felsőfokig, mert az elemi fokon is éppen úgy, mint az egyetemen arra tanítják a növendékeket nyíltan vagy burkoltan, hogy az államhatalom különböző posztjain hogyan viselkedjék és vezesse a hatalom érdekében az ország népét.”(ORTUTAY Gyula 1949.:291-292.) Ezt a folyamatot tükrözte az általános iskolai tantervek céljainak módosulása is. Az 1946-os új tantervben még így szerepelt: „Az általános iskola célja, hogy a tanulót egységes, alapvető nemzeti műveltséghez juttassa, minden irányú továbbnevelésre és önnevelésre képessé tegye és közösségi életünk tudatos tagjává nevelje.”²⁵⁹ Az 1950-es szocialista tanterv kívánalma pedig már az volt, hogy „tanulóifjúságunkat Népköztársaságunk öntudatos, fegyelmezett állampolgáraivá, a dolgozó nép hűséges fiaivá, a szocializmus építőjévé nevelje”. (ORTUTAY Gyula 1949.:292.) Ezek után minden tanár megkapta

²⁵⁸Közügy- és Oktatási Minisztérium. 1281-6/1951.IV.Főosztály

Tárgy: Középiskolák, főiskolák, egyetemek, szakérettségi tanfolyamot végzett hallgatók valamint tanulmányokat folytató hallgatók és tanulók alkalmazásával kapcsolatos kérdések rendezése

(...) Az oklevelet szerzett tanárokat és tanítókat központilag osztom szét. A szétosztásra kerülő nevelőknek az állomáshelyüket el kell foglalniuk. Előfordul, hogy az általam beosztott tanár, tanító vagy óvónő mivel nem az általa kívánt állomáshelyre került, nem foglalja el a kijelölt állomáshelyét, mert tanári, tanítói képesítése ellenére valamely vállalat stb. más munkakörben alkalmazza őt. A munkáltató üzem vagy vállalat a megszerzett szakképesítéssel rendelkező nevelőket hivatásuktól vonta el és ezzel a munkáltató vétett a 137/1951. M.T. sz. r. előírása ellen. Munkáltató ebben az esetben a feljelentést annak a megyei(Budapest fővárosi) VB. X. Oktatási Osztály vezetőjének kell megtennie, akinek a területén működő iskolánál kellett volna elfoglalnia állomáshelyét az oda beosztott tanárnak, tanítónak, vagy óvónőnek.

²⁵⁹Tanterv az általános iskolák számára. Kiadja a m. Vallás- és Közügy- és Oktatási Minisztérium. 7500/1946 VKM sz. rendeletével. Országos Köznevelési Tanács, Bp., 1946. 14.

azt a módszertani levelet, mely a történelemtanítás célját ekként írja elő: „A történelem tanítói fejtsék ki a tanulóknak és vezessék rá őket a marxista értelmezésre, hogy kifejlődjék bennük az állampolgári, hazafias érzés, a haza iránti forró szeretet.”

A politikai és a gazdasági rendszerváltás mellett az oktatási ágazatban is elemi erejű változásokra került sor. Az egységes, állami iskolarendszer megteremtése Magyarországon együtt járt az iskolaügy szereplőinek fokozottabb ellenőrzésével. A fölöttük való kontroll erősödése miatt sokan kényszerültek elhagyni korábbi helyüket, legyenek akár tanárok, diákok vagy az oktatásirányítás szereplői. Az egyházi, községi, a magán- és az alapítványi iskolák államosításával kiépült egységes fenntartású iskolarendszer hatékonyabb működése érdekében a tanügyigazgatás rendszerét is átszabták. A mélyreható, strukturális átalakítás radikális személycserékkel párosult. Mivel az oktatási ágazat stratégiai jelentőségét a hatalom felismerte, a területet irányító VKM munkáját presszió alatt végezte. Az egypártrendszer megszilárdulása, a döntések végrehajtásához szükséges erők koncentrációja lehetővé tette a pártvezetés számára a folyamatok felgyorsítását. Az 1950-es esztendő már a magyar közigazgatási rendszer szovjet mintára történő átszervezésének az éve volt. Kormányrendelettel megszüntették az 1935-ben létrehozott és 1945-ben megerősített 8 tankerületi főigazgatóságot. Az 1210/57-1949(IX.) VKM rendelet újraszabályozta az új főigazgatók munkakörét. A 27 főigazgató közül 9 munkáskáder volt – a többi vezető is megbízható szakembernek számított –, helyetteseik viszont mind munkáskáderek voltak. (KARDOS József 2007.:52) Mindezek ellenére a VKM munkáját a pártvezetés folyamatosan heves bírálattal illette: „Iskolarendszerünk két legjelentékenyebb reformja az általános iskola megteremtése és az iskolák államosítása volt. Egyik feladat megoldásában sem volt a minisztériumnak vezető szerepe.” (DokMOktPol.I.:*Pártközponti jelentés a VKM-ben folyó ellenséges tevékenységről.*)

A szükségesnek vélt személycserék nem váltották be maradéktalanul a hozzájuk fűzött reményeket. A káderekérdésben bekövetkezett kudarcokért a pártvezetés a minisztériumot tette felelőssé. A vádak a következők voltak:

- A párt alapvető feladatait úgy hajtották végre, hogy az túlhajtva, több kárt okozzon, mint hasznot.
- A párt határozatainak egy részét elszabotálták, vagy az „apolitikus” és reakciós káderekre való hivatkozással végrehajthatatlannak minősítették.
- Bürokratikus módszerekkel, a vezetés passzivitásával és a munka anarchikus

tervszerűtlenségével megbénították a VKM vezető és ellenőrzési munkáját – főleg azzal a céllal, hogy szabad utat engedjenek a klérus és más reakciós erők helyi tevékenységének.

- A pedagógusok nevelésének elhanyagolásával és a kontraszelekció-szerű káderkiválasztással igyekeztek konzerválni a reakció befolyását a pedagógusok körében. És szabotázs a költségvetés körében. (DokMOktPol.I.:362. *Pártközponti jelentés a VKM-ben folyó ellenséges tevékenységről.*

Ilyen vádak természetesen nem maradhattak következmények nélkül. A kommunista éberség és az ellenőrző munka fokozása nem egy esetben ellenséges elemek leleplezésére vezetett: Mindezek következtében folyamatossá váltak a felelősségre vonások. Az elbocsátások, leváltások mindennaposak voltak. A minisztériumra nehezedő politikai presszió akkora volt, hogy az helyenként már az érdemi munkavégzést is gátolta. Nem véletlen, hogy a fent említett beszámoló is többször kitért a személycserék okozta problémákra: „Igen gyakran megszakad a vezetés folytonossága, s mindez akadályozza, lassítja a vezetés és a káderek stabilizálását, a káderek megismerését és fejlődését. Hosszú idő óta nem tudunk betölteni fontos vezető funkciókat. A minisztériumban különösen a főosztályvezetői funkciók betöltésének hiánya nehezíti a vezetés munkáját. (nevelési főosztály, műszaki felsőoktatási főosztály, általános iskolai főosztály, személyzeti főosztály, stb.) A fluktuáció számszerű képe a következő: Az 1951. novemberi statisztika alapján az ügyintéző dolgozóinknak csak 5%-a dolgozik 1949-óta jelenlegi beosztásában, 26,4%-a 1950 januárjától és az ügyintézők 67,5%-a 1950 második fele óta.”²⁶⁰

A radikális átalakítások – pl. iskolák államosítása – ellenére a változások ütemét a pártvezetés nem tartotta elégségesnek.²⁶¹ 1950 tavaszán az oktatásügy irányítását az MDP vezetése részéről kemény bírálat érte. Március 29-én a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége határozatot

²⁶⁰ MOL MOL XIX I-5-b-1040/biz-1952. Kovács József miniszterhelyettes: *A kádermunka kérdései* 1952. március 18.

²⁶¹ Az említett beszámoló kitér a középiskolai főosztály munkájára is: „A középiskolai főosztályon 1 év alatt bekerült 16 elvtárs, ugyanezen idő alatt húszan kerültek el a főosztályról más területre. A bekerülő 16 elvtárs közül még az év folyamán 4-en már át is mentek más területre. A felmerülő hibák között a jelentés megemlíti a nem megfelelő káderkiválasztást, a szakfőosztályok részéről megnyilvánuló türelmetlenséget, és nem utolsósorban az átszervezések miatti folyamatos változásokat.”

Hogy a változások nem rekedtek meg ezen a szinten bizonyítja, hogy 1951-ben 17 megyei oktatási osztályvezetőt váltottak le, illetve helyeztek más beosztásba. (Ez 85 százalékos arány volt!)

hozott a „Vallás és Köznevelési Minisztérium munkájával kapcsolatos kérdésekről”. A neves oktatástörténész, Kardos József szerint a hazai oktatásban az ún. ötvenes évek ezzel a határozattal vette kezdetét. (KARDOS 2007.:61.) A pártvezetés a kudarcokért, a sikertelen középiskolai reformért az ellenséget hibáztatta. Az ellentámadásnak már kialakult, a Szovjetunióból hozott koreográfiája volt. Rákosi Mátyás többször szolt arról, hogy ahol baj van, ha akarják, ott megtalálják az ellenséget, akikkel le kell számolni. A magyar oktatásügy is áldozatul esett ennek a koncepciónak.

Az oktatási rendszer gyökeres átalakítására vonatkozó terveket az általános iskola felső tagozatán, valamint a közép- és főiskolákon kettős vonalon kellett végrehajtani:

- a.) gondoskodni kell arról, hogy az iskolarendszer normál szervezeti útján a dolgozó osztályok gyermekei minél nagyobb számban jussanak el magasabb osztályokba, illetve magasabb iskolákba.
- b.) ezen kívül gondoskodni kell arról, míg ezen a lassú úton az iskolák szociális összetétele feljavul, gyorsabb tanfolyamképzéssel is hozzájáruljunk az egyetemek és főiskolák kedvezőbb szociális összetételének kialakulásához.²⁶²

A cselekvési terv az iskolarendszer mindhárom fokát érintette. Történetünk szempontjából a Politikai Bizottság határozatai közül a legjelentősebb a középiskolák szociális összetételének „feljavítására” vonatkozóak voltak. „Az 1949. szeptember 1-jén kezdődő tanévben az új középiskola első osztályainak szociális összetételét döntően meg kell változtatni.”²⁶³ A célokat így határozták meg:

²⁶² MOL XIX I-5-b-276.f.53.cs.20.ö.e. 1949. február 3. *Előterjesztés a Politikai Bizottságnak az iskolák szociális összetételének megváltoztatására.*

²⁶³ Az előterjesztők ennek elérését a következő eszközökkel kívánták elősegíteni:

-A most folyó tanév végéig segíezzük azokat a munkás és szegény paraszt tanulókat, akik előmenetelük révén középiskolai tanulmányokra alkalmasak és jelenleg az általános iskola VIII. osztályába járnak.

-A közép-és szakközépiskolák 11500 munkás -és szegény paraszt származású tanulója részére szeptember 1-től havi 50 Ft, további 2000 kiváló előmenetelű munkás és szegény paraszt tanuló részére pedig havi 100 Ft segélyt adunk. E két segély együttes összege 1949 évben 3100000 Ft-ot tesz ki. A segélyezettek kiválasztását az iskola igazgatója, a Kollégiumi Hivatal, a MINSZ, és a Szülői Munkaközösség megbízottai végzik.

-Szeptember 1-re 3000 tanuló számára középiskolai első osztályok mellett tanulószobákat nyitunk, az ide járó gyermekeknek ellátást is adunk. Ezek a tanulószobák az ipari központok középiskolaiban nyílnak meg. Ennek 1949 szeptember-december hónapokra eső költségvetési szükséglete 1048000 Ft. (élelmezés, tankönyv, tanszer, elhelyezési költség, tanulószoba berendezés, tanári felügyelet).

1. Az általános iskolák felső tagozatában a dolgozó osztályok gyermekeinek lemorzsolódását kell megakadályozni.
2. A középiskola első osztályaiba nagy számban (8-10.000) kell bevinni munkás és szegény paraszt származású ifjakat az általános iskola VIII. osztályából.
3. Az egyetemek és főiskolák első évfolyamára az eddiginél sokkal nagyobb számban kell munkást és szegény paraszt származású ifjakat bevinni:
 - a) részint a gimnáziumok VIII. osztályából, szakiskolák és középiskolák IV. osztályából
 - b) részint a Dolgozók Iskolái felsőbb osztályaiból és a szakérettségi tanfolyamokon keresztül.²⁶⁴

Az általános politikai célkitűzések között az oktatási ágazat legfontosabb feladatának a munkás és a szegény paraszt ifjak számarányának növelését tekintették. Galgóczi Erzsébet író, akinek kezdeti lelkesedése később mély ellenérzésbe csapott át, egy 1985-ben adott interjúban így emlékszik vissza ezekre az időkre: „Szétromboltak mindenfajta emberi közösséget városon és falun egyaránt. Az egyetlen pozitívuma volt a Rákosi-rendszernek, hogy a munkás és szegényparaszt szülők gyermekei tanulhattak. Megkapták azt a korábban elképzelhetetlen lehetőséget, hogy kiemelkedhessenek az elmaradott szegényes környezetükből”.(GALGÓCZI Károlyné)

Tanév	Iskolák száma	Tanulók száma ²⁶⁵	Tanárok száma	Egy tanárra jutó tanuló
1946/47	372	72 059	5 615	12,8
1948/49	454	81 997	6 742	12,1
1954/55	442	162 461	7 535	21,5
1958/59	435	171 338	8 402	21,1

15.sz. táblázat A középiskolai oktatás Magyarországon 1945 után és az ötvenes években. Romsics, 1999. 361.

²⁶⁴ A határozat szövege szerint „ezen a fokon főként ösztöndíj politikáknak kell odahatni, hogy a dolgozók gyermekei anyagi okok miatt ne essenek ki az egyetemről.”

²⁶⁵ Nappali, esti és levelező tagozat együttesen.

6.2 Ideológiai nevelés a Rákosi Gimnáziumban

Mikor az iskola pedagógusai egy VKM rendelet értelmében 1950. január első hetében letették az esküt a Magyar Népköztársaságra és annak alkotmányára, még nem tudhatták, hogy autonómiájuk mekkora csorbát fog szenvedni. Helyzetük mindenesetre kevés optimizmusra adott okot. Már az év is rosszul indult számukra. Január 4-én a Magyar–Szovjet Társaság helyi szervezete levélben utasította az iskolák igazgatóit, hogy M.Sz.T-szervezeteket alakítsanak. Ennek három vezető tagját a párttagok közül kellett megválasztaniuk. A levél szerzői ellentmondást nem tűrően közölték, hogy el kell érniük, hogy az iskola tantestületének 100 százaléka tag legyen. Nehogy valaki kimaradjon, jelezniük kellett a megalakult vezetőségnek és azoknak a kollégáknak a névsorát, akik nem voltak hajlandók a M.SZ.T-be belépni”.²⁶⁶

Az ötvenes évek hazai oktatáspolitikájának feladata a szocialista társadalom számára egy új típusú ifjúság kinevelése volt. A kitűzött célok megvalósítása érdekében a „régí világ csökevényeit” az iskolából ki kellett gyomlálni. Így a polgári mentalitás és értékvilág számos eleme, az idealista világnézet száműzetett az iskolák falai közül. Az egyre élesebbé váló osztályharc alól a tatabányai pedagógusok sem vonhatták ki magukat. A fojtogató politikai légkörben a tantestületi tagok megszólalásai helyenként a Szabad Nép propagandisztikus szólamait tükrözték. A gimnázium nevelőtestületi ülésein elhangzott frázisok miatt a jegyzőkönyvek olvasóiban helyenként olyan érzés alakul ki, mintha a résztvevők politikai szemináriumon és nem tantestületi ülésen vettek volna részt.²⁶⁷ Ám ezekből a sorokból a testület tagjainak valódi meggyőződéséről hiteles konklúziót levonni képtelenség. Aki veszi magának a fáradságot és ugyanezen az időszakból más iskolák iratanyagát is tanulmányozza, nem sok különbséget fog találni a dokumentumok között. A jegyzőkönyvek sematikus szövegei máshol is hemzsegnék a direkt politikai tartalmaktól,²⁶⁸ így tudhatjuk, hogy politikai célok elérésére bármely tárgy oktatása során volt mód. ²⁶⁹Pl. a kémia óra alkalmat nyújtott a szocialista hazafiság megteremtésére, míg a testnevelő szerint csak az ép, erős

²⁶⁶ A jelentkezésre vagy annak elutasítására a tanároknak összesen 11 napjuk volt.)

²⁶⁷ Pl. „Mi a mi hazafiságunk, a szocialista hazafiság? Dolgozó népünk szeretete, a népért való küzdelem, a nép elért eredményeinek megvédése, a világ valamennyi dolgozójának szeretete és elsősorban szeretet és hála a Szovjetunió iránt. Mást is jelent azonban ez a hazaszeretet. Gyűlöletet is jelent, gyűlöletet a dolgozó nép ellenségeivel szemben.”

²⁶⁸ Kutatómunkám során több budapesti iskola iratanyagát is tanulmányoztam.(II. Rákóczi Ferenc Gimnázium, Toldy Ferenc Gimnázium) Ezek alapján vontam le azt a következtetést, hogy a tantestületi üléseken elhangzottak hangvételükben, retorikájukban alig-alig különböznek egymástól.

²⁶⁹ Például „a növénytanulással és állattannal kapcsolatban mód nyílik a fajnemesítés kérdésének megtárgyalására, és ezen keresztül Magyarország, a népi demokráciák és a Szovjetunió népgazdasági tervének ismertetésére.”

egészséges hazafi képes hazáját megvédeni.²⁷⁰ A társadalom problémáira csak vulgármaterialista válaszok születhettek. Mikor a gondolkodás veszélyt rejteget a vakhit és a tudatlanság gyakran komikus helyzeteket is előidézett.²⁷¹ Az ilyen malőrök és az ideológiai káosz elkerülése érdekében a tanárok számára központilag határozták meg azt, hogy mit és azt is, hogy hogyan tanítsanak. A helyes módszerek elsajátítására többféle mód állt rendelkezésre:

1. Kötelező továbbképzés keretében
2. Az egyre bővülő – leginkább szovjet szerzők által jegyzett – szakirodalomból merítve.
3. Nevelési és más pedagógiai tárgyú értekezleten.
4. Egyéb politikai fórumokon.

El lehet képzelni, hogy művelt, nyelveket beszélő, tudományukban járatos pedagógusok számára milyen megalázó volt a sematikus propagandaszövegek biflázása.

A gyakori tanulmányi felügyeleti látogatásokban sem volt sok köszönet. Az egyik vizit után ilyen tanácsokkal halmozták el a jobb sorsra érdemes pedagógusokat: „Cél az, hogy elősegítsük a tanulóknak a dialektikus materializmus alapjait képező természettudományos világnézet kialakítását. Szüntelenül harcolnunk kell a tanulóknak és a környezetükben még meglevő idealista világnézet maradványai ellen. Először is azt kell elérnünk, hogy a konkrét tények megismertetése révén meggyökereztessük a tanulók tudatában a dialektika alapvető törvényeit. A természeti jelenségek megismerése csakis a dialektika módszerének segítségével érhető el. A dialektikusan fejlődő természet helyesen megszervezett tanulmányozása alapul szolgál a marxi-lenini világnézet kialakulásához. A nevelőknek tehát ismerniük és tantárgyaikban alkalmazniuk kell a dialektikus materializmus módszereit. A tanárnak minden egyes tétel tárgyalásánál szem előtt kell tartania a módszer alkalmazását az így felépített előadás alapján. E megvizsgált természeti tényekből azután önként adódnak a materialista következtetések a tanulók számára.”²⁷²

²⁷⁰ TMJVL Árpád Gimnázium, 51. doboz. Tantestületi értekezletek jegyzőkönyve 1950. december 20.

²⁷¹ Jó példa erre a budapesti Vendel utcai kollégium egyik tanárának a története. Őt saját diákjai jelentették fel, mert felkészületlennek tartották. A feljelentésben a tanuló saját tapasztalatait összegzi: „Legfontosabb tantárgyunk a politikai gazdaságtan. Már az első órán olyan tartalmú volt az előadás, ami nem felelt meg a tantárgy komolyságának. Pl: Az ősember azért félt a piros golyóbistól, mert nem kapott materialista nevelést, de 18 hónapos unokaöccse már nem fél a sötétségtől, mert ő materialista nevelést kap.” (Zombai 2010. 25-35.)

²⁷² TMJVL Árpád Gimnázium, 51. doboz. 1950. október 25. *természettudományi tanulmányi felügyeletet követő*

A neveléshez a pedagógiai-elméleti háttérrel -mi más?- a szovjet szerzők műveinek fordításai szolgáltatták. Nagy példányszámban jelentek meg Goncsarov, Jeszipov, Kalinyin, Krupszkaja, Makarenko és mások munkái. S miután a Szovjetunióban a gyermektanulmány és a „polgári” reformpedagógia más áramlatai már a harmincas évektől kezdve nemkívánatosnak minősültek, ezek a friss szellemű pedagógiai irányzatok nálunk sem juthattak szóhoz. Éppígy perifériára szorították, illetve elnémították a tradicionális magyar pedagógiai gondolkodás jó néhány élő és alkotó képviselőjét.²⁷³

A „testvéri” Szovjetunió melletti szilárd elkötelezettségnek bizonyítéka -a honi pedagógiai szakirodalom „szovjetizálódása” mellett- az orosz nyelv preferálása is. Ennek szimbólumaként a gimnáziumban a tanév századik óráját összevonva tartották meg. A „jeles” eseményre a nyolc, oroszul tanuló osztály mellett számos vendég, többek között a sajtó képviselői is meghívást kaptak. Az ünnepségen szavatelok, párbeszédok, népdalok hangzottak el orosz nyelven. A himnusz után – a rendezvény zárásaként – a résztvevők levélben fordultak a Szovjetunió magyarországi konzuljához, melyet magyarul is felolvastak. „Köszönjük Önöknek, hogy ma, a századik orosz órán oroszul köszönhetjük meg hazánk felszabadítását és új életünket. Mi Önök nélkül kizsákmányolt proletárok boldogtalan gyermekei lennénk, most szabad nép boldog fiataljai vagyunk és Rákosi elvtársról elnevezett iskolánkba készülünk munkás és boldog életünkre.”(DL. 1950. február 5.) A megyei újság pedig lelkesen számol be arról, hogy „már évek óta szép iskolai hagyománnyá nemesült szokás, hogy a tatabányai Rákosi Mátyás Gimnázium végző negyedikesei a többi osztályok tanulóinak kíséretével az utolsó tanítási napon a városi és a megyei pártbizottság épülete elé vonulnak, hogy köszönetet mondjanak ezért, amit a párttól kaptak.”(DL. 1950. május 10.)

De a boldog élet megteremtésének még a tárgyi feltételei is hiányoztak. A korszak voluntarista szemlélete tükröződik a következő levél tartalmában. Az első sorok még az öröm hangjai, hogy a 852-20/I/ 1952 számú rendelet alapján a gimnáziumban megnyílt az első orosz tagozatos osztály. A tanítás már megkezdődött, az igazgató sorai mégis mély aggodalomról árulkodnak: „Kérem, hogy orosz tagozat tantervét, irányító tanmenetét szíveskedjék mielőbb megküldeni. Ugyancsak felvilágosítást kérek az ebben a tagozatban tanítandó orosz nyelvkönyvről is.”²⁷⁴

értekezlet jegyzőkönyve. Karakas Lajos felügyelő előadása.

²⁷³ Csak néhány példa: Prohászka Lajost és Karácsony Sándort nyugdíjazták, Kornis Gyulát internálták

²⁷⁴ TMJV. Árpád Gimnázium iktatott iratai, 1951. 6. doboz. 1952. szeptember 4. Jegyzőkönyv

Az oktatás folyamatába történő közvetlen politikai beavatkozást szolgálták a pedagógusok részére készített ún. „eligazítások”. Ezek közé tartozott az 1950. december 21-én készült minisztériumi tájékoztató is, mely az irodalomtanárok munkáját tette volna könnyebbé. Színvonalát jól reprezentálja Petőfi Sándornak A XIX. század költői című verséhez fűzött, aktualizált tanári magyarázat: „A kommunizmus és a szocializmust építő népek programja, az emberiség jövőjéért való harc, a kizsákmányolás teljes megszüntetéséért folyó harc kérdésében teljesen megegyezik Petőfi e versben szereplő programjával.” Ha valakinek még ezután is kétsége lett volna a helyes irányvonalat illetően, akkor Petőfi A nemzethez című verséhez fűzött kommentár számára is minden kétséget eloszlatott. *„A 48-as forradalmat eláruló belső bitangoknak vannak utódai, akik ellen éppoly szenvedélyes gyűlölettel kell harcolnunk, mint annak idején Petőfi harcolt az árulók ellen.” Ezek most: a dolgozók békés életét mérgező, háborúra uszító klérus, a kulákság, amely a régi kizsákmányoló uralmát háború árán is vissza akarja állítani; a munkásosztály aljas árulói, az imperialisták ügynökei a jobboldali szociáldemokraták.”*²⁷⁵

A történet megértéséhez megint vissza kell kanyarodnunk a többször idézett 1950. márciusi KV határozathoz. Az új I. gimnáziumi olvasókönyv már ennek szellemében íródott. A tananyag összeállításánál vezető szempont volt, hogy a magyar és szovjet irodalom példáin keresztül mutassák be az irodalom szerepét, feladatait az emberi haladásért vívott harcban. „Ezért szerepelnek a tankönyvben elsősorban azok a nagy költők, akiknek élete és műve a legélesebben, legkövetkezetesebben példázza az irodalom harcos, forradalmi, mozgósító, nevelő szerepét.”(Minisztériumi kollégiumi tájékoztató az I. gimnáziumi magyar könyvhöz. DokMOktPol.I.433.)Mindezekből következett, hogy a tankönyvi „fejezeteknek nem az a céljuk, hogy a költő irodalomtörténeti helyével megismertessenek, hanem az, hogy az érdekes, vonzó szemelvényeken keresztül a tanulókat megtanítsák szocialista szemmel olvasni.”(Minisztériumi kollégiumi tájékoztató az I. gimnáziumi magyar könyvhöz DokMOktPol.I.434.)

Az eligazítások alapján a tanárok gyakran a napi politikai eseményeket szőtték bele egy-egy irodalmi mű tárgyalásakor. Érdeemes felidézni a Rákosi Gimnázium egyik magyar óráján készült jegyzőkönyv szövegét:²⁷⁶

„Az óra célja: Petőfi tanítása alapján annak bemutatása, hogy a hazaszeretet összefügg az

²⁷⁵ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 1951. 6. doboz. 1952. szeptember 4. Jegyzőkönyv

²⁷⁶ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratok, 5. doboz. Bemutató tanítás Babay Géza óráján. 1951. december 1

ellenség iránti gyűlölettel. Ezt az „Akasszátok fel a királyokat” című Petőfi költemény alapján mutatja be. Az óra a házi feladatok ellenőrzésével kezdődött. A házi feladat címe: A népi demokratikus hadsereg a 48-as honvédsereg utóda. Ketten felolvassák a házi feladatot, majd a szaktanár a tanulók bekapcsolásával egyenként megbírálja a feladatokat. Ezután két tanuló „a könyvnélkülit” mondja el: Petőfi: Háború volt... Ezután következik a Csatadal, Európa csendes című költeményének számon kérése. Ebből az anyagból két tanuló felel, majd egy tanuló a tanár kérdésére elmondja, hogyan mutatkozik meg ezekben a költeményekben Petőfi forradalmi optimizmusa. Ezzel a számonkérés befejeződött. Időtartama 20 perc volt.

Az óra átmeneti részében Petőfinek Respublica című 1848. augusztusában írott költeményének felelevenítésére került sor, melyet a tanulók még az általános iskola nyolcadik osztályában tanultak, ezért a költemény felolvasására is szükség volt. Az átmenet 5 percet vett igénybe. Az új anyag Petőfi: Akasszátok fel a királyokat című költeménye. A szaktanár felolvasta a költeményt némi bevezetés után, majd a tanulók bevonásával elkészítette a költemény vázlatát, melyet azonnal felírt a táblára. Az elemzés során a tanár vezetésével a tanulók kifejtik a versből annak legmélyebb értelmét, hogy az elnyomó rendszer ellen kíméletlenül kell harcolni. A tanulók felismerték, hogy ebben a harcban, melyet – mint Petőfiék – mi is folytatunk, ebben a harcban példaképünk a szovjet katona. A tanulók eddigi olvasmányaikból emlékeztek arra, hogy ennek legszebb és leghősiesebb példáját az Ifjú Gárda tagjai mutatták. Ezek a fiatalok a legdrágábbat, fiatal életüket habozás nélkül adták a szovjet hazáért. Ezután tér rá a szaktanár a vers szerkezetének tárgyalására. Megállapítja, hogy a költemény formája páros rím, ötös jambus. A tanulók felismerik a költeményen átvonuló állandó fokozást. Ezután a szaktanár rátér a költő élenkítő eszközeire (példa, oktatás, buzdítás, helyzetismertetés). Az új anyag tárgyalása 20 percet vett igénybe. Ezután 5 perces összefoglalás következett, amelyet 2-3 tanuló végzett el. Az óra végén a szaktanár feladta a házi feladatot: Hogyan függ össze a hazaszeretet és az ellenség iránti gyűlölet. Továbbá feladta a „könyv nélkülit”: Akasszátok fel a királyokat 1-2. versszak.

A szaktanár óravázlata alapján az óra célja Petőfi tanítása alapján annak bemutatása, hogy a hazaszeretet összefügg az ellenség iránti gyűlölettel. Az óra felosztása:

20 perc számonkérés: Csatadal, Európa csendes...

Felelnek Ramocsa, Solymos, Hanesz. Kovács, Ollé (könyvnélküli)

5 perc átmenet: Respublica (felolvasás)

20 perc új anyag: Akasszátok föl a királyokat!

Ferenc József trónra lép – fenyegető hangú kiáltványa – Petőfi válasza.

Vázlat:

- *A költő buzdit a zsarnokság megtestesítőjének elpusztítására.*
- *Az elnyomó rendszert gyökerestől kell felforgatniuk.*
- *Gyűlölnünk kell az ellenséget.*
- *A zsarnok maga a megtestesült gonoszság*
- *A király hozza a pusztulást az országra.*
- *Hiábavaló a hősök harca, a király elpusztítása nélkül.*
- *Az ellenség elleni harcot sohasem szabad feladnunk.*

Hazaszeretben, az ellenség gyűlöletében példaképünk a szovjet katona, az Ifjú Gárda.

A vers szerkezete: Forma: Párosrímű ötös jambus

Főmondanivaló: refrén

A költő fokozni tudja a hatást.

Eszközei: Példa, oktatás, buzditás, helyzetismertetés

5 perc: összefoglalás

Házi feladat: Hogyan függ össze a hazaszeretet és az ellenség iránti gyűlölet.

Könyvnélküli (ti. Megtanulandó) – 1-2 versszak

Mint látható az óra menete az elvárásokhoz igazodott. A minisztériumi tájékoztató alapján magának a tankönyvnek a teljes koncepciója is az osztályharcos szemléletet legerőteljesebben képviselő Nagy költők a költészet feladatáról c. fejezetre épült. A módszertani útmutató alapján k Petőfi ²⁷⁷ verseiből három nagyon fontos következtetés vonható le:

²⁷⁷ A tájékoztató Petőfin kívül Majakovszkijt nevesíti, mint követendő példát.

1. A költőknek fontos harci feladatuk van a haladásért folytatott harcban.

2. A tanulók itt találkoznak először a tartalom és a forma kérdéseivel. (Elvben és gyakorlatban is tapasztalják a tartalom elsőbbségét.

3. A nagy írók a néphez való hűségre, forradalmi következetességre, igazi hazafiságra, a kultúra, a művészetek megértésére, szeretetére tanítanak.

Az óra után a nevelők azonnal kiértékeltek a hallottakat.²⁷⁸ A szaktanár önkritikája után Fekete Lajos kartárs szövege: *„Kifejtette, hogy a házi feladatoknak a diákok bevonásával való megbíráltatása helyes. Kifogásolja azonban, hogy minden felelet után külön bírálat történik, amely bizonyos törést jelent az óra menetében. Hibáztatja, hogy a szaktanár a könyvnélküli hibáit nem javítja azonnal. Helyesli az idézeteket és a diákok által kifejtett forradalmi optimizmust. A Respublica c. költemény felolvasását nem tartja feltétlenül szükségesnek. Az új anyag tárgyalásánál a szaktanár művészi felolvasása után helyesnek tartaná, ha a diákokkal ismételt elolvasatná a költeményt. Helyesnek tartja a szovjet irodalomból vett példákat. A vers mondanivalójának és formájának kapcsolata elsikkadt. A versformát is fel kellett volna írni a táblára, bár a szaktanár utólag megjegyeztette a tanulókkal. A házi feladat jól elő volt készítve. Babay kartárs egyéniségét a tanári pályára megfelelőnek tartja. A tanulókat jól le tudja kötni, és meg tudja szeretetni tárgyát. Ezt a tanulók lelkes feleletei bizonyították. ”*

A következő felszólaló Gallai Rezső nevelő volt. *„A bírálatot helyesli. Véleménye szerint az ellenség iránti gyűlöletet jobban ki kellett volna fejteni. ”*

Csőregh László nevelő pozitívumnak tartotta a tanulók nagy érdeklődését, lelkes hozzászólását, szabatos mondataikat, jó kifejezőkészségüket. *„Negatívumként veti fel, hogy vigyáznunk kell, nehogy frázisok halmozására neveljük a gyermekeket. A feleletek azonnali megbíráltatását egységbontónak tartja az óra menetére nézve. Az óra második részét kissé gyorsnak találja. A versformát valamivel részletesebben tárgyalhatta volna. ”*

Végül az igazgató szólalt fel: *„A házi feladatnak a tanulókkal való megbíráltatása helyes. Nem szabad azonban minden feladat után bírálattal megszakítanunk az óra menetét. A bírálatnál a tanár*

²⁷⁸ Az ú.n. bemutató tanítások célja a kijelölt tanár órájának közös meghallgatása, majd közös értékelése volt. A módszerrel részben az alkalmazott pedagógiai módszerek tökéletesítését kívánták elérni, valamint a csoportmunka kialakításának eszközevé is kívánták fejleszteni. A korszak feszültségekkel és bizalmatlansággal terhes légkörében azonban a várt hatást nem érhették el vele. „A tanárok elzárkóztak ettől a kísérlettől, láthatóan még részleges jogosultságát sem ismerték el, helyette a bizalmatlanság megnyilvánulását vélték felfedezni.” Buzinkay, 2005.157.

ne ajánljon fél-jegyet, hanem tudjon dönteni. Több tanulót kell szerepeltetni az új anyag tárgyalásánál. A számonkérés és az új óra anyaga között bizonyos törés van, nem volt az átmenet észrevétlen. A bemutató olvasás helyes, de a gyerekekkel is fel kellett volna olvastatni. A vázlat felírása közben ezalatt az idő alatt, amíg a tanulók a táblára írtakat leírják, itt-ott a füzeteket meg lehetett volna nézni. A „klasszikus példa” kifejezést meg kellett volna magyarázni a tanulóknak. A vers szerkezetét is fel kellett volna írni. Pozitívum, hogy a tanulók a tárgy iránt érdeklődnek és az anyagot tudják.”

„Több hozzászólás nem volt.”²⁷⁹

Az idézett jegyzőkönyv szövege szervesen illeszkedik az oktatási folyamatot is érintő döntések a sorába, melyek látszólag a demokráciát voltak hivatottak erősíteni, valójában a pedagógusok feletti politikai kontroll erősítését és a megfélemlítésüket szolgálták. A Párt Központi Vezetősége mindenkit utasított, hogy kíméletlenül lépjenek fel az ún. építő bírálatok elfojtása ellen. Megfogalmazásuk szerint „a kommunisták nem félnek feltárni munkájuk fogyatékoságait. Csak az ellenség fél a tömegek bírálatától. Ahol elfojtják az alulról jövő bírálatot, ott -így vagy amúgy- az ellenség keze van a dologban. A kommunisták feladata, hogy megmagyarázzák: a magyar népi demokráciában minden hatalom a dolgozó népé, s a dolgozók nem utolsósorban bírálatukkal, fogyatékoságaink feltárásával vesznek részt az állam vezetésében.”²⁸⁰ Az oktatási ágazat folyamatosan bírálatok keresztüztében állt. A pedagógusok munkáját a sorozatos ellenőrzések sem könnyítették meg. A Komárom Megyei Tanács Oktatási Osztályának kiküldött képviselői rendszeresen látogatták és véleményezték a gimnáziumban folyó munkát. Egyik ilyen látogatásuk során Babay Géza tanár munkáját és módszerét helyesnek és követendőnek találták.²⁸¹ Az ellenőrző brigád szerint módszerével tanulók felkészültségéről tökéletes képet tud alkotni. Mi is volt ez a módszer?

„Babay kartárs először mindhárom padosor egy kijelölt tanulójának jelentését hallgatja meg, hogy készek-e a házi feladatok. Ezután egy-két tanulónál személyesen is ellenőrzi a házi feladatot. Miután a tanuló feladatát felolvasta, a szaktanár kijavítja a dolgozat hibáit, azután az osztály többi tagját belevonva megbíráltatja a dolgozatot. A dolgozatot leosztályozza. Az első szóbeli felelőtől a feladott anyag általános áttekintést kéri, majd a következő felelőtől az anyag részletes elemzését.

²⁷⁹ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratok, 5. doboz. Bemutató tanítás Babay Géza óráján. 1951. dec. 1.

²⁸⁰ Fokozzuk az éberséget. Szabad Nép, 1951. május 30. In. Balogh, 1986. 338-339.

²⁸¹ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 5. doboz. Jelentés a „Tanuljunk egymástól” kiadvány részére.

A tanulók elé magas követelményeket állít, hogy minél komolyabb eredményeket mutathasson föl. Néha, nem rendszeresen magától az osztálytól is megkérdi, szerintük mit ér a felelet, mi a hiányossága és mi az érdeme.” – A bizottság kiemelte, hogy ennek nagy jelentősége van a tanulók kritikai és önkritikai érzékének fejlesztésében. – „A tanulók, ilyen esetekben fél jegynyi pontossággal megállapítják a felelet reális értékét.” – Az új anyag ismertetése a meglátogatott órán Petőfinek Az apostol című elbeszélő költeményének második feléhez kapcsolódott – „A számonkérő rész után folytatólag felolvassa a könyvben közölt szemelvényt. Már a felolvasás maga felkelti a tanulók érdeklődését, mert élénk és változatos. A felolvasás után a szaktanár az osztály bevonásával elemezni kezdi a felolvasott részt. A költeményt egységekre bontja, és az egységek mondanivalójának meghatározása céljából szólít fel tanulókat. Az egység rövid summázását ismét az osztály tagjai fogalmazzák meg, és így kerül az a szaktanár esetleges javításaival a táblára. A szaktanár előre meghatározott gondolatmenetét szuggesztív erővel vezeti rá a tanulókat. Így azok maguk is érzik a legmélyebb gondolatok előhozásának szellemi örömét. A tárgyalt rész az elbeszélő költemény tizenharmadik fejezete. Szilveszter, a forradalmár visszautasítja a földesúr fenyegetéseit. A pap rágalmainak hatására a félrevezetett nép elűzi Szilvesztert. A forradalmárt csak pillanatra döbbenti meg, hogy a nép elhagyja, de a népbe vetett törhetetlen hite csak még erősödik. A szaktanár rávezető kérdésére maguk a tanulók mutatnak rá a néhány évvel ezelőtti történt hasonló eseményekre, melyek Pócsperiben játszódtak le.”²⁸² Az elbeszélő költemény papjához hasonlóan ott is a község papja, Asztalos plébános²⁸³ a népet félrevezető és uszító beszédére történt a rendőrgyilkosság. A szaktanár rámutat arra, hogy a klerikális reakció munkája Petőfi tanúsága szerint már akkor is lényegében és tartalmában azonos volt a mai klerikális reakciós törekvésekkel: akkor is és ma is a haladás erői ellen végzik aknamunkájukat. A szaktanár jól osztja be idejét, megfelelő idő (5 perc) jut az összefoglalásra és a házi feladat előkészítésére.”

²⁸² 1948. június 3-án a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Pócsperin – az iskolák államosítása elleni tüntetés során – tisztázatlan körülmények között meghalt egy rendőr. Az esetből az akkori hatalom gyilkossági ügyet és koncepciót kreált, a falu lakosságát meghurcolták, az országos sajtóban pedig egyházellenes propagandakampány indult.

²⁸³ Asztalos Jánost szándékos emberölés büntetében való felbujtói bűnrészesség miatt, Királyfalvi (Krempér) Miklós községi segédjegyzőt pedig szándékos emberölés büntette miatt halálra ítélték. A köztársasági elnök a plébános halálbüntetését életfogytig tartó fegyházbüntetésre változtatta, amit az Elnöki Tanács 1956 szeptemberében 15 évi börtönbüntetésre szállított le. A pap nyolc és fél évet töltött börtönben, végig a hírhedt Andrassy út 60. szám alatt. Királyfalvi Miklóst még aznap kivégezték. (<https://nfi.hu/alapfilmek-1/alapfilmek-filmek/dokumentumfilm/pocspetri-3.html>)

6.3. Versenymozgalmak az oktatásban

A korszakra jellemző teljesítményhajsza nem korlátozódott az iparra vagy a mezőgazdaságra, hanem markánsan megjelent az oktatásban területén is. Ennek a folyamatnak a részeként kerültek megszervezésre az országos munkaversenyek mintájára indított tanulmányi versenyek és mozgalmak. Mielőtt ezek taglalásába belefognánk, érdemes szemügyre venni ezek közös vonásait:

1. A termelési ágazatokhoz hasonlóan az oktatásban is igyekeztek az eredményeket számszerűsíteni.
2. A propagált eredmények és a valóság között gyakran óriási eltérés mutatkozott.
3. Ezek a mozgalmak rendszerint kötődtek egy-egy évfordulóhoz, vagy valamilyen kiemelkedő fontosságú politikai eseményhez, így a média fokozott figyelmére számíthattak. A tatabányai gimnáziumi tanulók teljesítményéről rendszeresen beszámolt a Dolgozók Lapja, de a Kossuth Rádió is.
4. Minden esetben hangsúlyozták a résztvevők önkéntességét.
5. Megvalósításukhoz általában csekély idő állt rendelkezésre és rendszerint rövidtávra tervezték őket.

A fent említett szűk időkeret, vagy más akciók meghirdetése miatt ezek a kezdeményezések rendszerint hamar elhaltak. Némelyikről már meghirdetése pillanatában lehetett tudni, hogy nem lesz hosszú életű. Voltak viszont olyan kezdeményezések melyek a korszakban folyamatosan jelen voltak. Az ötvenes évek nagy oktatáspolitikai mozgalmait nem rekedtek a Rákosi Gimnázium falain kívül. Ezek közül – tanulmányom szempontjából – a legjelentősebbek a következők voltak:

1. Lemorzsolódás elleni küzdelem
2. Tanulmányi versenyek
3. Klerikalizmus elleni harc
4. Békekölcsön-mozgalom²⁸⁴

Természetesen léteztek ezeken kívül is politikai indíttatású akciók, melyek közvetve vagy

²⁸⁴ A békekölcsön-mozgalom természetesen nem volt tanulmányi mozgalom. Azért került ebbe a felsorolásba, és kerül értekezésemben a továbbiakban részletesebb kifejtésre, mert az alulfizetett pedagógusok kiszolgáltatott helyzetére kiváló bizonyítási lehetőség.

közvetlenül befolyásolták az iskolai munkát, de a legmélyebb nyomokat a felsoroltak vették az emberek emlékezetébe. Osztályharcos szemléletüket a jó és rossz erők küzdelme hatotta át. Az egypártrendszerre való áttéréssel – ahogy a párt főideológusa már 1919-ben megírta – ez a harc tovább fokozódott: „Mert most a végső győzelemről, a burzsoá osztály megsemmisítéséről van szó. Azért élesebben nyilvánul meg a meztelen, irgalmat nem ismerő osztályharc, mint az elnyomatás idején. Akkor önvédelem volt az osztályharc egy erősebb ellenféllel szemben. Most támadó jelleget öltött, mert arról van szó, hogy a legyőzött ellenfél végleg megsemmisíttessék. Ebben az utolsó harcban nem szabad félúton megállni. Nem szabad, mert a proletariátus egész harcának eredménye van kockára téve a legkisebb ingadozás esetén.”²⁸⁵ Az élesedő osztályharc nevében a hatalom sorozatos támadást intézett az ellenségnek kikiáltott társadalmi csoportok ellen. Ennek vezénylete az oktatásügy területén a VKM feladata lett volna. A végrehajtó szerepre kárhoztatott és a politikai támadások keresztüztében álló minisztérium a folyamatos kádercserék és az irreális elvárások miatt azonban rengeteg hibát elkövetett. Presszió alatt hozott, át nem gondolt döntéseik következményei – ilyenek többek között az évközi tanárcserék – igencsak megnehezítették az iskolákban folyó érdemi munkavégzést. A rohammunkában történt intézkedések miatt nemegyszer kaotikus állapotok alakultak ki az oktatásban és az oktatásirányításban is. Ezt fejezték meg a plusz teherként jelentkező és rengeteg energiát lekötő teljesen felesleges, adminisztratív munkákkal.²⁸⁶ Ezeket a feladatokat az ágazat összes szereplőjének végre kellett hajtaniuk, függetlenül attól, hogy egyetértettek annak tartalmával avagy sem.

6.3.1. Harc a lemorzsolódások ellen

A bürokrácia burjánzott, miközben a pártközponti vezetés a minisztérium munkatársait szabotázzsal vádolta. A problémát természetesen nem az irreális célokban, a szükséges személyi, tárgyi, anyagi feltételek hiányában, hanem az ellenség aknamunkájában találták meg: „Az ellenséges tevékenység fő célja a munkásellenes vonal érvényesítése volt, elsősorban a túlterhelés,

²⁸⁵ [Lukács György Internet Archívum](#) A kommunizmus erkölcsi alapja

²⁸⁶ „Így fordulhatott elő például, hogy a 128/1949 sz. körlevél 4 pontból álló munkaverseny-felhívást közölt a Szülői Munkaközösséghez, amit a 132/1949 sz. körlevél leállít azzal, hogy akkor más fontos versenyt hanyagolnának el. December 15-én 136/1949. sz. minisztériumi körlevél szülői értekezletet hívott össze december 16-ra. A 144/1949. sz. rendelet december 31-én kimutatást kér január 3-ra a tanulók szociális összetételéről. Tehát a karácsonyi szünet alatt, mikor a pedagógusok, diákok szabadságon voltak. 1950. január 31-én körtelefonon február 1. reggel 8 órára kérték a pedagógusok adatait. „A beíratásokkal és a felvétellel kapcsolatosan a főigazgatóságtól 12, a VKM-től 9, az Iparügyi Minisztériumtól összesen huszonöt rendelkezés érkezett. A felvételekről hét alkalommal kértek be statisztikát. A tantestületekről szeptembertől decemberig hat ízben kértek adatszolgáltatást önletrajzzal kiegészítve.” (DokMoktPol.I. 367. Pártközponti jelentés a VKM-ben folyó ellenséges tevékenységről.)

a maximalizmus, a tankönyvhiány, az ösztöndíj, a kollégiumi és a menzai ellátás körüli bonyodalmak segítségével. Fő céljuk, a munkás és szegényparaszt diákok elkedvtelenítése, a lemorzsolódás fokozása, a káderutánpótlás akadályozása volt. Ennek bizonyítéka, hogy most félévkor az általános iskolai tanulók 23,61%-a megbukott. Ebből csaknem 19%-ot tesz ki a munkás és paraszt diákok száma.”²⁸⁷ A tanulmány a VKM vezetőinek nézeteit bírálta, mert az általuk kimutatott statisztika szerint a bukások okai között az első helyen „szellemi ok”, vagyis intelligenciahiány áll.²⁸⁸ A jelentéssel kezdetét vette az ötvenes évek egyik legjelentősebb oktatásügyi mozgalma, a lemorzsolódás elleni küzdelem. Anyagi nehézségek és családi okokból elsősorban a dolgozó parasztság gyermekei morzsolódtak le. A VKM előterjesztés szerint a dolgozó parasztság egy része előtt nem elég világos gyermekeik iskoláztatásának jelentősége”²⁸⁹ Bár a probléma országos jellegű volt, de Tatabányán is megfigyelhető volt ez a tendencia. A lemorzsolódások megakadályozása érdekében a minisztérium folyamatosan jelentést kért a kimaradókról. 1949 őszén a Rákosi Gimnázium első osztályából október közepéig már három tanuló fejezte be gimnáziumi tanulmányait: Madlena Ilona orvosi javaslatra: tüdőbaja miatt. Király János – felvették, de nem járt. Inasnak szerződött, apja napszámos volt. Amschl Katalin szülei pedig Nagykanizsára költöztek. Novemberben Bouda Aranka I. o. tanuló maradt ki. „Kimaradásának oka: „gyors és gépirást akart tanulni, egyébhez nincs kedve. Származása, eltartója takarítónő” A VKM jelentése a középiskolai lemorzsolódás egyik legfőbb okának az üzemek elszívó hatását jelölte meg.²⁹⁰ A kérdéssel a Komárom Megyei Pártbizottság is foglalkozott. Megállapításaik – nem meglepő módon – egybecsengtek a központi vezetőség és a VKM állásfoglalásával. „Rákosi Gimnáziumból a lányok közül befejezve a gépiró tanfolyamot rögvest állásba mennek, tanulmányaikat abbahagyva. A gyorsíró iskolát eddig senki nem ellenőrizte.”²⁹¹

²⁸⁷ (DokMOktPol. I. 370. *Pártközponti jelentés a VKM-ben folyó ellenséges tevékenységről.*

²⁸⁸ A jelentés szövege a minisztériumot bírálta, mert „szerintük a megbuktatott munkásdiákok 40,42%-a, a parasztdiákok 43,98%-a, viszont az „egyéb”-nek mindössze 15,6%-a bukott meg szellemi visszamaradottság miatt. Mindezen okok figyelembevételével felhívták a figyelmet, hogy „a lemorzsolódás elleni küzdelem döntő tényezője a tanulás átmeneti megkönnyítése a dolgozó osztályok gyermekei számára, mert elsősorban ezzel tudjuk a szülők és a diákok előtt az iskola vonzerejét növelni.”

²⁸⁹ (DokMOktPol.I. 411. *A lemorzsolódás problémája alsó-közép-és felsőoktatásunkban.*

²⁹⁰ A nagyüzemi munkásság leányai az iskolából való kimaradás után nem mennek közvetlenül állásba, hanem előbb gyors- és gépiró tanfolyamra iratkoznak be.”

²⁹¹ A gyorsírást tanító dr. Radnai jegyzetét alkalmazza, de a diktátumok szövegét a Szabad Nép és a Népszava c. újságokból veszik. Közben megmagyarázza a politikai szövegek értelmét, különös tekintettel az idegen szavakra (imperializmus, agresszió stb.). Gyorsírás alatt a tanulókat állandóan csoportosítja és órák alatt külön diktál a 60, 80, 100-as fokozatot elért tanulóknak. A tanulmányi átlag az elmúlt 4 hónap alapján átlag 60-as sebesség. A jelenlegi összlétszám 114 /101 nő és 13 férfi. *Tb. L. Árpád Gimnázium iktatott iratai, 4. doboz.*

Ilyen előzmények után senkit sem érhetett váratlanul, mikor Golub Mihály, az iskola DISZ-titkára nyílt levélben hirdetett harcot az iskolai lemorzsolódás ellen, mert a tanév kezdete óta a diákok öt százaléka maradt ki. A szervezők a jelenség kiváltó okának az ellenség aknamunkáját tartották, akik hamis érvekkel próbálják elvenni a fiatalok kedvét a tanulástól. Pl. „Nem érdemes középiskolában tanulnod, ha elmész gyors- vagy gépírónak, akkor jobb ruhában járhatsz, hamarabb fogsz keresni. Vagy: „Általános gimnáziumba azért nem kell járnod, mert az nem képesít semmilyen szakmára sem”.(DL. 1951. január 28. *Harc a lemorzsolódás ellen a Rákosi Gimnáziumban*) Mint a szerző kifejti, ez ellen az iskola DISZ-szervezete, az Ifjú Gárda és a tanári kar már felvették a harcot. Vagyis: elbeszélgettek azokkal, akik kimaradási szándékukat jelezték. Ezen kívül az anyagilag rosszul állók számára kultúrelőadást tartottak, melynek bevételét a rászorultak között szétosztották. Golub szerint az első c. osztályban öt tanuló ennek következtében döntött úgy, hogy tovább tanul. A harmadik a. osztály pedig vállalta, hogy ebben a tanévben tőlük senki nem marad le. Márpedig lemorzsolódó bőven volt.

A gimnázium vezetése feljelentésekkel próbált gátat szabni e káros folyamatnak.²⁹² A feljelentések alapját a Közoktatásügyi Minisztérium 1281-6/1951.V főosztály határozata képezte, a Minisztertanács 157/1951.VII.7./MT számú rendeletének 10-11. §-a végrehajtására. Lényege, hogy az iskolák vezetőinek kötelességükké tette a középiskolás tanulókat alkalmazó üzemek ellen a Járási Tanács VB-nál, mint rendőri büntetőbírósnál a feljelentést megtétele, mert a rendelet ellenére középiskolai tanulókat alkalmaztak és így elvonták őket tanulmányaik folytatásától. Ezzel a cselekedetükkel a rendelet szerint az ötéves terv műszaki káderutánpótlását veszélyeztették.²⁹³ A kimaradók nagy számát jelzi, hogy az 1951/52 tanév második félévének kezdetére már 27 tanuló morzsolódott le. Az iskolaigazgató a történetekért a Szénbányászati Tröszt „mechanikus” beiskolázási politikáját tette felelőssé, akik száz fő beíratását vállalták. Kiderült azonban, hogy a jelentkezők egy része nem a négy éves középiskolára, hanem gyorsított idejű gépíróiskolára, illetve könyvelési tanfolyamra várt. Ehhez hozzájárult, hogy a munkahelyükön is túlóráztatták a diákokat. „Több a nehézség a fiú-osztályokban, mert a lányok általában könnyebben sajátítják el

²⁹² Piskolti Béla 1951 októberében a következő üzemek ellen kezdeményezte büntetőeljárás megindítását (Csak a tatabányaiakat sorolom): Autógarázs, XIV akna, GYÜMÉRT, I. Erőmű (itt négy diák is dolgozott), Gépműhely, Tűzoltóság, 70. Népbolt, Posta, Alugyár, Állami Áruház, Nemzeti Bank fiókja (itt 2 diák is érintett volt), Újvárosi Építkezési Raktár, valamint a tatai pékség irodája.

²⁹³ A rendelet végrehajtásával csak az volt a gond, hogy az iskola érdeke szembekerült a termelő vállalatok érdekeivel, és a gazdasági érdek rendre erősebbnek bizonyult. (Megjegyzés: Z.T.)

az anyagot. A fiú osztályban 41 tanulóból 26 tanuló 1-60 órát, illetve ennél többet hiányzott.”²⁹⁴

6.3.2. Iskolai versenyek

Ahogy már említésre került, a munkaversenyek Tatabányán sem korlátozódtak pusztán a bánya vagy más ipari üzemek részvételére. A Rákosi Gimnázium tanulói és tanárai is aktívan bekapcsolódtak ezekbe a mozgalmakba. Hogy a valóság itt is másképp festett, mint amit a propaganda hirdtetett arra a következő példa a bizonyíték: a felszabadulás ünnepére a célkitűzés az iskolák tanulmányi átlagának növelése volt. Ezért a gimnázium Oleg Kosevoj²⁹⁵ tanulóköre versenyre hívta ki az ország összes gimnáziumát, de az iskolán belül is versenyt szerveztek. A tanulókörben tanulópárokat hoztak létre, bízva abban, hogy így könnyedén sikerülni fog az iskola tanulmányi átlagát 7 százalékkal(!) javítani.(DL. 1950. november 13. Versenyben az „Oleg Kosevoj” tanulókör a Rákosi Mátyás gimnázium győzelméért) Az 1950. április 4-i felajánlások kiértékelésére április elsején került sor. A kudarc a nevelőtestület számára nyilvánvaló volt. A 4,72-es félévi tanulmányi átlag áprilisra 4,63-ra csökkent.²⁹⁶ Az igazgató magyarázata szerint a félévi bizonyítványosztás után a tanulási kedv visszaesett. Egyes diákok tettek ugyan szép felajánlásokat, de még közülük is sokan rontottak. Véleménye szerint a tavaszi sportlehetőségek és az egyre égetőbbé váló tanteremhiány is szerepet játszott a teljesítménycsökkenésben. Még árulkodóbb volt az a kijelentése, hogy több osztályban is csak úgy sikerült az átlagot szinten tartaniuk, hogy a leggyengébb tanulók lemorzsolódtak, mert velük még rosszabb mutatókkal rendelkeztek volna.²⁹⁷ Ennek ismeretében felettébb meghökkentő, hogy a Dolgozók Lapja két hónappal később lelkesítő cikkben számolt be az örömteli hírről, hogy a Rákosi Gimnázium 127 tanulója túlteljesítette kongresszusi felajánlását.²⁹⁸ „Az első osztályban Mázsa Magdolna 4,5 pontról 5,6-ra javított, míg Kovács Ferenc 4,1-ről 6 pontra fejlődött.” A híradásból megtudjuk, hogy erre a jeles alkalomra a szülői munkaközösség elnöke zászlót ajándékozott az iskolának. Az intézmény legjobb 120

²⁹⁴ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 6. doboz. *Statisztikai elemzés a dolgozók középiskolai félévi jelentéséhez*. 1952. február 23.

²⁹⁵ Partizánként harcolt a megszálló német csapatok ellen. 1943-ban elfogták és szörnyű kínzások után megölték.. Oleg Kosevoj-t a Szovjetunióban halála után néhány hónappal a Szovjetunió hőse posztumusz címmel tüntették ki. Emlékét Fagyjev őrizte meg az utókor számára, az Ifjú Gárda című regényében, melyet később meg is filmesítettek 1945 után a szocialista táborba került országokban iskolák, kórházak, úttörőtáborok viselték a nevét, története az iskolákban kötelező tananyag lett.

²⁹⁶ Ebben a tanévben hét fokozatú skálán értékelték a diákok teljesítményét.

²⁹⁷ TMJVL Árpád Gimnázium, 4. doboz. *Április 4-i felajánlások jelentése*. 262/1950.

²⁹⁸ 221 tanuló tett felajánlást eredetileg, közülük 127 teljesített sikerrel.

tanulójának kiosztották a kongresszusi verseny arany-, ezüst-, bronzérmeit, 86 tanulót pedig könyvjutalomban részesítettek. Az ünnepségen a diákok és az összegyűlt szülők hosszasan és lelkesen üdvözltek a Pártot, Rákosi elvtársat, majd táviratban köszönték meg Rákosi elvtársnak a segítséget” (DL. 1950. június 5.)

1949. február 15-én a miniszter és a szakszervezet közösen a tanárok számára hirdette meg a „Nevelj jobban!” mozgalmat. Március 1. és május 31. között került megrendezésre az „első nevelési munkaverseny”. Tankerületi, megyei és országos versenybizottságokat hoztak létre, programját a Köznevelésben népszerűsítették. Még ugyanebben a hónapban miniszteri rendeletre új testnevelési és sporttömegmozgalmat indítottak, az úgynevezett „Munkára, harcra kész”-t. Borsodi iskolások pedig levélben szólították fel tanulmányi versenyre a Rákosi Mátyás Gimnázium diákjait, akik április 29-én jelezték, hogy állják a versenyt az ózdi munkásdiákokkal.

Az öncélúan burjánzó versenyfelhívások miatt a minisztérium körlevelében utasította az iskolaigazgatókat, hogy a „centenáros vagy más öntevékenységeken alapuló munkaversenyeket szüntessék meg”. Fejérdy Győző rövid válaszban közölte, hogy a gimnáziumban ilyen jellegű munkaverseny nem volt. A minisztérium egy nappal később újabb körlevelet bocsátott ki, amelyikben már a „Nevelj jobban!” mozgalmat propagálta. A mozgalomhoz kapcsolódó ütemterveket, jegyzőkönyveket, a városi, illetve a Megyei Nevelési Versenybizottsághoz kellett az iskoláknak beküldeniük. Tatabányán ennek presztízsét azzal is növelték, hogy 1949. május 13-án került felavatásra az intézmény új épületszárnya és ezt az alkalmat összekötötték a tanulmányi verseny eredményeinek kihirdetésével. Az ünnepségen megjelent és beszédet mondott Alexits György²⁹⁹ államtitkár, aki – az eddigiekhez képest új elemként – felhívta a figyelmet a klerikális reakció ellenséges tevékenységére.³⁰⁰

A vizsgált időszakban az iskolai tanulói és dolgozói versenyek keretében mérték össze tudásukat, munkájukat, kitartásukat. Szinte nem volt az iskolai életnek olyan területe, ahol a

²⁹⁹ Alexits György (1899 – 1978): matematikus, az MTA tagja, Kossuth-díjas (1951), Állami díjas (1970). Alexics György nyelvész fia. A Tanácsköztársaság alatt a Szocialista Diákszövetségben tevékenykedett. A Tanácsköztársaság bukása után kizárták az egyetemről, emigrált. 1924-ben a grazi egyetemen doktorrá avatták. Tanársegédként előadásokat tartott a bukaresti egyetemen. Doktorátusát Kolozsvárott honosította, s ez után magántanári címet kapott. Az ellenállási mozgalomban kifejtett tevékenységéért 1944-ben Dachauba, majd Spaichingenbe vitték. 1945-ben tért haza. Tudományos munkája mellett majd másfél évig gimn.-i ig., utána közoktatásügyi államtitkár, egy évig a Tudományos Tanács főtitkára, majd az újjászervezett MTA első főtitkára.

³⁰⁰ Addig az iskolában bár zajlott egyházellenes propaganda tevékenység, de ilyen nyíltan és ennyire utasításszerűen nem.

versenyszempontok nem érvényesültek. Csak néhány példa a sok közül:

Az ötéves terv megindulásával a népi dalkultúra továbbfejlesztése és népszerűsítése érdekében a Pápai Általános Leánygimnázium énekkara mennyiségi és minőségi munkaversenyre hívta ki a Dunántúl összes középiskoláinak énekkarát. A jelentkezési határidő 1950. január 1–10. volt. A munkaverseny anyaga: preklasszikus, klasszikus, romantikus, modern és orosz 3–4 szólamú kari művek voltak. Kánonnal nem lehetett nevezni, mert ez a műfaj összeegyeztethetetlen volt Zsdanov³⁰¹ zenével kapcsolatos elképzeléseivel. Minden versenyző kórus köteles volt egy Bartók, egy Kodály és egy orosz kari művet bemutatni. A munkaverseny mennyiségét a betanított kari művek száma, terjedelme és nehézségi foka határozta meg. „A munkaverseny minősége a betanított kari művek helyes felfogása és művészeti kidolgozása.” A munkaverseny kiértékelését Kodály Zoltán elnökletével ének pedagógusokból álló bíráló bizottság végezte.³⁰² A Rákosi Mátyás Gimnázium énekkara 13 dallal nevezett. A repertoáron Bányászhimnusz, Praetorius, Bach, Mozart, Kodály, Bartók, 48-as népdalok, orosz népdalok szerepeltek. Alekszandrov Lobogj te szent Lenini zászló c. művét zenekari kísérettel adták elő.

Az éneken kívül másféle témákban is hirdettek versenyeket. 1951. január 5-én útjára indult a „Miénk az iskola” országos mozgalom. A minisztérium támogatta a mozgalom elterjesztését, melyben: „Az ifjúság vállalja, hogy az iskola tantermeit, felszerelési tárgyait megőrzi, különös gondot fordít a tankönyvre, a füzetek jó állapotban való tartására, a segélykönyvtári könyveket és saját tankönyveit, füzeteit, tanszereit is gondosan megóvjá. Az iskola barátságos légkörének biztosítására a rendet és tisztaságot fenntartja, rendszeresen –legalább havonta – tisztasági napot tart.”³⁰³

Közben a szülők is aktivizálódtak. Az iskolák szülői munkaközössége közötti munkaverseny során a gimnázium is képviseltette magát. Az eredmény: „Tizenkét kollégiumi tanuló fehérműjének tisztán tartása.”³⁰⁴ A kollégiumi tisztaság ellenőrzése. Négy kollégiumi növendék

³⁰¹ Zsdanov (1896-1948) politikus, a II. világháború után a szovjet kultúrpolitika első számú irányítója. A béketábor és az imperialista államok közti harcról szóló ún. Két tábor-koncepció megfogalmazója. Tatabányán művelődési intézmény a rendszerváltozásig viselte nevét.(ZT.)

³⁰² TMJVL Árpád Gimnázium, 4. doboz 5085/1949. *Középiskolai énekkari versenyre kihívás.*

³⁰³ A minisztertanács takarékoságról szóló határozatát 1950.december 31-én közölte a Szabad Nép. Ebben mintegy a népgazdasági terv megvalósulásának zálogának tekintették a spórolást. Nemcsak fém és más hasonló gyűjtőmozgalmat szerveztek, hanem ezeket összekötötték a munkaverseny-mozgalommal is.

³⁰⁴ A felhívás szövegéből nem derül ki, hogy ezt pontosan milyen módon valósították meg.

kapott fehérneműt, cipőt, ill. cipőjavítást, kesztyűt, nadrágot 510 forint értékben.”³⁰⁵ A jelentésből megtudhatjuk, hogy a gimnázium szegény tanulói részére a Szülői Munkaközösség 3 pár cipőt vett 380 forint értékben.

Az 1952-es tanévben a Révai tanulószobai foglalkozások keretében nyilvános versenyt hirdetnek az elégtelenek ellen. A pártszervezet vállalta, hogy a versenyt nyilvánossá teszik és hetente értékelik, valamint – a korszaknak megfelelően – önkritikai lapot vezetnek minden tanulóval, melyben saját magát felkészültsége alapján előre osztályozza, feleléskor pedig a tanár e mellé írja az általa adott jegyet. További tervük a gimnázium személyzeti sajtójának megszervezése volt. Az igencsak optimista célkitűzések mellett mindenesetre feltűnő a jegyzőkönyv szűkszavú megállapítása: a szerdai sajtónapra minden osztályba megy be nevelő.³⁰⁶

A népgazdasági terv sikeréért – békekölcsön jegyzéseken túl – más módon is tehetek a pedagógusok. A megyei tanács oktatási osztálya felszólítására az iskolában is újítási bizottság került megalakításra. „A papírtakarékosság jegyében a másolatokat használt, egyik felén teleírt papírra gépeljük. Ezzel januárban 20 félíves papírt takarítottak meg. Kréta takarékoság céljából azt a rendszert vezettük be, hogy a krétát a nevelők adják ki és lehetőleg egy osztály egy napra egy krétánál többet ne kapjon. Eddig naponta 1 doboz krétát takarítottunk meg. A január havi szénfogyasztást az előző évi 300 mázsán felüliről 200 alá csökkentjük.”³⁰⁷

És egy különlegesség: Bogár Lajos, a dombóvári általános iskola altisztje az ország összes altisztjét tisztasági versenyre hívta ki. „Mi altisztek a kétkezűnk verejtékes munkájával is be akarjuk bizonyítani, hogy az üzemi munkásokkal kéz a kézben fel akarjuk építeni az ország összes iskolák altisztjeit (sic!), hogy tisztasági versenyben dolgozzunk az új szocialista embertípus kialakításában. Így támogassuk a munkásság és haladó értelmiség verejtékes országépítő versenyét.”³⁰⁸

6.3.3. Klerikalizmus elleni küzdelem

Az élesedő osztályharc jegyében a tatabányai gimnáziumban is kimutatásokat készítettek a

³⁰⁵ TMJVL Árpád Gimnázium, 4. doboz. 8/1950. *Jelentés a Szülői Munkaközösség versenyéről. 1950. január 4.*

³⁰⁶ EL. MDP Városi Bizottság 36 fond 4. fcs. 1952-54. 34. öe. 1952. október 9.

³⁰⁷ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 1951. 5. doboz. 39/1951. Az újítási bizottság megalakulása és működésének megkezdése, 1951. január 10.

³⁰⁸ A felhívásról a minisztérium körlevélben értesítette a gimnáziumot.

hitoktatásra jelentkező diákokról.³⁰⁹ Az I. c. osztály 49 tanulójaiból heten, míg a 46 fős I. d. osztályból 38-an iratkoztak be hitoktatásra 1949. szeptemberében.³¹⁰ A 437 diák közül ekkor még 169-en (38,67%), tanult hittant.³¹¹ A klerikalizmus elleni egyenlőtlen küzdelem gyors eredménnyel járt. A következő esztendőben már a vallástant – egyetlen rendkívüli tárgyként – jóval kevesebben tanulták.³¹² A lemorzsolódást mértékét jelzi, hogy az intézmény tanulóinak ekkor már alig 20%-a járt vallástanra – mint a jegyzőkönyv szövegéből kiolvasható –, ők is rendszertelenül. „A vallástanár a végzett anyagról naplót vezet.”³¹³ 1951-ben pedig már csak a tényt konstatálták: „hitoktatás nincs, az év elején hittanra járók teljes egészében lemorzsolódtak”.³¹⁴ Csak összehasonlításképp: Salgótarjánban is hasonlóan alakult a helyzet. A város születésének 50.évfordulójára készült kötetben ez szerepel: „Hogy a városban az iskolák államosítása viszonylag símán ment, a nagyüzemek politikai hatásán túl az is közreműködött, hogy a kommunista nevelők a tantestületben és az ifjúsági szervezetekben a fenti feladatokhoz megfelelő segítséget nyújtottak.”(Salgótarján 1972:297.)

1949 októberében – a felülről szított – egyházellenes hangulat Tatabányán is áldozatokkal járt. Így került sor három Dolgozók Óvónőképzőjébe járó tanulónak eltávolítására. Az ellenük felhozott vádak között szerepelt, hogy a papsággal állandó összeköttetésben voltak, a képző ügyeiről őket tájékoztatták, hittanórákra jártak. A három diáklány a fakultatív vallásoktatás bevezetése érdekében levelet fogalmazott, melyet Budapestre küldtek. Válasz hiányában önálló akciót szerveztek, a tanulók nagy részét sikerült egy templomi hittanórára elvinniük. Vas Erzsébet iskolavezető figyelmeztette a tanulókat, hogy a képzés célja demokratikus óvónők képzése. „*Világnézeti órán teljes passzivitást mutattak, felszólalásaikkal zavarták az előadást, destruktív magatartásukkal akadályozták az egységes demokratikus szellem kialakulását, klikket alakítottak a vallásos hallgatókból, melyben ők voltak a vezetők.*”³¹⁵ Az iskola vezetősége a városi pártbizottsággal

³⁰⁹A vallás -és közoktatásügyi miniszter 1949. szeptember 6-i végrehajtási utasítása értelmében a szülőknek szeptember 15-ig kellett nyilatkozniuk – írásban vagy szóban-, hogy gyermeküket vallásoktatásban részesítsék. A rendelet előírta továbbá, hogy a hitoktatót a vallásoktatáson kívül egyéb iskolai munkára (helyettesítés, felügyelet kirándulásokon stb.) beosztani nem lehet. A hitoktató nem vehetett részt a tantestület értekezletein. Az iskola épületében csak a vallásoktatás ideje alatt tartózkodhatott.

³¹⁰TMJVL Árpád Gimnázium, 4. doboz. 328/1949. *Névjegyzék*.

³¹¹ Ugyanez a tendencia volt megfigyelhető Salgótarjánban is. Ott, 1951-ben az általános iskolai tanulók 35 százaléka, 1952-ben már csak 12 százaléka járt hittanra. SZABÓ BÉLA és mtsai szerk. 1972. 331.

³¹² Az 1949.évi. 5. számú törvényrendelet 1.§-a alapján megszűnt az iskolákban a kötelező vallásoktatás.

³¹³ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai 1951.5.doboz. Havi jelentés a Rákosi Gimnáziumból 1950.

³¹⁴ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 1951. 5.doboz. *Havi jelentés a Rákosi Gimnáziumból* 1951. március.

³¹⁵ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 3. doboz. 49/149.

közösen határozott a tanulók kizárásáról.³¹⁶ A határozatot az iskola hallgatói előtt is kihirdették.

A klerikalizmus elleni küzdelemben során a figyelem a tanárookra is kiterjedt, az ő megbízhatóságukat is folyamatosan ellenőrizték. „Ellenséges ideológiai hatás, mint régi pedagógiai maradvány 2–3 kartársnál észlelhető. Ez a túlzott elnéző magatartásban, a fegyelmezetlenség megtűrésében nyilvánul meg. A klerikális reakció megnyilvánulásait egyelőre nem észleltük, habár feltehető és folyamatban van a felderítése annak, hogy néhány lemorzsolódni óhajtó tanuló nem a szülőkre gyakorolt klerikális behatás miatt szándékozik lemorzsolódni.”³¹⁷ „A klerikális befolyás a hittanórákon keresztül megszűnt, de más alakot öltve mégis megmaradt.”³¹⁸ Kiütközik ez a szabad vallásgyakorlat kérdésének a fokozásában és egyéni értelmezésében. Kitűnt, hogy a templomba járás még erős méretű, ami bizonyos mértékben a természettudományos nevelés nem kielégítő eredményét mutatja. Ennek megszüntetésére néhány kartárs (Pardi³¹⁹, Nikodémusz, Majdik,³²⁰ Baranyai) szervezett vasárnapi kirándulásokkal igyekeztek lekötni a tanulók figyelmét.”³²¹

Bár a vallásos világnézet ellen országosan komoly propaganda hadjárat folyt, ennek intenzitása időszakonként eltérő volt. Nagy Imre miniszterelnöki pozíciójának megrendülése az iskolában is a rákosista vonal térnyerését eredményezte. „A klerikális reakció erősödött, ellanyhult az iskolákban az ellenség elleni harc.” – tartalmaz súlyos vádak tanárok ellen egy 1955-ös beszámoló. Az I. b. és a II. b. osztályokban a politikai nevelés hiánya odáig jutott – itt Nagy és

³¹⁶ Az október 22-én tartott ülés résztvevői voltak: Vas Erzsébet iskolavezető; Csőreg László, Luzsica Lajos, Gábor Emil tanárok, Németh József tanító, Boros Jánosné és Seres Mária iskolabizalmiak.

³¹⁷ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 1951. 5. doboz. *Havi jelentés a Rákosi Gimnáziumból* 1951. március.

³¹⁸ Központilag szabályozták a vallásoktatást az ország iskoláiban. A hitoktató nem lehetett tagja az iskola tantestületének, nem vehetett részt a tantestület értekezleteken; az iskola épületében csak vallásoktatás ideje alatt tartózkodhatott, velük más foglalkozást nem szervezhetett. Önálló és óradíjas hitoktatók működtek az iskolákban, akiket az illetékes egyházi hatóság javaslata alapján a megyei tanács illetékese bízott meg. Csak olyan személynek volt adható megbízás, aki a hitoktatáshoz szükséges szakképesítéssel rendelkezett. A megbízás visszavonható és megtagadható volt attól, aki a népi demokráciával vagy annak rendelkezéseivel ellenséges állást foglalt el.

³¹⁹ Pardi Zoltánt az igazgató 1953-ban jutalomra javasolta. Az indoklás szövegéből: 1950 óta tanít a gimnáziumban(...) A vezetése álló biológiai szakkör tagjait önálló munkára neveli. Az egyes brigádok ökológiai, anatómiai és rendszertani munkát végeznek. Vasárnaponként a tanulókkal gyűjtőkirándulásokat végez és az így begyűjtött anyag egy részét határozás és rendszerezés után az általános iskolák szertárfejlesztésére adományozza. A szakkör vezetése eredményes véglénykutatásokat is végez. Az elmúlt tanév eredményességét mutatja az 1952. június 8-án megnyílt természettudományos kiállítás. (...) Mint a tanulószoba vezetője, eredményesen dolgozik. (...) F. tanévben vezeti a négyéves pedagógus továbbképzés ideológiai konferenciáit. Mint a Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat megyei szakosztályvezetője szintén eredményesen dolgozik. 1000 forint jutalomra javaslom. (Tb. L. Árpád Gimnázium iktatott iratai 1952-53 6. doboz.)

³²⁰ Majdik Zoltán német, angol, orosz szakos tanár, 1948.01.06 és 1951.08.01.között tanított az iskolában. Ez időszak alatt igazgatóhelyettesi funkciót is ellátott.

³²¹ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 1951. 5. doboz. *Havi jelentés a Rákosi Gimnáziumból* 1951. május-június.

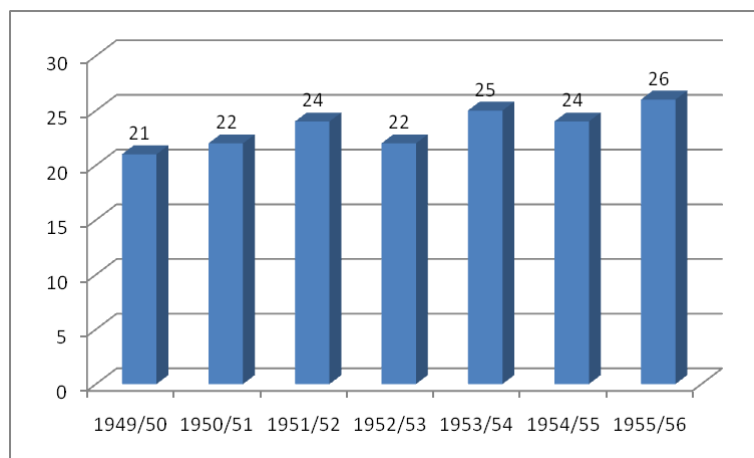
Kockás tanárok lettek néven nevezve –, hogy néhány tanuló megpróbált a tanulószobáról a körmenetre kikérezkedni. Szemináriumokon, átképzéseken készítették fel a nevelőket erre a küzdelemre, melyeken a részvétel kötelező volt: „Értesítem igazgató elvtársat, hogy a Megyei Pártbizottság f. évi december hó 22-én délután 5 órakor Tatabányán a Pártoktatás Házában »A vallás és a tudomány ellentéte« címmel előadást rendez.... Feladatává teszem ezért az Igazgató Kartársnak, hogy nevelőtestületét lehetőleg teljes számban mozgósítsa....”³²²

A vallásos ideológiák háttérbe szorításával a társadalom kulturális átnevelésének egyik feltétele teljesült. A következő lépés az államideológia szintjére emelt marxizmus elfogadtatása volt.(ROMSICS 1999.:358.)

³²² TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 1955-56. 8. doboz. *Értesítés*

6.4. Az iskola tanári kara

Az 1948 utáni évek, évtizedek társadalmi változásait leginkább a „felemás modernizáció” fogalmával jellemezhetjük.³²³ A foglalkozási szerkezet átalakulása, az iskolázottsági szint növekedése, önmagukban határozott modernizációról tanúskodnak. Ugyanakkor felemás ez a folyamat, hiszen nem segítette elő a társadalom konfliktuskezelő-képességének kialakulását és akadályozta a civil társadalmi viselkedésformák kifejlődését, hosszú időn keresztül háttérbe szorította a valóságos értékkeremtő és értékközvetítő kultúrát.(VALUCH 2003.:476.) Ahol a polgári hagyományok, szokásrendek, kapcsolatrendszerek nem vagy alig tudtak gyökeret eresztetni, ott az értelmiség is marginalizálódik. Nem lehet nem észrevenni, hogy az iskola fennállásának első tíz éve során mennyi tanár hagyta ott a gimnáziumot. A fluktuáció mértékét jelzi, hogy 1946 és 1956 között a tantestület többször is kicserélődött. Ebben a periódusban összesen 75 pedagógus dolgozott hosszabb-rövidebb ideig az iskolában. Az első két tanévben tantestület létszáma 12 főből állt, ami 1948/49-re 20-ra emelkedett, majd lassú emelkedést mutatva 1955/56-ban érte el a tetőpontot.

4. sz. ábra: A tantestület létszámának alakulása 1949 és 1956 között (fő)
(JubÉvk. FARKASNÉ JUHÁSZ Krisztina szerk., 50 éves a tatabányai Árpád Gimnázium 189.)

A tantestület korösszetételét tekintve zömében mindig fiatalokból állt. 1951. májusi kimutatás alapján a nevelők kormegoszlása így alakult:

- 25–35 éves korig: 17

³²³ Bővebben: Andorka Rudolf :Társadalmi változások és társadalmi problémák, 1940-1990. Statisztikai Szemle 1992. 4-5. sz. 301-324.

- 36–50 éves korig: 3
- 50 év feletti: 1³²⁴

A tanári kar óriási méretű fluktuációja hatalmas problémát jelentett. Maga a jelenség nem volt tatabányai specifikum, országos méretekben is gondot jelentett. Tömeges személycserékre került sor az oktatásirányításban is. Ilyen körülmények között szintre kaotikus állapotok alakultak az oktatásban. Rákosi Mátyás is elégedetlen volt a „káderfronton” tapasztalható kapkodással.³²⁵ „Még most, a félév után is hallunk áthelyezésekről. Ilyen körülmények között vajon lehet-e eredményes és jó munkát várni azoktól a kartársaktól, akik ma itt, holnap egészen más helyen, más órabeosztással kénytelenek dolgozni.”³²⁶ A pártfőtitkár cinikus véleménye mindenesetre összeesengett a tatabányai Rákosi Mátyás Gimnázium tanévzáróján elhangzott kesernyés igazgatói értékeléssel: „az idei tanévet megelőző évek mindegyikében a nevelőtestület legalább harmada kicserélődött. Ezt tetőzte a folyó tanév, amelyben a negyedik negyedév elejéig nem volt olyan hónap, hogy legalább egy-két nevelő ne távozott, vagy ne jött volna az iskolánkhoz. Csak kevés vigaszt nyújt az a tény, hogy az utóbbi 3 évben elhelyezett 29 nevelő közül 18 magasabb funkcióba került.”³²⁷

A rohammunkában történő átszervezések, az oktatásirányításban politikai megrendelésekre készült kapkodó jellegű személyi döntések negatívumait a Rákosi Gimnázium alaposan megsínylette. Nézzük, mit is jelentett ez a gyakorlatban. Fejérdy Györgyöt utódja – a frissen kinevezett igazgató, Dr. Molnár Péter –, munkába lépésének egyik első döntéseként, miniszteri határozat alapján szeptember 4-én elbocsátotta. Egyben utasította, hogy új szolgálati helyén, a Gödöllői Állami Ady Endre Gimnáziumban haladéktalanul jelentkezzen. Fejérdyt augusztus 26-án mentik fel, majd felgyorsulnak a személycserékre vonatkozó döntések.

Sípos Magda tanárnő szeptember első napjától került ideiglenes főfoglalkozású óraadó tanári minőségben alkalmazásra. Szanyi István felmentése szeptember 6-án történt meg. Őt az esztergomi Szent István Gimnáziumhoz irányították, hivatkozással a budapestvidéki főigazgatóság 3832/1949 sz. határozatára. Szeptember 21-én Molnár Péter minősítési lapja megérkezett a Gödöllői Állami

³²⁴ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 5. doboz. *A kádermunka megvalósítása* 397/1951.

³²⁵ Vö: Dienes László áthelyezése a gimnáziumhoz.

³²⁶ Pártközponti jelentés a VKM-ben folyó ellenséges tevékenységről. 1950. február.

³²⁷ EL. 32 f. 2 fcs. 46. öe. *A tatabányai Rákosi Mátyás Gimnázium tanévzáró értekezletének jegyzőkönyve, 1955. június 23.*

Gimnáziumból. Mivel Fejérdy Győzött a minisztérium még szeptember folyamán ugyanebbe a gimnáziumba irányította; nyilvánvaló, hogy a döntéshozók szimpla személycserével kívánták lezárni az egyre kínosabbá váló ügyet.

Fekete Lajos igazgatóhelyettesi megbízatása 1949. szeptember 20-tól lépett érvénybe.

Rácz János tanárt a VKM szeptember 2-án mentette fel. Utasították, hogy új szolgálati helyén a székesfehérvári Ybl Gimnáziumban szolgálatát azonnali hatállyal kezdje meg. Emiatt az új igazgató szeptember 27-én kérvényezte a tankerületi főigazgatónál Rácz János pótlására egy fő mennyiségtan-természettan szakos teljes óraszámú tanár odahelyezését. Ekkor a gimnáziumban mindössze két hasonló szakos tanár állt rendelkezésre. Egyikük heti 27, míg a másik 29 órában tanított.

Október 22-én az esztergomi Szent István Gimnáziumtól Vereckei Sarolta tanárnőt a Rákosi Mátyás Gimnáziumba helyezték át. Esztergomból – szintén egy megbízott igazgató volt az illetékes – küldte át az értesítő levelet és a tanárnő minősítő lapját. Szanyi István ügyében a VKM ugyanúgy járt el, mint Fejérdy igazgató esetében; személycserével oldották meg a helyzetet. Így került Szanyi István az esztergomi Szent István Gimnáziumba, míg Vereckei tanárnő költözhetett Tatabányára. Az előző tanév gyakorló tanárai: Dr. Gábor Emil, Csőregi László, Bója Ervin és Rusvay Tibor, akik az 1948/49 iskolai évben mint teljes óraszámú óraadó tanárok gyakoroltak a gimnáziumban, pedagógiai vizsgájukat 1949. szeptember hónapban sikerrel letették.

Az őszi folyamán újabb pedagógusokat helyeztek a gimnáziumba.

A kaotikus viszonyok között Dr. Molnár Péter felhívta a miniszter figyelmét, hogy október folyamán Szalontai László és Franczizi János tanárok Tatára jártak honvédtisztképző iskolába és ott nyertek azonnali elhelyezést. Az igazgató roppant kellemetlen helyzetbe került, mivel erről ő csak telefonon keresztül, előző este értesült. Szalontai Lászlóné hívta fel, hogy férje lázas beteg, majd közölte, hogy többet sem a férje, sem Franczizi tanár úr nem fog a gimnáziumban tanítani, mert Tatára helyezték őket. A megbízott vezető ezután kétségbeesetten jelentette: „amennyiben két mennyiségtan, természettan szakos tanár áthelyezése a valóságnak megfelel, úgy a Rákosi Gimnáziumban nemhogy a szakrendszerű oktatás nem valósítható meg, hanem még az osztályok foglalkoztatása is szinte átláthatatlan nehézséget okoz”.³²⁸

³²⁸ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 2. doboz *Helyzetjelentés a tatabányai Rákosi Gimnáziumról* 1949. október

Menet közben ismételten érkeztek új tanárok a gimnáziumba; így Majdik Zoltán, Mohácsi Károly, Szekeres Mária és Vladár Ervinné foglalta el új állomáshelyét.

A nagymérvű vándorlásnak kétségkívül az egyik fő oka a gimnáziumban az előző félév során lefolytatott fegyelmi eljárás befejezése volt. Ennek részletes leírása disszertációm előző fejezetében olvasható. A vizsgálat elhúzódása pedig azt is eredményezte, hogy a személycserékre a tanév folyamán került sor.

A megbízott igazgató igen kritikus helyzetben vette át az iskola vezetését. A bajokat tetézte, hogy az oktatásirányításban tapasztalható kapkodás miatt sokszor nem tudta a jobb kéz, mit csinál a bal. Az igazgató ilyen körülmények között a felettes szervekre sem tudott megfelelően támaszkodni. Bizonyítékként szolgáljon erre az alábbi levél:

„Tárgy: Dienes László áthelyezése az Újpesti Állami Könyves Kálmán Gimnáziumba.

Kelt Esztergom 1949. szeptember 14.

Főigazgató asszony!

Jelentem, hogy Dienes László nevű tanár a tatabányai Rákosi Mátyás Gimnáziumban nincs és nem is volt. A miniszteri rendeletet mellékelten visszajuttatom azzal, hogy valószínűleg tartom, hogy épp az illető tanárnak kell a mi gimnáziumunkhoz kerülnie, mivel fölterjesztésben már jelentettem, hogy Rácz tanárnak innen Székesfehérvárra való áthelyezése miatt intézetünknek sürgősen szüksége volna mennyiségtan-fizika-kémia szakos tanárra.

1949. szept. 22. dr. Molnár Péter. mb. ig.”

A személyi feltételek biztosítása folyamatos fejtörést okozott az iskola vezetőségének. Egyetlen tanév sem kezdődhetett úgy, hogy biztosak lehettek benne, ugyanazok lesznek majd ott a záró értekezleten is. „Ezt az évet sem tudtuk rögzített személyi feltételekkel indítani, a fluktuáció mind a mai napig tart. Dési Ágnes, Fischer Márta, Szilágyi Erzsébet és Nemes Rudolf kartársak nem is tartották érdemesnek iskolánkban a munkát megkezdeni. Később Simon Imre, majd Gulácsy kartárs távozott, azután szereltek le a katonák és mostanában érkezett Matyikó kartárs. Jelenleg az igazgatásban beállott változás következtében 27 orosz óra várja új gazdáját. Úgy látszik, Tatabányát a nevelők nem tartják alkalmasnak állandó letelepedési helyül, nem kívánnak itt egy

életet eltölteni. Átjáróház. Egy ideig jó a Pestre való utazgatás, a jobb megélhetési lehetőség szempontjából. Másokat a lakásviszonyok nehézségei riasztanak el. Évről évre új reményekkel, sok új és főleg kezdő nevelővel indulunk. Alig van 5-6 többéves szolgálatra és itt tartózkodásra visszatekintő kartárs iskolánkban.”³²⁹

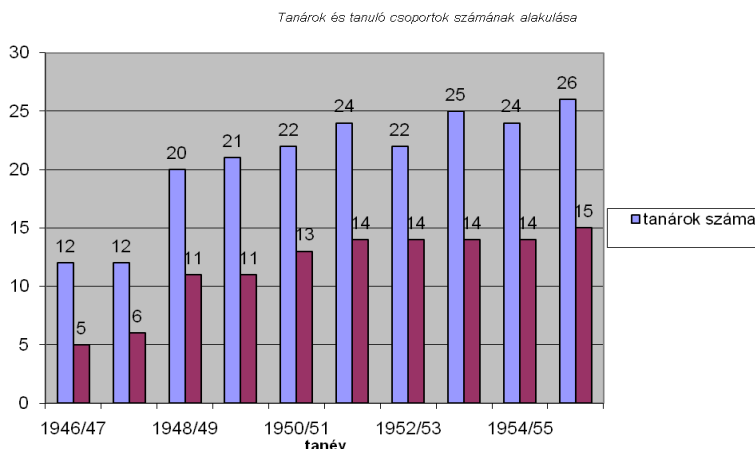
A tanárok egy része a váltás után is megmaradt tatabányai pedagógusnak. Lukács Dezső, Babay Géza, Csőregh László és Matyikó Imre a Péch Antal Bányaiipari Technikumában tanított.

A pedagógusok – mint a társadalom jelentős része – a félelem légkörében éltek. Ha tisztességesen követelve, szigorúbban osztályoztak, könnyen kikiálthatták őket a munkás- és parasztgyermek ellenségének. Ha ettől visszariadva jobb jegyeket adtak, szintén az ellenség listájára kerülhettek. Demokratikus körülmények között számíthattak volna érdekvédelmi szervezetük támogatására. „Oktatásügyünk történetének következő évtizedeiben a korábbi hazai gyakorlattól és az általános európai -polgári demokratikus- normáktól eltérő szabályozási elv és joggyakorlat érvényesült: a magyar közoktatást az iskolaállamosítási törvényt követően törvények nélkül, párthatározatok útján irányították, mintegy törvényen kívül helyezték.

Emiatt a szakszervezeti mozgalom is szükségképpen háttérbe szorult. *„Szerepe az oktatáspolitikába való érdemi beleszólás és az érdekérvényesítő, érdekvédelmi tevékenység reális esélye nélkül az iskolatisztasági és nevelési versenyek rendezésére, a pedagógusok „beiskolázásának” irányítására és az iskolán kívüli társadalmi akciók³³⁰ szervezésére szorítkozott, és évtizedekre szólóan elvesztette tekintélyét formális tagsága, a százszázalékosan szerveződött magyar pedagógustársadalom előtt.”* (KELEMEN 2007.134.)

³²⁹ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 8. doboz. *Jegyzőkönyv tanulmányi értekezletről.* 1955. nov. 28. Molnár Ilona hozzászólása.

³³⁰ Ilyenek voltak például: a terv- és békekölcsön-jegyzés, tojásgyűjtés, hulladékgyűjtés.

V. sz. ábra Tanárok és tanuló csoportok száma
(JubÉvk. FARKASNÉ JUHÁSZ Krisztina szerk., 50 éves a tatai Árpád Gimnázium 189.)

Az iskola fennállásának első tíz évében az intézménynek összesen hat igazgatója volt. 1949-től egymást követő három vezetőnek sem sikerült legalább egy teljes esztendőig irányítania a testület munkáját. Leghosszabb ideig Piskolti Béla őrizte pozícióját, aki 1951. február 17-től 1955. decemberig vezette a gimnáziumot.³³¹ A politika helyenként durván és direkt módon is beleszólt az iskolák életébe, így a az igazgatók csak csekély autonómiával rendelkeztek.

Hamar elmúltak azok az idők, amikor az ünnepélyeken Tóth József még a maga költőte verseivel buzdította a tanulóifjúságot. Az iskola első igazgatója minden lehetséges fórumot felhasznált, hogy világról alkotott gondolatait megossza közönségével. A jelesebb évfordulókon tartott megemlékezései, vagy az iskola évkönyvébe írt lelkesítőnek szánt cikkei joggal válhattak ki kollégái felháborodását, de sorait még az új világba vetett töretlen hit és lelkesedés ihlette. Az ötvenes években már központi utasításokkal szabályozták az iskola életében fontos események forgatókönyvét. Ebben a spontaneitásnak már nem jutott szerep. Például amikor Lenin halálának évfordulóját ünnepelték (miért nem a születése napját?), akkor ezeket a rendezvényeket országsszerte az utolsó tanítási órában kellett megtartani. Az utasítások részletesen taglalták az elvárásokat:

„Az ünnepi beszédet az iskola igazgatója tartsa. A beszéd 30 percnél, az egész műsor egy

³³¹ A Dolgozók Lapja 1985.01.30. számában Ádám Éva Tanár-történész c. írásában ez szerepel: „1951-ben a Rákosi Mátyás Gimnázium igazgatói teendőivel bízták meg. Megbírkózott a feladattal, s mikor helyére tette a dolgokat, jogosnak érezte, hogy visszakérje magát a nagyon megszeretett Komáromba.”

óránál tovább ne tartson. Az ünnepi beszéd anyagát az igazgatók a tanulók értelmi színvonalának figyelembe vételével állítsák össze. A napi sajtó vonatkozó cikkeit használják fel.

Ajánlott irodalom:

1. *A Bolsevik Párt történetéből IX. fejezet 4. 224-235 oldal, Sztálin esküje*
2. *Lenin: Az ifjúsági szövetségek feladatairól. /Lenin beszéde a Komszomol III. Kongresszusán/*
3. *Majakovszkij Lenin eposza*
4. *Osztrovszkij: „Az acélt megedzik” c. könyvéből a Lenin haláláról szóló rész*

Megfelelő dekorációról a Szülői Munkaközösség segítségével az iskola vezetője gondoskodik.”³³²

Az igazgatóknak nemcsak a felülről jövő utasításokat kellett maradéktalanul végrehajtaniuk, de kezelniük kellett a testületen belüli konfliktusokat is. Helyzetüket nehezítette, hogy a fluktuáció miatt folyamatosan változó testület munkáját személyes ellentétek is terhelték. A pedagógusok igyekeztek autonómiájukat védeni. A gimnáziumban 1954 óta tanító Dr. Pluhár József úgy emlékezett, hogy a politikai és állami vezetéssel időnként szembekerült az iskola vezetése és a tantestület is. (JubÉvk.:58.)

Az igazgató és a tantestület tagjai közötti konfliktusok típusai típusa:

1. Az ellentétek megmaradtak az iskola falain belül.
2. A tantestület tagjai közül próbált valaki felettes hatósághoz fordulni és ebből keletkezett feszültség.
3. A konfliktusok kikerültek az iskola falain kívülre.

A jogos és jogtalan sérelmek által kiváltott érzések és az ezek következtében kialakult csoportdinamikai folyamatok pontos történetét ennyi év távolából, élő tanúk hiányában, pusztán írott dokumentumokra építve rekonstruálni nem lehet. Az iskola a maga zárt világával, fegyelmező, szabályozó mechanizmusaival ma is kedvelt terepe a szociometriával foglalkozó kutatóknak. Ilyen vizsgálat hiányában, a rendelkezésre álló dokumentumok alapján is egyértelműen megállapítható, hogy a kiszolgáltatott helyzetben lévő, alulfizetett, teljesítményükért

³³² TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 4. doboz. *Szülői Munkaközösség*

sem kellő erkölcsi, sem anyagi megbecsülést nem kapó, politikai presszió, ellenőrzések alatt dolgozó pedagógusok közötti súrlódások kódolva voltak a rendszerben.

A tanárok a megoldást – ki mástól is tehették volna? – rendszerint az igazgatójuktól várták, akik ezeknek a fokozott elvárásoknak képtelenek voltak megfelelni. Az egyik ilyen eset során az igazgató kollégái elkötelezettségét kifogásolta: „Az ellenség megnyilvánulásaival szemben tanúsított éberségük és harcos kiállásuk tekintetében Zentainé, Nagy Margit és Lakos Ilona kartársnők passzivitásukkal elmaradnak a szocialista nevelői mintakép mögött.”³³³ Lakos Ilona ezt a megjegyzést sérelmezte. Felháborodottan kérte ki magának, hogy óravezetését nem tartják eléggé demokratikusnak, ráadásul úgy, hogy Piskolti Béla óráját mindössze egyszer látogatta, és bár tanulmányi felügyelőt több ízben ellenőrizte óráját, sem az igazgatótól, sem tőle korábban ilyen jellegű kritikát nem kapott. Panaszait tovább sorolva elmondta, hogy a szertár gyarapításában tevékenyen részt vett, továbbképzésre önként kérte magát, rendszeresen korrepetált, ezért konkrétumok nélküli vádaskodásnak érzi a bírálatot. Nagy Margit tanárnő lelkében is maradtak tüskék. Erre utal az a hozzászólása, melyben felhívta főnöke figyelmét, hogy kritikáját mindenkivel szemben egyenlő mértékben gyakorolja. Igazgató válaszában tompítani igyekezett kijelentéseinek élet, szerinte Lakos kartársnő félreértette kritikáját: „a forradalmi szellem hiánya még nem jelenti azt, hogy valaki nem demokratikus. A dinamikus erő és a lelkesedés hiányzik, az a forradalmi szellem, amely magával ragadja az ifjúságot.”³³⁴

Az egyik értekezleten Antók József – nem minden malícia nélkül – köszönetet mondott igazgató kartársnak a kritikai hangért, amelyet első ízben tapasztalt, mint építő szándékú kimerítő kritikát. A kétes élű dicséretet számonkérés követte: „Két hete igazgató kartársnak beadott egy kérelmet, melyet az igazgató kartárs négy napig nem továbbított és utána véleményezés nélkül másnak adta ki. A kérvény így, ha továbbjutott volna, azt a látszatot keltene, hogy ő a szolgálati utat rendszeresen megkerüli. Kérdezi igazgatót, hogy ez ellen az eljárás ellen írásban beadandó panaszát hajlandó-e szolgálati úton továbbítani, igen, vagy nem?” Az igazgató szerint ez a történet nem felel meg a valóságnak: mert Antók József az első negyedévi ellenőrző értekezlet tanulmányi értékeléséhez nem tartozó egyéni vélt sérelmeit tárta az értekezlet elé.³³⁵ A kérdés szerinte az E

³³³ TMJVL 51. doboz. *Az 1951. június 5. szakszervezeti munkaértekezlet jegyzőkönyvéből.*

³³⁴ TMJVL 51. doboz. *Az 1951. június 5. szakszervezeti munkaértekezlet jegyzőkönyvéből.*

³³⁵ Antók Józsefet saját kérésére a minisztérium 1952-ben Budapestre helyezte.

1202-2R -1/51 sz. VKM rendelet értelmében amúgy is az igazgató kizárólagos hatásköre.³³⁶

A tantestületen belüli konfliktusok feloldása érdekében a minisztérium dolgozói brigádlátogatás keretében két ízben is látogatást tettek a gimnáziumban. A második látogatás során felvett jegyzőkönyv betekintést nyújt a testületen belüli ellentétek okaira.³³⁷ Kanizsai Nagy Antal főelőadó azt a költői kérdést fogalmazta meg: „Hogyan valósult itt meg a kommunista ember nevelésének a problémája?” Nehogy valakinek kétsége legyen, a választ is megadta: „Egységes nevelési eljárás még mindig nincs. Az igazgató kartárs nem alakította ki elég erélyes eszközökkel az egységes nevelést, de nem segített neki ebben a tantestület sem.” Kanizsai ugyanakkor hangsúlyozta, nem lehet egyetlen emberre hárítani a felelősséget: „Az igazgató határozatai nem voltak mindig túl szerencsések, a tantestület nem vitatkozott rajta, hanem csak elfogadta. Fásultság mutatkozik a tantestületben, nevelői forradalmi optimizmus hiányzik. Azonban túlzás Pardi kartársnak az a megállapítása, hogy »ez a tantestület hamarosan összeomlik. A kollektívában nincs meg az egészséges kritika-önkritika szelleme és így pletykálgodás formájában csapódik ez le.” A főelőadó példát is említett az egységes eljárások hiányára: „A III. c. osztály tanulóit a pesti Hamlet előadáson való magatartásuk miatt a tantestület eltiltotta a kirándulásoktól, az osztályfőnök ennek ellenére jegyet vásárolt részükre. Ebből kifolyólag a testületen belül heves viták keletkeztek.” Megoldásként elolvasásra ajánlja Nyikolajevna: Aratás c. munkáját, amelyből tisztán láthatná, hogyan zökken be a kolhoz kollektívája a helyes vágányba, amely után óriási fejlődés következik be.

Kanizsai mondanivalójához többen is véleményt fűztek. Diószegi András úgy vélte, hogy amióta itt dolgozik, kritika a tantestületben nem hangzott el, és az esetenkénti kritikát az igazgató részéről piszkálódásnak vették. Megemlítette, hogy a fiatal tanárok nem kapnak kellő segítséget idősebb kollégáik részéről. Válaszul erre Bárdos László felhívta fiatal kollégája figyelmét, hogy négyszer is meglátogatta Diószegi kartársat, míg az őt egyszer sem. Vladár Ervinné egész testületet átható bizalmatlanságról és félelemről beszélt. Szerinte „az igazgató baráti kéznyújtása nem volt egységes, ő félelem érzettel van teli. Fokozza ezt az is, hogy a KM brigád újabb megjelenésekor a tantestületben „háát miért jöttek megint?” kérdésre valaki azt válaszolta: „biztos már megint Piskolti jelentett megint fölfele.” Vladárné szerint az igazgató az első brigádlátogatás után, néhány

³³⁶ TMJVL 51. doboz. *Az 1951. november 21. nevelői értekezlet jegyzőkönyvéből.*

³³⁷ TMJVL 51. doboz. *Tantestületi értekezlet jegyzőkönyvek.* Felvétel a Közoktatásügyi Minisztérium brigádlátogatása alkalmával 1952. április 7-én.

bátortalan közeledési kísérleten kívül inkább a visszavonulást választotta. Úgy vélte, hogy már egymásban sem bízhatnak: „Fekete kartárs hol ebben, hol abban látja a besúgót.” Ebbe a sorba illesztette az egyik tanárnak egy IV. osztályos tanulóhoz idézett mondatát is: „Te mint párttag megérthetnéd, miért nem engedünk benneteket Horváth tanárral Veszprémbe.” Vladárné hozzászólására Fekete Lajos ingerülten válaszolt. Szerinte az igazgató minden tízpercben a tanárok között van. Nem tudja, mire célzott Vladárné, mikor besúgókról beszélt, mert tudta szerint a tantestületben a besúgás nem divatozik. Molnár Ilona csalódásának adott hangot. Mielőtt ide került, az volt a véleménye, hogy ez az ország első gimnáziuma. Itt azt tapasztalta, hogy ez nem így van, és ennek az okaként a túlzott liberalizmust nevezte meg.

A rossz anyagi körülmények között élő, politikai nyomás alatt dolgozó, szellemileg és fizikailag leterhelt, személyi összetételt tekintve folyamatosan változó testület tagjai közötti súrlódások, feszültségek kialakulása törvényszerű volt. A személyes rokon- és ellenszenveken alapuló klikkesedés mellett azonban más törésvonalak is kialakultak. 1946 és 1956 között összesen hatan vezették az intézményt, a helyettesi pozíciót viszont nyolcan is betöltötték. Az iskola igazgatói voltak:

- Tóth József: 1946.08.25 – 1948.08.19.
- Fejérdy Győző: 1949.01.20 – 1949.09.14.
- Dr. Molnár Péter: 1949.09.01 – 1950.08.16.
- Dr. Tenk Béla: 1950.08.16 – 1951.01.01.
- Piskolti Béla: 1951.02.17 – 1955.12.01.
- Lengyel Géza: 1955.12.01 – 1961. 06.30.

Az igazgatóhelyettesek is csak rövid ideig élvezhették a bizalmat:

- Fejérdy Győző: 1946.09.01 – 1949.01.20.
- Szalontai László: 1949.01.20 – 1949.09.20.
- Fekete Lajos: 1949.09.20 – 1950.01.01.
- Csetényi József: 1950.01.02 – 1950.06.06.
- Majdik Zoltán: 1950.01.01 – 1951.08.01
- Antók József: 1950.06.06 – 1951.01.01.
- Nikodémusz Etelka: 1951.09.24 – 1952.09.01.

- Molnár Ilona³³⁸: 1952.09.01 – 1961.06.30.

A helyettesek közül egyedül Fejérdy Zoltánból lett rövid időre igazgató. Ez a tény önmagában is bizonyítja a kádermunka gyengeségét, a tanári karral szembeni bizalmatlanságot.

Pluhár József, aki 1954-ben, fiatal pedagógusként került a gimnáziumba, így emlékszik ezekre az időkre: „*A politikai és állami vezetéssel időnként szembekerült az iskola vezetése és a tantestület is. A konfrontáció alapja a nevelőtestület állásfoglalása és a pártállam által elvárt nézetek közötti ellentmondás. A nevelőtestület mindig kritikusan fogadta a pártállami elképzeléseket végrehajtani akaró igazgatók törekvéseit. Ez néha a tantestületet is megosztotta: igazgatópártivá vagy ellenzéki csoportra. A konfrontáció ilyenkor a tantestület és az igazgató között folyt. A végeredmény többnyire az igazgató diszkrét távozása: A tantestület »elfogyasztotta« az igazgatót.*” (JubÉvk.: 58.)

6.4.1. Alapszervezeti munka

Bár Tatabányát a közvéleményben gyakran csak „vörös” Tatabányaként emlegették, az iskola tantestületében a forradalom előtti időszakban a párttagok aránya nem érte el az ötven százalékot. A gimnázium MDP szervezete 1951 novemberében alakult. Első elnöke Fekete Lajos,³³⁹ párttitkára Nikodémusz Etelka lett. Az iskola „hagyományainak” megfelelően Nikodémusz tanárnő nemsokára „más, fontosabb beosztásba” került,³⁴⁰ az ő helyét Fekete Lajos töltötte be rövid ideig, akit szintén áthelyeztek más beosztásba.³⁴¹ Ezután a tagság egyhangú szavazással Molnár Ilonát³⁴²

³³⁸ Molnár Ilona később - 1961- 1967 között- a gimnázium igazgatója lett.

³³⁹ Fekete Lajos 1946-tól 1953-ig tanított a gimnáziumban, ezután a helyi Bányaiipari Technikumba helyezték át. 1949-ben néhány hónapig az iskola igazgatóhelyettese is volt.

³⁴⁰ Nikodémusz Etelka tanárnőt a Köznevelési Minisztérium az április hónapban kezdődő igazgatói iskolára küldte. Tb. L. Árpád Gimnázium iktatott iratai, 6.doboz.1952.január. A tanfolyam öt hónapos volt.

³⁴¹1953. június 26-i taggyűlésen mondott le és választották meg utódjának Molnárt. (ZT.)

³⁴² Molnár Ilona 1951 óta tanított a gimnáziumban. 1953-ban az igazgató jutalomra terjesztette fel. Ennek szövegéből idézek: „Környei lakosként aktívan bekapcsolódott a község életébe. Tevékeny munkát végzett az MNDSZ-ben. Pedagógus szemináriumot vezetett. A TSZCS tagok részére munkaegység számítási tanfolyamot tartott. Jelenben is mint pártvezetőségi tag sokat dolgozik községe fejlődéséért. Példamutatásával nagy segítségére van az igazgatónak a klerikális reakció elleni harcban. Mint szakszervezeti vezető helyesen irányítja a nevelőtestület társadalmi munkáit. Az elmúlt évben fizikai továbbképzésen, folyó tanévben biológiai továbbképzésben vett részt. A nevelők négyéves továbbképzése ideológiai konferenciájának vezetője. Képzett marxista, Pártunkhoz, a Szovjetunióhoz hű elvtársnő. Tanítási munkájában igyekszik a szovjetkutatások eredményeit állandóan felhasználni és így a helyes biológiai szemléletet a tanulóknak kialakítani. Tanításaiban felhasználja a micsurini biológiát, Lisenkó, Pavlov kutatásainak eredményeit szembeállítva az egyház tudományellenes tévhiteivel, a burzsoá ideológia tudománytalan, hamis, a kizsákmányolást konzerválni akaró tevékenységével. (...) Óráin átvonul (sic!) a materialista nevelés minden módja és a gyermekek szilárd tárgyi tudása bizonyítja eredményes munkáját.” (Tb. L. Tatabányai Gimnázium iktatott iratai

választotta párttitkárnak. Önmagában az a tény, hogy a helyi pártszervezetekre ebben az időszakban olyan népszerűtlen feladatok megszervezése hárult, mint a békekölcsönök jegyeztetése vagy „önkéntes” munkákra toborzások, sem szolgál elég magyarázattal arra, hogy miért volt olyan magas a pártonkívüli tanárok aránya gimnáziumban. Ez a kérdés a taggyűlések állandó napirendjén szerepelt. Megnyugtató választ az illetékesek sem találtak: „Pártépítés területén nemcsak Tatabányán, hanem az egész megyében utolsóként kullogunk. A tagság csekély száma majdnem állandónak látszik. Szervezetünk megalakulása óta egyetlen tagjelöltünk volt, Diószegi András, aki azóta iskolánkból eltávozott.”³⁴³ Mi az oka annak, hogy a több mint húsz főt számláló tantestületünkben egyetlen egy sem kérte tagfelvételét?”³⁴⁴

Egy korábbi gyűlésen Fekete óvatos önkritikával fogalmazott: „Hiba, hogy a taggyűléseket nem rendszeresítettük.” Majd arról beszélt, hogy bár Piskolti Béla³⁴⁵ pártszerűen vezeti az intézményt, sikerült a tanári kar baráti összhangját megteremtenie, de egyes területeken még némi hivatalosság és merevség jellemzi munkáját, és ez egyeseknél elkeseredéshez vezet. „Igaz néhány kartársnak a munkához való viszonya nem minden tekintetben kielégítő, ilyenkor még a legtürelmesebb ember is kijön a béketűrésből” -fűzte hozzá Fekete.

1953. március 5-én meghalt J. V. Sztálin, a Szovjetunió minisztertanácsának elnöke és a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának főtitkára. A hivatalos gyász és részvétel megnyilvánulásaihoz csatlakoztak a különböző társadalmi szervezetek, az egyházak, a tudomány, irodalom és a művészetek képviselői is. A Rákosi Mátyás Gimnáziumban is méltóképp emlékeztek „Marx, Engels, Lenin halhatatlan tanításának lángeszű folytatójára.” A szovjet pártvezető halála után rövidesen komoly hatalmi átrendeződések következtek be a magyar belpolitikai életben. Rákosi pozíciója gyengült és Nagy Imre vezetésével átmenetileg egy reformkommunista irányzat került hatalomra. A változások következtében a közéletben a korábnál nyíltabb, önkritikusabb lett a hangvétel. A Párt Központi Vezetőségének nyilatkozatai iránymutatóként szolgáltak a tagság egésze számára. „A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének teljes ülése megállapítja, hogy az utóbbi évek folyamán a párt vezetése, élén Rákosi Mátyás elvtárssal, politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában komoly hibákat követett el. E hibák kedvezőtlenül

6.doboz. Javaslat jutalomra 1807/1953.)

³⁴³ TMJVL Árpád Gimnázium pártszervezetének 1953. január 6. jegyzőkönyvéből. 36. f 4 fcs. 34. öe.

³⁴⁴ A taggyűlésen összesen öten voltak jelen.

³⁴⁵ Piskolti Béla 1951.02.17. és 1955.12.01. között volt az iskola igazgatója. Valószínűleg nem érezte túl jól magát a gimnáziumban, hiszen már 1953-ban kérte visszahelyezését a komáromi közigazgatási középiskolába.

hatottak ki a lakosság, s nem utolsósorban a munkásosztály életszínvonalára, lazították a párt viszonyát a munkásosztállyal, megrontották általában a párt, az állam és a dolgozó tömegek viszonyát, és súlyos nehézségeket okoztak a népgazdaságban.”³⁴⁶ A megváltozott politikai széljárás hatására Molnár Ilona szeptemberi párttaggyűlésen már a korrekció szükségességét hangsúlyozta. Igyekezett taktikusan fogalmazni: „a kollektív vezetés területén az alapszervektől a legfelsőbb vezetésig sok hibát követtek el, bár itt helyben Fekete elvtárs a Pártot érdeklő kérdéseket mindig megvitatta a vezetőséggel.” Molnár megnyitójában a személyi kultuszt felszámolását tűzte ki célul. Hangsúlyozta az ideológiai képzések fontosságát, valamint: „a bírálatot és önbírálatot fejleszteni kell és az alulról jövő bírálatot is meg kell hallgatni.” Érdemi vitára, felelősök keresésére nem került sor. Piskolti Béla hozzászólása legfontosabb mondanivalója egyszerűen annyi volt, hogy a helyi pártszervezet beismerte a hibáit.³⁴⁷

6.4.2. Tatabányai közélet a Nagy Imre-féle reformidőszakban

Az új kormányprogram és annak továbbgyűrűző hatása Tatabányán is gátakat szakított át. Az előző évek sablonos kritika-önkritika felszólalásai helyett a helyi társadalmat érintő lényegi kérdések több fórumon is teljesen új megközelítésben kerültek tárgyalásra. A megmaradt jegyzőkönyvekből árnyaltabb képet alkothatunk a tatabányai életviszonyokról. Az új kormányprogram meghirdetése után alig pár nappal, a Komárom Megyei Pártbizottság tatabányai aktívaértekezletén 1953. július 2-án a korábbiaknál sokkal őszintébb hangú bírálatoknak lehettek a jelenlévők szem és fültanúi. A megszokott „győzelmi jelentés” típusú beszámolók helyett a mindennapokat megkeserítő problémák kerültek terítékre. A legtöbb észrevétel a jogbiztonsággal és a közellátással kapcsolatosan hangzott el. Az első előadó a törvénytelenésegekről szólt. Tájékoztatója szerint Komárom megyében az 1952-es év folyamán 14.481 dolgozót jelentettek fel csak kihágásért, és 10.740 dolgozó esetében hoztak marasztaló ítélet a rendőrség és a tanács bírái. A megbüntetettek kb. 80-82 százaléka fizikai dolgozó volt. „A megye lakosságának 6,2 százalékát feljelentették és 4,4 százalékát megbüntették.”³⁴⁸ A tatabányai helyzetet súlyosbította, még a krumpli ellátással is bajok voltak. A többiek hozzászólása is valóságos Tiborc- panaszaként hangzott. A tatabányai VB. titkár rezignáltan állapította meg: „történtek Tatabányán is olyan

³⁴⁶ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozat a párt politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákról s az ezek kijavításával kapcsolatos feladatokról. 1953. június 28.

³⁴⁷ KEMÖL 36. f. 4 fcs. 34. öe. *Az iskola pártszervezetének 1953. szeptember 9. ülésének jegyzőkönyve*

³⁴⁸ KEMÖL 32 f. 1 fcs. *Az MDP Komárom-Esztergom Megyei aktívaülés jegyzőkönyve* 1953. júl. 2. 4.

intézkedések, hogy a párt szembekerült a tömegekkel. Csak mást ne említsek, munkás elbocsátásokat, ami elég nagyszámú. Akkor, amikor munkaerő problémáink voltak, a szállító vállalatától 120 embert kellett kényszerrel a bányába vinni dolgozni. Ez nem volt jó hatással a dolgozókra.”

A Tatabányai IX-XI akna párttitkára az állandósult vasárnapi munkavégzések miatti panaszáradatról beszélt. Elmondta, a dolgozók kifogásolták, hogy nincs pihenőnapjuk, hogy előfordul, hogy a rossz autóbusz közlekedés miatt éjjel két órakor térnek haza és reggel 5-kor újra munkába kellett indulniuk.”³⁴⁹

Lányi György ügyész a represszió mértékére világított rá: „Hogy a törvényességet mennyire nem tartottuk be, ezt a statisztika mutatja a legjobban. Május hónapban 28,3 százalékkal emeltünk vádat, míg megbüntettünk 67,5%-ban. Ez azt jelenti, hogy munkánk jelentős része a dolgozók zaklatásából állt. Az államügyészség még mindig nem emelkedett feladata magaslatára. Bürokratikus, egyik oka az, hogy objektív okok vannak. A másik, hogy lebecsültük az elméletet, nem ellenőriztem a szemináriumokon való részvételt.”³⁵⁰) A két fő bűncselekményi kategóriának Lányi beszámolója alapján a munkafegyelemmel kapcsolatos és gazdasági jellegű ügyek számítottak.

A Dolgozók Lapja munkatársa a lakossági panaszokat értékelte. Szerkesztőségükbe legtöbb olvasói levél éppen a lakás-, a kenyér- és a vízkérdés témakörben érkezett. A lakáskérdést az egész megyében problémásnak ítéli meg, de leginkább Tatabányán. Levelezőik felróják nekik, hogy mennyit írtak arról, milyen gyönyörű az épülő város, Tatabánya. „Szépek a tömbházak, büszkék is ezekre az építkezésekre, de arra nem gondolunk, hogy 1947 óta Tatabányán 400 lakás épült, s ezzel szemben a lakosok száma 31 ezerről 60 ezerre emelkedett.” Az újságíró elmesélte, hogy dolgozók jöttek be hozzájuk panasszal, mert a gyerek szájpadról vették ki a rajzszöveget ami a kenyérben volt, de üvegdarabot, kettévágott bogarat is találtak már kenyérben. Újvárosban többször is előfordult, hogy nincs víz, de szerint az is nagyon könnyen megtörténhet, hogy egy szép napon egész Tatabánya víz nélkül maradhat. Ettől függetlenül is ipari a víz, egészségtelen, amit részint jódozással, meszezéssel tesznek ihatóvá.

A pezsdülő szellemi életet bizonyítéka, az 1953. szeptember 8-án az MDP Komárom-

³⁴⁹ KEMÖL 32 f. 1 fcs. *Az MDP Komárom-Esztergom Megyei aktíválás jegyzőkönyve* 1953. júl. 2. 17.

³⁵⁰ KEMÖL 32 f. 1 fcs. *Az MDP Komárom-Esztergom Megyei aktíválás jegyzőkönyve* 1953. júl. 2. 20.

Esztergom Megyei székházában kb. 25 fő részvételével tartott ankét a tatabányai értelmiség szociális és kulturális helyzetéről.³⁵¹ Ezen az orvosok, tanárok bírálták a lakásviszonyokat, kezdeményezték állandó színház építését, kritizálták az alacsony béreket, a megyei újság színvonalát, az iskolák felszereltségét. A hozzászólók közül Bárdos László – aki ebben az időben már a Megyei Könyvtárban dolgozott – az ottani állapotokat jellemezte. Örömmel tudatta, hogy a Rákosi Mátyás Gimnázium érettségizősei közül négyen jelentkeztek könyvtárosi munkára. Felhívta a figyelmet, hogy több olvasójuk sérelmezte, hogy a könyvtárukban csak propagandisztikus könyvek találhatók. Viszont jó hírrel is szolgálhatott; tavasszal megalakult Budapesten a Társadalom-Tudomány és Természet Ismeretterjesztő Társulat. Ennek megyei központját októberben fogják Tatabányán létrehozni.

Molnár János Rákosi Gimnázium képviselőjében a diákok rossz közlekedését, a szórakozási lehetőségek hiányát, a pedagógusok lakás gondjait, valamint az iskola túlszűfoaltságát tette szóvá. Horváth Géza – aki korábban egy rövid ideig maga is a gimnáziumban tanított és néhány héttel a fórumot megelőzően még a Megyei Tanács munkatársa volt – elítélően nyilatkozott az ott tapasztalt értelmiségellenes hangulatról. Indoklása szerint az intézmény akkori párttitkára a Közoktatásügyi Minisztériumnál kezdeményezte az Oktatási Osztályon dolgozó néhány káder kicserélését munkaskáderekre. Ezt súlyos hibának tartotta, mert a pedagógiai munkához felkészült szakemberek kellenek. Szerinte ez a lépés alkalmas volt értelmiségellenes hangulat szítására.

A szabadabb légkörben nemcsak a pedagógusok beszéltek a gondokról. A megyei újság hangvétele is megváltozott. Cikkeikből kiderült, hogy bajok vannak a termeléssel és a munkafegyellemmel is. Például rossz a bérezési rendszer; a cementgyárban a hanyag és lusta gépkezelő ugyanannyit keresett, mint szorgalmas munkatársa: „Csák Antal gépe például úgy égett le, hogy közben ő regényt olvasott. Ilyen okok miatt fordulhatott elő, hogy száz százalék alá zuhant a tervteljesítés.”(DL.1954. Március 10. Pártértekezletre készül a Tatabányai Cementgyár pártbizottsága.).A Dolgozók Lapjában egy korábban megjelent cikk hatására a Tatabányai Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága szükségét érezte, hogy beszámoljon a megtett intézkedéseiről. És ami újdonság volt, ezúttal a lap szerkesztői nem elégedtek meg ennyivel, válaszukban élesen bírálták a város vezetőit. *„Azért, hogy város utcái piszkosak, a strand öltözői elromlanak, a gyepet letapossák, nem lehet csak a lakosságot hibáztatni.” Vajon a város lakossága felelős azért, hogy a*

³⁵¹ KEMÖL 32 f 1 fcs. *Az MDP Komárom-Esztergom Megyei székházában 1953. szeptember 8-án tartott értelmiségi fórum jegyzőkönyvéből*

város közepén található kiserdőt szemétdombbá változtatták? Hogy a szennyvízcsatornák fedetlenek?”(DL. 1954. június 2. Cikkeink nyomán. Rendet Tatabányán)

A pedagógusok ismét felemelték a szavukat. Bárdos László a gimnázium egykori tanára kemény hangvételű cikkben védte meg korábbi kollégáit, miután durva támadásban részesültek egy általuk szervezett művészeti kiállítás kapcsán. Bárdos ízekre szedte az S.I. monogrammal jelölt szerző vádjait. Gúny tárgyává teszi a műveletlen, de ellentmondást nem tűrő kritikus állításait, aki: „*rémlátomásában ezt írja: Ahogy a tőkés kapitalista rendszer (a kapitalista is tőkés, a tőkés is tőkés, milyen lehet a tőkés kapitalista?) maradványait már kiszorítottuk gazdasági életünkől és államszervezetünkől, úgy igyekszik a kultúra frontján beférkőzni és ott romboló munkát végezni.*” Bárdos kategorikusan visszautasítja a művészethez nem értő kritikus nemtelen vádjait, ráadásul mindezt taktikusan, Leninre hivatkozva. Kétségbe vonja a bíráló szakértelmét, aki szerint sötét tónusok, felületes munka jellemzik a kiállítási képeket. Szerényen jegyzi meg, hogy Rembrandt, Munkácsy, Paál László, Mednyánszky, Koszta és mások a festészet nagy alakjai közül „sötét tónusú” remekművet készítettek. Bárdos a botcsinálta kritikusnak úgy vitte be a kegyelemdőfést, mikor az egyik kifogásolt „vízfestményt” – egy utcarészletet ábrázoló képet – alaposan szemügyre véve megállapította, hogy az valójában pasztell.(DL. 1954. június 19. Bárdos László: Még néhány szó a pedagógus képzőművészek műveinek kiállításáról.) Könyvtárosi minőségében megfogalmazott mondatai bátor és szép példája az szellemi dolgozók szolidaritásnak a nehéz időszakban. És talán az olvasók között is feléledt a remény, eljön még az idő, mikor az értelmiség ismét hallathatja a hangját...

6.4.3.A pedagógusok megbecsüléséről

Értelmiséginek lenni az ötvenes évek Magyarországon sehol sem volt könnyű, a polgári hagyományokat nélkülöző bányászvárosban különösen nem. A politikai viszonyok lehetetlenné tették autonóm szellemi közösségek létrejöttét. Az idehelyezett tanárok egy része nem volt képes gyökeret eresztetni a számukra idegennek tűnő talajba. Nem véletlen, hogy a tantestületben a tíz év alatt végig magas volt a fluktuáció. A dermesztő politikai légkör, a bizalmatlanság, a társas kapcsolatok hiánya, a kedvezőtlen lakáskörülmények, a szórakozási és szabadidő eltöltési lehetőségek, az állandó ellenőrzések miatt sokan kérvényezték áthelyezésüket. Munkájuk elvégzése mellett még számos rájuk mért kötelezettségnek kellett eleget tenniük. Alapfeladatukon kívül más funkciókat is betöltöttek. Míg az első tantestület tagjai katalizátor szerepet töltöttek be a

város kulturális életében, az ötvenes évek szerepvállalásaiban az önkéntesség háttérbe szorulása, a formalizáltság és a látszattevékenységek előtérbe helyeződése figyelhető meg.³⁵²

A középiskolai tanárok presztízs csökkenése az egypártrendszer kialakulása és megszilárdulása után az egész országban általános tendencia volt. 1951-ben lehetőség nyílt arra, hogy a Komárom megyei pedagógusuk is részesülhessenek a legmagasabb állami elismerésben. Németh József megyei elnök a Kossuth-díjra javaslatot kérő körlevél kapcsán a Pedagógus Szakszervezet Országos Központnak azt válaszolta, hogy: „*a megyében nincs olyan pedagógus, akit felelőssége teljes tudatában javasolni tudna. A fiatal nevelők politikailag megbízhatóak, szakmailag azonban még fejlődniük kell, az időseket a klérussal való viszonyuk nem teszi alkalmassá.*”³⁵³ Ez a levél azért érdemel külön említést, mert a felsorolt öt névből kettő a tatabányai gimnáziumban tanított. Dr. Baranyai Vincéről³⁵⁴ így fogalmazott: „*nagyon szép eredményeket ért el a tanulók természettudományos oktatása terén, a természettudományos szertár fejlesztése, a micsurini biológia terén. Azonban 1946-ban a pártból kilépett, angol hadifogságon nyugaton volt.*” Dr. Tenk Béláról tömör, egy soros értékelés szerepel a szövegben: „*a Rákosi Mátyás Gimnázium igazgatója szépen fejlődik, a gimnázium is jó eredményeket ér el.*” A legmagasabb állami elismerésben tehát nem, de más kitüntetésekben páran részesülhettek a gimnázium tanári karából 1946 és 1956 között:

- Molnár Ilona (1953) – Oktatásügy Kiváló Dolgozója
- Molnár János (1954) – Oktatásügy Kiváló Dolgozója
- Nikodémusz Etelka (1954) – Szocialista Munkáért Érdemérem
- Pardi Zoltán (1954) – Oktatásügy Kiváló Dolgozója
- Dr. Salzmann Györgyné (1954) – Oktatásügy Kiváló Dolgozója

1954 elején a Magyar Dolgozók Pártja központi vezetősége részletesen tárgyalta az oktatási ágazat helyzetét. Az itt született határozat részletesen felsorolta a hiányosságokat: „*Nem gondoskodtunk megfelelően általános iskoláinkról, viszont túlfejlesztettük és túlszakosítottuk közép- és felsőoktatásunkat. Párt- és állami szerveink nem foglalkoztak megfelelően az oktatás tartalmával, a marxizmus-leninizmus helyes alkalmazásával, az új pedagógia helyes*

³⁵² Vö. A szemelvények, érdekességek az iskola életében c. fejezet tartalmazza, hogy a tantestület tagjai az 1946/47. és 1955/56-os tanév során milyen társadalmi, közéleti funkciókat töltöttek be.

³⁵³ KEMÖL Pedagógus Szakszervezeti Iratok 1951. február 8. 32 f, 2 fcs. 80 öe.

³⁵⁴ Dr. Baranyai Vince kémia-biológia szakos tanárként 1947.09.01. és 1951.09.01. között tanított a gimnáziumban.

kialakításával. A szovjet pedagógia évtizedek során elért kiváló eredményeit, fejlődésünkhöz irányt mutató gazdasági tapasztalatait igyekeztünk átvenni, most már bizonyos magyar nemzeti sajátosságokat is érvényesíteni kellene. A tananyag maximalista: nem veszi kellő képen figyelembe a tanulók életkori sajátosságait. Nem támaszkodtunk eléggé a pedagógusok tapasztalataira. Nem alakult ki az iskolai és a szülői nevelés egysége.” A határozat szövegében szerepelt egy mondat, ami a tanárok között külön bizakodásra adott okot: „*Biztossá kell tenni a pedagógusok politikai és társadalmi megbecsülését, anyagi helyzetük és életszínvonaluk fokozatos javítását.*” (MÉSZÁROS 1996.138.) A szépen csengő ígéretek és a valóság között éles szakadék húzódott.

Munkaterület, beosztás	Gyáripari munkások havi átlagkeresete = 1, 0	
	1938	1957
Gyáripari munkás, országos átlag	1, 0	1,0
Szellemi dolgozók		
Minisztériumi főosztályvezető	9,1	2,7
Egyetemi tanár	7,9	2,6
Járási ügyész	5,7	1,5
Járásbíró	5,5	1,6
Minisztériumi ügyintéző	4,9	1,5
Tudományos kutató	4,0	1,7
Orvos	4,0	1,5
Gimnáziumi tanár	3,9	1,1
Gyáripari műszakiak (technikusok, mérnökök, rajzolók)	3,1	1,6
Megyei ügyintéző	3,1	1,1
Járási ügyintéző	2,5	0,9

Általános iskolai (1938-ban népiskolai) 2,4
tanító

0,9

16.sz. táblázat. Szellemi és fizikai foglalkozások kereseti szintjei (Nagy Mária: Jövedelmek, keresetek, vagyoni helyzet alapján. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet 2009. június 17.)

Az értelmiségi dolgozók közül a pedagógusok fizetése volt a legrosszabb.(DokMOktPol. II. Az MDP Központi vezetősége Agitációs és Propaganda Osztályának jelentése a Politikai Bizottság számára a közoktatás főbb kérdéseiről. 13.) Egy kezdő tanító fizetése 618 Ft, általános iskolai tanáré 750 Ft volt 1953.őszén. A pedagógusok jövedelmi helyzete és hiánygazdálkodás utal a következő kérelem is: ³⁵⁵ „A tatabányai R. M. gim. Dolgozói kérik, hogy mint a város többi üzemének, úgy a gimnázium dolgozóinak is utaljanak ki flanel és vászonárut. Kérésünket azzal indokoljuk, hogy tudomásunkra jutott, hogy a többi kiemelt városokban pl. Debrecen, Miskolc, a gimnázium dolgozói is részesültek hasonló juttatásokban. Egész napos elfoglaltságunk miatt soha nem tudtunk jelen lenni textilosztásnál a Népboltokban. Ezért kérjük, hogy lehetőség szerint kérésünket teljesíteni szíveskedjék.”³⁵⁶

Tb. 1951. nov. 23.”

A válasz jól tükrözte a korabeli prioritásokat és a pedagógusok helyét a helyi társadalomban.

„Tatabánya Állami R. M. G. Vezetőjének!

Fentieket és a csatolt kimutatást visszaküldöm azzal, hogy a Belkereskedelmi Minisztérium nem engedélyezi a pamutméteráru és egyéb textiláru utalványra való kiadását. Csak a bányász dolgozók kaptak külön keretet munkájuk premizálására, de ezek részére sem a Városi Tanács, hanem a Szénbányák adtak ki utalványokat.”

A mindennapok gondjait, nehézségeit a városi tanács kereskedelmi osztályának közleménye is mutatja: „a Belkereskedelmi Minisztérium által megállapított és jelenleg is érvényben lévő hús- és hentesáru fejadagok a következők: Földalatti bányász dolgozók részére összesen heti 70 dekagramm. Ebből alapjegyre 20, pótgjegyre 50 dekagramm. (...) Fizikai és nemfizikai dolgozók,

³⁵⁵ A levelet Bödecs elvtársnak címezték. Bödecs Lajos 1920-ban született Tatabányán. Felsőgallán a polgári iskolába járt. Volt kenyérkiadó, kifutófiú, segédírnok, számlakalkulátor, revizor, népboltvezető. 1951-től a városi tanács kereskedelmi és begyűjtési osztályának vezetője.

³⁵⁶ Aláírók: Piskolti Béla, Nikodémusz Etelka, Molnár Ilona

főiskolai hallgatók részére összesen heti 35 dekagramm.”³⁵⁷ Ettől tényleg nehéz volt jóllakni. Helyi viszonylatban ellátási nehézségek viszonylatban azonban mégsem az alacsony fizetések, hanem a lakásviszonyok okozták a pedagógusok számára a legtöbb nehézséget. A kérdés gyakran szerepelt helyi pártfórumok napirendjén is, de az adott körülmények között a felmerült igények kielégítése lehetetlennek látszott: *„1950. óta évről-évre csökken az újonnan épített lakások száma. Ennek minden hátrányát érezzük főleg Tatabányán, ahol jelenleg is 1800 indokolt van benn. Súlyosbítja a helyzetet, hogy olyan értelmiségi dolgozók, mint az orvosok, tanárok, pedagógusok nem tudnak lakást kapni, mert csak az intézmények rendelkeznek lakással.”*³⁵⁸

„Míg a tatabányai gyerekeknek korábban Tatára kellett bejárni tanulni a papokhoz, addig Tatabányán létrehoztuk a Rákosi Gimnáziumot, ahol 400 bányász-gyermek tanul, emelkedett a tantestület száma is, mely jelenleg huszonöt fő. Ezzel a fejlődéssel és létszámnövekedéssel párhuzamosan nem emelkedett a lakások száma, nem javult a lakás viszony.”³⁵⁹ – kesergett egy megyei szakszervezeti ülésen Piskolti Béla igazgató, Molnár János pedagógus esetét hozva fel bizonyítéknak. A tanár 1950 óta lakott a Ságvári út 218. sz. alatti lakásban. „Tatabányán néhányan kitalálták, hogy a várost újabb kultúrintézménnyel akarják bővíteni, és a kartársat ki akarták telepíteni a lakásból. Közben kiderült, hogy a lakásból korcsmát akartak csinálni. Hosszas utánjárás következtében az illető benn maradt a lakásában. Ugyancsak a 218. sz. alatti lakás esetében történt meg, hogy az igazgató – én – a pedagógus szakszervezettel karöltve meggyőzte Molnár kartársat, hogy kétszobás lakásából egy szobát adjon át kulturális intézménynek. „Az egy szobát el is falazták, azonban ez igen sokáig üres volt, míg végre egyszer valaki beköltözött a lakásba, aki ráadásul nem is pedagógus volt, és nem is viselkedik megfelelően, mert például Molnár kartárs számlájára a villanyt igen sokat égeti, és ezzel a villanyszámláját felsrófolja.”

De sérelmezte az igazgató a kolléganőjének kálváriáját is. „Nagy Margit pedagógus 1946 óta ugyanabban a családi házban lakott. A lakást 1952-ben Szűcs elvtárs a Szállító és Szolgáltató Vállalat dolgozója kiszemelte magának, „és hogy-hogy nem, a lakáshivatalból a nevezett elvtársnő kapott egy levelet, mely szerint a lakást el kell hagynia. Súlyosbította az esetet, hogy a vizsgák idején történt az eset, az elvtársnő kétségbeesetten szaladgált egyik szervtől a másikhoz, hogy lakásproblémáját megoldja, és a vizsgákról elkéredzkedett. Ennek eredményeképpen haladékot

³⁵⁷ KEMÖL MDP Városi Bizottság 36 fond 4. fcs. 1952-54. 34. öe. 1952. október 9. *Békekölcson jegyzés*

³⁵⁸ KEMÖL Komárom Megyei Pártbizottság aktíva értekezletének jegyzőkönyve 1953. július 2.

³⁵⁹ KEMÖL Komárom Megyei Pártbizottság aktíva értekezletének jegyzőkönyve 1953. július 2.

kapott azzal megindokolva, ha addigra nem költözik ki, stráfkocsi fog oda állni, és kirakják az utcára. Az elvtársnő sok huzavona után kapott egy lakást az Újvárosban, ami igen szép lakás, azonban meg kell mondanom, ha az a lakás, amiben előzőleg lakott bányászlakás volt, és most Újvárosban is bányászlakást kapott, vajon miért nem mehetett az Újvárosba az a bizonyos Szűcs elvtárs? – aki azóta már szintén elköltözött a lakásból”.³⁶⁰

A Magyar Dolgozók Pártja vezetői a gazdaság és a társadalom centralizált irányítása és ellenőrzése révén vélték megvalósítani korábban elképzelhetetlennek tűnő célkitűzéseket. Ezek sorába tartozott, hogy Magyarországot a vas és acél országává fejlesszék. Az ipari termelést preferáló gazdaságpolitika megvalósításához szükséges anyagi bázis hiányában a kormányzat új források bevonására kényszerült. Ennek egyik módozata volt a békekölcsön jegyeztetés. Az 1949-ben meghirdetett ötéves terv költségeinek – részbeni – fedezésére a kormány 1949-től 1955-ig államköölcsönöket bocsátott ki. A minisztertanács az ötéves terv megindításakor 1949 októberében bocsátott ki 750 millió forint értékben tervkölsönt, ötéves futamidőre. Ezt követően hat ízben fordult a kormány „Magyarország dolgozó népéhez” hogy az ötéves terv beruházásainak (túl)teljesítéséhez, a „szocialista építőmunka meggyorsításához járuljon hozzá megtakarításaival. A jegyzés formálisan önkéntes alapon történt, de mindenkitől elvárták, hogy jövedelméhez mérten jegyezzen. A készpénzjegyzések lebonyolítása a helyi tanácsok feladatkörébe tartozott, a munkaviszonyban álló dolgozóktól a munkáltató 10 hónap alatt vonta le a jegyzett összeget. A negyedik, ötödik, hatodik békekölcsönt közvetlenül az életszínvonal emelésére szolgáló beruházások – könnyűipar, élelmiszeripar és mezőgazdaság – fejlesztésére bocsátották ki, s az önérdelkség fokozására a tanácsok által összegyűjtött bevételek 25, majd 50 százalékával az adott település rendelkezhetett, fordíthatta szociális vagy kulturális célokra. A Rákosi Gimnázium tanári kara is komoly anyagi áldozatot hozott ezekben az években. A tanári kar 1949. szeptember 29-én reggel értesült a tervkölsönről és délelőtt 9 órakor a kölsön 100%-os jegyzését befejezte – tájékoztatót gyorsjelentésében az igazgató. A sikert magának a párt vezetőjének is táviratozták: „Felelni akarnak az árulók bandájának,³⁶¹ tetteikkel akarják megmutatni, hogy Rákosi elvtársért, a Pártért, a Tervért a dolgozók iránti hűségükkel minden áldozatra készek.”³⁶²

³⁶⁰ KEMÖL Komárom Megyei Pártbizottság aktíva értekezletének jegyzőkönyve 1953. július 2.

³⁶¹ Egyértelműen a letartóztatásban lévő Rajk Lászlóra és társaira történt az utalás.

³⁶² TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 2. doboz. 369/1949. *Jelentés a tervkölsön jegyzésére* 1949. szeptember

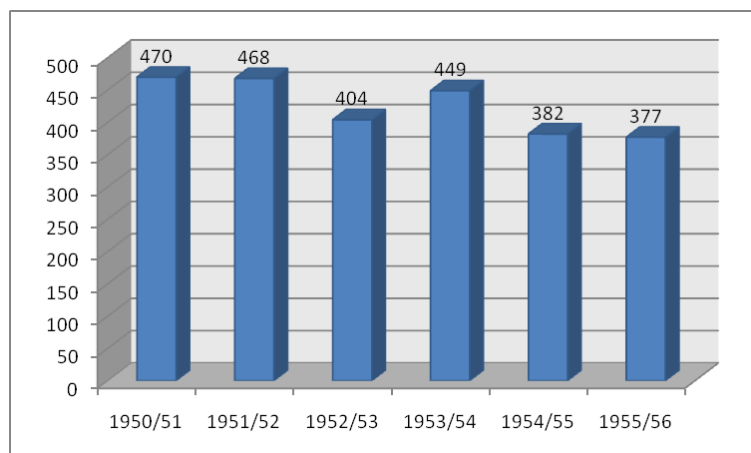
A békekölcsön gyakorlatilag bújtatott adóként funkcionált. Az amúgy is alulfizetett tanárok mégis zokszó nélkül befizették a nem csekély összegeket. A gimnázium pedagógusai 820 forintos átlag összegben jegyezték Békekölcsönt, ezzel megelőzték a felsorolásban szereplő tatabányai és oroszlányi iskolákat, tudjuk meg a Dolgozók Lapja 1950. október 8. rövid tudósításából. 1952 folyamán a párt alapszervezetének gyűlésén ismételten szóba került a békekölcsönjegyzés is. A jegyzőkönyv fogalmazása szerint az aktus „a hazafias áldozatvállalásnak szép megnyilvánulása volt. *Jó előkészítő munkával elértük, hogy maga a jegyzés ünnepélyes keretek között, lelkes hangulatban folyt és az alapfizetése 100 százalékan mindenki felüljegyzett.*”³⁶³ Ám a követelések ezzel nem értek véget. Szeptember 23-án Molnár Ilona újabb békekölcsön jegyzésére mozgósított: „*A Párt és a kormány határozata az, hogy azok a dolgozók akiknek keresete meghaladja a 700 forintot két heti, a 700 forinton alul keresők egyheti keresetüket jegyezzék. A párttagok feladata nem az, hogy túljegyeztessék a kereteket, hanem, hogy a jegyzésből jó felvilágosító munka után ne vonja ki egyetlen dolgozó sem magát.*” A hangulat nem kedvezett ennek az akciónak, ezért Molnár fontosnak tartotta kiemelni, hogy Tatabányán még 80 lakás épül az előirányzaton felül és a jegyzett összeg 20 százaléka a helyi tanács rendelkezésére áll majd, melyet kulturális célokra fognak fordítani.³⁶⁴

³⁶³ TMJVL MDP Városi Bizottság 36 fond 4. fcs. 1952-54. 34. öe. 1952. október 9. *Békekölcsön jegyzés*

³⁶⁴ KEMÖL MDP Városi Bizottság 36 fond 4. fcs. 1952-54. 34. öe. 1952. október 9 *Békekölcsön jegyzés*

6.5. A tanulók létszáma és származás szerinti összetétele

Az ország irányítói célként fogalmazták meg az egykori „elnyomott rétegek” gyermekeinek minél magasabb szintű iskoláztatását. A tatabányai középiskolások száma ennek a politikának a jegyében emelkedett a kezdeti 164 főről majd háromszorosára. Az első évek dinamikus növekedése után a tanulók létszáma enyhe csökkenést mutatott, amit visszaesés követett, de így is több mint kétszeresen haladta meg az első tanév adatait.

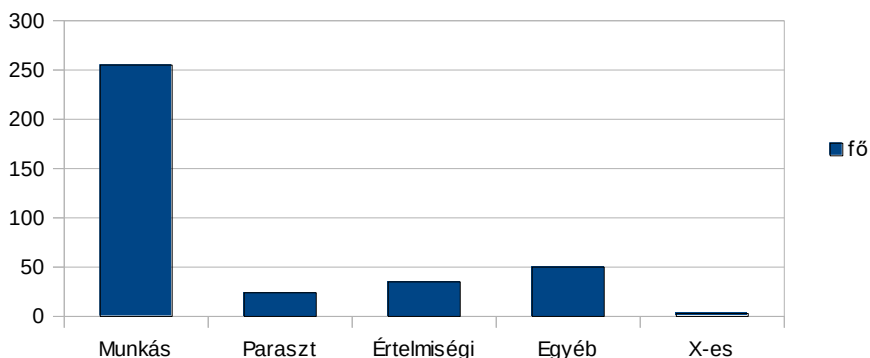

VI. sz. ábra: *Tanulók létszámának alakulása tanévenként (fő)*
(JubÉvk. FARKASNÉ JUHÁSZ Krisztina szerk., 50 éves a tatabányai Árpád Gimnázium 189.)

A tervek megvalósítását nem bízták a véletlenre. Egy 1950-ben kelt utasítás alapján a tanulókat családi származásuk alapján kategóriákba sorolták. (MÉSZÁROS 1996:119-120) Ezek a következők voltak: munkás, paraszt, értelmiségi, egyéb. A politikai szándékok megvalósulását adminisztratív úton is elősegítették. Míg az első két kategóriába tartozók tanulmányi előmenetelét mesterségesen is elősegítették, addig az egyéb besorolást nyertek hátrányt szenvedtek. Ők voltak azok, akiknek szüleit „kizsákmányoló foglalkozásúaknak” tekintettek. Ilyenek számítottak: a birtokos vagy bérlő 25 holdig, ha idegen munkaerőt alkalmazott; 25 holdon felüli birtokos vagy bérlő; iparos, kereskedő alkalmazottal; aki államosítás előtt nagyiparos, vendéglős vagy vagyonából, háztulajdonából élt. De ebbe a csoportba sorolták a háború előtti egykori csendőrt, katonát stb.-t is. 1952. szeptembertől tovább pontosították a tanulók származására vonatkozó bejegyzéseket a hivatalos iskolai iratokban. Kétfelé választották az „egyéb származásúak” kategóriát „egyéb”-re, és „osztályidegen”-re és (ez utóbbi helyére az anyakönyvbe x jelet kellett tenni, ők lettek az „x-

esek.”).³⁶⁵ A település speciális viszonyainak megfelelően az iskola tanulói túlnyomórészt munkásszármazásúak voltak. 1952/53-as tanévben a diákok összetétele osztályhelyzetük alapján a következő volt:³⁶⁶

Tanulók származás szerinti összetétele az 1952/53-as tanévben

VII. sz. ábra: Tanulók származás szerinti összetétele az 1952/53-as tanévben

A preferencia sorrendet mutatja, hogy 1954-ben az általános iskolából jött tanulók közül a munkás származásúak tanulmányi átlaga az általános iskola nyolcadik osztályának a végén 3,23; a paraszt származásúaké 3,15, az értelmiségieké 4,80; míg az egyéb származásúaké 4,35 volt. Tehát az általános iskolából a munkásszármazású tanulók jóval gyengébb tanulmányi eredménnyel is bekerülhettek a gimnáziumba, mint az értelmiségi vagy az egyéb kategóriába tartozók. Ez azért lehetett így, mert egy előző évben született felvételt szabályozó rendelet értelmében nem vettek fel értelmiségi és az egyéb kategóriába tartozó elégséges teljesítményű tanulókat.³⁶⁷ A munkás gyermekek viszont már az általános iskolában pozitív elbírásban részesülhettek, ráadásul a hozott jegyeik és a valós tudásszintjük nem volt mindig szinkronban.³⁶⁸ A különbségek a középiskolai

³⁶⁵ Egyéb dolgozó származású: köztisztviselő, tisztviselő, ha nem értelmiségi munkakörben dolgozik, egyéb alkalmazott, kisiparos, kiskereskedő, stb. gyermeke. Osztályidegen: ide tartoznak a fenti kategóriába tartozó kizsákmányolók, kulákok, volt tőkésék, B-listások, katonatisztek és egyéb osztályidegen elemek gyermekei.

³⁶⁶ Tb. LT. Árpád Gimnázium iktatott iratai 6. doboz. 1952/53. ikt.sz.n. Tárgy: Adatok jelentése

³⁶⁷ A középiskolai tanulók szociális összetételében bekövetkezett változásokat bizonyítja, hogy Salgótarjánban az 1950/51-es tanévben felvételt nyert 149 tanuló közül 120 munkás, 16 parasztszármazású volt. (SZABÓ BÉLA és mtsai szerk 1972. 332.)

³⁶⁸ Ugyanez a szembetűnő különbség tapasztalható a felsőoktatásba bekerültek származási és tanulmányi viszonyainak összevetése után. Az 1956-os évben jó tanulmányi eredménnyel végzett diákok közül a munkásszármazásúak több mint háromszoros eséllyel juthattak be a felsőoktatásba mint az értelmiségiek gyermekei, és majdnem ötször akkora sanszsal mint az alkalmazottaké. (DokMOKtPol. II. A Magyar Dolgozók Pártja Központi

eredményekben csapódtak le. Mi lett ennek a politikának a következménye? A pedagógustársadalom további megosztottsága. A gimnázium tanárai a kialakult helyzetért az általános iskolákat okolták: „Az eredményeket látva megállapítható, hogy több esetben az általános iskolák a munkásszármazású tanulók eredményeit nem tartalmi munkával, segítséssel, hanem magasabb érdemjegyekkel emelték”³⁶⁹A feszültség egyre fokozódott. A helyzet annyira elmérgesedett, hogy a gimnáziumi pártszervezet 1952. március 28-án tartott nyilvános pártnapján külön foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Az elégedetlenek leszerelésére és további tanulók verbuválása céljából több nevelő látogatást tett a város általános iskoláiban, hogy ezzel is megkönnyítsék az általános iskolai tanulók beiratkozását a gimnáziumba. Túlzás lenne azt állítani, hogy mindenhol tárt karokkal fogadták őket. A Pardi Zoltán által meglátogatott iskolában az a hír terjedt el, hogy látogatásuk célja kritikát gyakorolni az iskola felett, és a kákán is csomót keresnek. A Petőfi iskola igazgatója úgy vélte az általános iskolák és a gimnázium nevelőtestülete közötti ellenszenv oka a gimnázium megalapításáig vezethető vissza, mikor is több tanáruk ellentétbe került Rácz Jánossal. Molnár Ilona másként vélekedett. Ő a Táncsics iskola egyik tanárát említette példaként, aki szerint az ipari technikumban történő továbbtanulás érdekében agitálja a diákokat. Hasonló esetről számolt be Vladár Ervinné is, aki szerint a Pedagógus Szakszervezet városi titkára is a bányaiskolai tanulás érdekében fejtett ki propagandát, miközben a gimnáziumot lehetőségként sem említi meg. Úgy érzi, sértett önértetű emberek állnak szemben a gimnáziummal, ezért szükséges lenne feljűk megtenni a közeledő lépéseket. Csőregh László még tovább ment: „hogyan legyen a nevelői karnak az általános iskolából idekerűlő gyerekek előtt tekintélye, ha nyolc éven keresztül ellenűk dolgoznak? A gimnáziumról nem mint Rákosi Gimnáziumról, hanem mint „Rákosiról” beszélnek.”³⁷⁰Piskolti Béla megerősítette kollégája véleményét. „Igaza lehet Csőregh kartársnak, hogy az iskolával kapcsolatos rossz vélemények terjesztésének politikai háttere is lehet. A helyes magatartásnak azt tartja, ha a helyzetet nem éleznénk tovább.”

A jelentkezők számára tartott iskolalátogatások kiváló lehetőségnek látszottak a félelmek legyűzésére. Ám az ezekbűl származó elűnyűket sem sikerűlt maximálisan kiaknázni. Babay Géza beszámolójából kiderűlt, a József Attila iskola diákjai kalauzolását vállaló tanár magára hagyta a csoportot. De további problémák is adódtak. Egyik tanár óráján a diákok vették észre, hogy a felelű

Vezetűségének határozata az egyetemi, fűiskolai és közűpiskolai felvűtelekrűl. 222.)

³⁶⁹ KEMűL 36 f 2 fcs. 46 őe. *űv vűgi osztályozű értékezet jegyzűkűnyve* 1954. jűnius 23:

³⁷⁰ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai. Az 1952.03.28-án tartott nyilvános pártnap jegyzűkűnyve.

helytelen okoskodással jutott helytelen eredményre. És az órák alatti fegyelmezetlenség is feltűnt nekik.³⁷¹

	Munkás		Paraszt		Értelmiség		Egyéb		összesen	
	¾ év	évvége	¾ év	Évvége	¾ év	Évvége	¾ év	Évvége	¾ év	Évvége
Kitűnő	2	4	-	-	6	9	2	4	9	17
Jeles	16	24	2	2	4	3	9	13	29	35
Jó	63	52	5	4	12	8	25	19	104	89
Közepes	89	90	13	13	6	7	20	12	128	123
Elégséges	50	52	6	6	4	3	4	12	71	73
Elégtelen	24	21	5	6	1	1	10	2	37	30
Osztályozatlan	2	3	1	1	-	-	-	-	4	4
Összesen	247	246	32	32	33	31	70	62	382	371

17. sz. táblázat: *A tanulók tanulmányi eredménye osztályhelyzetük alapján az 1953/54 tanévben (EL. 36 f 2 fcs. 46 öe. Év végi osztályozó értekezlet jegyzőkönyve 1954. Június 23.)*

Az igazi gondot nem a jelentkezők száma, hanem felkészültségük jelentette. A nyilvánvaló politikai szándék ellenére a származás alapján értelmiségi kategóriába tartozó tanulók közötti szignifikánsan több volt a kiválóan teljesítő diák, mint a munkás vagy paraszti kategóriába soroltaknál. A pedagógusok a tanulmányi átlagokért a felvételi rendszert és az általános iskolákat okolták. Tapasztalatuk szerint az előjegyzésbe vett tanulók túlnyomó többsége év végére „jórendű” lesz, hogy felvételt nyerjenek és a nevelőket okoló szülők ne kellemetlenkedjenek a pedagógusoknak. Úgy vélték, hogy jegyek nem tükrözik a tanulók reális tudásszintjét, az elégségesek nem rendelkeznek a szükséges tudásszint minimumával, sőt kevés kivétellel a közepesek sem állják meg a helyüket.

³⁷¹ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai. Az 1952.03.28-án tartott nyilvános pártnap jegyzőkönyve.

	Munkás	Paraszt	Értelmiségi	Egyéb	összesen
Kitűnő	3	-	13	2	18
Jeles	10	2	2	2	16
Jó	62	3	8	25	98
Közepes	79	11	8	21	119
Elégséges	31	4	3	8	46
Elégtelen	20	2	4	7	33
Összesen	205	22	38	65	330

Osztályozatlan 3 - - 2 5

Összesen 208 22 38 67 335

18. sz. táblázat: *A tanulók tanulmányi eredménye osztályhelyzetük alapján. 1955. február 4.*

Az ötvenes évek oktatáspolitikáját sokféle jelzővel szokás illetni, ebből a felsorolásból a kiszámíthatóság rendszerint hiányozni szokott. „*A lemorzsolódás ellen harcoltunk, és engedményeket adtunk a munkás-paraszt gyermekeknek. Ezt nem tartjuk hibánk, mert történelmi szükségszerűség volt.*” – idézhetjük fel Andics Erzsébet³⁷² szavait 1954-ből. Andics szerint „*Most már másképpen kell ezt az elvet biztosítani. Kívánjuk meg a tanároktól hogy most sokkal jobban foglalkozzanak a munkás-paraszt gyermekekkel, minőségi munkát végezzenek. Követeljük a gimnáziumi tanároktól, hogy most már ne úgy tartsák meg őket, hogy engedményeket adnak nekik, hanem jobban segítsék őket tanulmányukban.*”(KNAUSZ 1998.:156.)

³⁷² Andics Erzsébet (1902–1986): történész, egyetemi tanár, az MTA tagja, Kossuth-díjas. 1922-ben a fogolycsere-egyezmény keretében a Szovjetunióba került, ahol főiskolákon és egyetemeken tanított. 1945-ban tér haza. 1948-50-ben a bp.-i közgazdaságtudományi egyetem tanára. 1950–1958 között a Magyar Történelmi Társulat, 1950–56-ban az Országos Békatanács elnöke. 1950-től nyugalomba vonulásáig (1974) a budapesti egyetemen tanszékvezető. 1949-től 1957-ig az Elnöki Tanács tagja. 1953–54-ben az oktatásügyi miniszter első helyettese, 1954–56-ban az MDP KV Kulturális Osztályának vezetője. 1956. nov. 2-án a nemzetőrség védelmét kérte és útlevelével igazolta, hogy szovjet állampolgár s a külföldieknek kijáró bánásmód illeti meg. (<https://akademikus.mtak.hu/adatlap/andics-erzsebet/>)

Bár a hivatalos jelentések folyamatosan a tanulmányi színvonal emelkedéséről szóltak,³⁷³ az iskolai értekezletek jegyzőkönyvei árnyalják a képet. A gimnázium tanulmányi átlaga általában néhány tizeddel haladta meg a hármas értéket. Pl. 1952 év végén 3,24, 1954-ben 3,15 volt. A legjobb eredményt 1953-ban produkálták. „Büszkén jelenthetjük, hogy a gimnáziumunk tanulmányi eredménye a negyedév folyamán eddig még nem tapasztalt, magas eredményt mutat. Átlageredményünk: 3.53.”³⁷⁴ Ez volt az az időszak, amikor már hetente készítettek jelentéseket a felelések átlagáról. Az ilyen formában teljesen értékelhetetlen felmérésekből kiderül, hogy október második hetében 3,12, november végén 3,48, majd december elején 3,32 volt ez az érték.

A valós teljesítményekről – néhol burkoltan, helyenként leplezetlenül – a tantestületi értekezletek jegyzőkönyvei árulkodnak. Ezekben ilyeneket olvashatunk: „*Ha az iskola tanulmányi átlagát vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a múlt évi átlaghoz viszonyítva több mint kéttizedes esés mutatkozik. Ennek két alapvető oka van. Az első ok meglehetősen külsődleges, de igen fontos. A beszámoló elején már említett téli szünettel agyonnyomorított tanév. Az első negyedév három hónapos volt, a második már alig több mint egy hónapos (5 hét) és ez is három és fél hetes szünettel derékba törve. Ugyanilyen volt a 3. és 4. negyedév is. Természetesen ez nagymértékben éreztette a hatását a tanulók tudásán általában, de munkafegyelmen különösen. Gigászi munkát jelentett a hosszú kiesések után a tanulók hogy úgy mondjam „újra betörése” a munkába. Az egyébként is túlméretezett anyag lényeges részeit mégis el kellett végezni, de van egy másik ok is. És ez az ok véleményünk szerint elvi jelentőségű. Az előző évek osztályzatain bizonyos mértékű engedékenységre tükröződött. Ne buktassunk és akkor nem lesz problémánk sem a szülővel, sem tanulóval és nem vethetik szemünkre, hogy nem foglalkoztunk lelkiismeretesen a tanulóval. Nézzük meg ennek az elgondolásnak a következményeit. 4. osztályos tanulóink közül az osztályvizsgán és az érettségien összesen 12 tanuló bukott meg, nem is túl szigorú normák szerint. Véleményünk szerint ez az engedékenységre becsapás a tanulóknak, szülőnek, de becsapása pártunknak és kormányzatunknak is, akik jól képzett, becsületes végzett növendékeket várnak tőlünk... éppen ezért, mivel úgy éreztük, hogy a lehetőségekhez mérten mindent elkövettünk a gyengébb előmenetelű tanulók segítésére, azokat, akik a továbbtanuláshoz nem mutattak fel megfelelő eredményt, megbuktattuk...*”³⁷⁵

³⁷³ Pl. „A félévi hanyatlást lassú fejlődés követte. A félévi 3.21-es eredményt nehezen 3.24-re emeltük.”

³⁷⁴ TMJVL Tatabányai Gimnázium iktatott iratai, 6. doboz. *Tanulmányi átlageredmény a Rákosi Mátyás Gimnáziumban*. 1953. november 18.

³⁷⁵ TMJVL Tatabányai Gimnázium iktatott iratai, 8. doboz. Az 1955/56-os tanév záróértekezletének jegyzőkönyvéből. 1-2 oldal.

Pólya Dezső az általános iskolák felelősségére hívta fel a figyelmet³⁷⁶: „Része volt a gyenge eredményeknek abban is, hogy a tanulók elé nem állítottak általános iskolában magasabb követelményeket. Ezt bizonyítja az a tény, hogy az év végén osztályozott tanulóknak általános iskolai tanulmányi átlaga VIII. osztályban év végén 3,80 volt. Ehhez viszonyítva az esést 1,19. Ez liberális osztályzásra mutat, s ez a liberalizmus évről évre fennáll, s talán mentegethető, de tény.”³⁷⁷

Molnár János szerint emiatt a legnehezebb dolga a magyar szakos tanároknak van. A tanulók fogalmazási és kifejezőképességbeli hiányosságaihoz hozzájárul, hogy Tatabánya romlott nyelvű terület. A tanulók szókincse szegényes, előadáskészségük fejletlen. A problémák leküzdését Molnár kollégái aktív közreműködésével vélte elérhetőnek. Ehhez az szükséges, követeljük meg a felelést, és feleléskor a logikai sorrend alkalmazását. Ez utóbbi alapvető elvárás legyen. Fontos, hogy a tanulók világos mondatokban fejezzék ki magukat, ráadásul ez a módszer írásbeli kifejezőképességüket is javítja. A magyar szakosok is nagy gondot fordítsanak erre, de az anyag bősége miatt nincs elég idő a javíttatásra, épp ezért fordítson minden más szakos kartárs is időt erre. Úgy vélte, a tanulók helyesírása kétségbeejtő, javulás alig tapasztalható. Megjegyezte, hogy a régi gimnáziumok V. osztályában nem volt ilyen probléma. „Sajnos a mi első osztályunkban rossz helyesírókat kaptunk és ezeket visszük tovább érettségiig. Itt a helyesírás már nem sokat javul, erre mutatnak az érettségi dolgozatok. Megfigyelésem szerint a tanítványaink ünnepi helyesírók, ha a magyar szakosoknak írnak, igyekeznek helyesen írni, de a helyesírásukkal már a munkafüzetekben is takarékoskodnak. Minden iskolában van helyesírási norma, így iskolánkban is. Ezt elérni igyekeztünk, de míg a többi kartárs nem segít, addig a megkívánt eredményt elérni nem lehet. Kéri a kartársakat, hogy a helyesírásért nyúzzák, kínozzák a tanulókat. Míg ezt meg nem valósítják, addig véleménye szerint a magyar szakosok csak ünnepi helyesírókat nevelnek.”³⁷⁸

³⁷⁶TMJVL Tatabányai Gimnázium iktatott iratai 8. doboz. Az 1955/56-os tanév záróértekezletének jegyzőkönyvéből.

³⁷⁷ Bárdos László 1960-ban megjelent Tatabánya a szocialista fejlődés útján című könyvében felhívja a figyelmet arra, hogy statisztikai kimutatások alapján Komárom megyében a gimnáziumi tanulók közt 40, az ipari technikumokban 55% a lemorzsolódottak aránya. A jelenség okát a általános és a középiskolák által támasztott követelmények eltéréseben látja.

³⁷⁸TMJVL Tatabányai Gimnázium iktatott iratai 8. doboz. Az 1955/56-os tanév záróértekezletének jegyzőkönyvéből.

6.5.1. Továbbtanulás, ösztöndíjasok

A háború után a felsőoktatás sorozatos reformok színtere volt. Az első átfogó reformra 1948 júniusában került sor, ennek során deklarálták az egyetemek nyitottságát a munkások és parasztok gyermekei előtt. Keretszámok alkalmazásával az egyetemekre felvett hallgatók 60%-át munkás-paraszt fiatalokból kívánták verbuválni. (PUKÁNSZKY –NÉMETH 1996.664.) Ennek részbeli korrekciójaképp 1952. május 12-én minisztertanácsi határozatot hoztak arról, hogy a főiskolai és egyetemi tanulmányokra jelentkezőket írásbeli és szóbeli felvételi vizsga alapján válasszák ki. A vizsgabizottság feladata volt „mérlegelni a jelölt világnézetét, a jelleméről kialakult benyomást, társadalmi helyzetét, pszichológiai adottságait, testi alkalmasságát; az utóbbiakat a vizsgabizottság véleménye alapján, az előbbieket pontozással.” (PUKÁNSZKY –NÉMETH 1996.664.) A keretszámok ugyanakkor továbbra is érvényben maradtak. Ezután is gondosan ügyeltek rá, hogy az egyes karokon megfelelő legyen a hallgatók szociális összetétele és a nők aránya. A tanulmányi teljesítmény csak ezután következett: „Ha a jelentkezők száma jelentősen felülmúlja a megadott keretet szociális kategóriánként is, akkor a tanulmányi eredményeket kell fokozott mértékben figyelembe venni” Ez a rendszer számos torzulásra adott lehetőséget.³⁷⁹

A háborús időszak előtti évek Magyarországnak felsőoktatási rendszere társadalmi szempontból rendkívül igazságtalan volt. Az 1930-31-es tanévben a 18-23 éves korosztályból a nagy-és középbirtokosok gyermekei közül minden 6., az ipari tisztviselők közül minden 18., a kisbirtokos parasztok fiai közül minden 121., a munkások gyermekei közül minden 425., s a föld nélküli szegényparasztok gyermekei közül minden 1320. járt felsőfokú iskolába. (ROMSICS 2012:113)³⁸⁰ Az ötvenes évek közepén az egyetemekre és főiskolákra felvettek több mint 66%-a munkás és paraszti származású volt. (DokMOktPol.: 218. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata az egyetemi, főiskolai és középiskolai felvételekről.) A mesterséges beavatkozás következményeként – az általános színvonal csökkenésén túl – a nem munkás és paraszti származású gyermekeknek jóval nehezebb volt bejutniuk a felsőoktatásba. Ez különösen

³⁷⁹ Például a keretszámok merevsége olykor nemcsak az "egyéb származású" vagy "osztályidegen" fiatalokat sújtotta, egyes esetekben az új rend tisztviselőit is hátrányos megkülönböztetésben részesítették - ha szüleik nemkívánatos rétegből származtak. Ezt bizonyítja egy 1956 márciusából származó párt dokumentum is: "Egy nagyobb falu jól dolgozó párttitkárának jól tanuló gyermeke nem nyert felvételt, mert egyéb származású - az apa korábban önálló cipész volt- de községéből a szocialista mezőgazdaság előnyeiről általa meggyőzött tsz-tag, illetve középparaszt gyengébb előmenetelű gyermeke felvételt nyert."

³⁸⁰ A társadalmi mobilitás gyorsítása érdekében a kormányzat számos intézkedést fogantatott. Ilyen volt például a Horthy Miklós- ösztöndíj létesítése 1937-ben, majd 1939-ben a Bolyai -1942-től Gyórfy István – Kollégium létrehozása. Mindezek csak felületi kezelések voltak

az értelmiség körében visszatetszést keltett. A tatabányai jelentkezők többsége a város szociális adottságainak köszönhetően többnyire nem ütközött ilyen társadalmi korlátokba. A felfelé történő mobilitás lehetőségével sokan éltek közülük. Az 1952/53-ban végzett tanulók közül 71-en nyertek felvételt felsőoktatási intézménybe.

	munkás	Paraszt	értelmiségi	Egyéb
Tudományegyetem	20	-	1	7
Agrártudományi Egyetem	1	-	-	-
Műegyetem	12	-	1	5
Főiskola	18	1	2	3
összesen	51	1	4	15

19. sz. táblázat: Az 1952/53-as tanévben felvételt nyert tanulók száma (nappali tagozat + dolgozók gimnáziuma).

A fiatal tehetségek számára ugródeszkát jelentett külföldi egyetemre járni. Ösztöndíjasként a Szovjetunióban végezni komoly lehetőséggel kecsegtette az oda felvételizőket. A jó tanulmányi eredmény önmagában nem volt elegendő, a jelölteknek pályázniuk kellett. Az aspiránsokat és családjukat természetesen alaposan lekádereztek. A túljelentkezés miatt nem sikerült minden évben tatabányai diáknak is felvételt nyernie, de volt olyan év is, hogy egyszerre hárman is utazhattak. A kiutazás előtt mindannyiuknak intenzív orosz nyelvű kurzuson kellett részt venniük. A kiutazottak névsora:

- Papp László (1950) – mérnök
- Kuncz Pál (1951) – mérnök
- Réfi Oszkó István (1951) – nemesfém kohómérnök
- Vörösmarty Magdolna (1951) mérnök
- Grünberger Ilona (1956) – konzervipari mérnök

- Németh Melinda (1956) – gépészmérnök

A Rákosi Gimnázium diákjai közül számosan voltak, akik teljesítményükkel méltán vívták ki környezetük megbecsülését. Közéjük tartozott Práger István aki 1949-ben országos középiskolai pályázaton történelem tantárgyból első díjat nyert. A középiskolában 1949-1956 között maturált hallgatók közül tudományos pályára került és később kutatóként dolgozottak névsora:

- Nagy Éva (1949) vegyész
- Vörösmarty Antal (1949) földrajzkutató MTA
- Dárdai Pál (1950) fizikus (bányászati robbantás technika)
- Juhász György (1951) agrártudomány
- Moczik Alice (1951) vegyész
- Pénzes Ilona (1951) vegyész
- Lux András (1952) vegyész
- Juhász József (1952) bányamérnök³⁸¹

A névsort olvasva nem lehet nem felfedezni Greguss Pál és Dr. Baranyai Vince tanár urak nagyszerű munkáját.

6.5.2. Szakköri élet, iskolai magatartás, nyári munkák

Az önképzőkörök mesterséges megszüntetésével feladatkörüket az ötvenes években a szakköri foglalkozások vették át. Míg előbbieket tanulói öntevékenységre épültek, ahol a tanár csak segítőként volt jelen, a szakköri foglalkozások tantárgyhoz kötöttek, a pedagógus közvetlen irányításával zajlottak. Ezek egyaránt szolgálhatták a tanulmányi színvonal erősítését, és a tehetséges tanulók fejlesztését. Számuk és a létszámuk évről-évre változott. Néhány tárgyból helyenként több is működött egyszerre, míg más tárgyakból jelentkező hiányában nem sikerült csoportot indítani, de volt példa évközi megszűnésre is. 1951 januárjában az iskolában a következő szakkörök működtek (DL. 1954.június 5. Piskolti Béla: *Politechnikai oktatás a Rákosi Mátyás Gimnáziumban*):

- Orosz: 2 fővel, szerdán 7-8-ig

³⁸¹

Zárójelben az érettségi éve.

- Irodalom: 3 fővel, szerdán 1-2-ig
- Történelem: 25 fővel, pénteken 5-7-ig
- Elektrotechnika: 2 csoport, szerdán 4-6-ig, csütörtökön 6-8-ig
- Matematika: 14 fővel, kedden 3-5-ig

A diákok körében nagy népszerűségnek örvendett híradástechnikai szakkör keretében 1954-ben hat darab detektoros rádiókészülékét készítettek, melynek építése során a fiatalok elsajátíthatták a rádiótechnika alapelemeit, a tekercselést, forrasztást. Sikerükről a megyei napilap is beszámolt. Izgalmas kísérletnek számított, mikor biológia tantárgyból a funkcionális anatómia tanulása során a felsőbb éves diákok a tatabányai megyei kórház bonctani intézetébe látogattak. Ez országos szinten is kuriózum volt. Az alkotás örömét élhették át azok a diákok, akik kémia szakkör keretében kísérleti eszközökből elkészítették egy olajleparló üzem modelljét. A folyamatosan működő matematika szakkör faliújságján pedig kéthetenként új feladatokkal örvendeztették meg a kíváncsiskodókat. A politikában zajló folyamatok következményeképp az 50-es években az iskolai színjátszásban főként szovjet darabok bemutatására került sor. „A színjátszók a minap a kultúrház színpadán próbálták »A második front mögött« c. teljes estét betöltő darabot. Tanján, a szovjet kislányon a szovjet katonáktól kölcsönként egyenruha feszült – és éles hangon leplezte le a háború kufárait, a tőkéseket, akik üzletet látnak az emberi életben is. A kultúrterem üres volt, de a sötétben taps csattant fel a jelenet után, a szomszéd teremből átjöttek az ott olvasgató bányászok, azok tapsoltak ifjú színészeinknek.”³⁸²

Amióta iskola létezik, diáksínyek mindig voltak és lesznek is. Tatabányán sem volt ez másként. Az örökzöld téma itt is többször szerepelt a nevelőtestületi értekezletek napirendjén. Hogy mi számított súlyos vétségnek, kihágásnak, azt gyakran a politika határozta meg. Némely anakronisztikusnak tűnő intézkedésen ma már csak mosolygunk, de születtek olyan döntések is, mely kihatott a megbüntetett tanulók későbbi pályafutására.

Az apróbb rendbontások elleni szélmalomharcra példa a tantestület által meghirdetett egyik fegyelmi verseny szövegezése is. „(...) *arra törekszünk, hogy az óramulasztások, késések, sűgások és egyéb fegyelemsértések pontozásával az egyes osztályokban a fegyelem kollektív ellenőrzését*

³⁸² TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 5. doboz. *Sajtójelentés a tatabányai Rákosi Mátyás Gimnáziumból 1951. november 5.*

*valósítsuk meg. Kiértékelés hetenként történik és a legjobb osztály egy ötágú csillagot nyer vándordíjként, amit addig őriz meg osztály ajtaja fölött, amíg e vezető helyét megtartja. A legfegyelmezetlenebb osztály pedig egy teknősbékát kénytelen az ajtaja fölé elhelyezni, amíg az utolsó helyről el nem kerül.”*³⁸³Ebben a tanár kontra diák harcban végső győztes sohasem születet. A verseny eredményességét híven illusztrálja a meghirdetéstől számított alig félévvel készült beszámolóban Bója Ervin kesergése, hogy míg az iskolát látogató számos felügyelőnek a tanítás menete általában tetszett, addig a folyosón való magatartására kivétel nélkül panaszt tettek.³⁸⁴ „Az erre kapott kritika valóban jogos, mert a folyosó az effektív rohangászás miatt életveszélyes” Megoldásként „a rohanókat a kiindulási helyére lépésben visszaküldi, ugyancsak így indítja el újra a cél felé.”³⁸⁵ Ugyanezen az ülésen Fekete Lajos nagyobb figyelmet kért az iskola berendezésének kímélésére. „A tanulók gyakran krétával firkálnak a falra, lábaikkal rugdalják, kilincseket törnek le és az utóbbi időben sűrű az ablakok betörése is. Olyan rendszabályokat javasolna, mely a tanulókat anyagilag is érintené.

A gimnázium igyekezett nyári munkalehetőséget biztosítani a diákoknak. Ez nem jelentett különösebb nehézséget, mert a feszített ütemű népgazdasági terv teljesítésére az állami vállalatok nagy számban igényeltek diákmunkásokat. 1950 nyarán 250-en dolgoztak az iparban, míg mezőgazdasági munkát 16-an végeztek. 1951-ben 68 rákosista tanuló összesen 495 nap mezőgazdasági munkát végzett.(JubÉvk.:20-21.)Az ötvenes évek gigaberuházásánál két tatabányai brigád is dolgozott Dunapentelén az építkezéseken. A tatabányai középiskolások 1951-ben az ott végzett munkájukért dicséretben részesültek. A népgazdasági tervek teljesítése érdekében a mezőgazdaságban is nagy számban alkalmaztak fiatalokat szezonális munkákra. A cséplési munkák ellenőrzésére városi tanács megbízásából 28-an cséplési ellenőrként segítettek. 1952. június 23-tól három hétig 50 tagú gimnazista csoport dolgozott a Tata-Tóváros Téglagyárban és ugyanennyien a bábolnai Állami Gazdaságban. 1953-ban a tatai Téglagyárban 40-en, harmincan Sztálinvárosban, 53-an a Bányavidéki Magasépítő Vállalatnál vállaltak munkát, míg 25 leánytanuló a bakonyszombathelyi állami gazdaságban végzett termelőmunkát és a tiszalöki építkezésen is 15 tanuló dolgozott. A gimnazisták derekasan megállták a helyüket a Tata- Tóvárosi

³⁸³TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 5. doboz. *Havi jelentés a Rákosi Gimnáziumból 1950. szeptember 20.*

³⁸⁴ Ugyanerről a problémáról szólnak a II. kerületi Rákóczi Ferenc Gimnázium korabeli jegyzőkönyvei. Az elitgimnázium tanulói sem viselkedtek jobban, emiatt az 1950-51-es tanévben két tantestületi értekezleten is csak ez volt a téma.

³⁸⁵ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 5. doboz. *Jegyzőkönyv a Rákosi Gimnáziumban tartott nevelési értekezletről.* 1951. február 18.

vasútállomás melletti építkezésen, ahol kisvasút ágyának előkészítési, talajegyengetési feladatait kapták. Négy brigádban huszonketten dolgoztak, napi öt köbméter föld megmozgatása volt a norma. Ezt kezdetben nehezen sikerült, a végére már túl is teljesítették a tervet. Június 22. és július 12. között összesen 500 köbméter földet mozgattak meg és hordtak el átlag 180 méter távolságra. Ezen felül 20 ezer téglát, 40 ezer cserepet, 200 darab nádpallót szállítottak, mintegy 1000m² területet rendeztek át. Bár derekasan helyt álltak, munkáltatójuk kihasználta helyzetüket. Nem tartották tisztán a szállásukat, így a takarítást is a diákoknak kellett megoldaniuk, emiatt reggelenként a munkából két-három tanuló kiesett. A szerződésben nem került megállapításra az étkezésért felszámított díj. Ezért a vállalat először 9, később 7,60 forintot kívánt felszámolni. Vladár Ervin kísérő tanár szerint az ellátás rossz volt: reggelire igen gyenge minőségű feketekávét, kb. 8 dkg kenyeret és 3-4 dkg lekvárt kaptak személyenként. A kétfogásos ebédet silánynak nevezte. Vacsorára gyakran az ebédmaradékot kapták meg, néha hideg ételt, nem elegendő mennyiségben. A társaság nem minden esetben térítette meg az utazási költségeket.³⁸⁶

A propaganda idealizált világával szemben számos fiatal itt tapasztalhatta meg először a dolgozó emberek becsapottságát, kiszolgáltatottságát is. Pl. Újpusztán, napokon keresztül a normát sem állapították meg, és így a tanulók napi ellátásukat sem tudták megkeresni. Hálóhelyük szemetes, piszkos volt, éjjel végeztettek velük munkát. Más helyütt napi 1 forintot állapítottak meg és ezt sem fizették ki.³⁸⁷ A kedvezőtlen tapasztalatok ilyenkor negatívan hatottak a munkavállalási kedvre. A rossz hír mindig hamar terjed. Egy másik beszámoló szerint a mezőgazdasági munka megszervezésével a DISZ semmit sem törődött. „Az, hogy a tanulóifjúság ennek ellenére is részt vett a munkálatok elvégzésében és összesen kb. 500 munkanappal járult hozzá az állami gazdaságok sürgős munkájának elvégzésére, az néhány nevelő és az igazgató agitációs munkájának tulajdonítható. Kétségtelen, hogy az ifjúság beszerzése nehézségekbe ütközött, mert az állami gazdaságokban nem teremtett 1-2 lelkiismeretlen vezető nem teremtette meg azokat a feltételeket, amelyek lelkesedést váltottak volna ki.”

A diákok számára nemcsak munka volt ez, hanem kaland is egyben. Barátságok, szerelmek szövődtek, a közös programok, nagy beszélgetések, a tábortűz élménye egy életen keresztül megmaradt a résztvevőkben. És persze az ifjúság távoli, szép emléke...

³⁸⁶ TMJVL Árpád Gimnázium ikt. Iratai. *Jelentés a 47/2. Ép. Ip. Vállalatnál dolgozott diákok munkájáról.*

³⁸⁷ TMJVL Árpád Gimnázium ikt. Iratai. 5. doboz. Ikt. sz. n.

7. Dolgozók Gimnáziuma

A magyar kormány 1945. november 21-én kelt 11.130/1945.M.E. sz. rendeletével különleges célú és tanítási rendű iskoláknak az ún. Dolgozók Iskoláinak létesítését rendelte el. Ennek eredményeképpen a dolgozók középiskoláiban 1946 tavaszán már 33 gimnáziumban 2000, 6 tanító- és óvóképzőben 250, 40 polgári iskolában diák tanult.(DokMoktPol.I.:183.) Ezek az iskolák középfokú vagy középiskolai tanulmányok folytatására nyújtottak lehetőséget azoknak a felnőtt dolgozóknak, akik önhibájukon kívül nem szerezhettek ilyen iskolai végzettséget.

A Dolgozók Iskoláiban általában naptári évenként két osztály volt elvégezhető. A tanulmányi idő osztályonként minimum 6 hónap volt. A heti órák száma átlagosan 21 volt. A tanítás szombat kivételével esténként napi 4-5 órában történt. A tanulás ingyenes volt, sőt a tatabányai gimnáziumban még a tankönyveket is ingyen kapták a tanulók. Különös jelentősége volt ennek egy olyan időszakban, amikor az újtelepi Gépüzem munkásnői rongyokban és majdnem mezítláb jártak munkába.(SIMONIK 2007.:81.) A nyomor mértékét mutatta, hogy a szociális titkár becslése szerint 1946 nyarán a 16 éven aluli gyermekek közel 50%-a (kb. 2900 gyermek) rongyokban járt. A Dolgozók Gimnáziuma tankönyveinek költségeit a minisztérium viselte. A Dolgozók Iskoláiban nyert bizonyítvány a rendes korúak nyilvános jogú iskoláinak bizonyítványával azonos jogosítványt adott.

Osztrovszki György³⁸⁸ országgyűlési képviselő az iskolával szemben támasztott követelményeket négy pontban foglalta össze:(TÁGésDGÉvk.:4)

1. Tatabánya dolgozói helyi gimnáziumot kívántak.
2. Tatabánya dolgozói állami gimnáziumot akartak teremteni.
3. Tatabánya dolgozói demokratikus szellemű gimnáziumot kívántak.
4. A dolgozók és a vezetők munkásszellemű gimnáziumot akartak teremteni.

Az előzményekhez tartozik, hogy a felsőgallai közgyűlés már 1946 tavaszán napirendjére tűzte a

³⁸⁸ Magyar Kémikusok Lapja 53. évf. 12. sz. 1998.Vargáné Nyári Katalin így emlékezik meg Osztrovszki Györgyre: Munkája során a Tatabányai Szénbányák miniszteri biztosa, a Magyar Állami Szénbányászati Rt. vezérigazgatója, a NIM ipari csoportfőnöke, az OTH elnökhelyettese, az MTA főtitkára, a KGST képviselő-, majd főtitkárhelyettese, az OMFB és az Országos Atomenergia Bizottság elnökhelyettese volt. Az MTA 35 évesen, 1949-ben választotta levelező, majd 1978-ban rendes tagjává. Akadémiai székfoglalójának témája: a népgazdaság nyersanyaghelyzete, különös tekintettel a vegyiparra és a timföld- és alumíniumiparra.

dolgozók taníttatásának a kérdését. Felsőgallán a polgári iskolában gimnáziumi tanfolyam nyílt meg a négy bányaközség munkásai részére.³⁸⁹ Ennek működtetése érdekében a tanfolyambizottság 500 ezer adópengő hozzájárulást kért az érintett községektől és egymillió adópengőt a MÁK Rt-től.³⁹⁰ Tóth József megbízott igazgatónak a miniszterhez írott soraiból megtudhatjuk, hogy a jelentkezők főleg fizikai munkások, vagy nem sokkal korábban még azok voltak. Az első két félév rövidített oktatással indult,³⁹¹ egy év alatt két évfolyam anyagából vizsgázhattak. Az előkészítő osztályok mellett V-VI. évfolyam működött a gimnáziumban. A magas osztálylétszám, illetve az előkészítő csoportok miatt megnőtt a tanárok óraszám, ezért az igazgató kérte a minisztériumtól az óradíjak kiutalását. „Ez az egyetlen kiadás ami a minisztériumot terheli, mert a tatabányai dolgozók iskolája összes dologi kiadását a MÁSZ Központi Végrehajtó Bizottsága vállalta magára.”³⁹² Az iskolában két tanév volt: téli és nyári. A téli szeptember 23-án kezdődött, november 30-án félévi, február 26-án az év végi bizonyítványosztásra került sor.³⁹³ A tanévzáró ünnepély március 9-én volt.

A tanári testület tagja volt még az anyaiskola tanárain kívül: Glioza Elek (orosz nyelv) és Dr. Vass László (egészségtan).³⁹⁴

A nyári tanév 1947. március 10-én vette kezdetét, öt tanulócsoporthal, ugyanis három ötödik osztály indult. A VII. osztály beindításával kapcsolatban az igazgató jelenti, hogy a tanárok létszámát a helyi polgári iskola tanáraival egészítették ki. Az összes dologi kiadást a MÁSZ vállalta magára. A tanárok valamennyien óraadók voltak, jórészt megegyeztek a nappali tagozatnál felsoroltakkal. A nyári tanévben a tantestülethez került még Fekete Gyula (földrajz-természetrájz), Harmath Rezső (természetrájz-fizika), Tóth Sándor (orosz-történelem-földrajz szakos általános iskolai igazgató), Elek Teréz (földrajz-természetrájz), Glioza Elek (műszaki rajz-orosz), Greguss Pálné (történelem-német), Sikos Irén (történelem-földrajz szakos általános iskolai tanító), Dr. Vass László bányarvos (egészségtan), és Szalai József római katolikus lelkész.³⁹⁵

³⁸⁹ Ennek története egy korábbi fejezetben már kifejtésre került.

³⁹⁰ TMJVL Felsőgalla nagyközség közgyűlési jegyzőkönyve 1945-1947. 56/1946 kgy. hat.

³⁹¹ A későbbi 10 hónapos időszakkal szemben

³⁹² TMJVL Árpád Gimnázium iratai 5/1946. 1. doboz.

³⁹³ Február 17-21. között zajlott a három előkészítő tanfolyam írásbeli vizsgája, 24-25-én pedig a szóbeli vizsgájukra került sor.

³⁹⁴ A salgótarjáni Dolgozók Gimnáziumában már 1946. márciusában megkezdődött a tanítás. A 14 fős tantestület tagjai közül ott négyen tanítói végzettséggel rendelkezett, további egy fő pedig acélgyári mérnök volt.

³⁹⁵ Sáray felhívta a figyelmet a polgári iskola képzett tanárai csak az általános iskolákban taníthattak, mindössze Sikos Irén majd később Francizi János számtan-fizika szakos középiskolai tanár került át a gimnáziumba.

A tanári testület tagjai voltak még anyaiskola tanárain kívül Elek Teréz általános iskolai tanítónő, Fekete Gyula ált. isk. igazgató, Harmath Rezső ált. isk. igazgató, Tóth Sándor ált. isk. igazgató és Dr. Vass László bányorvos.

Az iskolaorvosok az egészségügyi órák ellátásáért óránként 2,40 Ft óradíjat, a tanulók megvizsgálásáért pedig évenként kétszer; megvizsgált diákokként 60 fillérben részesültek.³⁹⁶ 1947 márciusában a Dolgozók Gimnáziumának hallgatói és osztálybizalmijai a Nemzeti Segély szervezetéhez fordulnak tulajdon tanáraik számára támogatásért. Az indokok között szerepelt, hogy a gyors idehelyezés és lakás hiányában a családtól való különélés, mely hetekig tartott eredményezte, hogy a tanári kar minden tagja – elsősorban a családostok eladósodtak – és a létminimumot is alig tudják maguknak megteremteni.³⁹⁷ Különösen nehéznek ítélték meg Pataky László helyzetét, aki ösztöndíjjal külföldön tartózkodott, s felesége négy gyermekével a csekély tanári fizetéséből alig tudott megélni. A délutáni tagozat húsz tanára szinte erőn felüli munkát végzett. Az 1947. július 8-i kimutatása szerint a dolgozók heti óraszámja 225, havi 900 volt a hitoktatókkal, és az iskola orvosával együtt. A tantárgyak megegyeztek a „rendes” tanulók anyagával. „Őrlődünk az idő és a tananyag malomkövei között. (...) Csak egy járható út van, ha minden fortélyunkat, gyakorlati-tapasztalati fogásunkat hatványozott mértékben alkalmazzuk a kívánt tananyag elsajátításához. Ezért az 50 perces órák bevezetése elodázhatatlan. Vagy fél 5-kor kell elkezdeni 8 óra 20 percig, vagy hatodik munkanapot kell beiktatni. Megkönnyítené a helyzetet, ha a MÁSZ Központi Igazgatósága a hallgatók részére munkaidő kedvezményt adna. A fokozódó tanulmányi követelmények miatt a MÁSZ engedélyezte a munkaidő kedvezményt 8 órától 7 órára, és a MÁK Rt. is hasonlóan járt el. A következő tanévben már napi 2 óra munkaidő kedvezményt és a vizsgák előtt 5 nap tanulmányi szabadságot kaptak a munkás hallgatók, sőt, a MÁSZ tervbe vette a Dolgozók Gimnáziumának tovább fejlesztését, 160.000 Ft-ot utaltak át az építkezésekre.

Később erről évtizedekig hallgatók, de a következő dolgozók iskoláját Tatabányán a piaristák nyitották a polgári iskolával szinte egyidőben. „a VKM-től kapott határozat alapján.” Előzőleg a helyi polgári iskolában már működött egy esti tanfolyam. Ennek a hallgatóiból szerveztük meg és nyitottuk meg 15 hallgatóval a reális tagozat V. osztályát. Valamennyien sikeresen tettek vizsgát augusztusban (5 jeles, 5 jó, 5 elégséges eredménnyel). Saját bevallásuk szerint éppen az iskola papi jellege miatt idegenkedve fogadták a VKM döntését, mely a már működő tanfolyamot a piarista

³⁹⁶ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 1. doboz 7527/1946-47.

³⁹⁷ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai, 1. doboz 380/1946/47.

iskola keretébe utalta, mert az iskoláról és a tanári karról alkotott felfogásuk a pártvonalon és a napi sajtóból szerzett benyomásokból táplálkozott. (Kommunisták és szociáldemokraták voltak.) A viszony azonban hamarosan barátságossá vált, és az ő kérésükre történt a marxizmus, szocializmus, darwinizmus, az ember származása, a teremtés és evolúció, dialektikus materializmus katolikus szempontból való megvilágítása a hittan, magyar történelem, gazdaságtan, biológia keretében. Sőt, kérésükre Medvigy Mihály külön filozófiaiskolát is rendezett. A velük való foglalkozás nekik és nekünk sok szép emléket és sikert jelentett. Saját kérésükre zártuk az évet ünnepélyes Te Deummal augusztus 25-én.” (HARASZTI 2009:97.)

A piaristák feladatát az állami gimnázium vette át. A Dolgozók Gimnáziuma ünnepélyes évnitőjára 1947. szeptember 1-én került sor. Az új beiratkozók a következő okmányokkal kellett jelentkezniük: iskolai bizonyítvány, születési anyakönyvi kivonat, politikai megbízhatóság igazolása, munkavállalási igazolvány.³⁹⁸

1947-48. téli tanév legfontosabb eseményei az iskolai évkönyv alapján:

Augusztus 30. Alakuló értekezlet. Szeptember 1. Évnitő. November 22. Félévi osztályozó értekezlet. Január 14. Módszeres értekezlet. Február 4-6. Év végi összefoglalók. Február 5-7. Előkészítő tanfolyamok írásbeli vizsgái. Február 6. Év végi osztályozó értekezlet. Február 9-12. Előkészítők szóbeli vizsgái. Elnök: Dr. Bíró Lajos Pál budapestvidéki tankerületi főigazgató. Február 14. Évzáró ünnepély. A tanári testületet az anyaiskola tanárain kívül Elek Teréz általános iskolai tanítónő, Fekete Gyula általános iskolai igazgató Harmath Rezső ált. isk. igazgató, Tóth Sándor ált. isk. igazgató és Dr. Vass László főorvos alkotta.

A tagozat az ünnepélyeit, megemlékezéseit a délelőtti tagozattal együtt tartotta.

Az első érettségi vizsgákra 1948. február 5-7. között került sor. A szóbeliken Dr. Bíró Lajos Pál tankerületi főigazgató elnökölt. Kobele József kitüntetéssel érettségizett, jeles eredményt hárman értek el, tízen maturáltak jól, míg nyolcan megfelelő teljesítményt nyújtottak. Az 1947-48-as nyári tanév évnitő értekezletének napja – február 16. – egyben a tanév kezdetét is jelentette. Március 15-én – az országos munkaversenyhez kapcsolódva – tanulmányi versenyt indítottak. Amikor Dr. Alekszits György államtitkár látogatást tett a gimnáziumban – ez május 13-án volt – ismertették a tanulmányi verseny eredményeit. A győztes a VII. B. osztály lett 131,57 százalékos teljesítménnyel. A verseny szabályait és a kiértékelés módozatait az ifjúsági és dolgozó

³⁹⁸ TMJVL Bányakerületi Iskolaigazgatóság iratai, 1947. 1. doboz ikt. sz. nélkül.

tagozat bizalmi testületeivel egyetértésben állapította meg a tanári testület.

Érdekesség: Ebben a tanévben a tanulók értékelése hetes fokozatú rendszerben történt.

1948. június 12-14-én zajlottak le az érettségi vizsgák. Az írásbelin francia nyelvből egy tanuló 7-es, négyen 6-os osztályzatot kaptak, négyes és hármas 2 tanulónál fordult elő, míg egy hallgatót ötösre értékelték. Orosz nyelvből 3-an, mennyiségtanból 1 fő írásbelije lett elégtelen. A szóbeli vizsgák Juhász Imre budapestvidéki tankerületi főigazgató elnökletével június 19-20-án bonyolódtak le. Ezen Slezák József kitűnő, Uzsoki László jeles eredménnyel végzett, míg jól nyolc, megfelelő teljesítményt négy tanuló nyújtott, hárman pedig évisméltetésre kényszerültek.

7.1.Révai-osztályok

Révai József a MÁVAG-ban 1948. szeptember 16-án tartott beszédében a következőket mondta: *„A szocializmust a kultúra terén is fel kell építeni! Biztosítani kell a munkásosztály vezető szerepét nemcsak a gazdasági életben, a kormányzatban, hanem a kultúrában, az ideológiában is...Igen, materialisták vagyunk! Mi elbírjuk, hogy az iskolában arra tanítják a gyermekeket, hogy hat nap alatt teremtették a világot. De ne akarja senki megakadályozni, hogy ugyanakkor mi arra tanítsuk, hogy a természet és társadalom fejlődésének szigorú törvényszerűségei vannak. Nem várunk 50 évig.”* *„Igaz, a magyar népi demokrácia megcsinálta az iskolareformot. De ez magában véve még nem elég...”*(...) *„igenis tudatosan és nyíltan számba fogunk és számba akarunk venni származási szempontokat,... a kultúrpolitikában, ugyanúgy, mint minden más téren, osztályszempontokat akarunk érvényesíteni.”*³⁹⁹ Világos, egyenes és fenyegető beszéd. Révai a fenti célok elérése érdekében szükségesnek tartotta egyestendős egyetemi előkészítő tanfolyamok szervezését fiatal üzemi munkások számára. *„Továbbra is fogunk kísérletezni azzal, hogy mentesítsük a tehetséges, de középiskolákat nem végzett munkásgyerekeket az érettségi szükségességétől az egyetemre való jutásnál.”*⁴⁰⁰ A beszéd másnapján rendelet is megjelent. Ez a 17 és 32 év közötti üzemi dolgozók számára tette lehetővé a jelentkezést az 1948. október 1 és 1949. szeptember 1. közötti tanfolyamra. 1948. október első napján Tatabányán- az egész országban elsőként- három Révai-osztály indult. A Révai-osztályokat átmeneti megoldásként hozták létre és csak az 1948/49. tanévben működtek.⁴⁰¹ A Révai-osztályokba járó gyerekek a VKM

³⁹⁹ Beszéd a MÁVAG dolgozói előtt. In. Révai József: Élni tudunk a szabadsággal. 1949. 638.

⁴⁰⁰ Uo.

⁴⁰¹ Knausz Imre szerint Budapesten három osztály nyílt 80 tanulóval, Budapest környékén 6 osztály 120 tanulóval, Tatabányán 4 osztály 123 tanulóval. Meglepő módon Salgótarjánban csak 18 tanulót sikerült verbuválni.

által kiadott rendelet értelmében ebédet is kaptak. Ennek költségeit a minisztérium állta. Az ellátási viszonyokról szól a tatabányai levéltárban fennmaradt egyik levél is:

„Az ebédhez szükséges nyersanyagok közül csak a liszt és a zsír beszerzése körül mutatkozik nehézség. Rendkívül nehézkes lenne ugyanis az érintett tanulók vételezéséből bekérni az ebédre eső részt. Tisztelettel kérjük ezért szíves intézkedésüket, hogy a Révai-osztályok –ba járó 125 tanuló fejadagon kívül kapjon fejenként és havonként 3 kg kenyeret, 2 kg finomlisztet és 30 dkg. Zsiradékot ártérítés ellenében. Az egész mennyiség havonta 375 kg kenyér kenyeret, 250 kg finomlisztet és 37,5 kg zsiradékot tesz ki. Indoklásul felhozom még, hogy növendék gyermekekről van szó, akik fokozottabb tanulást végeznek. (Délután még külön tanári felügyelettel 2-5-ig tanulnak) s így szervezetüknek feltétlen szüksége van a mennyiségileg is kielégítő táplálkozásra.”⁴⁰² Az újonnan szervezett osztályok számára az intézményeknek költségvetési tervet kellett készíteniük. A Rákosi Gimnázium is elkészítette a maga tervezetét, mely összesen nyolc tételből állt:

- 1.) Tankönyvet (orosz-magyar és magyar orosz szótárral) 105 Ft/tanuló x 127 fő, összesen 13335 Ft.
- 2.) Iskolai dolgozat füzetek (magyar-orosz mennyiségtan) 2.10 Ft/tanuló x 127 fő, összesen 266,7 Ft.
- 3.) Munka házi –és gyakorló füzetek minden tantárgyhoz 54 Ft/tanuló x 127 fő, azaz 6858 Ft.
- 4.) Írószerek (ceruzák, tollszár, tollhegy) 6 Ft/ tanuló x 127 fő, azaz 762 Ft.
- 5.) Tornaruha 50 Ft/tanuló x 127 fő, azaz 6350 Ft.
- 6.) Egyensapka és ruha (lányoknak fehér vászon ruha, iskolacímer; fiúknak fehér ing, kék nyakkendő, iskolacímer) Fejenként 70 Ft x 127 fő, összesen 8890 Ft.
- 7.) Egy tanterem berendezése 2500 Ft.
- 8.) Edények, 50 l-es lábasok és fazekak, összesen 1000 Ft.

Az összköltség 39961 Ft-ot tett ki. Az általános szegénység közepette ezek a tételek terhet vettek le a tanulni vágyó fiatalok válláról. Fejérdy Győző igazgató külön is hangsúlyozta az orosz nyelvi szótárak, valamint az 5. és a 6. tétel beszerzését: „az 5. és a 6. tétel beszerzése elégtétel a munkásgyermek számára azért a múlt bűneiből fakadó hátrányért, amiből a többi gyerekkel szemben az iskolába kerülnek, és különben is a hatalmas arányú tatabányai felvonulásokon a „Révai osztályok” tanulóinak méltón kell megjeleníteniük ahhoz a névhez, amit viselnek. ”

⁴⁰² Tb. Lt. Árpád Gimnázium iktatott iratai 1. doboz 44-3/1948/49 Címzett: A Csille Rt. Élelemtára

A következő hónap végén tartott értekezleten az igazgató szigorú kritika alá vetette a Révai-osztályok indulásával kapcsolatban a tantestület tevékenységét. „Az iskolánk jövőjéről van szó. Működésüknek köszönhető, hogy tantestületünk minden tagja országos viszonylatban anyagilag előnyös helyzetbe került”⁴⁰³ Az itt tanuló diákok támogatása, segítése létkérdés volt az iskola életében. Fejérdy szerint többletmunkát kell a délutáni foglalkozásokra fordítani, mert olyan proletárgyerekeket tanítanak, akik önhibájukon kívül „keveset hoztak otthonról.” Molnár János ezt azzal egészítette ki, hogy „nem a buktatás, hanem a segítő, türelmes munka hozza meg a kívánt eredményt.”⁴⁰⁴

A Révai-osztályok létszáma:132 fő volt, ebből 78 fiú és 54 leánytanuló. Knausz Imre ezzel eltérő adatot közöl, ő 123-an diákról tesz említést.(KNAUSZ 1998.:) A statisztikai pontatlanság okai között az egyik legfontosabb az adatfelvétel ideje. Lemorzsolódások már a beiratkozásnál is előfordultak, de év közben is többen abbahagyták tanulmányaikat.

Az ide járó tanulók szüleinek foglalkozás szerint összetétele: ⁴⁰⁵

1. Bányász: 51
2. Külszini munkás (napszámos, segédmunkás): 26
3. Külszini ipari szakmunkás: 24
4. Egyéb nagyüzemi dolgozó: 25
5. Nagyüzemi nyugdíjas: 6

7.2. A Dolgozók Gimnáziuma az ötvenes években

Bár az iskolának hamar híre ment, és jelentkező is mindig szép számmal akadt, egy kis reklám akkoriban sem ártott. 1949 szeptemberében Felsőgallán kidoboltatott:„A Rákosi Mátyás Gimnázium igazgatósága értesíti azokat a gimnázium I.ső (sic!) osztályába felvett tanulókat, akiknek a neve az iskola falitábláján szerepel, szeptember 5-6-7-8-án délelőtt 8-12-ig és délután 5-7-ig beiratkozás végett okvetlen jelentkezzenek. A tatabányai Állami Rákosi Mátyás Gimnázium Dolgozók Gimnáziumába az 1949-50. iskolaévre a beiratkozás úgy történik, hogy a dolgozó a gimnázium igazgatóságánál beszerezhető felvételi kérelmlapot kitölti, a szakszervezeti vezetőséggel

⁴⁰³ A VKM 173943/1948.sz rendeletére a Révai-osztályok számára ellátmányt utalt ki.

⁴⁰⁴ TMJVL Árpád Gimnázium 1.doboz 181/1948/49

⁴⁰⁵ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai. 1. doboz Révai osztályokról jelentés

*leláttaoztatja, és beadja a gimnázium igazgatói irodájába legkésőbb szeptember 10-ig. Természetesen most is nyílik előkészítő tanfolyam azok számára, akiknek elemi vagy polgári végzettsége van csak, és a 16. évet betöltötték. Minden tanulni vágyó dolgozót szeretettel vár a gimnázium igazgatója.,*⁴⁰⁶

Az 1950. június 30-án megtartott érettségi vizsgát az összes tanuló teljesítette, bár a jegyzőkönyvből kiderül, hogy a természettudományos tárgyakból, különösen fizikából feltűnő hiányosságok voltak. A gyenge eredményeket az előző tanév viharainak tudták be. Dr. Molnár Péter szerint az „első félév vergődései” után a Párttal való kapcsolat megjavult, s ez érezte hatását az iskola munkájában. Vannak hiányosságok –vallotta be önkritikusan- de ezek a diákok nyolc óra munka után még öt órát tanultak még itt az iskolában, s aki mindezt három éven keresztül megteszi, megérdemel bizonyos elnézést. Már az előző tanévben is volt ingyenes gépírástanítás a dolgozók részére, ezért a tanfolyamot vezető Klespitz György⁴⁰⁷ kérelemmel fordult az iskola vezetéséhez, hogy ismételten kapjon erre lehetőséget. Dr. Molnár Péter igazgató felkarolta ezt a lehetőséget és támogatásért közvetlenül a miniszterhez fordult. A tanfolyam népszerűségét az eredményezte, hogy ezzel a végzettséggel adminisztratív munkakörben könnyen el lehetett helyezkedni. Későbbiekben az iskolai lemorzsolódások egyik okának az ilyen tanfolyam jellegű oktatást tartották. 1950 szeptemberében az évnnyitóra érkező diákokat „Köszöntjük ifjúságunkat az új tanévben” feliratú tábla fogadta. Dr. Tenk Béla igazgató tartott ünnepi beszédet. *„Tudjuk- mondotta-, hogy az elmúlt tanévben valamennyiünknek nagy nehézséggel kellett megküzdenuk. Tankönyvet alig tudtunk gyermekeink kezébe adni, mert alig volt könyv. Pártunk-, mint mindig- most is segítségünkre sietett és az ellenség leleplezése után az új tanévben tantervvel, új tankönyvek segítségével nevelhetjük a szocializmus számára az új embereket.”*(DL. 1950. szeptember.5.)

A levelező úton szerzett bizonyítvány vagy oklevél a nappali végzettséggel azonos értékű volt. Ezért kezdetben a nappali és a levelező tagozat követelményei azonosak voltak.(DokMOktPol. II. 224. *A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata a levelező oktatás helyzetéről.*) Így azonban a sokat kritizált lemorzsolódási arányszámok még magasabbak lettek volna. Ezért a középiskolai tananyagot 30 százalékkal, az egyetemet általában 25 százalékkal

⁴⁰⁶ Felsőgalla dobolási könyvéből 279/1949.szeptember 5. In.

⁴⁰⁷ Klespitz György gyorsírástanítói oklevéllel rendelkezett, heti négy alkalommal tartott térítésmentesen órát a jelentkezők részére. A nagyfokú érdeklődést mi sem mutatta jobban, minthogy a jelentkezők száma 180 volt. Mindannyian a Dolgozók Gimnáziumának tanulói voltak.

csökkentették.(DokMOktPol. II. 224. *A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata a levelező oktatás helyzetéről.*) Az oktatásirányítás szeszélyei ezt a területet sem kímélték. 1954-ben novemberében hozott párthatározat értelmében a középiskolákban fokozatosan vissza kell térni a nappali tanterv követelményeihez.

„A tatabányai bányászfiatalok nagy részének továbbtanulási lehetősége megoldódott helyben az iskola létrejöttével. Az iskola dolgozó tagozatai egyre bővültek és bővülnek. Az idei évben már két osztállyal indult meg az ipari technikum, két osztállyal az általános gimnázium és két osztállyal a közgazdasági gimnázium. Ezek mellett az eredmények mellett azonban komoly hiányosságok is vannak. A legnagyobb hiányosság a dolgozók nagyszámú lemorzsolódása. A jelenleg érettségi előtt álló negyedik osztály három év alatt 50 főről 14-re morzsolódott le. Az idei iskolaévben indul közgazdasági tagozatra 90 dolgozó jelentkezett, fél év alatt a 90 beiratkozóból 50 dolgozó lemorzsolódott.”(Mi az oka a nagyarányú lemorzsolódásnak a középiskola dolgozó tagozatán? DL.1952.február 21.) A problémák ellenére ez a képzési forma Tatabányán is gyorsan tért hódított.. 1946-ban a dolgozók általános iskolájába 163 tanuló iratkozott be. Ez a szám 1948-49-ben 203 főre emelkedett.”

7.3. Technikumi képzés a gimnáziumban

A szakminisztériumok a szakkáder utánpótlás biztosítására Tatabányán is elrendelték ipari technikumok létesítését. Ide azok a munkás és a parasztszármazású dolgozók jelentkezhetnek, akik 17. életévüket betöltötték, de a 45. életévüket még nem lépték túl. Szükséges előképzettségként segédlevél meglétét, vagy két éves üzemi gyakorlatot írtak elő. Pl. aki számára a bányavállalat igazolta, hogy legalább két éve a bányában dolgozik, az jelentkezhetett a bányagépészetire. A nők beiskolázását könnyített eljárással kívánták segíteni: *„Bizalmasan kívánjuk közölni azt, hogy a dolgozó nőknél a két éves gyakorlat sem kell, csupán az szükséges, hogy a megfelelő üzemnél legyen jelenleg alkalmazása.”*⁴⁰⁸ A jelentkezés feltétele volt még legalább öt elemi elvégzéséről szóló bizonyítvány. A tanítás – a szerdai nap kivételével hétfőtől péntekig este 5-től 7 óráig tartott. Tandíj nem volt, kezdetben az összes tanítási költséget az illetékes szakminisztériumok vállalták magukra. Még ilyen feltételek közepette sem sikerült kellő számú jelentkezőt toborozni, ezért az

⁴⁰⁸ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai. Ikt. sz. nélkül. Dolgozó ipari technikumok szervezése. Tatabánya, 1951.július 12.

agitációs munkába az üzemek vezetőit is igyekeztek bevonni.

A felvételhez a különböző tagozatokra- a dolgozók közgazdasági technikumának kivételével- minimum 20 éves életkor és 5 elemi végzettség elegendő volt. A közgazdasági középiskolában már nyolc osztály volt az elvárás. A jelentkezési korhatár minden tagozaton 17-től 50 éves korig terjedt. (Jelentkezz a Dolgozók Gimnáziumába! DL. 1952. június 4.)

A szakképesítés iránti megnövekedett igényt mutatja, hogy míg 1952/53-ban a dolgozók általános gimnáziumába 31 tanuló iratkozott be, addig szakmai érettségit nyújtó képzésre 139 tanuló. A tanulók megoszlása a technikum típusa szerint 1953-ban a következőképp alakult:

- Közgazdasági technikum: 38
- építőipari technikum: 34
- vegyiipari technikum: 22
- villamosipari technikum: 30
- gépipari technikum: 15⁴⁰⁹

A tanulmányok megkezdésének az előfeltétele közgazdasági technikumban a nyolc általános, vagy négy polgári megléte, de aki ezzel nem rendelkezett sem kellett elkeserednie: különbözeti vizsgára kérhetett engedélyt. A tanárok empatikusan közelítettek a munka mellett iskolapadba ülőkhöz. A vizsgákra felkészítő tanfolyamokat szerveztek. Az értékelésnél pedig tekintettel voltak a diákok helyzetére. *„Sajátságosan szembetűnő a dolgozatoknál, hogy a befejező rész a fáradtság jeleit mutatja. Ez a fáradtság kifejezésre jut a fogalmazásban és a helyesírásban is. Így ezt részben annak kell tulajdonítani, hogy a tanulók napi munkájukból jövet fáradtan fogtak hozzá a dolgozatíráshoz. Ezt a körülményt felfogásom szerint az érdemjegyek megállapításánál is figyelembe kell venni.”*⁴¹⁰ Az 1950 decemberében tartott érettségi vizsgán az elbírált 14 tanuló közül 1 kitűnő, 3 jeles, 3 jó és 4 közepes eredmény született. Az elnök megállapítása szerint mindegyikük teljesítményén érezhető volt a felkészítő tanfolyam hatása. *„Meglátszik azonban, hogy a tanfolyam rövidsége miatt az ismeretek csak azokból a tárgyakból vertek gyökeret a jelöltek tudatában, ahol az életben elfoglalt pályájuk tapasztalataira támaszkodhattak.”*

⁴⁰⁹ TMJVL Árpád Gimnázium 6.doboz 1952/53 Adatok jelentése

⁴¹⁰ TMJVL Árpád Gimnázium iktatott iratai. Ikt. sz. nélkül. Dolgozó ipari technikumok szervezése. 1951. július .12.

Munka, család mellett nem könnyű a tanulás. Ezért a késések, hiányzások aránya is magasabb volt a nappali tanrendeseknél. A probléma olyan nagymértékű volt, hogy 1952. február 23-án néhány pedagógus beadvánnyal fordul az MDP alapszervezetéhez. Bója, Pető, Petőné és Pardi Zoltán osztályfőnökök jelezték, hogy a dolgozók gimnáziumában a két 30-as osztálylétszámból a lemorzsolódások és a hiányzások miatt csak kb. 35-en járnak órákra. „Tudatában vagyunk, hogy Pártunk és Kormányunk, de valamennyi dolgozó számára is mennyire fontos az, hogy a munkásosztályunk egyik erődjén, Tatabányán minél több szakképzett dolgozót neveljünk.”⁴¹¹ A tanárok nem csak beszéltek a gondokról, hanem igyekeztek tenni is ellenük. Meglátogatták otthonaikban a tanulókat, cikkeket írtak a Dolgozók Lapjába, havonként értesítették a munkahelyeket, de kevés eredménnyel, ezért fordultak a Párthoz. A Dolgozók Gimnáziuma meghatározó szerepet töltött be a város közoktatásában. Tóth József megbízott igazgató 1946.szeptember 28-án a miniszternek keltezett levele szerint az intézmény létrehozása lehetőség a 11000 fős munkássággal szembeni adósság törlesztésére azáltal, hogy a „munkásság alig másfél százalékanak lehetőséget nyújtunk a továbbtanulásra.” (SÁRAY 1995:187.)

A dolgozók munkaidő után történő képzésére komoly igény mutatkozott a városban. Érettségi bizonyítvány megszerzésével a helyi üzemekben és gyárakban magasabb pozíciókat is be lehetett tölteni, de sokak számára felcsillant a diploma megszerzésének lehetősége is. Korábban az érettségi vizsga automatikus belépőt jelenthetett bármely felsőoktatási intézménybe, a felvételi vizsgákat 1950-ben vezették be. „A felvételi vizsga írásbeli és szóbeli részből állt. A szóbeli vizsgán – a tanuló származását a keretszámok betöltéséig erősen figyelembe véve – dőlt el, hogy valakit felvesznek vagy elutasítanak. A származási tábla a következő volt:

M.1. – üzemi és gépállomási munkás gyermeke

M.2. – közlekedési, szolgáltatási, postai és egyéb fizikai dolgozó gyermeke

P.1. – TSZCS tag gyermeke (termelőszövetkezeti csoport)

P.2. – 5-10 holdon gazdálkodó kisparaszt gyermeke,

P.3. – 10-20 holdon gazdálkodó kisparaszt gyermeke

É – értelmiségi szülő gyermeke

⁴¹¹ KEMÖL 36. f. 2fcs. 46 öe. Beadvány a dolgozók iskoláiban történő hiányzások ügyében.

E – egyéb származású (ide tartoztak a kisiparosok, vállalkozók és a 20 holdnál nagyobb birtokkal rendelkező gazdák, a „kulákok” gyermekei

X – politikai foglyok, nemesi származású családok és „a rendszer ellenségeinek” gyermekei.”

Az első három kategóriából jelentkezőket, ha a minimális szaktárgyi követelményeknek megfeleltek, biztosan felvették. A következő három kategóriába tartozó tanulók csak abban az esetben juthattak be, ha gimnáziumi tanulmányi eredményük és felvételi vizsgájuk egyaránt kiemelkedő volt. Akinek a lapján a megbélyegző X szerepelt, azt nem vették fel.⁴¹² Tatabánya munkásjellegeből adódóan ennek a folyamatnak helyben több volt a haszonélvezője. Az ötvenes évek közepén az egyetemekre és főiskolákra felvettek több mint 66%-a munkás és paraszt származású volt. Az értelmiségi szülők gyermekeinek már jóval nehezebb volt bejutniuk a felsőoktatásba, a közülük jelentkezők közel 69%-át nem vették fel 1955-ben. (PUKÁNSZKY–NÉMETH 1996:664.) A dolgozók iskolája a gyors felemelkedés lehetőségét teremtette meg számos munkásszármazású fiatalnak. Ilyen volt Takács István, korábbi vājár is. *„Édesapám bányász volt, öten voltunk testvérek. Tizenhat éves lehettem, amikor abba kellett hagynom a tanulást, mert édesapámat nyugdíjazták. A felszabadulásig eszembe sem jutott, hogy tanuljak. Dolgoznom kellett, mert élni akartunk. A felszabadulás után, 1948-ban azután beiratkoztam a dolgozók gimnáziumába. Innen a Rákosi Mátyás gimnáziumba, majd pedig Budapestre, a szaktanárképző iskolába kerültem. 1950 szeptember 1-e óta tanítok. Régi vágyam teljesült akkor, amikor először léptem be a tanterembe, hogy órát tartsak. Most is tanulok. A szaktanárképző főiskola műszaki utolsó szigorlatára készülök.”* (Dl. 1953.május 8.)

Hasonló élményeiről vall Soha József, az Oroszlányi Szénbányák későbbi termelési főmérnöke is: *„A szüleim tatabányai bányászok voltak. Heten voltunk testvérek, nem állt módjukba taníttatni, valamennyien bányászok lettünk hát. Huszonnyolc éves fejjel, két gyerek apjaként, röviddel a harmadik megszületése előtt kezdtem a tanuláshoz. Egyéves előkészítő tanfolyam után iratkozhattam be a nehézipari műszaki egyetemre. Két évet a munka mellett, levelezőként, két évet*

⁴¹² A származási táblát az általános iskolák is használták amikor továbbtanulni szándékozó fiatalok adatlapját a középiskoláknak megküldték.

pedig nappali tagozatosként végeztem el. Kegyetlenül nehéz volt, de segítettek bennünket barátaink, elvtársaink.”(Történelmi igazságosztás Tatabányán. Magyar Hírlap 1973. október 2.)

A város középfokú intézményei szinte kivétel nélkül a Rákosi gimnáziumból váltak ki. Az ötvenes években technikumi tanulócsoportok is működtek az iskola épületében-közgazdasági, építőipari, vegyipari, villamosipari osztályokban. A technikumi oktatás csak esti és levelező tagozaton folyt. Jelentőségét a létszámadatok is alátámasztják, mert a felnőtt tagozaton esetenként többen tanultak- mintegy 1000 fő- mint nappalin. 1971-ben az időközben önállósult Dolgozók Gimnáziumának 10 esti, 11 levelező osztálya volt külön igazgatóval, igazgatóhelyetttessel, s főállású tanárokkal. (Valami új kezdődött az oktatásügy történetében. DL.1971. szeptember 23)

8. Összefoglalás

8.1. Összegzés

„Tatabánya és a gimnázium egy!” – mondta Bárdos László tanár úr az iskola 10 éves születésnapja alkalmából. A neves pedagógus nem tévedett: a gimnázium története szervesen összefonódott a városával. Ezért törekedtem olyan kortörténeti dokumentum készítésére, melyben a középiskola valóban a település része. Feltártam az iskolaalapítás előzményeit, az elődtelepülések múltját, az itt élők társadalmi, szociális körülményeit. Egy város életében néhány év csak epizódnak tűnhet, Tatabánya bő fél évszázados történetében viszont meghatározó jelentőséggel bírt a világháború utáni évtized. A poros bányászkolóniákból megyeszékhely lett, a „hatajtós” házak mellett lakótelepek tornyosultak. 1945-ben a koalíciót alkotó pártok egyetértettek abban, hogy a volt elit kulturális monopóliumát meg kell törni, és a tanulás lehetőségét a korábban ettől elzárt rétegeknek is meg kell adni. Kétkezi munkások, szegénysorból származók, fiatalok számára a társadalmi felemelkedés olyan útjai nyíltak meg, melyekről korábban álmodni sem mertek. A hivatalos propaganda sosem látott jólétről és szabadságról harsogott, gyermekek százai előtt tárult ki a középiskola kapuja.

Az oktatás demokratizálása nemcsak létszámnövekedéssel, hanem az új intézmények számának emelkedésével is járt. Elvileg ebben az „iskolaalapítási lázban” a piaristák is szerepet kaphattak volna. A kérdés –mint sokannyi más ebben az időben- teljesen átpolitizálódott. A helyi választásokat a baloldal elsöprő fölényrel nyerte meg, minden fontos pozícióba saját emberüket ültették. A „klerikális reakció” elleni harc egyik első állomása volt a piarista tanárok kizorítása a szénmedencéből, akiknek helyzetét nehezítette, hogy míg a helyi hatalom gőzerővel dolgozott tervük megvalósításán, saját anyaiskolájuk megmaradása is kérdésessé vált. Pozíciójukat gyöngítette csekély helyi beágyazottságuk, a helyi társadalom összetétele. A győztesek nem érték be ennyivel- nemcsak a piaristáknak, de a vallásos érületnek sem volt helye az új iskolában. Tudatosan és módszeresen számolták fel a keresztény közösségeket, képviselőiket üldözték vagy némaságra kárhoztatták, a társadalom többségét egy új eszme nevében kívánták átformálni. Az ötvenes években az állam irányítói úgy tekintettek az iskolára, mint az engedelmes állampolgárok nevelésének eszközére. Ez jól beleillett abba a koncepcióba, amely a politikai célok elérésének eszközévé kívánta deformálni a társadalmi szervezeteket, a tudományos életet, az irodalmat, a

művészetet. Természetes, hogy az iskolai nevelést-oktatást is a pártérdekeknek megfelelően kellett megszervezni. A presszió bizonyítékai -a személycseréken túl- a tematikus látogatások sokasága, a különböző jegyzőkönyvi határozatok, utólagos vizsgálatok. Az oktatás szereplői végrehajtani kényszerültek a nemegyszer egymásnak ellentmondó utasításokat is. Anyagi megbecsültségük nem állt arányban az általuk cipelt terhekkel, így egzisztenciálisan is kiszolgáltatott helyzetbe kerültek. Disszertációmban bemutattam azt a folyamatot, melynek eredménye a pedagóguspálya presztízsének devalválódása lett.

8.2. Célkitűzések teljesítése

A koalíciós időszak viszonylagos szabadsága, az újjáépítés alkotó öröme egy jobb, emberibb világ kiépülésével kecsegtette a középiskola diákjait. A gimnázium a korszerű tudás megszerzésének és a társadalmi felemelkedésnek az esélyét hozta el diákok százai számára. Teljesítményükről, szociális összetételükről, rekrutációjukról, tanulmányi eredményeikről szóló adatok, ábrák, táblázatok a mű szerves részét képezik.

Ismertettem a megyeszékhely kulturális, egészségügyi és szociális viszonyait, hiszen ezek elválaszthatatlanok az iskola történetétől, csakúgy, mint az oktatásügyi és munkahelyi versenymozgalmak vagy az osztályharc.

Az iskola történetének megértéséhez időben jobban vissza kellett nyúlnom. A bányavidékre az Osztrák- Magyar Monarchia területéről tömegesen érkeztek jobb megélhetés reményében többségükben kétkezi dolgozók. A bányászkolóniák népessége és korábban zömmel mezőgazdasági foglalkozású lakosságnak együttéléséből, örömeiből és kudarcaiból született meg az új város, ahol megszokott és természetes volt a nehéz fizikai munka, a földalatti lét és az ezzel járó állandó élet –és balesetveszély. A középiskola teremti meg a kitörésnek, a társadalmi felemelkedésnek lehetőségét ebben a közegben. Mindeközben hatalmas átrendeződés zajlik Magyarországon és a világban. A helyi közélet is konfliktusokkal terhelt, a politika egyre jobban rátelepszik az oktatásra. Az új erő az egyházban, annak képviselőiben és elkötelezett híveiben találja meg a hatalmát leginkább veszélyeztető tényezőt. A világháború előtt a keresztény szellemiségű oktatás meghatározó volt, az iskolákban fontos szerepet szántak tanulóik keresztény hitre, erkölcsre való nevelésére. Ezzel a törekvéssel ment élesen szembe az új hatalom. A brutális erejű átalakulásnak helyben - az országos átlagnál csekélyebb beágyazottsággal bíró történelmi

egyházak - képtelenek voltak ellenállni. A Horthy-korszak közoktatásában heti két órában kötelező volt a hitoktatás. Feltártam azokat a körülményeket, melyek következményeként a hétvégi és ünnepnapra kötelező istentiszteleti látogatást először a fakultatív hitoktatás váltotta fel, majd azt is megszüntették. Bizonyítást nyert, hogy ebben a felülről vezényelt folyamatban pedagógusok - akarva-akaratlan- részt vettek. Ennek folyamata és kimenetele részletes kifejtésre került.

A disszertáció egyben főhajtás a bányásztelepülés kulturális, oktatási életének fellendítésében résztvevő pedagógusok emléke előtt. A műben szereplő személyekről, akikről csak tudtam (nemcsak tanárokról) rövid biográfiát készítettem. Feltártam hogyan reflektált a helyi pedagógus társadalom az „új világ” kihívásaira, mennyiben tudta értelmiségi szerepkörét betölteni; milyen kompromisszumok kérésére kényszerültek; hogyan próbálkoztak a szabadság apró köreinek tágításával, miként tudták identitásukat megőrizni.

8.3. Hipotézisek igazolása

Feltártam a tatabányai állami gimnázium létrehozásának történetét, bemutattam működésének első tíz évét, összefoglaltam az általánosítható tanulságokat, igazoltam a téma aktualitását. Négy hipotézisem közül kettőt bizonyítottam, kettőt cáfoltam.

Első hipotézis: Cáfoltam azt a hipotézist, hogy volt realitása a két világháború között a bányatelepüléseken gimnázium létesítésének. Bár a négy –ekkor még különálló - község lélekszáma jóval meghaladta Esztergomét vagy Tataét,⁴¹³ de a kérdés elbírálásában nem ez volt a döntő szempont. A települések nemcsak hagyományukat tekintve voltak elmaradásban a két történelmi várostól, de nem állt helyben rendelkezésre az a polgári, értelmiségi réteg sem mely vonzóvá tenné a pályát az ide megtelepülni kívánó pedagógusok számára. Hogy ez mekkora gond volt még évtizedekkel később is, igazoltam az elvándorlók magas arányával. A húszas, harmincas években alapvetően három szereplő jöhetett szóba gimnázium alapítóként:

- állami
- felekezeti
- községi

Az első opciót a MÁK Rt. jelentette. A vállalat ugyan gazdasági társaságként működött, de befolyása, infrastruktúrája, sajátos érdekviszonyai miatt „állam volt az államban.”

⁴¹³ Esztergom népessége 1930-ban 17354, Tatán ugyanekkor 12664 laktak.

Munkaerőigényét az elemi iskolák és a rá épülő tanoncképzés nagyrészt kielégítette. A továbbtanulni vágyók számára két lehetőség nyílt ekkoriban: mindennap bejárni vagy igénybe venni Tatán a konviktust. Igazoltam, hogy a MÁK ekkoriban határozottan ellenérdekelt volt gimnázium létesítésében.

Felekezeti gimnázium létrehozására a katolikus egyház lett volna képes, bár a reformátusoknak is volt Bánhidán egy kis iskolájuk. Ilyen irányú kezdeményezésről nincs tudomásunk a háború előttről, és mint Szűcs Jenő tatai rendfőnök leveléből bizonyítást nyert, a tatai piaristák számára is csak 1945-ben vált égetővé a kérdés. Ekkor vált bizonytalanra a tatabányai gyerekek bejárása, ráadásul Komáromban gimnázium nyílt, ami szintén apasztotta a piaristákhoz beiratkozók létszámát. Logikusnak tűnhetett volna egy tisztán községi fenntartású intézmény létrehozása, de többek között az elődtelepülések anyagi lehetősége ezt nem tette lehetővé. Alsógalla, Felsőgalla és Bánhida önkormányzata nehezen viselte volna a terheket, míg Tatabánya gyakorlatilag az ellenérdekelt MÁK Rt. része volt.

Elvileg akár a három tetszőleges kombinációjából sikerülhetett volna újat alkotni, de ilyen szándéknak nem bukkantam nyomára. Összegezve: a világháborút megelőzően a térség gazdaságát meghatározó vállalat a MÁK Rt. nem volt érdekelt új gimnázium létesítésében, míg a települések erőforrás híján nem is álmodozhattak ugyanerről. Testületi ülések jegyzőkönyvei árulkodnak, hogy még a városegyesítés kérdésében sem volt egyetértés, a forrásmegosztás és helyszín kiválasztása korábban a polgári iskola esetében is komoly feszültséggel járt. A tatai gimnázium évkönyvei, Haraszi monográfiája és korabeli levelezések nyilvánvalóvá teszik, hogy a piaristák számára a tatabányai iskola valójában csak vészforgatókönyvként a világháború alatt fogalmazódott meg. A feltárt források alapján újdonság volt, hogy komolyan vehető lakossági igénnyel sem találkoztunk, sokkal inkább a tatai piarista konviktus bővítésében látták az érintettek a megoldást.

Második hipotézis: Cáfoltam. Feltételezésem az volt, hogy a piarista rend tanárai annak tudatában vállalkoztak kockázattal, veszélyekkel és lemondással járó iskolaépítési akciójukra, mert meg voltak győződve, hogy siker koronázza munkájukat. Haraszi monográfiája -hogyan a helyi társadalom fejlődése, a társulati iskolák oktatási színvonala miatt olyan mértékű igény mutatkozott a tanulás iránt, amely indokoltá tehetette volna az új állami gimnázium mellett a piaristák helyben maradását – is ezt a tézist erősítette. Ez egyben választási lehetőséget biztosított volna a szülőknek. Haraszi állításával összhangban feltételeztem, hogy ennek a kísérletnek - ha átmeneti jelleggel is

- de volt realitása. Példaként a Csepeli Jedlik Ányos Gimnázium alapítását hoztam fel, ahol a bencéseket a kiscgazdák és a kommunisták közösen kérték fel iskolanyitásra. Ez az állítás Tatabánya esetében azonban nem igazolódott be. Az anyagi és személyi forrásokban szűkölködő rendet a kommunista vezetés alatt álló elődtelepüléseken bürokratikus úton is akadályozták céljaik elérésében, miközben saját tatai anyaiskolájuk fennmaradásáért is küzdeniük kellett. A katolikus egyház támogatóinak számító erők már az 1945-ös választások során megsemmisítő vereséget szenvedtek a baloldali pártoktól. Dokumentumokat tanulmányozva bizonyítottam, hogy helyben egyedül a kommunista párt rendelkezett határozott oktatási koncepcióval. A két munkáspárt a későbbi megyeszékhely elődtelepülésein – Alsógallán, Bánhidán, Felsőgallán és Tatabányán – a szavazatok 87 %-át szerezte meg, 1947-ben pedig 91 százalékos eredményt ért el. A kommunista vezetés alatt álló településen így polgári erők gyengeségét kihasználva hozták létre az új gimnáziumot. Jelentkezők ugyan lettek voltak egy induló katolikus gimnázium nyitásához, de az állami oktatás híveivel szemben kellő ellenállást kifejtteni nem tudtak, így ez a kísérlet bukásra volt ítélve. A feltárt dokumentumok alapján bebizonyosodott, hogy a támadások kivédésére a piaristák nem voltak felkészülve. Sem kellő létszámú tanerő, sem anyagi forrás nem állt rendelkezésükre egy számukra idegen, ellenséges közegben. Erre a kihívásra egyetlen logikus választ adhattak csak: visszavonultak Tatára és minden erejüket az anyaiskolájuk megvédésére koncentrálták. Az már nem rajtuk múlt, hogy 1948-ban azt is feladni kényszerültek.

Harmadik hipotézis: Tatabányán a világháborút követő oktatási rendszer megváltoztatása csekély ellenállás mellett ment végbe, és ennek legfőbb oka a társadalom szociológiai összetételében keresendő: igazolódott.

A világháborút megelőzően a későbbi megyeszékhelyt alkotó községek igazgatási szempontból önállók, és részben eltérő jellegűek voltak. (Bánhida, Alógalla és Felsőgalla falusias, mezőgazdasági település volt, ellentétben a bányatelep Tatabányával.) A települések lakosságának demográfiai, iskoláztatási, foglalkoztatási viszonyait részletesen feltártam, bemutattam. A XX. század elején Alsógallán, Felsőgallán és Bánhidán az elemi iskolák felekezeti jellegűek voltak, míg Tatabányán a MÁK Rt. tulajdonát képezték az ún. társulati iskolák. A vállalat számára stratégiai jelentőséggel bírt, hogy a különböző térségekből idekerült, eltérő kultúrájú és szocializációjós háttérű családok egységes érték- és normarendszerrel rendelkezzenek. A kívánatosnak tartott magatartásminták átadása leghatékonyabban az iskolai oktatáson keresztül történhetett. Az oktatási tevékenység koordinálására hozta létre a MÁK Rt a Tatabányai Iskolaigazgatóságot, melynek

feladata volt az iskolarendszer egységesítése és a bányagazgatósággal való kapcsolattartás. A vállalattól fügtek az oktatási intézmények, de a helyben szolgáló pedagógusok is.

A MÁK Rt. az elemi oktatás szervezésével olyan új munkásgeneráció kinevelésén fáradozott, mely a vállalat kívánalmainak megfelelt. Ennek érdekében rendszeresen pressziót gyakorolt a helyi iskolákra. A fokozott ellenőrzés, a fegyelem, az utasítások végrehajtása a vállalati kultúra szerves részét képezte, így a háború utáni átmenet során sem váltott ki tömeges elégedetlenséget ennek megkövetelése. Az országos eredményektől eltérően az 1945-ös választásokon a kommunista párt és a szociáldemokraták elsőprő győzelmet arattak a polgári és keresztény tábor ellenében. Mivel Tatabányán már a háború előtt létrejött- elsősorban a bányatelepeken- egy olyan hierarchikus struktúra, mely akarátát rá tudta kényszeríteni az oktatás szereplőire. A bányavállalat szerepét átvevő állam(párt) az erejét fokozottabban érvényesítette.

A helyes értékvilág, erkölcs és normarendszer kialakítása továbbra is cél volt, de ez már egy új világ és eszme nevében valósult meg. A politikai hatások életutakat határoztak meg. A lábjegyzetekben fellelhető életrajzok is ennek bizonyítékai. Példák sorával igazoltam, hogy a felülről szervezett, tanárookra oktrojált, napi politikai szándékot tükröző akciók komoly energiákat vontak el az oktatástól. A társadalomátalakító célzatú kampányok közül részletesen elemeztem a következőket.

1. A klerikalizmus elleni küzdelem.
2. A tanulmányi- és versenymozgalmak.
3. Az iskolai lemorzsolódások elleni harc.

A magyar közoktatásban a politika direkt módon is jelen volt. Ennek hatása Tatabányán – amely amúgy is a kommunista párt egyik fő bázisának volt tekinthető – még erőteljesebben érződött. Ezt a hatást fokozta, hogy az 1947-ben a négy településből létrejött város – létszámához képest – csak csekély polgári réteggel rendelkezett. A népesség többségét foglalkoztató bányavállalat a maga zárt, hierarchikus világával, fegyelmező mechanizmusaival, kedvezett a felülről jövő, a maga igazságát kizárólagosnak tekintő ideológia elterjedésének. A források tanulmányozása során szembetűnő, hogy egyetlen évtized alatt mennyi pedagógus ment el a gimnáziumból és milyen sok új tanár jött. Tatabányát a politikai döntéshozók stratégiai jelentőségűnek tekintették, így a káderkérdések folyamatosan napirenden voltak. Ennek lehetett a következménye, hogy az általam tanulmányozott tíz évben a tantestület folyamatosan cserélődött. A háború utáni első tantestület a város életében valóságos kulturális „missziót” vállalt, később ez az értelmiségi szerepkör – a

diktatúra kiépülésével – háttérbe szorult, bár sohasem szűnt meg teljesen. A klerikalizmus elleni harc jegyében folyamatos küzdelem zajlott a vallásos világnézet visszaszorítására. Az országos kampányok szomorú helyi következményeiként több diák is tanulmányait idő előtti befejezni kényszerült. Az iskolai versenymozgalmakat a gazdaságiak mintájára szervezték. Közös vonásuk, hogy a szépen csengő számok és adatok valamint a valóság között alkalmanként éles szakadék tátongott. A gimnazisták számának növekedése és a lemorzsolódás elleni –sokszor inkább adminisztratív jellegű – harc viszont fokozta az iskola társadalmi beágyazottságát. Statisztikai adatokkal igazoltam, hogy az iskolázottsági szint növelése elengedhetetlen volt a bányaváros fejlődéséhez, melyet az állam biztosított. Ezt a tényt a hatalom a felekezetek ellen felhasználta, melyeknek hívei hallgatásra lettek ítélve.

Negyedik hipotézis: Igazolást nyert. A hatalomnak nem állt érdekében újabb frontot nyitni számára baráti terepen, a gimnázium és a város presztízsét védeni kellett. Levéltári forrásokra építve mutattam be, hogyan lett egy bagatell túlóra elszámolási vitából egész tantestületet megosztó ügy. Miközben a pedagógusok a diákok aktív közreműködésével vádolták egymást, az ország a Mindszenty és a Rajk-per lázában égett. A hisztérikus politikai légkörben a bizalmatlanság lett úrrá. Hosszú vizsgálat és jegyzőkönyvek sokasága bizonyítja, hogy a hatóságok komolyan vették munkájukat. Bár még az államvédelmi hatóság is nyomozott, végül enyhe ítéletekkel, áthelyezésekkel zárták le a históriát.⁴¹⁴ Közvetett források alapján igazoltam, hogy a vizsgálatot vezetők a párt egyik legfontosabb hazai bázisának tartott városában nem akartak politikai ügyet kreálni. A Rákosi nevét viselő iskola munkásgimnáziumnak számított, az ügyben nem kutattak politikai szálát⁴¹⁵, a leginkább érintettek megbízhatósága nehezen volt megkérdőjelezhető, a vádak között a klerikalizmus nem bukkant fel. Csak azért nem lett súlyosabb következménye az ügynek, mert a munkásmozgalom hazai fellegvárában robbant ki az ügy, szereplői ideológiailag megbízhatónak számítottak.

8.4. Új tudományos eredmények

1. A disszertáció hozzájárul oktatáspolitikai vitáink árnyaltabb megértéséhez, az oktatás és a vallás

⁴¹⁴ Erre hivatalos dokumentumokat még az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában sem leltem fel, de az ügyben érintett igazgató fia beszámolt az édesapját meggyőző nehéz időszakról.

⁴¹⁵ Legalábbis a vizsgálat vezetőjét nem ez a szándék vezette.

kapcsolatának komplexebb elemzéséhez.

2. Aktuális oktatási dilemmáink történeti kontextusba helyezésével forrásul szolgálhat más szakemberek valláspedagógiai, oktatásszociológiai, neveléstörténeti elemzéseikhez.

3. Bizonyítottam, hogy az oktatás és a politika összefonódása nem a negyvenes években kezdődött a településen.

4. Feltártam, miért nem jöhetett létre középiskola ezen a vidéken már a világháborút megelőzően, hisz a feltételek látszólag adottak voltak. A magyarázatra nem is itt, hanem meglepő módon Salgótarjánban bukkantam rá. A 19. században még kicsinyke község története számos ponton párhuzamba állítható Tatabányaéval. Míg azonban a nógrádi településen már 1923-tól középiskola megvalósításán fáradoztak, a nagyobb lakosságszámmal rendelkező Tatabányán lokális (ellen) érdekek miatt sem városegyesítésre sem gimnázium létesítésére nem kerülhetett sor. Első ránézésre egyszerű a képlet: Nógrádban a helyi iparvállalatok érdekeltek voltak a középiskola fenntartásában. A Felvidék visszaszerzésének évében a tarjáni gimnáziumot államosították és a főgimnázium felső négy évfolyama helyére kereskedelmi fiúiskola létesítését írták elő. A történelmi határok visszaszállításával Losoncon gimnázium, Salgótarjánban felső kereskedelmi iskola működtetéséről döntöttek. Ez a rendszer a második világháború végéig élt. A trianoni határok visszaállításával a gimnázium felső osztálya újból Salgótarjánba költözött át, ugyanakkor a kereskedelmi középiskola szétválásukig vele párhuzamosan működött. Amit Salgótarjánnak Losonc, a Komárom megyei településnek Tata jelentette.

5. Bizonyítottam, hogy a helyi elit és a középkáderek képzését a piaristák magas színvonalon látták el. 1945 után viszont ez a struktúra elavult. A kérdés ekkor már úgy vetődött fel; ki fogja megszervezni Tatabánya első gimnáziumát. Levéltári források, valamint Haraszi Mihály értékes monográfiáját felhasználva bebizonyítottam, hogy az állami gimnáziumnak nem volt alternatívája. A világháború után a jelentős munkáshagyományokkal bíró településre az MKP, majd MDP vezetése, mint a szocializmus egyik erős bástyájára tekintett. Ennek következtében lehetett először város majd megyeszékhely Tatabánya, illetve ennek a hátszélnek is köszönhetően létesült állami gimnázium a területen.

6. Levéltári forrásokra alapozva feltártam és bemutattam egy a tantestületet mélyen megosztó történetet. A Mindszenty és a Rajk-per évében kirobbant és az igazgató távozásával záródó ügyben a súlyos vádak ellenére is enyhe ítéletek születtek. Minden hatalom érdekével ellentétes politikai

ügyeket kreálni „baráti terepen”. A vizsgált helyen és témában, az időszak koncepciós perekkel terhelt, hisztérikus és bizonytalan országos politikai légkörében, ez a tézis a fortiori igazolódott.

7. Feltártam, hogy az iskolai mozgalmakat (tanulmányi, lemorzsolódás elleni küzdelem) a munkaversenyek mintájára szervezték. Ezek legfontosabb közös jellemzői: az önkéntesség látszata, a teljesítménykényszer, a számok bővítése voltak. A termelési ágazatokhoz hasonlóan az oktatásban is igyekeztek az eredményeket számszerűsíteni. Gyakran kötődtek évfordulóhoz, politikai eseményhez. A teljesítményekről a helyi és az országos média is beszámolt. Bizonyítottam, hogy a kampányok célja az oktatásügy valós problémáiról a figyelem elterelése volt. Megvalósításukhoz általában csekély idő állt rendelkezésre és rendszerint rövidtávra tervezték őket.

8. Bebizonyítottam, hogy ezeket a mozgalmakat a pedagógustársadalom, így a tatabányai is kényszerként élte meg. Ez ellen a saját eszközeivel: adminisztratív trükkökkel, manipulált beszámolókkal védekezett.

9. Egykori pedagóguscsalád sarjaként különösen érdekelt, hogy a tanártársadalom hogyan próbálta autonómiáját védeni, mozgásterét bővíteni. Igazolást nyert, hogy a kellően át nem gondolt reformok, a tananyag meghatározása, az oktatásirányítók és iskolaigazgatók kiválasztásának rendszere, a megfélemlítés, a rossz anyagi és – munkakörülmények mind hozzájárultak az oktatás színvonalának csökkenéséhez. Mindezek miatt a tanárok közül sokan nem tudtak gyökeret verni a polgári hagyományokat nélkülöző településen, többek között ezért is volt körükben végig kiemelkedően magas arányú a fluktuáció. Disszertációmban bemutattam azt a folyamatot, melynek eredménye az értelmiségi hivatás és a középiskolai tanári pálya presztízsének devalválódása lett.

Rövidítések jegyzéke

Levéltárak

ÁSZTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Budapest
KEMÖL	Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára – Esztergom
MOL	Magyar Országos Levéltár – Budapest
NML	Nógrád Megyei Levéltár – Salgótarján
PML	Pest Megyei Levéltár – Budapest
TMJVL	Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára – Tatabánya

Források

BLGÉvk.	<i>A húszéves Bárdos László Gimnázium évkönyve.</i> NAGY Tamás szerk., Tatabánya: Génius Alapítvány 2007.
DL	Dolgozók Lapja (megyei lap)
DokMOktPol.	Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből 1–2. KARDOS József–KORNIDESZ Mihály összeáll., Budapest: Tankönyvkiadó 1990.
IdNgyAlm.	<i>Az 1944. évi december hó 21-re Debrecenbe összegyűlt, majd később Budapestre összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja 1944. december 21 – 1945. november 29.</i> KISS József–SOMLYAI Magda szerk., Budapest: Magyar Országgyűlés 1994.
JÁGÉvk	A Csepeli Jedlik Ányos Gimnázium és vele kapcsolatos Dolgozók Gimnáziumának Évkönyve az 1948-49. évről.
JubÉvk.	<i>50 éves a tatabányai Árpád Gimnázium – Jubileumi Évkönyv.</i> FARKASNÉ JUHÁSZ Krisztina szerk., Tatabánya: Árpád Gimnázium 1996.
SMÁGÉvk	<i>A Salgótarjáni Magyar Állami Gimnázium és a vele kapcsolatos salgótarjáni és kisterenyei Dolgozók Gimnáziumi Évkönyve az 1946-47. tanévről.</i> Salgótarján
TÁGésDGÉvk.	FEJÉRDY Győző szerk., <i>A Tatabányai Állami Gimnázium és a Dolgozók</i>

Gimnáziuma Évkönyve az 1946/47. és az 1947/48. tanévről – Az iskola fennállásának II. évében. Felsőgalla 1948.

TÁGÉvk. *A tatabányai Állami Gimnázium Évkönyve az 1946/47. tanévről – Az iskola fennállásának I. évében.* TÓTH József mb. igazgató szerk., Felsőgalla 1947.

Intézmények, szervezetek

BME	Budapesti Műszaki Egyetem
DISZ	Dolgozó Ifjúság Szövetsége
ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem
KOMINTERN	Kommunista Internacionálé
KV	Központi Vezetőség
MÁK	Magyar Állami Kőszénbánya Rt.
MÁSZ	Magyar Állami Szénbányák Rt.
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MHK	Munkára Harcra Kész mozgalom
MINSZ	Magyar Ifjúság Népi Szövetsége
MKP	Magyar Kommunista Párt
MNDSZ	Magyar Nők Demokratikus Szövetsége
MPSZSZ	Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete
MSZT	Magyar–Szovjet Társaság
NÉKOSZ	Népi Kollégiumok Országos Szövetsége
NV	Nemzeti Vállalat
ODKH	Országos Diákjóléti és Kollégiumi Hivatal
SZDP	Szociáldemokrata Párt
SZIT	Szakszervezeti Ifjómunkás- és Tanoncmozgalom
TSC	Tatabányai Sport Club

VKM

Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

Bibliográfia

- ALEXITS György 1949. Az iskola és politika. *Embernevelés* 1, 30-33.
- ANDOR MIHÁLY 2004. Dolgozat az iskoláról. Meleg Csilla szerk. Iskola és társadalom- Szöveggyűjtemény Budapest-Pécs 291-326. BUDAPEST-PÉCS: DIALÓG CAMPUS.
- ANDORKA Rudolf 1992. Társadalmi változások és társadalmi problémák 1940-1990. *Statisztikai Szemle* 4-5, 301-324.
- ANDORKA Rudolf 1996. A társadalmi integráció gyenge kötése. *Századvég* 1, 5 – 18.
- APOR Balázs 2007. A Rákosi-kultusz. *Rubicon* 9, 28-37.
- BALOGH Margit 1998. A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935-1946. A KALOT és a katolikus társadalompolitika. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.
- BALOGH Margit 2005. *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790-2005. 1. köt. 1790-1944.* Bp., História-MTA Történettudományi Intézete.
- BALOGH Margit-Gergely Jenő 1996. *Egyházak az újkori Magyarországon – 1790 – 1992 – Adattár.* Budapest: História-MTA Történettudományi Intézet.
- BALOGH Sándor szerk., Nehéz esztendők krónikája. Budapest: Gondolat Könyvkiadó. 1986.
- BARANYI Mihály: *Emlékek az iskoláról, emlékek az iskolából.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- BÁRDOS LÁSZLÓ ISTVÁN 1960. Tatabánya a szocialista fejlődés útján. Tatabánya *Városi Tanács VB.*
- BÁNLAHY PÁL 2016. Mellékvágányon. Két kisváros (Baja és Esztergom) társadalomtörténete: Összehasonlító elemzés Budapest, Magyarország: Wesley János Lelkészképző Főiskola (WJLF)
- BELÉNYI Gyula 1993. *A sztálini iparosítás emberi ára – foglalkozási átrétegződés és belső vándorlás Magyarországon – 1948-1956.* Szeged: JATEPrint-JATEPress.
- BÍRÓ ZSUZSANNA HANNA 2015. A tanárrá válás indikátorai az 1945 előtti Magyarországon. *Educatio*, 1.sz. 13-29.
- BOTOS JÁNOS 1988. *A munka és a kultúra frontján.* BOTOS János és mtsai összeáll. és szerk.,

- Magyar hétköznapiak – Rákosi Mátyás két emigrációja között – 1945-1956. 255-338.
Budapest: Minerva.
- BÖSZÖRMÉNYI GÉZA 2007 *A magyar piaristák 1950-ben. Szétszórás és újrakezdés*. Budapest, Piarista tartományfőnökség.
- BUZINKAY GÉZA 2005. *Iskola a Lovagvárban. A budai Toldy Ferenc Gimnázium évkönyve*. Budapest: Toldy Ferenc Gimnázium.
- COLLINGWOOD Robin G. 1946. *The idea of history*. London: Oxford University Press.
- CROCE Benedetto 1955. *History as the Story of Liberty*. New York: Noonday Press.
- DARVASY, BÍRÓ 2017. A Tatai Piarista Rendház története 1943-1950. Piarista Rend Magyar Tartománya Budapest
- DÉVÉNYI ANNA 2011. A magyar történelemtankönyvek ideológiai–szemléleti és didaktikai változásai 1945 és 1989 között egy ellenforradalmi miniszterelnök példáján. *Történelemtanítás*, 1. sz. 1–18.
- DONÁTH Péter 1999. Oktatáspolitikai és tanítóképzés az első Nagy Imre-kormány idején. *Magyar Pedagógia* 1, 71–95.
- DONÁTH Péter 2008. *Oktatáspolitikai és tanítóképzés Magyarországon 1945 – 1960*. Budapest: Trezor Kiadó.
- DURKHEIM Émile 1980. *Nevelés és szociológia*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- DURÓ József 2000. Egy speciális városi gazdaságfejlesztési modell: *A gazdaságfejlesztés és a vállalkozások Tatabányán* (https://www.researchgate.net/publication/348416272_Egy_specialis_varosi_gazdasagfejlesztési_modell_A_gazdasagfejlesztés_es_a_vallalkozások_Tatabányán_A_Speci_Model_of_Urban_Economic_Development_Economic_Development_and_Enterprises_in_Tatabánya)
- EISENHART Margaret 2009. *Kvalitatív adatelemzés módszere*.
http://terd.unideb.hu/doc/modszertan/kvalitativ_adatelemzes_modszere.pdf
- FARKAS LÁSZLÓ RÓBERT 2015. *Hitoktatás a Csanád Római Katolikus Egyházmegyében 1945 és 1956 között*. Iskolakultúra 68-97.
- FARKASNÉ JUHÁSZ Krisztina szerk., *50 éves a tatabányai Árpád Gimnázium – Jubileumi Évkönyv*.

- Tatabánya: Árpád Gimnázium 1996.
- FEJÉRDY Győző szerk., *A Tatabányai Állami Gimnázium és a Dolgozók Gimnáziuma Évkönyve az 1946/47. és az 1947/48. tanévről – Az iskola fennállásának II. évében.* Felsőgalla 1948.
- FÜRÉSZNÉ MOLNÁR ANIKÓ 2003. Munkáskolóniák a 20. század első felében, In.: Munkástörténet – munkásantropológia (szerk.: Horváth Sándor), Napvilág Kiadó Budapest 143-152
- FUKUYAMA Francis 1994. *A történelem vége és az utolsó ember.* Budapest: Európa.
- FUSTEL DE COULANGES 2007. *A történetírás mint tiszta tudomány.* LAJTAI L. László szerk., *A történetírás mint tudomány – A történészi hivatás kialakulása a XIX. századi Franciaországban*, 288. Budapest: Napvilág Kiadó.
- GALGÓCZI Károlyné, *Galgóczi Erzsébet életrajza.* www.mire.hu, 2011. augusztus 11.
- GÁLL István 1984. *Éjszakai csöngetés.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- GÁTI Tibor–HORVÁTH Ágota 1992. A háború előtti középosztály utótörténete. *Szociológiai Szemle* 1, 81–97.
- GÉCZI János 2006. A szovjet pedagógiai minta. *Iskolakultúra* 9, 24–38.
- GERGELY Ferenc 1989. *A magyar cserkészlet története.* Budapest: Göncöl Kiadó,
- GERGELY Ferenc 2024.: *A magyar ifjúság történetének kronológiája, 1914–1991.* Holnap Kiadó
- Gergely Ferenc 2018. *Kántor fia, a bitang – Egy tanár emlékeiből.* Budapest: Underground Kiadó és Terjesztő Kft.
- GERGELY Jenő 1985. *A katolikus egyház Magyarországon 1944 – 1971.* Budapest: Kossuth.
- GERGELY Jenő 2000. *1948 és az egyházak Magyarországon.* FEITL István és mtsai szerk., *Fordulat a világban és Magyarországon 1947 – 1949*, 139 – 152. Budapest: Napvilág.
- GERMUSKA Pál 2000. *Tradíció nélkül – A magyarországi szocialista városok önképe 1949-1989.* BÓDY Zsombor és mtsai szerk., *A mesterség iskolája*, 479–501. Budapest: Osiris.
- GOLNHOFER Erzsébet 2004. *Hazai pedagógiai nézetek – 1945 – 1948.* Pécs: Iskolakultúra.
- GOMBKÖTŐ Gábor és mtsai szerk., *Tatabánya története 1–2.* Debrecen: Alföldi Nyomda 1972.
- GYÁNI Gábor 2000. *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése.* Budapest: Napvilág.

- GYÁNI Gábor 2007. Identitás, kultusz, történelem. *Rubicon* 9, 49–53.
- GYÁNI Gábor–KÖVÉR György 2004. *Magyarország társadalomtörténete*. Budapest: Osiris.
- GYARMATI György 1992. Modernizációs szükséglet és hatalmi érdek konfliktusa – Az igazgatásszervezet átalakítása Magyarországon 1945-1950 között. *Századok* 2, 202-226.
- GYARMATI György 1997. „Itt csak az fog történni, amit a kommunista párt akar” – Adalékok az 1947. évi országgyűlési választások történetéhez. *Társadalmi Szemle* 8–9, 144 – 191.
- GYARMATI György 2002. *A politika rendőrsége Magyarországon a Rákosi-korszakban*. (Habilitációs Füzetek) Pécs: PTE TDP.
- GYÜSZI László 1994. *Tatabánya 1956-ban*. Tatabánya: Kultsár Társud. és K. Alapítvány.
- HAJDÚ Tibor 1981. Az értelmiség számszerű gyarapodásának következményei a második világháború előtt és után. *Valóság* 7, 1–22.
- HAJDÚ Zoltán 1991. Rendszerváltás, berendezkedés, területiség – Közigazgatási területi reformtörekvések Magyarországon 1949-1956 között. *Magyar Közigazgatás* 4, 323–329.
- HARASZTI Mihály 2009. *Tatabánya és a piaristák*. Budapest: Piarista Rend Magyar Tartománya.
- HORÁNSZKY Nándor szöveggond. és sajtó alá rend., *Ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezeti terve – Organisationsentwurf*. Budapest: OPI 1990.
- HORVÁTH G. 1972: I. Életviszonyok, életformák. Az oktatásügy. 1972:1.251-277.) II. Életviszonyok, életformák. A városépítés története. Az oktatásügy 1945-től napjainkig GOMBKÖTŐ és mtsai szerk., Tatabánya története. Tatabánya Városi Tanács VB.
- HORVÁTH Sándor 2000. *A magyar társadalom életmódjának változásai a fordulat éveiben – 1945 – 1949*. FEITL István és mtsai szerk., Fordulat a világban és Magyarországon 1947 – 1949, 347–367. Budapest: Napvilág.
- HILSCHER REZSŐ 1939. *A bányászok életformája*. In: Dr. Magyary Zoltán-Kiss István. A közigazgatás és emberek. 98-107.
- HUNTINGTON Samuel P. 2004. *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest: Európa.
- IGGERS Georg. G. 2005. A történetírás elmélete és története. *Magyar Lettre Internationale* 58, 55–

58.

KARDOS József 2007. *Iskola a politika sodrásában*. Budapest: Gondolat.

KARDOS József–KORNIDESZ Mihály összeáll., *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből 1–2*. Budapest: Tankönyvkiadó 1990.

KELEMEN Elemér 2002. *Hagyomány és korszerűség – Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon*. Budapest: Oktatókutató Intézet–Új Mandátum.

KELEMEN Elemér 2003. Oktatásügyi törvényhozásunk fordulópontjai a 19–20. században. *Iskolakultúra* 2, 47–56.

KELEMEN Elemér 2004. *Két fejezet a hazai pedagógusmozgalmak és- szervezetek 20.századi történetéből*. http://www.tofk.elte.hu/tarstud/filmuvtort_2004/kelemen.htm

KELEMEN Elemér 2007. *A tanító a történelem sodrában – Tanulmányok a magyar tanítóság 19–20. századi történetéből*. Pécs: Iskolakultúra.

KELEMEN Elemér–SETÉNYI János 1994. *Az oktatási törvénykezés változásai – hazai és nemzetközi áttekintés*. Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet.

KINCSES Brigitta–SZÜCS Ágnes 2007. „Strammok vagytok” – Emlékek az első évekről és a névadóról. NAGY Tamás szerk., A húszéves Bárdos László Gimnázium évkönyve. Tatabánya: Gényusz Alapítvány.

KISS József–SOMLYAI Magda szerk., *Az 1944. évi december hó 21-re Debrecenbe összegyűlt, majd később Budapestre összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja 1944. december 21. – 1945. november 29*. Budapest: Magyar Országgyűlés 1994.

KNAUSZ Imre 1998. *Történelem és oktatás*. Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet.

KORNIDESZ Mihály 1987. A középiskola az 50-es években. *Pedagógiai Szemle* 1–2, 33–49.

KOVÁCS JÁNOS- NEMES VILMOS- ŐRSI ANDRÁS 1976. Bauxitbányászat Fejér megyében 1926-1976. Kincsesbánya

KOVÁCS EMŐKE 2006. A gimnáziumi történelemtankönyvek tartalmi és szemléleti változásai 1945 és 1962 között. *Educatio*, 3. sz. 630–644.

KÖRMENDI Géza 1992. *Történetek a tatari piarista gimnázium múltjából – 1910 – 1948*. HOLL Béla

- szerk., Piaristák Magyarországon – 1642 – 1992 – rendtörténeti tanulmányok, 165 – 185. Budapest: Magyar Piarista Tartományfőnökség.
- KÖRMENDI Géza összeáll, gyűjt., bev., tan., *A tatai gimnázium névtára 1765–2002 – a Kegyestanítórend Tatai Gimnáziuma 1765 – 1948 és az Állami Gimnázium 1948 – 1951), valamint az Eötvös József Gimnázium 1951–2002 tanárai és diákjai*. Budapest: Argumentum, 2004.
- KÜRTI GYÖRGY 1998. A ceglédi Kossuth Lajos Gimnáziumban érettségizettek névkönyve - Centenáriumi füzetek III. - Cegléd, Kossuth Lajos Gimnázium.
- LADÁNYI Andor 2008. *A középiskolai tanárképzés története*. Budapest: ÚMK.
- LEBLANCNÉ KELEMEN MÁRIA 1992. *Sorsdöntő évek*. Adalékok a négy bányaközség helyi önkormányzatának történetéhez 1945-től 1947. október 10-ig, Tatabánya megyei város létrejöttéig. In: *Az elődtelepülések és Tatabánya város története*. Tudományos füzetek 7. 107-113. Tata, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága.
- LEBLANCNÉ KELEMEN MÁRIA 1994, Egyesületek Tatabányán és elődközségeiben. In: *Adalékok Tatabánya művelődéstörténetéhez*. 111-150. Tatabánya Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala.
- LYOTARD Jean-François 1993. *A posztmodern állapot*. BUJALOS István összeáll., *A posztmodern állapot – Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*, 20–87. Budapest: Századvég.
- MACHER PÉTER 2020. *A tatabányai római katolikus bánya-elkészítés története 1903-1950*. In.: *Tanulmányok Tatabánya történetéből*. Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára. 11-23.
- MAJTÉNYI György 2005. Oral history. *Iskolakultúra* 8, 148 – 149.
- MÉSZÁROS István 1989. *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- MÉSZÁROS István 1989. *Mindszenty és Ortutay – Iskolatörténeti vázlat 1945–48*. Budapest: Oktatókutató Intézet.
- MÉSZÁROS István 1994. *Kimaradt tananyag – Diktatúra és az egyház 1945 – 1956*. Budapest:

Márton Áron Kiadó.

MÉSZÁROS István 1996. *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 996 – 1996*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

MESZERICS Tamás 2001. Politikai ellenállás 1945 – 1956 között. *Rubicon* 3, 12 – 18.

NAGY Péter Tibor 2002. *Hajszálcsövek és nyomáscsoportok – Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon*. Budapest: Új Mandátum.

NAGY Péter Tibor 2000. Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon. Budapest, Új Mandátum Kiadó

NAGY Péter Tibor 1992. A magyar oktatás második államosítása. *Educatio*, Budapest

NAGY Péter Tibor 2005. Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban 1867–1945 In.: Iskolakultúra 6-7. szám.

NAGY Tamás szerk., *A húszéves Bárdos László Gimnázium évkönyve*. Tatabánya: Génius Alapítvány 2007.

NÉMETHÁZI Erzsébet 2006. *Egy egykori gimnazista visszaemlékezése a középiskolai évekről*. Tatabányai Levéltár: Kézirat.

NORA Pierre 1993. Emlékezet és történelem között – A helyek problematikája. *Aetas* 3, 142 – 157.

OCZVIRK Nándor 1911. A hazai bányamunkásviszonyok fejlődése III. *Bányászati és Kohászati Lapok* 17, 284–298.

ORTUTAY András 1972. A bányatelep kialakulása. Az ipar fejlődése. In. GOMBKÖTŐ és mtsai szerk., Tatabánya története. Tatabánya Városi Tanács VB.53-68.

ORTUTAY András 1993. *Tatabánya*. BALOGH Kata–BÁRDOS István szerk., Komárom-Esztergom megye településtörténeti kalauza. 361-384 Tatabánya: Komárom-Esztergom M. Ped. Int.

ORTUTAY András 2007. A demokráciáról – 60 éve avatták várossá Tatabányát. *Új Forrás* 9, 82–88.

ORTUTAY Gyula 1949. *Művelődés és politika – Tanulmányok, beszédek és jegyzetek*. Budapest: Hungária Könyvkiadó.

PATAKI Ferenc 2003. *Az iskolaügy szociálpszichológiai dimenziói*. MELEG Csilla szerk., Iskola és

- társadalom – Szöveggyűjtemény. 275-288. Budapest–Pécs: Dialóg Campus
- PATAKI Ferenc 2005. *A NÉKOSZ-legenda*. Budapest: Osiris.
- PETŐ Iván–SZAKÁCS Sándor 1985. *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945 – 1985*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- PLUHÁR József 1994. *A tatabányai Árpád Gimnázium története*. Híres iskolák, neves pedagógusok címmel rendezett Nemzetközi Iskolatörténeti Konferencia előadásainak anyaga : Tatabánya, Esztergom, 1994. április 12 – 13., 74–90. Tata: Komárom–Esztergom M. Önkormányzat Múzeumainak Ig.
- PUKÁNSZKY Béla 1989. A középiskolai tanárképzés 1924-es reformja Magyarországon. *Pedagógiai Szemle* 11, 1045 – 1055.
- PUKÁNSZKY Béla–NÉMETH András 1996. *Neveléstörténet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- PÜNKÖSDI Árpád 2004. *Rákosi, Sztálin legjobb tanítványa*. Budapest: Európa.
- RÁKOSI Mátyás 1950. *Válogatott beszédek és cikkek*. Budapest: Szikra.
- RAVASZ Éva 2004. *Gál István – Egy bányagazgató portréja*. Tatabánya: Tatabányai Bányász Hagyományokért Alapítvány.
- RAVASZ Éva 2007. *A polgárosodás folyamatának kezdetei és akadályai a tatabányai szénmedence területén*. SIMONIK Péter szerk., Az újjáépítéstől a községegyesítésig – Tatabánya elődtelepülései a koalíciós években – 1945 – 1948, 62–68. (Tatabányai Levéltári Füzetek 11. sz.) Tatabánya: Megyei Jogú Város Levéltára.
- RAVASZ István 2005. A front pusztításai. *Rubicon* 3, 23–24.
- RÉVAI JÓZSEF 1949. *Élni tudtunk a szabadsággal*. Válogatott cikkek és beszédek. (1945–1949). Bp., Szikra. 1949.
- ROMHÁNYINÉ LIGDAY EMŐKE 2011. Ligday János. In. Férfiportrék a XX.századból. Tatabányai Levéltári Füzetek 13. sz. 43-70.
- ROMSICS Ignác 2001. *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris.
- ROMSICS Ignác 2003/a. *A történetírás objektivitásának mítoszáról és a múlt mitizálásának elfogadhatatlanságáról*. ROMSICS Ignác szerk., Mítoszok, legendák, tévhitek a XX. századi

- magyar történelemről, 7–27. Budapest: Osiris.
- ROMSICS Ignác 2003/b. Szakosodás és szintetizálás a XX. században. *Rubicon* 6, 40-47.
- ROMSICS Ignác 2012. A trianoni Magyarország első két évtizede. *Rubicon* 1-2. 108-117.
- RUPPERT JÓZSEF 2016. A magyar piaristák sírjai 1945-2015. Budapest: Piarista Rend Magyar Tartománya.
- SÁRAY SZABÓ Éva T. 1995. A felsőgallai Polgári Iskola történetéből 1925-1948. In. Források és tanulmányok Tatabánya oktatástörténetéhez. Tatabányai Levéltári Füzetek 2. sz. 68-112.
- SÁRAY SZABÓ Éva T. 2006. *A tatabányai Állami Gimnázium 1946–47.* A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat József Attila Megyei Könyvtára Évkönyve, 70-87. Tatabánya.
- SÁRAY SZABÓ Éva T. 2007. *Mozaikok Tatabánya történetéből 1945 – 1948 – A Komárom-Esztergom Vármegye helyi vonatkozású hírei.* MONOSTORI Imre és mtsai szerk., Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat József Attila Megyei Könyvtára Évkönyve 2007., 118 – 143. Tatabánya: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat József Attila Megyei Könyvtára.
- SÁRAY SZABÓ Éva T. 2008. Tatabánya a sajtóban 1945–48. *Új Forrás* 1, 70-87.
- SÁSKA Géza 2006. *A szocialista és a polgári nevelés radikális alternatívái.* (Kutatás közben) Budapest: Felsőoktatási Kutatóintézet.
- SÁSKA Géza 2007. *Rendszerek és változások.* Budapest: Felsőoktatási Kutatóintézet–Új Mandátum.
- SIMON Gyula szerk., *Nevelésügyünk húsz éve 1945 – 1964 – Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből.* Budapest: Tankönyvkiadó 1965.
- SIMONIK Péter 2013. A holocauston innen és túl. KISNÉ CSEH JULIANNA SZERRK. Tatabányai Múzeum Évkönyve 151-160. Tatabánya: Tatabányai Múzeum.
- SIMONIK Péter 2006. *A Magyar Általános Köszénbánya Rt. vállalati jóléti politikája a II. világháború idején.* RAVASZ Éva szerk. Tatabánya a második világháborúban, 12–43. Tatabánya: Tatabányai Levéltár.
- SIMONIK Péter 2007. *Folytatás vagy újrakezdés? A koalíciós évek helyi szociálpolitikája Tatabánya*

elődközsegeiben. SIMONIK Péter szerk., *Az újjáépítéstől a községegyesítésig.* Tatabánya a koalíciós években – 1945 – 1948, 79 – 101. Tatabánya: Tatabányai Levéltár.

SIMONIK Péter 2007/b. *Szociális érzékenység vagy gazdasági érdek?* Munkásjóléti intézmények a magyar bányáiparban a két világháború között. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola Szociálpolitikai alprogram.

SIMONIK Péter 2011. Menni vagy maradni munkavállalók migrációját befolyásoló tényezők a tatabányai bányatelepen (1896-1945) Tatabányai Múzeum Évkönyve 2010. 167-180. Tatabánya: Tatabányai Múzeum.

SZABÓ BÉLA és mtsai szerk. 1972. Salgótarján története 1–2. Salgótarján

SZÁSZ ANDREA 2008. „Lelkes vallásitanítók, okos tanterv, jó valláskönyvek” Hittanoktatási tantervek Magyarországon a 20. században. Magyar Református Nevelés IX. évf. 1-2.sz. 25-34.

SZEBENYI Péter – VASS Vilmos (2002a): *Történelmi tévképzetek, történelemszemlélet, nemzeti azonosságtudat.* In: Csapó Benő (szerk.): *Az iskolai műveltség.* Osiris, Budapest, 135-167.

SZENDE ÁKOS 2013. *Piarista eszmék és sorsok a 20.századból.*Budapest: Piarista Rend Magyar Tartománya.

SZIRMAI Viktória 1988. „*Csinált*” városok. Budapest: Magvető.

SZ. NAGY GÁBOR 2023. *A fakultatív vallásoktatás bevezetésének politikatörténeti áttekintése.* Pholymatheia : Művelődés- és neveléstörténeti folyóirat, 3-4. sz. 100-113.

SZÜCS János igazgató szerk., *Magyar Kegyes Tanítórend Tatai Gróf Esterházy Miklós Gimnáziumának évkönyve az 1944–45. évről.* Tata.

MANN MIKLÓS 1997. OKTATÁSPOLITIKUSOK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT. Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.

TAPOLCAINÉ DR. SÁRAY SZABÓ ÉVA 1995. *A Felsőgallai Polgári Fiú- és Leányiskola történetéből 1925-1948.* In: *Források és tanulmányok Tatabánya oktatástörténetéhez.*Tatabányai Levéltári Füzetek 2. Szerk: Dr. Ravasz Éva. 71-112.

- TILLY Charles 1984. *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. New York: Russell Sage Foundation.
- TÓTH József mb. igazgató szerk., *A tatabányai Állami Gimnázium Évkönyve az 1946/47. tanévről – Az iskola fennállásának I. évében*. Felsőgalla 1947.
- TÓTH TIBOR 2023. A Horthy-korszak interpretációja a Kádár-korszak gimnáziumi tankönyveiben. In: Tanulmányok a társadalomról VI. : A Szegedi Tudományegyetem JGYPK Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszék, ETSZK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék, BTK Szociológia Tanszék és ÁJTK Politológiai Tanszék tudományos diákköri munkái, 288-313.
- VALUCH Tibor 2001. A magyar társadalom szerkezeti változásai. *Rubicon* 3, 19–24.
- VALUCH Tibor 2002. *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest: Osiris.
- VALUCH Tibor 2003. *A magyar művelődés 1948 után*. KÓSA László szerk., Magyar Művelődéstörténet, 460–547. Budapest: Osiris.
- VARGÁNÉ NYÁRI KATALIN 1998. A magyar vegyipar és kémiatudomány. 53. évf. 12. sz.
- VÉGVÁRINÉ ROZNAI Zsuzsa 1987. *Tatabánya archontológiája 1947 – 1987*. Szakdolgozat.
- ZOMBAI Tamás 2010/a *Tatabánya első gimnáziuma*. Andl Helga és mtsai szerk., Iskola a társadalmi térben és időben, 60–64. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- ZOMBAI Tamás 2010/b. A Volokolamszki országút, avagy a káderkérdés az oktatásban. *Iskolakultúra* 8-9, 25-35.
- ZOMBAI Tamás 2011 A Rákosi-korszak oktatáspolitikája. Bánlaky Pál és mtsai szerk., Nyisd meg a szád a néma helyett. 479-488. Wesley János Lelkészkepző Főiskola.
- ZSOLDOS Ferenc 2006. *Dr. Zsoldos Ferenc bányapénztári tisztviselő emlékei a vészkorszakról*. Ravasz Éva bev., szerk., Tatabánya a II. világháborúban – Dokumentumok és tanulmányok, 89–99. (Tatabányai Levéltári Füzetek 9. sz.) Tatabánya: Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára.

Újságcikkek:

Dolgozók Lapja

1946. szeptember 28. 1-2. Állami Gimnázium Tatabányán! A mi feladatunk, hogy az ország első gimnáziuma legyen!

1946. november 4. Rácz János: Mit jelent gimnáziumunk az ifjúságnak és a munkásosztálynak?

1946. november 4. Pataky László: ATatabányai Állami Gimnázium az általános magyar műveltség szolgálatában.

1946. november 4. Tóth József: Elvész a nép (mely tudomány nélkül való)

1946. november 4. Fejérdy Győző: Tanítás és tanulás a népi demokráciában.

1946. november 4. Bárdos László: A dolgozók Gimnáziuma és a történelem tanítás.

1946. november 4. Greguss Pál: A cserkészlet és a demokratikus nevelés.

1946. november 4. Kósa István: Testnevelés.

1946. november 4. Nagy Margit: A szépség meglátására való nevelés.

1947. január 12. 4. Tóth József: A tatabányai Állami Gimnázium beszámolója az 1946-47. iskolai év első feléről.

1947. június 15. 4. Iskoláink nagy sikerű kiállítása Budapesten.

1947. július 20. 6. Megjelent a Virrasztás: Tóth József elvtárs ötödik kötete

1947. május 18. A tatabányai tanárok a kultúráért.

1947. június 15. 4. Iskoláink nagysikerű kiállítása Budapesten.

1950. január 1. Műszaki újítása: Csirkekeltetőgépek tojástartó csapját a korábbi esztergályozós módszer helyett présel állította elő.

1950. június 5.

1951. január 28. Harc a lemorzsolódás ellen a Rákosi Gimnáziumban

1951. február 18.

1954. Március 10. Pártértekezletre készül a Tatabányai Cementgyár pártbizottsága

1954. június 2. Cikkeink nyomán. Rendet Tatabányán

1954. június 19. Bárdos László: Még néhány szó a pedagógus képzőművészek műveinek kiállításáról

1954. augusztus 11.

1954. október 30. *Hová megy Tajkov András?*

1954. augusztus 11. *A széntermelés elmaradása megyénkben elmaradást okoz az egész ország iparában*

1956. szeptember. 39. sz2 A gimnázium és Tatabánya egy! Tíz éves jubileumát ünnepelte Tatabánya gimnáziuma.

1971. szeptember 23. Valami új kezdődött az oktatásügy történetében.

Magyar Hírlap

1973. október 2. Történelmi igazságosztás Tatabányán.

Népszava

1974. november 23. Deli Mária: Polgármester volt Tatabányán.